

ГЭМТ ЯВДАЛТАЙ ТЭМЦЭХ АСУУДАЛ

ОНОЛ, АРГА ЗҮЙН СЭТГҮҮЛ



ОНОЛ • АРГА ЗҮЙ • СУДАЛГАА

ISSN 2957-4285

DOI: <https://doi.org/10.63570/c4tyq448>

ДОТООД ХЭРГИЙН ИХ СУРГУУЛЬ



ГЭМТ ЯВДАЛТАЙ ТЭМЦЭХ АСУУДАЛ

ОНОЛ, АРГА ЗҮЙН СЭТГҮҮЛ

2025 №3

Хэмжээ : А4

Хэвлэлийн хуудас: 16.3

СЭТГҮҮЛИЙН БОДЛОГЫН ЗӨВЛӨЛ

ЗӨВЛӨЛИЙН ДАРГА

Дорждамба ЗҮМБЭРЭЛЛХАМ

МОНГОЛ УЛСЫН ГАВЬЯАТ ХУУЛЬЧ, ДОКТОР, ПРОФЕССОР, ДОТООД ХЭРГИЙН ИХ СУРГУУЛИЙН ХҮНДЭТ ПРОФЕССОР

ЗӨВЛӨЛИЙН ГИШҮҮД

Бадам БАТЗОРИГ

ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР

Жигжидсүрэн БОЛДБААТАР

ДОКТОР (Sc.D), ПРОФЕССОР, ДОТООД ХЭРГИЙН ИХ СУРГУУЛИЙН ХҮНДЭТ ПРОФЕССОР

Галбат ГАНТӨМӨР

ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР, ДОТООД ХЭРГИЙН ИХ СУРГУУЛИЙН ХҮНДЭТ ПРОФЕССОР

Жамсран ДОЛГОРСҮРЭН

ДОКТОР (Sc.D), ПРОФЕССОР, ДОТООД ХЭРГИЙН ИХ СУРГУУЛИЙН ЭМЕРИТ ПРОФЕССОР

Думбурай МЯГМАРЦЭРЭН

ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР

Наваанпэрэнлэй ЖАНЦАН

МОНГОЛ УЛСЫН ГАВЬЯАТ ХУУЛЬЧ, ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР

Очирхуяг ЗОРИГТ

ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР

Чойжил НЯМСҮРЭН

ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР, ДОТООД ХЭРГИЙН ИХ СУРГУУЛИЙН ХҮНДЭТ ПРОФЕССОР

Тамжид ОЮУНЧИМЭГ

ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР, ДОТООД ХЭРГИЙН ИХ СУРГУУЛИЙН ХҮНДЭТ ПРОФЕССОР

Заяатхүү ТӨРМАНДАХ

ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР

ХВАН И ГАБ

ДОКТОР, ПРОФЕССОР, ДОТООД ХЭРГИЙН ИХ СУРГУУЛИЙН ХҮНДЭТ ПРОФЕССОР

ДУГААРЫГ ЭРХЛЭН ГАРГАСАН

Энхсайхан ДАШГААДАН

ДОКТОР (Ph.D)

СЭТГҮҮЛИЙН РЕДАКЦЫН ЗӨВЛӨЛ

ЗӨВЛӨЛИЙН ДАРГА

Дорждамба ЗҮМБЭРЭЛЛХАМ

МОНГОЛ УЛСЫН ГАВЬЯАТ ХУУЛЬЧ, ДОКТОР, ПРОФЕССОР, ДОТООД ХЭРГИЙН ИХ СУРГУУЛИЙН
ХҮНДЭТ ПРОФЕССОР

НАРИЙН БИЧГИЙН ДАРГА

Энхсайхан ДАШГААДАН

ДОКТОР (Ph.D)

ЗӨВЛӨЛИЙН ГИШҮҮД

Шаравдорж АРИУНБИЛЭГ

ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР

Лувсан БАТ-ОЧИР

ДОКТОР (Ph.D), ДЭД ПРОФЕССОР

Рагчаасүрэн БАЯРМАГНАЙ

ДОКТОР (Sc.D), ПРОФЕССОР

Сэнгээ ГАНТУЛГА

ДОКТОР (Ph.D), ДЭД ПРОФЕССОР

Буриад ЛХАГВАРАГЧАА

ДОКТОР (Ph.D), ДЭД ПРОФЕССОР

Жаргалсайхан МӨНХБОЛД

ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР

Намжилдорж МӨНХЗУЛ

ДОКТОР (Ph.D), ДЭД ПРОФЕССОР

Бат-Ерөөл МӨНХДОРЖ

ДОКТОР (Ph.D), ДЭД ПРОФЕССОР

Бадарч НАРМАНДАХ

ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР

Жутьяа НЯМДУЛАМ

ДОКТОР (Ph.D), ДЭД ПРОФЕССОР

Нямдорж ОДОНТУУЛ

ДОКТОР (Ph.D)

Шархүү ЧУЛУУНБАТ

ДОКТОР (Ph.D), ПРОФЕССОР

Батзэвэг ЭНХБОЛД

ДОКТОР (Ph.D), ДЭД ПРОФЕССОР

Магмадорж ЭРДЭНЭБАЯР

ДОКТОР (Ph.D), ДЭД ПРОФЕССОР

Батсайхан ЭРДЭНЭБАТ

ДОКТОР (Ph.D), ДЭД ПРОФЕССОР

Дорж ЭНХТӨР

ДОКТОР (Ph.D)

ХУУЛЬ САХИУЛАГЧИЙГ АЛБАН ҮҮРГЭЭ ГҮЙЦЭТГЭХТЭЙ НЬ ХОЛБОГДУУЛАН АЛАХ ГЭМТ ХЭРГИЙН СУБЪЕКТИВ ТАЛ

THE SUBJECTIVE ASPECT OF THE CRIME OF MURDERING A LAW ENFORCEMENT OFFICER IN CONNECTION WITH THEIR OFFICIAL DUTIES

В.Амарсанаа

*ДХИС-ийн Эрдэм шинжилгээний хүрээлэнгийн
Инновацийн төвийн эрдэм шинжилгээний ахлах ажилтан-багш,
доктор (Ph.D), цагдаагийн хошууч*

Э.Буман-Аюуш

*ДХИС-ийн Цагдаагийн сургуулийн
Дотоодын цэргийн албаны тэнхимийн
ахлах багш, ахмад*

Товч агуулга: Энэхүү өгүүлэлд хууль сахиулагчийг албан үүргээ гүйцэтгэхтэй нь холбогдуулан алах гэмт хэргийн субъектив талыг эрүүгийн эрх зүйн онол, практикийн үүднээс судлахыг зорилоо. Тодруулбал, Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн одоогийн зохицуулалт (10.1 дүгээр зүйлийн 2.9 дэх хэсэг) нь тухайн гэмт хэргийг “албан үүрэгтэй нь холбогдуулж” гэсэн ерөнхий нэр томъёогоор хязгаарлаж байгааг онцолж, гэмт этгээдийн зорилго, сэдлийг тодорхой тусгах шаардлагыг эрэлхийллээ.

Abstract: This article aims to investigate the subjective aspect of the crime of murdering a law enforcement officer in connection with their official duties, from the perspective of criminal law theory and practice. Specifically, it highlights that the current legal framework of the Mongolian Criminal Code (Article 10.1, Section 2.9) limits this offense to a general term, "in connection with their official duties," and seeks to address the imperative need to explicitly define the perpetrator's intent and motive.

Түлхүүр үгс: Эрхэлж байгаа ажил, албан үүрэг, субъектив тал, хууль сахиулагч.

Keywords: Official duties, Subjective aspect, Law enforcement officer.

Оршил

Монгол Улсын эрүүгийн эрх зүйд гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний субъектив талыг тодорхойлох нь онолын болон практикийн хувьд чухал ач холбогдолтой хэдий ч судлаачдын дунд нэгдсэн ойлголт, үзэл баримтлал хараахан тогтоогүй байна. Гэмт хэргийн дотоод агуулга, мөн чанарыг илэрхийлэх субъектив талыг зөвхөн гэм буруугийн хүрээнд хязгаарлах нь сэдэл, зорилго, сэтгэл хөдлөл зэрэг бусад нэмэлт шинжүүдийг орхигдуулах эрсдэлтэйг профессор С.Жанцан, Г.Гантөмөр нарын бүтээлүүд онцолж, гэмт хэргийн субъектив талыг эдгээр шинжүүдийн цогц нэгдэл хэмээн үзэх нь илүү оновчтой болохыг харуулсан.

Ялангуяа, хууль сахиулагчийн амь биед халдах гэмт хэргийг зүйлчлэх, ял шийтгэл оногдуулахад гэмт этгээдийн сэдэл, зорилгыг нарийвчлан тогтоох нь Эрүүгийн хуулийн шударга ёсны зарчмыг хэрэгжүүлэхэд нэн чухал юм. Одоогийн Эрүүгийн хуулийн 10.1 дүгээр зүйлийн 2.9 дэх хэсэгт “эрхэлж байгаа ажил, албан үүрэгтэй нь холбогдуулж өөрийг нь, түүний ойр дотны хүнийг алах” хэмээн заасан нь тухайн үйлдлийн зорилго, сэдэлтийг тодорхой тусгалгүйгээр зөвхөн үүрэг гүйцэтгэж буй байдалтай нь холбогдуулсан хэлбэрээр томъёологдсон нь учир дутагдалтай болохыг практик болон онолын үүднээс шүүмжлэх үндэслэлтэй. Энэ нь гэмт хэргийг зүйлчлэх, ял шийтгэл оногдуулах явцад олон тооны

эргэлзээ, хүндрэлийг үүсгэж, ялангуяа гэмт хэрэг үйлдэгдсэн цаг хугацаа, гэмт этгээдийн жинхэнэ зорилго, сэдэлт зэргийг бүрэн дүүрэн тусгаж чадахгүйд хүргэж байна.

Иймд хууль сахиулагчийн амь насанд халдах гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний субьектив талын онолын асуудлыг судлан, зорилго, сэдлийн гүйцэтгэх үүргийг тодорхойлох шаардлагатай байна.

Үндсэн хэсэг

Эрүүгийн эрх зүйн шинжлэх ухаанд гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний субьектив талыг гэмт хэргийн дотоод агуулга, мөн чанарын бодит илэрхийлэл гэх байдлаар ерөнхийлөн тодорхойлох явдал түгээмэл боловч субьектив талын тухай судлаачид янз бүрээр тайлбарласан байдаг. Профессор Б.Содовсүрэн “...субьектээс нийгэмд аюултай өөрийн үйлдэл, тэрхүү үйлдлээс учирсан хор хөнөөлтэй харьцсан сэтгэхүйн харьцааны илрэл” (Содовсүрэн, 1998) хэмээн гэм буруугийн тодорхойлолттой адилаар тайлбарласныг профессор С.Жанцан “субьектив тал нь гэм буруугаас өргөн хүрээтэй ухагдахуун бөгөөд гэм буруу нь түүний нэг бие даасан заавал байх шинж” (Жанцан, С., 2009, хууд. 462) гэж шүүмж илэрхийлсэн. Энэ тал дээр профессор С.Жанцангийн үзэл санаа илүү оновчтой. Хэрэв гэмт хэргийн субьектив талыг зөвхөн гэм буруугийн тухай ойлголтын хүрээнд тайлбарлавал, бусад шинжүүд орхигдох талтай.

Академич С.Нарангэрэлийн “Гэмт хэргийн субьектив талын агуулга нь гэм буруутай этгээдээс өөрийн үйлдсэн нийгэмд аюултай хэрэгт харьцсан сэтгэхүйн харьцаа мөн... Гэмт хэрэг үйлдэхэд дагалддаг сэтгэл санаа, хүсэл зориг, сэтгэл хөдлөлийн харилцан уялдаа, нэгдэл бүхий сэтгэцийн үйл ажиллагаа” (Нарангэрэл, Монгол Улсын эрүүгийн эрх зүй. Ерөнхий анги., 1999) гэж тайлбарласантай профессор С.Жанцан санал нэгдэхгүй байгаагаа илэрхийлээд, “...субьектийн оюун санаа, хүсэл зориг нь гэмт хэрэг үйлдэх явдлыг дагалдах бус, өдөөн түлхэгч, өөрөөр хэлбэл, анхдагч сэтгэхүйн үйл явц” гэж тайлбарлаад, гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний субьектив талыг “Нарийвчилсан утгаараа, гэм буруу, сэдэлт, зорилго, гэмт хэрэг үйлдэх үеийн сэтгэл санааны байдал (сэтгэл хөдлөл) зэрэг үндсэн ба нэмэгдэл шинжүүдээр тодорхойлогддог, субьектийн ухамсар, хүсэл зоригт тусгагдсан сэтгэцийн үйл явцын талаарх ухагдахууныг илэрхийлдэг, гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний нэг үндсэн элемент буюу субьектив шинж” (Жанцан, С., 2009, хууд. 466) хэмээн үзсэн.

Харин профессор Г.Гантөмөр “Гэмт хэрэг нь хүний тодорхой ухамсартай үйл ажиллагаа бөгөөд түүний илрэх гадаад хэлбэр болох хүний нийгэмд аюултай үйлдэл, эс үйлдэл, түүнээс уламжлан бий болсон объектив шинжтэй үр дагавар, бодит өөрчлөлт, (объектив тал) түүнтэй салшгүй холбоо бүхий хүний үйл ажиллагааг төрүүлж, жолоодож, удирдаж байгаа сэтгэхүйн үйл ажиллагаа (субьектив тал)-ны илрэл юм. Гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний объектив тал нь гэмт этгээдийн гэмт үйл ажиллагааны илрэх гадаад хэлбэрийг тодорхойлдог бол субьектив тал нь гэмт этгээдийн өөрийн нийгэмд аюултай гэмт хэрэгтээ хандсан сэтгэл зүйн дотоод харьцааг илэрхийлнэ” (Гантөмөр Г., Гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний ерөнхий онол., 2011) хэмээн гэмт хэргийн объектив талтай хамааруулан авч үзсэнээс гадна субьектив тал нь объектив талтай хамтран оршиж байж сая нэг энэ (субьектив талын тухай) тодорхойлолт нь үнэнд нийцэхийг харуулснаараа ач холбогдолтой. Энэ нь түүний ашигласан “сэтгэхүйн үйл ажиллагаа”, “салшгүй холбоо”, “сэтгэл зүйн дотоод харьцаа” зэрэг нэр томъёоноос харагддаг. Эдгээр (объектив болон субьектив) талуудын салшгүй холбоотой байдал нь Эрүүгийн хуулийн ерөнхий ангийн 6.3 дугаар зүйл (Хэрэг хариуцах чадвар)-ийн 2 дахь хэсэгт заасан “Сэтгэцийн эмгэг, оюун ухааны хомсдолын улмаас өөрийн үйлдлийн бодит шинж чанар, аюултай байдлыг ухамсарлах, удирдан жолоодох чадваргүй болсныг хэрэг хариуцах чадваргүйд тооцно” хэмээх тайлбараас тодорхой харагддаг.

Гэмт этгээдийн үйлдэл болон гэм бурууг илэрхийлэх сэдэлт, зорилго зэргийн харилцан хамаарлын чухал байдлын талаар Демокритын “Үйл хэргийн ёс суртахууны үнэ

цэнийг тодорхойлохдоо хүсэл зориг ба үйлдлийн нэгдэл буюу хийгдэж буй үйлдлийн субъектив болон объектив талуудын нэгдмэл байдлыг харгалзан үзэх шаардлагатай”. “Сайн хүн байна гэдэг нь зөвхөн шударга бус зүйл хийхгүй байхыг хэлэхгүй, мөн тийм зүйл хүсэхгүй байхыг хэлнэ... Шударга, шударга бус хүнийг түүний хийсэн зүйлээс гадна юу хүсэж байгаагаар нь таньж мэднэ” гэж хэлсэн үг маш оновчтой.

Гэмт хэргийн субъектив тал нь зөвхөн гэм буруугаар хязгаарлагдахгүй, харин сэдэл, зорилго, сэтгэл хөдлөл зэрэг сэтгэцийн нарийн төвөгтэй үйл явцуудын цогц нэгдэл болох С.Жанцан, Г.Гантөмөр нарын үзэл баримтлал нь гэмт хэргийн дотоод мөн чанарыг илүү гүнзгий тусгаж, зүйлчлэл болон ял шийтгэл оногдуулах суурийг илүү оновчтой байдлаар тавьсан байна.

Эрүүгийн хуульд гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний субъектив талын үндсэн шинж болох гэм бурууг “Энэ хуулийн тусгай ангид заасан нийгэмд аюултай, гэм буруутай үйлдэл, эс үйлдэхгүйг гэмт хэрэгт тооцно” (Эрүүгийн хууль, 2015) хэмээн зааснаас үзэхэд, гэм буруу нь аливаа үйлийг гэмт хэрэгт тооцоход заавал байх үндсэн шинж болох нь харагдаж байна.

Хууль сахиулагчийг эрхэлж байгаа ажил, албан үүрэгтэй нь холбогдуулж өөрийг нь, түүний ойр дотнын хүнийг алах гэмт хэрэг нь гэм буруугийн санаатай хэлбэрээр үйлдэгддэг. Тодруулбал, гэмт этгээд өөрийн үйлдэл, эс үйлдэхүйн нийгэмд аюултай шинж чанарыг ухамсарлаж, түүнээс учирч болох нийгэмд аюултай хор уршгийг урьдаас мэдсээр атал хүссэн, эсвэл хүсээгүй боловч тэр хор уршигт зориуд хүргэсэн байхыг гэм буруугийн санаатай хэлбэр гэнэ. Энэ гэмт хэрэгт заавал тодорхойлох шаардлагатай нэг зүйл нь гэмт хэргийн субъектив талын үндсэн шинж (гэм буруу)-ээс гадна гэмт этгээдийн зорилго байдаг бөгөөд энэ нь тухайн үйлдлийг зөв зүйлчилж, зохих ял шийтгэл оногдуулахад шийдвэрлэх үүрэг гүйцэтгэдэг.

Хууль тогтоогч хууль сахиулагчийг алах гэмт хэргийг Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 10.1 дүгээр зүйлийн 2.9 дэх хэсэгт бүтэцлэхдээ зорилго, сэдэлтийг диспозицод тодорхой тусгалгүй, зөвхөн “эрхэлж байгаа ажил, албан үүрэгтэй нь холбогдуулж өөрийг нь, түүний ойр дотны хүнийг алах” хэмээн хүнийг алах гэмт хэргийн хүндрүүлэх нөхцөл байдлаар хуульчилж, хууль сахиулагчийг албан үүргээ гүйцэтгэсэнтэй нь холбоотойгоор түүнийг болон ойр дотны хүнийг нь алсан этгээдэд энэ зүйлийн дагуу хариуцлага хүлээлгэх гагц холбоонд суурилснаараа учир дутагдалтай. Хэрэв гэмт этгээд хууль сахиулагчийн хууль ёсны үйл ажиллагаанд өс хонзон санаж, улмаар үүрэг гүйцэтгэснээс нь хойших цаг хугацаанд, жишээлбэл, алба хаагч тэтгэвэртээ суусан хойно нь түүнийг алсан бол энэ зүйлээр зүйлчлэх боломжтой эсэх тал дээр эргэлзээ төрж байна. Тиймээс эдгээр асуудлыг шийдвэрлэхийн тулд зорилго, сэдэлт хэмээх гэмт хэргийн субъектив талын нэмэгдэл шинжүүдийг судлах шаардлагатай.

Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 10.1 дүгээр зүйлийн 2.9 дэх хэсэгт хууль сахиулагчийг алах гэмт хэргийн үүднээс гэмт этгээдийн сэдэл, зорилгыг тусгаагүй нь ОХУ-ын Эрүүгийн хуульд энэхүү гэмт хэргийг хэрхэн томьёолсон, мөн холбогдох заалтууд хэрхэн тайлбарлагддаг тухай гүнзгийрүүлсэн судалгаа хийх зайлшгүй шаардлагатайг харуулж байна. Энэ нь эрүүгийн эрх зүйн онол, практикт, ялангуяа уг гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний объектив болон субъектив талуудын уялдаа холбоог тодорхойлоход чухал ач холбогдолтой. Энэхүү харьцуулсан дүн шинжилгээ нь хууль сахиулагчийн амь насанд халдах гэмт хэргийг нарийвчлан тодорхойлоход сэдэл, зорилгын үүргийг ойлгоход чухал хувь нэмэр оруулах болно.

ОХУ-ын Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 317 дугаар зүйл (Хууль сахиулах байгууллагын алба хаагчийн амь насанд халдах)-ийн диспозицод “Хууль сахиулах байгууллагын ажилтан, цэргийн албан хаагчийн нийгмийн хэв журам сахиулах, олон нийтийн аюулгүй байдлыг хангах хууль ёсны үйл ажиллагаанд нь саад учруулах зорилгоор эсхүл ийм үйл ажиллагааны төлөө өшөө авах зорилгоор тэдний болон ойр дотны хүмүүсийн

амь насанд халдсан бол” (Уголовный кодекс РФ, 1996) хэмээн “нийгмийн хэв журам сахиулах, олон нийтийн аюулгүй байдлыг хангах хууль ёсны үйл ажиллагаанд нь саад учруулах” болон “ийм үйл ажиллагааны төлөө өшөө авах зорилгыг зүйл, заалтад шууд хуульчилжээ. Уг зорилго, сэдэл нь тухайн гэмт хэргийг үйлдэгдсэнд шууд тооцоход шийдвэрлэх үүрэг гүйцэтгэх бөгөөд эдгээр шинжүүд байгаа тохиолдолд уг гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний шинжийг бүрэн хангадаг.

Профессор З.А. Незнамовагийн үзэж байгаагаар, саад учруулах гэдэг нь “ирээдүйд энэхүү үйл ажиллагааг гүйцэтгэхэд саад хийх, таслан зогсоох оролдлого” (Козаченко бас бус., 1998, хууд. 671) ажээ. А.Ю. Кизиловын тодорхойлсноор, “гэмт хэрэгтэн төрийн эрх мэдлийн итгэмжлэгдсэн этгээд болон тэдний ойр дотнын хүмүүст хүчирхийлэл үйлдэхдээ ийм үйл ажиллагааг ихээхэн сарниулах, эсвэл бүрмөсөн зогсоохыг эрмэлздэг” (Кизилов, 2002, хууд. 79) бол А.Р. Саруханян “Зорилго нь нийгмийн хэв журам хамгаалах үйл ажиллагааны мөн чанарыг өөрчлөх, эсвэл бүрмөсөн зогсооход оршино” (Саруханян, 2003, хууд. 44) гэж үздэг. И.В. Шишкогийн үзэж байгаагаар, “Саад учруулах зорилго нь тодорхой үйлдлүүдийг гүйцэтгүүлэхгүй байх гэсэн гэмт хэрэгтний санаа зорилго” (Шишко, хууд. 684) байдаг бол А.В. Шабанов “Гэмт этгээдийн тусгай зорилго нь нийгмийн хэв журам хамгаалах, нийгмийн аюулгүй байдлыг хангах үйл ажиллагааны мөн чанарыг ямар нэгэн байдлаар өөрчлөхөд оршино” (Шабанов, 2003, хууд. 100) гэж үздэг. ОХУ-ын Эрүүгийн хуулийн тайлбарт: “Хууль сахиулах байгууллагын ажилтан эсвэл нийгмийн хэв журам хамгаалах, нийгмийн аюулгүй байдлыг хангах үүрэгтэй цэргийн албан хаагчийн хууль ёсны үйл ажиллагаанд саад учруулах зорилго гэдэг нь гэмт хэрэгтэн эдгээр этгээдийн дурдсан үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэхийг таслан зогсоох (ирээдүйд үүнийг гаргуулахгүй байх) эсвэл зогсоох (одоогийн байдлаар тасалдуулах) эрмэлзлийг хэлнэ” (Боженок, 2017, хууд. 805) хэмээн тайлбарлажээ.

Харин ОХУ-ын Дээд шүүхийн президиумын 2005 оны 8 дугаар сарын 10-ны өдрийн №229 тогтоолын 5 дугаар зүйлд хууль сахиулах байгууллагын ажилтнуудын нийгмийн хэв журам хамгаалах, нийгмийн аюулгүй байдлыг хангах хууль ёсны үйл ажиллагаанд саад учруулахыг – энэ гэмт хэргийн зорилго гэж тодорхойлоод, “одоо, эсвэл ирээдүйд ийм үйл ажиллагааг таслан зогсоох, өөрчлөх эрмэлзэл” (Постановление Президиума Верховного Суда РФ, 2005) гэж тайлбарласан байдаг.

Тэгэхээр хууль сахиулах байгууллагын ажилтны нийгмийн хэв журам болон аюулгүй байдлыг хамгаалах хууль ёсны үйл ажиллагаанд нь саад учруулах зорилго нь тухайн үйл ажиллагааг ирээдүйд биелэгдэх боломжийг таслан зогсоох, уг үйл ажиллагааг ноцтойгоор сарниулах, эсвэл бүрмөсөн зогсоохыг эрмэлзэх зэрэг утгыг агуулдаг байна. Дээр дурдсан эрдэмтдийн болон тогтоолуудад тусгагдсан байр сууриудтай бид бүрэн санал нийлж байгаа хэдий ч, ОХУ-ын Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 317 дугаар зүйлийн диспозицид тусгагдсан “хууль ёсны үйл ажиллагаанд саад учруулах” гэх тусгай зорилго нь нэг талаас, гэмт үйлдлийн зорилго чиглэсэн шинж чанарыг илэрхийлдэг бөгөөд энэ тохиолдолд өөрөө зорилго бус, харин эцсийн үр дүнд хүрэх хэрэгсэл болдог.

Нөгөө талаас, энэхүү зорилго нь өмнө үйлдсэн гэмт хэрэг болон зөрчилд хүлээлгэх хариуцлагаас зайлсхийх зорилгоор амь насанд халдахыг өөртөө багтаадаггүй ойлголт юм. Тиймээс хууль сахиулагчийг алах гэмт хэргийн диспозицод “урьд үйлдсэн гэмт хэрэг болон зөрчилд хүлээлгэх хариуцлагаас зайлсхийх” хэмээх зорилгыг нэмэлтээр хуульчлах шаардлагатай. Энэхүү шинэ нэмэлт нь шүүхээр шийдвэрлэгдсэн эрүүгийн хэргүүдийн шинжилгээгээр батлагддаг. Тухайлбал, Иргэн Т.Лундаа нь Б.Энхбаяртай бүлэглэж, 2018 оны 10 дугаар сарын 15-ны өдрийн 12 цагийн үед Сүхбаатар дүүргийн 18 дугаар хороо, Бэлхийн 36-105 тоот хашааны гадна талд 04-96 УБР улсын дугаартай “Тоёота ланд круйзер прадо-95” маркийн автомашиныг тус дүүргийн Цагдаагийн хоёрдугаар хэлтсийн Бэлх-114 чиглэлд үүрэг гүйцэтгэж байсан эргүүлийн офицер, цагдаагийн ахмад Д.Батчулуун, цагдаа жолооч, цагдаагийн ахлах ахлагч Д.Батсайхан нарыг шалгахад, хууль ёсны шаардлагыг нь

эсэргүүцэн, зугтаахдаа цагдаагийн ахлах ахлагч Д.Батсайханыг автомашинаас зүүгдэн явахыг мэдсээр байж Сүхбаатар дүүргийн 15 дугаар хороо, Өвөр согоотын эцсийн буудлын засмал зам дээр унагааж, амь насыг нь хохироосон гэмт хэрэгт холбогдсон (Шүүхийн шийтгэх тогтоол, 2019, хууд. 2).

Иргэн Т.Лундаад Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 10.1 дүгээр зүйлийн 2 дахь хэсгийн 2.9 (эрхэлж байгаа ажил, албан үүрэгтэй нь холбогдуулж өөрийг нь, түүний ойр дотны хүнийг...), 2.11 (бүлэглэж...) дэх хэсэгт тус тус зааснаар 13 жилийн хорих ял, харин иргэн Б.Энхбаярт мөн зүйлийн мөн хэсгүүдэд зааснаар 15 жилийн хорих ялыг тус тус оноожээ (Шүүхийн шийтгэх тогтоол, 2019, хууд. 36). Эдгээр этгээд нь өмнө залилах гэмт хэрэг үйлдэж, цагдаагийн байгууллагад шалгагдаж байсан бөгөөд урьд үйлдсэн залилах гэмт хэрэгт хүлээлгэх хариуцлагаас зайлсхийх зорилгоор автомашинтайгаа зугтаасан үйлдлийн үр дүнд цагдаагийн алба хаагчийн амь нас хохирсон байдаг.

Дээр дурдсан онолын болон практикийн дүн шинжилгээний үр дүнд үндэслэн, хууль сахиулагчийн амь биед халдах гэмт хэргийг Эрүүгийн хуулийн тогтолцоонд шинээр хуульчилж, уг зүйлийн диспозицид “нийгмийн хэв журам хамгаалах, олон нийтийн аюулгүй байдлыг хангах хууль ёсны үйл ажиллагаанд нь саад учруулах” болон “урьд үйлдсэн гэмт хэрэг, зөрчилд хүлээлгэх хариуцлагаас зайлсхийх” хэмээх зорилгуудыг багтаах нь уг гэмт хэргийн бүрэлдэхүүнийг илүү нарийвчлан тодорхойлж, эрүүгийн эрх зүйн шударга ёсыг хангахад чухал ач холбогдолтой. Энэ нь гэмт хэрэгтний үйлдлийн зорилгыг бүрэн дүүрэн тусгаж, шүүхийн практикийг нэг мөр болгоход хувь нэмэр оруулна.

Хууль сахиулагчийн амь насанд халдах гэмт хэргийн сэдлийг оновчтой тогтоох нь уг гэмт хэргийн зорилгыг тодорхойлохоос дутуугүй ач холбогдолтой. Эрүүгийн хуульд шууд заагдсан, өрсөлдөх хэм хэмжээнүүдийг хооронд нь ялгах, хувь хүний гэм буруугийн зэргийг тодорхойлох, түүний санаа, зорилгын чиглэл, үйлдлийнх нь жинхэнэ санааг тогтооход туйлын шаардлагатай сэдэл, зорилгыг судлах нь зүйтэй (Векленко & Бавсун, 2006, хууд. 84).

Эрүүгийн эрх зүйд гэмт үйлийг зөвхөн объектив талаас нь бус, харин гэмт этгээдийн дотоод сэтгэл зүй, оюун санааны байдлыг (субъектив тал) харгалзан үнэлэх нь гэм буруугийн зарчмыг баримтлах, ял шийтгэл оногдуулахдаа шударга ёсыг хангахад чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Энэхүү субъектив талын гол бүрэлдэхүүн хэсгүүдийн нэг нь сэдэл бөгөөд энэ нь тухайн үйлдлийг хийхэд хүргэсэн дотоод хөдөлгөгч хүч юм (Самундра & Бямбадорж, 2021). Эрүүгийн хуульд сэдэл нь гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний заавал байх шинж, эсвэл ялыг хүндрүүлэх нөхцөл байдал байж болох бөгөөд ижил төстэй үйлдлүүд ч гэсэн өөр өөр сэдэлтэй бол ялгаатай үнэлэгддэг.

Эрүүгийн эрх зүйн онолд сэдэл нь гэмт хэргийг төсөөтэй үйлдэл (эс үйлдэхүй)-ээс ялган зүйлчлэхээс гадна гэмт этгээдийн туйлын санааг тогтооход чухал үүрэг гүйцэтгэдэг. Хэдийгээр сэдэл нь гэмт хэргийн субъектив талын нэмэлт шинжид хамаардаг боловч зарим гэмт хэргийн диспозицод шууд заагдсан тохиолдолд гэмт хэргийн бүрэлдэхүүнийг тогтоох, зохих ял шийтгэл оногдуулахад шийдвэрлэх үүрэгтэй. Энэ талаар профессор Г.Гантөмөр “Гэмт хэрэг үйлдсэн сэдэлт нь түүнийг хууль тогтоогч Эрүүгийн хуулийн тусгай ангид тодорхой гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний шинжид урьдчилан заасан бол зөвхөн тухайн гэмт хэргийн хувьд субъектив талын заавал байх (амьдралд үйлдэгдсэн хэрэгт заавал тогтоох, гэмт хэргийн зүйлчлэлд нөлөөлөх) үндсэн шинж болно” (Гантөмөр, Г., 2020, хууд. 268) хэмээн оновчтой тайлбарласан байдаг.

Зорилго ба сэдэл зэрэг субъектив талын нэмэгдэл шинжүүдийг аливаа зүйл ангийн диспозицод хуульчлах үндсэн шалтгаан, шаардлага нь тухайн зүйл ангид тодорхойлсон зан үйлийг илүү бүрэн гүйцэд, нарийн тодорхойлох явдал юм. Хүний зан үйл, үйл ажиллагаа нь зөвхөн гадаад нөхцөл байдлаас бус, дотоод сэтгэл зүйн хүчин зүйлсээс ихээхэн хамаардаг. Хууль эрх зүй, ёс зүйн хүрээнд хүний үйлдлийг үнэлэхэд зорилго, сэдэл чухал

үүрэг гүйцэтгэдэг. Сэдэл нь зан үйлийн учир шалтгаан болдог. Хүнийг ямар нэгэн зүйлд хүргэдэг дотоод хөдөлгөгч хүч, өөрөөр хэлбэл, өдөөгч нь сэдэл юм.

Сэдэл нь хүний үйл ажиллагааны бодит тусгал бөгөөд түүнийг үйл ажиллагаанд уриалан дуудаж байдаг өдөөгч, үйл ажиллагааг нь чиглүүлэн идэвхжүүлдэг хүчин зүйл, түүнд идэвхтэйгээр татан оролцуулагч хүний сэтгэл санааны өдөөгч, тэмүүлэл болно (Гантөмөр, Г., 2020, хууд. 268). Иймд хууль сахиулагчийн амь насанд халдах гэмт хэргийн сэдлийг тусгайлан хуульчлах нь уг гэмт хэргийг илүү нарийвчлах, гэмт этгээдэд хүлээлгэх хариуцлагыг ялгамжтай тогтоох, мөн эрдэм шинжилгээний мэтгэлцээн өрнүүлэхэд тодорхой хувь нэмэр оруулна.

Хууль сахиулагчийн өдөр тутмын үйл ажиллагаа нь нийгэмд шударга ёсыг тогтоох, дэг журмыг сахиулах, гэмт хэрэг, зөрчил үйлдсэн этгээдүүдэд хариуцлага хүлээлгэх чиглэгддэг. Эдгээр хууль ёсны үйл ажиллагааг гүйцэтгэснийх нь төлөө хууль сахиулагчдыг хараан зүхэх, өс хонзон санах тохиолдол цөөнгүй. Энэхүү сэдэл нь зөвхөн хууль сахиулагчийн албан үүрэгтэй холбоотойгоор төрж болохоос гадна энгийн иргэд хоорондын бусад харилцаанаас улбаатай байдлаараа хүний зан үйлд түгээмэл илэрдэг хандлага юм. Нэг жишээг дурдахад, шүүгдэгч Ц нь иргэн Ж-г “өөрийг нь алах гэж байна” хэмээн өсөрхөн, түүнийг алах зорилгоор 1994 оны 7 дугаар сарын 9-ний өдөр иргэн Ж-ийн оршин суудаг орон сууцны цонхоор бензин цацан, галдан шатааж, Ж, А нарын амь насыг хохироосон гэмт хэрэг үйлджээ. Шүүгдэгч Ц мэдүүлэгтээ “1994 оны 7 дугаар сарын 9-нөөс 10-нд шилжих шөнө 00 цагийн үед гэрээсээ шүдэнз авч Жамцаагийнхийг шатаахаар явсан. Би түүний эхнэртэй гэр бүлийн харилцаатай байсан юм. Түүний нөхөр нь мэдээд “намайг ална гэж байна” гэж хэлэхээр нь миний уур их хүрч, тэднийд их тус болдог байсан, бараг бүх ажил төрлийг нь хийж өгч байсан зэргээ санаж, намайг ална, шулна гэсэн байхаар нь “шатаая...” гэж бодоод шөнө очиход гэр нь дотроосоо цоожтой байсан. Белорусснаас бензин авах гээд дөхөж очиход, хажуу талын амбаарын үүдэнд хувин байхаар нь түүнийг авч, туслах мотороос нь хувингийн талаас доош хэмжээний бензин авч, байшингийн араар нь тойрч очоод, том цонх нь онгорхой болохоор нь түүгээр бензинээ цацаад, араас нь шүдэнз зурж шидсэн. Миний үйлдсэн хэрэг үнэн. Надад хэлэх зүйл алга” хэмээн мэдүүлжээ. Дархан-Уул аймгийн эрүүгийн шүүхээс шүүгдэгч Ц-г “бусдад өсөрхөж хонзогносон, олон хүний амь биед аюул учруулж болох арга хэрэглэсэн, хоёр хүнийг санаатай алсан” зэрэг хүндрүүлэх нөхцөл байдал агуулсан хэмээн үзээд, шүүгдэгчийг 15 жилийн хугацаагаар хорих ял шийтгэжээ (Таслан шийдвэрлэх тогтоол, 1995). Энэ мэтээр өс хонзонгийн сэдлээр хүний амь насыг хохироох гэмт хэрэг түгээмэл үйлдэгддэг. Гэвч хууль тогтоогч энэ нөхцөл байдлыг харгалзалгүйгээр, хууль сахиулагчийг алах гэмт хэргийг зөвхөн эрхэлж байгаа ажил, албан үүрэгтэй нь холбож үзсэнээрээ гэмт этгээдийн тухайн үйлдэлдээ хандаж буй сэтгэхүйн харьцаа, тухайн үйлдэлд хөтөлж буй өдөөгчийг орхигдуулжээ.

Гэтэл өс хонзонгийн сэдлээр хууль сахиулагчийн амь насанд халдах гэмт хэрэг ч мөн үйлдэгдэж байсныг түүхэн баримт гэрчилнэ. Тодруулбал, иргэн Баттөмөр нь урьдчилан хорих байранд хоригдож байхдаа 1990 оны 9 дүгээр сарын 15-ны өдрийн 21 цагийн үед жижүүрийн сэргийлэгч Батжаргалыг ажил үүргээ гүйцэтгэж байхад нь сүлжиж томсон уяагаар хоолойг нь боож, амь насыг нь хөнөөхийг завдсан гэмт хэрэг үйлджээ. Гэрч Батбаяр мэдүүлэгтээ “Баттөмөр камертаа орж ирээд “Батжаргалыг эхлээд нэг боосон чинь тасарсан, дахиад боосон чинь тасарчихлаа. Хоолойг нь боогоод унагачих байсан юм...” гэж ярьж байсан. Баттөмөр эхнэртэйгээ уулзаж орж ирээд “Батжаргал тавтай уулзуулсангүй. Хонох байсан юм...” гэх мэтийн зүйл ярьж байсан. Үүнээс болсон болов уу гэж бодож байна” гэж мэдүүлсэн байна. Харин шүүгдэгч Баттөмөр “1990 оны 9 дүгээр сарын 15-ны өдөр Батбаярт Баяраа гэгчийн оруулсан 2 шил архийг Батбаяр бид хоёр уусан. Тэгээд удалгүй манай авгай хорихын хойгуур ирсэн. Балсанжав намайг эхнэртэй минь уулзуулсан. Чимгээтэй уулзаж байхад Батжаргал хаалган дээр ирээд “хурдал, хурдал” гээд байсан. ...Би Батбаярт “Батжаргалыг нэг боосон уяа тасарчихлаа, дахиад боосон чинь мөн тасарчихлаа, хоолойг нь боогоод унагачих байсан юм...” гэж ярьж байсан нь үнэн” хэмээн мэдүүлжээ. Шүүхээс

Баттөмөрийг цагдаагийн байгууллагын ажилтан буюу ардын нөхөрлөлийн гишүүний амь биед халдах гэмт хэрэг үйлдсэн, гэм буруутайд тооцож, түүнд 5 жилийн хугацаатай хорих ял оногдуулсан байна (Таслан шийдвэрлэх тогтоол, 1990). Энэ тохиолдолд шүүгдэгч Баттөмөр нь жижүүрийн сэргийлэгч Батжаргалд “эхнэртэй тавтай уулзуулсангүй” гэх шалтгаанаар өс хонзон санаж, улмаар амь насанд нь халдсан байна.

Олон улсын жишигт, хууль сахиулагчийн амь насанд халдах гэмт хэргийн бүрэлдэхүүнийг тодорхойлохдоо тухайн үйлдлийн зорилго, сэдлийг хэрхэн тусгасныг харьцуулан судлах нь зүйтэй.

Хүснэгт 1. Хууль сахиулагчийн амь насанд халдах гэмт хэргийг зарим орны Эрүүгийн хуульд тусгасан байдал

1	Бүгд Найрамдах Казахстан Улсын эрүүгийн хуульд хууль сахиулагчийн амь насанд халдах гэмт хэргийг хуульчилсан байдал
	380-1 дүгээр зүйл. Хууль сахиулах, төрийн тусгай байгууллага, цэргийн албан хаагч, амьтны аймгийг хамгаалах улсын байцаагч, тусгайлсан байгууллагын анчин-байгаль хамгаалагчийн амь насанд халдах 1. Хууль сахиулах, төрийн тусгай байгууллага, цэргийн албан хаагч, амьтны аймгийг хамгаалах улсын байцаагч, амьтны аймгийг хамгаалах мэргэжлийн байгууллагын байцаагч, анчин-байгаль хамгаалагч болон тэдгээрийн ойр дотны хүнийг албан үүргээ гүйцэтгэж байгаатай нь холбогдуулан, эсхүл албан үүргээ гүйцэтгэснийх нь төлөө өс хонзон санаж, амь насанд халдсан өөрөөр хэлбэл, амь насыг нь хөнөөх санаатай үйлдэл хийсэн бол эд хөрөнгийг хураах буюу хураахгүйгээр арван жилээс арван таван жил хүртэл хугацаагаар хорих ялаар шийтгэнэ. 2. Энэ гэмт хэргийг: 1) хоёр буюу түүнээс дээш хүний эсрэг; 2) хохирогчийн биеэ хамгаалж чадахгүй байдлыг мэдсээр байж, түүнчлэн хүнийг хулгайлах буюу барьцаалах гэмт хэрэгтэй хавсран; 3) хохирогчийг жирэмсэн болохыг мэдсээр байж; 4) онц харгис хэрцгийгээр; 5) бусад хүний амь насанд аюултай аргаар; 6) бүлэглэн, урьдчилан үгсэж тохиролцсон бүлэг, зохион байгуулалттай гэмт бүлэг; 7) өөр гэмт хэргийг нуун дарагдуулах эсхүл хялбарчлах зорилгоор, түүнчлэн хүчиндэх эсхүл бэлгийн шинжтэй хүчирхийллийн үйлдэлтэй хавсран; 8) удаа дараа; 9) хохирогчийг насанд хүрээгүйг мэдсээр байж; 10) онц байдал зарласан газар нутагт эсхүл терроризмын эсрэг ажиллагаа явуулж буй бүсэд; 11) онц байдал зарласан нөхцөлд эсхүл нийтийг хамарсан эмх замбараагүй байдлын үед үйлдсэн бол эд хөрөнгийг хураах арван таван жилээс хорин жил хүртэл хугацаагаар хорих буюу бүх насаар нь хорих ялаар шийтгэнэ (Уголовный кодекс Республики Казахстан, 2025).
2	Бүгд Найрамдах Беларусь Улсын эрүүгийн хуульд хууль сахиулагчийн амь насанд халдах гэмт хэргийг хуульчилсан байдал
	362 дугаар зүйл. Дотоод хэргийн байгууллагын албан хаагч, цэргийн албан хаагчийг алах Дотоод хэргийн байгууллагын албан хаагч, цэргийн албан хаагчийг нийтийн хэв журам хамгаалах үүргээ гүйцэтгэж байгаатай нь холбогдуулан алсан бол арван хоёр жилээс хорин таван жил хүртэл хугацаагаар хорих, эсхүл бүх насаар нь хорих, эсхүл цаазаар авах ялаар шийтгэнэ (Уголовный кодекс Республики Беларусь, 1999).
3	Бүгд Найрамдах Азербайжан Улсын эрүүгийн хуульд хууль сахиулагчийн амь насанд халдах гэмт хэргийг хуульчилсан байдал
	287 дугаар зүйл. Хэрэг хянан шийдвэрлэх болон мөрдөн байцаалтын ажиллагаа явуулж байгаа этгээдийн амь насанд халдах

	Шүүгч, түүнчлэн прокурор, мөрдөн байцаагч, эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа явуулж байгаа этгээд, өмгөөлөгч, шинжээч, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэгч, түүнчлэн тэдгээрийн ойр дотны хамаатан садных нь хууль ёсны үйл ажиллагаанд саад учруулах зорилгоор эсхүл ийм үйл ажиллагааны төлөө өш хонзон санаж, шүүхэд хэрэг, холбогдох материалыг хянан хэлэлцэж байх, эсхүл урьдчилсан мөрдөн байцаалт явуулж байх буюу шүүхийн шийдвэр, бусад актын биелэлтийг гүйцэтгэж байх үед амь насанд нь халдсан бол арван дөрвөөс хорин жил хүртэл хугацаагаар хорих ялаар шийтгэнэ (Уголовный кодекс Азербайджанской республики, 1999).
4	Бүгд Найрамдах Украин Улсын эрүүгийн хуульд хууль сахиулагчийн амь насанд халдах гэмт хэргийг хуульчилсан байдал
	348 дугаар зүйл. Хууль сахиулах байгууллагын ажилтан, нийтийн хэв журам болон хил хамгаалах нийгэмлэгийн гишүүн болон цэргийн албан хаагчийн амь насанд халдах Хууль сахиулах байгууллагын ажилтан буюу түүний ойр дотны хүнийг албан үүргээ гүйцэтгэж байгаатай нь холбогдуулан, түүнчлэн нийтийн хэв журам болон хил хамгаалах нийгэмлэгийн гишүүн болон цэргийн албан хаагчийг нийтийн хэв журам хамгаалах үйл ажиллагаатай нь холбогдуулан алах, эсхүл алахыг завдсан бол есөөс арван таван жил хүртэл хугацаагаар хорих буюу бүх насаар нь хорих ялаар шийтгэнэ (Уголовный кодекс Украины, 2001).
5	Бүгд Найрамдах Туркменистан Улсын эрүүгийн хуульд хууль сахиулагчийн амь насанд халдах гэмт хэргийг хуульчилсан байдал
	231 дүгээр зүйл. Хууль сахиулах байгууллагын ажилтан болон цэргийн албан хаагчийг алахаар заналхийлэх, эсхүл хүч хэрэглэх Хууль сахиулах байгууллагын ажилтан, цэргийн албан хаагч, тэдгээрийн ойр дотнын хүмүүсийн эсрэг эрх зүйн хэв журам хамгаалах үүргээ гүйцэтгэж байгаатай нь холбогдуулан алахаар заналхийлсэн, эсхүл амь биед нь аюултайгаар хүч хэрэглэсэн бол тогтоосон суурь хэмжээнээс арваас гучин нэгжтэй тэнцэх хэмжээгээр торгох, эсхүл хоёр жил хүртэл хугацаагаар засан хүмүүжүүлэх ажил хийлгэх, эсхүл гурваас таван жил хүртэл хугацаагаар хорих ялаар шийтгэнэ (Уголовный кодекс Туркменистана, 1997).
6	Оросын Холбооны Улсын эрүүгийн хуульд хууль сахиулагчийн амь насанд халдах гэмт хэргийг хуульчилсан байдал
	317 дугаар зүйл. Хууль сахиулах байгууллагын алба хаагчийн амь насанд халдах Нийтийн хэв журам хамгаалах, олон нийтийн аюулгүй байдлыг хангах хууль ёсны үйл ажиллагаанд саад учруулах зорилгоор, эсхүл ийм үйл ажиллагааны төлөө өс хонзон санаж, хууль сахиулах байгууллагын алба хаагч, цэргийн албан хаагч, түүнчлэн тэдгээрийн ойр дотнын хүмүүсийн амь насанд нь халдсан бол хоёр жил хүртэл хугацаагаар эрх чөлөөг хязгаарлаж, арван хоёроос хорин жил хүртэл хугацаагаар хорих, эсхүл бүх насаар нь хорих, эсхүл цаазаар авах ял шийтгэнэ (Уголовный кодекс РФ, 1996).

Казакстан (380-1 дүгээр зүйл): “Албан үүргээ гүйцэтгэж байгаатай нь холбогдуулан, эсхүл албан үүргээ гүйцэтгэснийх нь төлөө өс хонзон санаж, амь насанд халдсан...” гэж тодорхой заасан байна. Энэ нь хууль сахиулагчийн өмнөх үйлдэлтэй холбоотойгоор үйлдэгдсэн гэмт хэргийг онцгойлон авч үзэж байгааг харуулна. Өс хонзон нь гэмт хэргийн гол сэдэл болж, энэ зүйлийн дагуу яллах үндэслэл болдог байна.

Беларусь (362 дугаар зүйл): Энэ зүйлд “Дотоод хэргийн байгууллагын албан хаагч, цэргийн албан хаагчийг нийтийн хэв журам хамгаалах үүргээ гүйцэтгэж байгаатай нь холбогдуулан алсан бол...” гэж заасан байна. Хэдийгээр “өс хонзон” гэдэг үг тодорхой дурдагдаагүй ч, “үүргээ гүйцэтгэж байгаатай нь холбогдуулан” гэдэг нь өмнөх үйлдэлтэй холбоотой сэдлийг агуулж болно. Тухайн этгээд хууль сахиулагчийн албан үүрэгтэй холбоотойгоор өс хонзон санаж, тэр үүргийг нь гүйцэтгэсний төлөө алсан бол энэ зүйлээр хариуцлага хүлээлгэдэг ажээ.

Азербайжан (287 дугаар зүйл): “Шүүгч, түүнчлэн прокурор, мөрдөн байцаагч... хууль ёсны үйл ажиллагаанд саад учруулах зорилгоор эсхүл ийм үйл ажиллагааны төлөө өш хонзон санаж...” гэж тодорхой заасан байна. Энэ нь өс хонзонгийн сэдлийг маш тодорхой тусгасан бөгөөд шүүх, мөрдөн байцаалтын ажилтнуудын аюулгүй байдлыг хангах

зорилготой юм. Тэдний хийсэн ажилтай холбоотойгоор өшөө авах оролдлогыг онцгой хүнд гэмт хэрэгт тооцдог.

Украин (348 дугаар зүйл): “Хууль сахиулах байгууллагын ажилтан буюу түүний ойр дотнын хүнийг албан үүргээ гүйцэтгэж байгаатай нь холбогдуулан... алах, эсхүл алахыг завдсан бол...” гэж заасан Беларусь улстай нэгэн адил, “албан үүргээ гүйцэтгэж байгаатай нь холбогдуулан” гэдэг нь өс хонзонгийн сэдэлтийг давхар агуулж болно. Хууль сахиулагчийн үүрэгтэй холбоотойгоор үйлдэгдсэн гэмт хэрэг нь энэ зүйлээр шийтгэгддэг.

Туркменистан (231 дүгээр зүйл): Энэ зүйл нь алахаар заналхийлэх, хүч хэрэглэхийг хуульчилсан бөгөөд “эрх зүйн хэв журам хамгаалах үүргээ гүйцэтгэж байгаатай нь холбогдуулан” гэж заасан нь мөн л өс хонзонгийн сэдэлтийг шууд заагаагүй ч, хууль сахиулагчийн үүрэгтэй холбоотой үйлдлийг хуульчилсан байна.

ОХУ (317 дугаар зүйл): “Нийтийн хэв журам хамгаалах, олон нийтийн аюулгүй байдлыг хангах хууль ёсны үйл ажиллагаанд саад учруулах зорилгоор, эсхүл ийм үйл ажиллагааны төлөө өс хонзон санаж, хууль сахиулах байгууллагын алба хаагч... амь насанд нь халдсан бол...” гэж маш тодорхой заасан байна. Казакстан, Азербайжантай адил өс хонзонгийн сэдлийг гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний чухал шинж тэмдэг болгон тусгасан онцлог ажиглагдаж байна.

Казакстан, Азербайжан, Оросын Холбооны Улсууд нь “өс хонзон санаж” гэдэг сэдлийг тухайн зүйлийн үндсэн бүрэлдэхүүнд шууд тусгасан байна. Энэ нь тухайн гэмт хэрэг хууль сахиулагчийн албан үүрэгтэй холбоотойгоор үйлдэгдсэн болохыг онцгойлон тодотгож, субъектив талын шинжийг нарийн гаргаснаараа бусад (дээр харьцуулсан) орнуудын холбогдох хуулийн заалтаас илүү дэвшилттэй хэмээн үзэх үндэстэй.

Беларусь, Украин, Туркменистан зэрэг улсууд “албан үүргээ гүйцэтгэж байгаатай нь холбогдуулан” гэсэн ерөнхий томъёоллыг ашигласан нь өс хонзонгийн сэдэлтийг шууд заагаагүй ч, энэ хүрээнд ойлгогдох боломжтой. Гэвч эдгээр улсуудын холбогдох зүйл заалтад зөвхөн холбогдол (связь)-ыг чухалчлан үзэж байна.

Манай улсын Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 10.1 дүгээр зүйлийн 2.9 дэх хэсгийн зохицуулалт нь мөн адил зөвхөн холбогдлыг тогтооход чиглэдэг. Тодруулбал, “эрхэлж байгаа ажил, албан үүрэгтэй нь холбогдуулж” гэдэг нь тухайн үүрэг гүйцэтгэж байх үетэй шууд хамаарах эсхүл маш ойрын хугацааны холбоог илэрхийлж болох эрсдэлтэй. Иргэн Т.Лундаагийн жишээнээс харахад, цагдаагийн албан хаагч албан үүргээ гүйцэтгэж байх үедээ халдлагад өртсөн боловч, гэмт этгээдийн зорилго нь өмнө үйлдсэн гэмт хэрэг (зөрчил)-т хүлээлгэх хариуцлагаас зайлсхийх зорилготой байсан. Хэрэв хууль сахиулагчийг тэтгэвэрт гарсан хойно нь өмнөх албан үүрэгтэй нь холбоотойгоор үүссэн байсан өс хонзонгийн сэдлээр амь насанд нь халдсан бол одоогийн хуулийн томъёолол бүрэн дүүрэн хамгаалж чадахгүй байх эргэлзээтэй нөхцөл байдал үүснэ. Иймд гэмт хэргийн субъектив талын нэмэгдэл шинжүүд болох сэдэл, зорилго нь тухайн гэмт үйлдлийг зөв зүйлчилж, зохих ял шийтгэл оногдуулахад цаг хугацаанаас үл хамааран шийдвэрлэх үүрэгтэй хэвээр байна.

Өс хонзонгийн сэдэл нь хууль сахиулагчийн өмнөх албан үүрэгтэй холбоотойгоор үйлдэгдсэн гэмт хэргийг онцгойлон тодотгож, гэмт этгээдийн хувийн зан авир, сэтгэцийн байдлыг илэрхийлдэг. Иргэн Баттөмөрийн жишээ нь “эхнэртэй тавтай уулзуулсангүй” гэх хувийн өс хонзонгийн сэдлээр хууль сахиулагчийн амь насанд халдахыг завдсан тохиолдлыг харуулж байгаа нь энэ сэдлийг хуульчлах зайлшгүй шаардлагатайг баталж байна.

Профессор С.Жанцан “Өс хонзон санах нь хохирогч хууль бус, ёс суртахуунгүй үйл ажиллагаагаараа өсөрхөгч этгээд болон түүний ойр дотнын эрх, ашиг сонирхлыг хөндөж, тодорхой гэм хор учруулсан, эсхүл тийм байдал үүсэх нь тодорхой байснаас үүсдэг сэдэлт

юм. Харин хохирогч хуульд нийцсэн, шударга, зарчимч үйл ажиллагаагаараа өсөрхөгч этгээдийн буруу үйлдэл (эс үйлдэхүй)-д саад учруулснаас хариу барих, гомдол, хорслоо тайлах зорилгоор гэмт хэрэг үйлдэх нь илүү хор аюул ихтэй байдаг. Тухайлбал, Эрүүгийн хуулийн 91 дүгээр зүйлийн 2 дахь хэсгийн 17-д “албаны үйл ажиллагаа, бусад олон нийтийн үүргээ биелүүлж байгаатай нь холбогдуулан хүнийг өөрийг нь буюу түүний ойрын төрөл, садангийн хүнийг алсан бол ялыг онц хүндрүүлэх нөхцөл байдал болгон” заасан нь агуулгаараа хуульд нийцсэн албан шударга үйл ажиллагаанд хорсож, дургүйцэж алж байгаа болохоор өс хонзонгийн нэг хэлбэр юм” (Жанцан ., С., 2009, хууд. 538) хэмээн маш оновчтой тайлбарласан.

Өс хонзонгийн сэдлийн эрх зүйн агуулгыг тодруулах нь хууль хэрэглээний нэгдмэл байдлыг хангахад чухал байдаг бөгөөд Монгол Улсын Дээд шүүхээс гаргасан тайлбар нь энэхүү сэдлийг хэрхэн ойлгох, бусад ижил төстэй нөхцөл байдлаас ялгах суурийг тавьсан. Тухайлбал, Дээд шүүхийн тогтоолд “өс хонзон гэдэгт хохирогчийн хэлсэн үг, хийсэн үйлдэлд гэмт этгээд өөрийнх нь үзэл бодол, үнэлэмжид нийцээгүй гэж дургүйцэн гомдож, түүнээс хариу авах, хорсол тайлах гэсэн санаа зорилгыг ойлгоно. Энэхүү сэдэлт нь зөвхөн гэмт этгээд хохирогч хоёрын хоорондын харилцаанаас гадна үндэс угсаа, хэл, арьсны өнгө, нийгмийн гарал, байдал, хөрөнгө чинээ, эрхэлсэн ажил, эрүүл мэнд, шашин шүтлэг, үзэл бодол, гаднах төрх, хөгжлийн бэрхшээлтэй болон гэр бүлийн байдал, цусан өшөө зэргээс үүссэн байж болно. Харин хувийн таарамжгүй харьцааны улмаас хүнийг санаатай алсан бол өс хонзонгийн сэдэлтээр хүнийг санаатай алсан гэж үзэхгүй” (Дээд шүүхийн тогтоол, 2009) хэмээн заасан.

Гэвч, өс хонзонгийн сэдлийн ийм өргөн хүрээний тодорхойлолт нь өмнөх хууль тогтоомжийн хүрээнд, ялангуяа 2002 оны Эрүүгийн хуульд уг сэдлийг хүндрүүлэх нөхцөл байдлаар хуульчилсан үед практик хүндрэлүүдийг үүсгэж байсан. Энэ талаар профессор С.Жанцан “Хүнийг алах гэмт хэрэг нь гол төлөв ахуйн хүрээнд, гэмт хэрэг үйлдсэн этгээд хохирогч хоёрын хооронд бий болсон таарамжгүй харьцаанаас үүдэлтэй өс хонзонгийн сэдэлтээр үйлдэгддэг болохоор хууль тогтоогч өс хонзонгийн сэдэлтээр хүн алахыг хүндрүүлэх нөхцөл байдалд хамааруулсан явдлыг хэтэрхий өргөн хүрээтэй, оновчгүй зохицуулалт” (Жанцан ., С., 2009, хууд. 538) гэж үзээд, үүнийхээ үндэслэл болгож “Учир нь практикт үүнээс болж хүндрүүлэх нөхцөл байдалгүй хүнийг санаатай алах гэмт хэрэг бараг гарахгүйд хүрнэ” (Жанцан ., С., 2009, хууд. 538) гэсэнтэй санал нэг байна.

Хууль тогтоогчийн 2015 оны Эрүүгийн хуульд гэмт хэргийн бүрэлдэхүүнийг тодорхойлохдоо сэдэл, зорилгын үүргийг шинэчлэн авч үзсэн нь эрүүгийн эрх зүйн орчин үеийн чиг хандлага, гэмт хэргийн шинж чанарыг илүү нарийвчлан ойлгох үзэл санаатай нийцсэн байж болох юм. Тухайлбал, Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 10.1 дүгээр зүйл буюу “Хүнийг алах” гэмт хэргийн хүндрүүлэх бүрэлдэхүүнд “өс хонзон”-гийн сэдлийг шууд заагаагүй нь энэхүү хандлагын илрэл гэж үзэж болно.

Эрүүгийн эрх зүйн онолд сэдэл нь гэмт хэргийн субъектив талын зайлшгүй байх шинж биш, харин ял шийтгэл оногдуулах үед харгалзан үздэг нөхцөл байдал, эсвэл зарим тусгай бүрэлдэхүүнд заавал байх шинж байж болно гэсэн зарчим үйлчилдэг (Оюунбилэг, 2019). Хууль тогтоогч “өс хонзон”-гийн сэдлийг 10.1 дүгээр зүйлийн хүндрүүлэх бүрэлдэхүүнд шууд багтаагаагүй нь дараах хэд хэдэн үндэслэлтэй байж болох юм. Нэгдүгээрт, гэмт хэргийн нийгэмд аюултай байдлыг бодитоор үнэлэх: “Өс хонзон” гэх сэдэл нь иргэд хоорондын харилцаанаас үүдэлтэй гэмтэл учруулах, алах зэрэг гэмт хэргүүдийн нийтлэг өдөөгч хүчин зүйлүүдийн нэг байдаг. Хэрэв ийм нийтлэг сэдлийг бүх тохиолдолд шууд хүндрүүлэх бүрэлдэхүүн гэж үзвэл, гэмт үйлдлийн нийгэмд аюултай байдлын жинхэнэ зэргийг бодитоор үнэлэх боломжийг хязгаарлаж, хэт хавтгайруулсан байдалд хүргэж болзошгүй (Цэрэндорж, 2018). Иймээс хууль тогтоогч сэдлийг гэмт хэргийн төрлөөс хамааран, зөвхөн тухайн гэмт хэргийн онцлогт тохирсон тохиолдолд л хүндрүүлэх нөхцөлөөр тодорхойлохыг зорьсон байж болно. Хоёрдугаарт, ял шийтгэлийн

хувийн шинж чанар ба шударга ёс: Эрүүгийн эрх зүйн гол зарчмуудын нэг бол ял шийтгэлийн хувийн шинж чанар буюу гэмт этгээдэд тухайн гэмт хэргийг үйлдсэн гэм буруугийн хэмжээнд тохирсон ял оногдуулах явдал юм (Доржготов, 2015). “Өс хонзон” гэх сэдэлтэй үйлдсэн бүх аллагыг шууд хүндрүүлэн үзэх нь гэмт этгээдийн гэм буруу, гэмт үйлдлийн шинж чанар, хохирогчийн хандлага зэрэг бусад хүчин зүйлсийг харгалзан үзэх боломжийг багасгаж, зарим тохиолдолд шударга бус ял оногдуулахад хүргэж болзошгүй. Тиймээс хууль тогтоогч “өс хонзон”-гийн сэдлийг ялыг хүндрүүлэх нөхцөл байдал (Эрүүгийн хуулийн 6.2 дугаар зүйл)-ын хүрээнд үнэлэх, эсхүл тусгай бүрэлдэхүүнт гэмт хэрэгт (жишээлбэл, хууль сахиулагчийг эсэргүүцэх гэмт хэрэгт – эрхэлж байгаа ажил, албан үүрэгтэй нь холбогдуулж...) онцгойлон авч үзэх замаар илүү уян хатан, шударга хандлагыг баримталсан байж болох юм.

Гэсэн хэдий ч, “өс хонзон”-гийн сэдлийн агуулга, түүний үүсгэдэг нийгэмд аюултай байдлын зэрэг нь гэмт хэргийн объектоос хамаарч ялгаатай үнэлэгдэх ёстой. Ялангуяа, хууль сахиулагчийн эрхэлж байгаа ажил, албан үүрэгтэй нь холбогдуулж, өөрийг нь болон түүний ойр дотнын хүнийг алах гэмт хэргийн тухайд “өс хонзон”-гийн сэдэл нь тухайн гэмт үйлдлийг онцгойлон ялгах, нийгмийн аюулын шинжийг зөв харгалзан үзэх, улмаар Эрүүгийн хуульд бие даасан зүйл ангиар зохицуулах зайлшгүй шаардлагатайг дараах үндэслэлүүд нотолж байна. Үүнд:

1. Төрийн эрх мэдэл ба хуулийн засаглалыг хамгаалах: Хууль сахиулагч нь төрийн эрх мэдлийг төлөөлөн, хууль ёсны дэг журмыг хангах үндсэн үүргийг гүйцэтгэдэг субъект юм. Түүний албан үүрэгтэй нь холбоотойгоор үүссэн “өс хонзон”-гийн сэдлээр үйлдсэн гэмт хэрэг нь зөвхөн хувь хүний амь нас, эрүүл мэндэд халдах бус, харин төрийн эрх мэдэл, хуулийн засаглалын эсрэг чиглэсэн ноцтой халдлага болдог. Энэ нь нийгмийн хэв журмыг алдагдуулах, төрийн институцэд үл итгэх байдлыг үүсгэх зэрэг өргөн хүрээний сөрөг үр дагавартай.

2. Гэмт үйлдлийн нийгэмд аюултай байдлын өндөр зэрэг: Профессор С.Жанцангийн тайлбарласнаар, хохирогч хуульд нийцсэн, шударга, зарчимч үйл ажиллагаагаараа гэмт этгээдийн буруу үйлдлийг таслан зогсоосноос үүдэх өс хонзон нь "илүү хор аюул ихтэй" байдаг. Хууль сахиулагчийн эсрэг үйлдэгдсэн “өс хонзон”-гийн сэдэлтэй гэмт хэрэг нь энэ тодорхойлолтод яг таарч байна. Иргэн Баттөмөрийн жишээ нь “эхнэртэй тавтай уулзуулсангүй” гэх хувийн өс хонзонгоор хууль сахиулагчийн амь насанд халдахыг завдсан нь албан үүрэгтэй нь холбоотой өс хонзонгийн сэдэл нь хэчнээн ноцтой, аюултай болохыг тодорхой харуулж байна. Энэ төрлийн гэмт хэрэг нь хууль сахиулагчдын аюулгүй байдлыг алдагдуулж, тэдний ажлын үр нөлөө, нийгмийн үйлчилгээний чанарт сөргөөр нөлөөлөх аюултай.

3. Урьдчилан сэргийлэх ба ялын зорилго: Ийм төрлийн гэмт хэргийг бие даасан зүйл ангиар хуульчилж, “өс хонзон санаж” гэх сэдлийг үндсэн бүрэлдэхүүнд нь шууд заах нь иргэдэд хууль сахиулагчийн албан үүрэгт халдаж болохгүйг илүү тодорхой сануулж, урьдчилан сэргийлэх нөлөө үзүүлнэ. Мөн гэмт этгээдэд үйлдсэн гэмт хэргийнх нь нийгэмд аюултай байдлын зэрэгт тохирсон, хатуу шийтгэл оногдуулснаар ялын шударга ёсны зарчим, гэмт үйлдлийг давтан үйлдэхээс сэргийлэх зорилго хангагдана.

4. Олон улсын жишиг: Олон улсын эрүүгийн эрх зүйн практикт төрийн албан хаагчийн албан үүрэгтэй нь холбоотой үйлдэгдсэн гэмт хэргүүдэд илүү хүндрүүлсэн хариуцлага хүлээлгэдэг нийтлэг хандлага байдаг. Энэ нь төрийн тогтвортой байдал, хуулийн хэрэгжилтийг хангахын тулд зайлшгүй шаардлагатай юм.

Дүгнэлт

Монгол Улсын Эрүүгийн хуульд “хууль сахиулагчийн эрхэлж байгаа ажил, албан үүрэгтэй нь холбогдуулж, өөрийг нь эсхүл түүний ойр дотны хүнийг алах” гэмт хэргийг тусгай, бие даасан зүйл анги болгон хуульчилж, уг зүйлийн үндсэн бүрэлдэхүүнд “урьд

үйлдсэн гэмт хэрэг, эсхүл зөрчилд хүлээлгэх хариуцлагаас зайлсхийх” зорилгоос гадна “өс хонзон санаж” гэх нэр томъёог шууд заах нь хуулийн засаглалыг бэхжүүлэх, хууль сахиулагчдын аюулгүй байдлыг хангах, мөн гэмт хэргийн нийгэмд аюултай байдлыг бодитоор үнэлж, шударга ёсыг тогтоохын тулд зайлшгүй шаардлагатай эрх зүйн шийдэл мөн. Энэ нь гэмт хэргийн сэдэл, зорилгын онолын ач холбогдлыг практикт зөв тусгасан, хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгох ач холбогдолтой.

Санал

Судалгаанд үндэслэн, хууль сахиулагчийн амь насанд халдах үйлдлийг хүнийг алах гэмт хэргийн хүндрүүлэх нөхцөл байдлаас салган, Эрүүгийн хуулийн тусгай ангид тусад нь бие даасан зүйл болгон хуульчилж, зорилго, сэдлийг тодорхой заах нь зүйтэй хэмээн үзэж байна. Энэ нь уг гэмт хэргийн нийгмийн аюулын шинжийг бүрэн тодорхойлж, хууль сахиулагчдын аюулгүй байдлыг хамгаалах төрийн бодлогыг илүү тодорхой болгоно.

Бие даасан, шинэ зүйл ангид дараах зорилго, сэдлийг заавал байх шинжээр хуульчлах шаардлагатай. Үүнд:

- “...хууль ёсны үйл ажиллагаанд нь саад учруулах зорилгоор...”;
- “урьд үйлдсэн гэмт хэрэг, эсхүл зөрчилд хүлээлгэх хариуцлагаас зайлсхийх зорилгоор”;
- “...албан үүргээ гүйцэтгэсэнтэй нь холбогдуулан, эсхүл үүргээ гүйцэтгэснийх нь төлөө өс хонзон санаж...”.

Ашигласан материал

1. Боженок, С. (2017). *Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации*. (Рарог, А.И. хян.). Москва.
2. Векленко, С. Б., & Бавсун. (2006). *Уголовно-правовая оценка субъективной стороны состава преступления: Учебное пособие*. Омск.
3. Гантөмөр, Г. (2020). Гэмт хэргийн бүрэлдэхүүн. Г. Г.-О.-О. Гантөмөр-Д, Эрүүгийн эрх зүй. Ерөнхий анги. Сурах бичиг. Улаанбаатар.
4. Гантөмөр, Г. (2011). *Гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний ерөнхий онол*.
5. Доржготов, Б. (2015). Эрүүгийн эрх зүй: Ерөнхий анги. МУИС-ийн хэвлэх үйлдвэр.
6. Дээд шүүхийн тогтоол, Эрүүгийн хуулийн 91 дүгээр зүйлийг шүүхийн практикт хэрэглэх тухай. (Монгол Улсын дээд шүүх. 2009 оны 05 22).
7. Жанцан, С. (2009). *Монгол Улсын эрүүгийн эрх зүйн онол. Гэмт хэргийн тухай сургааль. I боть*. Улаанбаатар.
8. Кизилов, А. (2002). *Уголовно-правовая охрана управленческой деятельности представителей власти. Монография*. Ульяновск.
9. Козаченко, И. Н., Незнамовая, & Новоселов. (1998). *Уголовное право. Особенная часть*.
10. Нарангэрэл, С. (1999). *Монгол Улсын эрүүгийн эрх зүй. Ерөнхий анги*. Улаанбаатар.
11. Оюунбилэг, Н. (2019). Гэмт хэргийн бүрэлдэхүүн дэх субъектив талын асуудал. *Хууль зүйн сэтгүүл*, 3(45), хуудсд. 25-31.

12. Постановление Президиума Верховного Суда РФ. (2005). *Об изменении приговора, смягчении назначенного наказания с учетом конкретных обстоятельств совершения преступлений и раскаяния осужденного, действия которого обоснованно квалифицированы по ч. 3 ст. 30, п. «и» ч. 2 ст. 105, ст. 317 УК РФ.*
13. Самундра, П. &, & Бямбадорж. (2021). *Эрүүгийн эрх зүйн үндэс*. Улаанбаатар: Хууль сахиулахын их сургууль.
14. Саруханян, А. (2003). *Преступления против порядка управления. Учебное пособие для вузов*. Ставрополь.
15. Содовсүрэн, Б. (1998). *Монгол Улсын эрүүгийн эрх зүй*. Улаанбаатар.
16. Таслан шийдвэрлэх тогтоол, 47 (Дархан хотын 1 дүгээр хэсгийн ардын шүүх 1990 оны 12 26).
17. Таслан шийдвэрлэх тогтоол, Дугаар 5. (Дархан-Уул аймгийн шүүх. 1995 оны 03 14).
18. Уголовный кодекс Азербайджанской республики, (1999 оны 12 30). https://continent-online.com/Document/?doc_id=30420353#pos=3527;-51-ээс Гаргасан
19. Уголовный кодекс Республики Беларусь, (1999 оны 07 09).
20. Уголовный кодекс Республики Казахстан, (2025 оны 09 16). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252&pos=6286;-78#pos=6286;-78-ээс Гаргасан
21. Уголовный кодекс РФ, "Уголовный кодекс Российской Федерации" от 13.06.1996 N 63-ФЗ (ред. от 31.07.2025) (с изм. и доп., вступ. в силу с 01.09.2025). (1996 оны 06 13).
https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/a475165485713e1bcc4e7a7b14c332d42821e59a/-ээс Гаргасан
22. Уголовный кодекс РФ, (1996 оны 06 13).
23. Уголовный кодекс Туркменистана, (1997 оны 06 12). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31295286&pos=1987;-46#pos=1987;-46-ээс Гаргасан
24. Уголовный кодекс Украины, (2001 оны 04 05).
25. Цэрэндорж, Д. (2018). *Албан тушаалын гэмт хэрэгт хариуцлага хүлээлгэх нь*. Улаанбаатар: Адмон принтинг.
26. Шабанов, А. (2003). *Охрана жизни и здоровья сотрудника правоохранительного органа (уголовно-правовая и криминологическая характеристика)*. дис канд. юрид. наук. Ростов н/Д.
27. Шишко, И. (огноо байхгүй). *Уголовное право. Особенная часть. Учебник*.
28. Шүүхийн шийтгэх тогтоол, 2019/ШЦТ/537 (Сүхбаатар дүүргийн эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүх 2019 оны 06 04).
29. Эрүүгийн хууль, Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл №07 (2015 оны 12 03).

ЭРХ МЭДЭЛ, АЛБАН ТУШААЛЫН БАЙДЛАА УРВУУЛАН АШИГЛАХ ГЭМТ ХЭРГИЙН НОТЛОХ АЖИЛЛАГААНЫ ЗАРИМ ОНЦЛОГ

SOME PECULIARITIES OF PROVING OF INVESTIGATING ABUSE OF JOB TITLE AND OFFICIAL POSITION

Б.Ганхуяг
Судлаач, доктор

Товч агуулга: Эрх мэдэл, албан тушаалын байдлаа урвуулан ашиглах гэмт хэргийг нотлох ажиллагаа тус гэмт хэргийг үйлдсэн арга, учруулсан хор хохирол, шалтгаант холбоог тогтоох, гэмт хэргийн сэдэл, зорилго, гэмт хэрэг үйлдэх явцдаа хуурамч бичиг баримт үйлдсэн, засварласан эсэх, гэмт хэрэг үйлдэгдэх үеийн нөхцөл байдал, гадаад дотоод хүчин зүйл болон тухайн гэмт хэргийн хань хамсаатны хүрээ зэргийг нотлон тогтооход чиглэгдэнэ.

Тус өгүүллээр энэ төрлийн гэмт хэргийн нотлох ажиллагааны онцлогийг тодорхойлж, оновчтой хэрэгжүүлэх, мөрдөн шалгах ажиллагааны үр өгөөжийг дээшлүүлэх тодорхой санал боловсруулахыг эрмэлзсэн болно.

Түлхүүр үг: Эрх мэдэл, албан тушаалын байдлаа урвуулан ашиглах, өөртөө болон бусдад эдийн ба эдийн бус давуу байдал үүсгэх, мөнгөн хадгаламж, хувьцаа, хөрөнгө нуух, устгах, эрх шилжүүлэх, үзлэг хийх, мэдүүлэг авах, криминалистикийн тактикийн зөвлөмж.

Abstract: The process of proving abuse of job title and official position is aimed at establishing the method of committing the crime, the damage caused, the cause-and-effect relationship, the motive and purpose of the crime, circumstances, factors contributing to the crime, forgery and alteration of documents in the commission of the crime, as well as the scope of partner in crime.

With this report, the author aims to reveal the above-mentioned features of proving this type of crime, tried to develop specific proposals for their optimal implementation and increasing the efficiency of investigative actions when investigating abuse of job title and official position.

Key words: abuse of job title and official position, creation of material and non-material advantages for oneself and other persons, concealment and destruction of cash deposits, shares, assets, transfer of rights, inspection, obtaining testimony, recommendations of criminalistic's tactics.

Үндсэн хэсэг

Эрх мэдэл, албан тушаалын байдлаа урвуулан ашиглах гэмт хэргийг нотлох ажиллагаа тус гэмт хэргийг үйлдсэн арга, учруулсан хор хохирол, түүний шалтгаант холбоог тогтоох, улс нийгэм, иргэдэд хохирол учруулахгүйгээр үүргээ гүйцэтгэх боломж байсан эсэх, гэмт хэргийн сэдэл, зорилго, гэмт хэрэг үйлдэх явцдаа хуурамч бичиг баримт үйлдсэн, засварласан эсэх, гэмт хэрэг үйлдэгдэх үеийн нөхцөл байдал, гадаад дотоод хүчин зүйл болон тухайн гэмт хэргийг ихэвчлэн тодорхой харилцаатай хүмүүсийн хүрээнд үйлддэг тул хань хамсаатны ямар хүрээнд үйлдэв гэдгийг нотлон тогтооход чиглэгдэнэ.

Эрх мэдэл, албан тушаалын байдлаа урвуулан ашиглах гэмт хэргийг мөрдөн шалгахад албан тушаалтан өөртөө болон бусдад эдийн ба эдийн бус давуу байдал үүсгэсэн гол шинжийг тодорхойлох, үйлдэл, эс үйлдэхүйг тогтоох, хэрэгт ач холбогдолтой хөрөнгийг

нуух, устгах, эрх шилжүүлэх зэрэг тухайн гэмт хэрэгт хамаарал бүхий хөрөнгийн шилжилт хөдөлгөөнийг илрүүлэх, хянах, хязгаарлах ажиллагаа явуулдаг¹.

Энэ төрлийн гэмт хэргийг мөрдөн шалгахад хамтарсан ажлын хэсэг байгуулах нь хэргийг шуурхай мөрдөн шалгах хамгийн үр дүнтэй арга бөгөөд хамтарсан ажлын хэсгийн хүрээнд санхүүгийн мөрдөн шалгах болон мөрдөн шалгах тусгай арга хэрэгслийг (гүйцэтгэх ажлын) зэрэгцүүлэн ажиллуулах, ажлын хэсэгт банк, санхүүгийн болон нягтлан бодох бүртгэлийн их хэмжээний баримт бичигт, ялангуяа санхүүгийн талаар бэлэн бус мөнгөний шилжүүлэг, санхүүгийн тайлан, гаалийн болон татварын мэдүүлэгт дүн шинжилгээ хийх мэдлэг, туршлагатай мэргэшсэн шинжээч, мэргэжилтэн оролцуулах нь ихээхэн ач холбогдол агуулдаг². Ялангуяа, эрх мэдэл албан тушаалын байдлаа урвуулан ашиглах замаар их хэмжээний орлого хуримтлуулсан гэмт хэргийн хувьд мөнгө угаах нь ердөө л завсрын, дайвар үйл ажиллагаа байдаг. Тиймээс санхүүгийн мөрдөн шалгах зэрэгцээ ажиллагаа болон гүйцэтгэх ажлын зарим арга хэмжээг ашиглах нь илүү үр дүнтэй байна.

Эрх мэдэл, албан тушаалын байдлаа урвуулан ашиглах гэмт хэргийн талаар мэдээлэл, гомдол хүлээн авсан мөрдөгчөөс зайлшгүй хийх, криминалистикийн тактик зүйн зөвлөмж, практикт шалгарсан арга хэмжээ нь³:

- Албан тушаалтны ажилладаг салбарын зохион байгуулалт, үйл ажиллагаатай танилцах, тухайн салбарын үйл ажиллагааны талаар гарсан эрх зүйн акт, удирдлагын бичиг баримт болон бусад байгууллагатай харилцах зарчим, журам зэргийг нарийвчлан судлах,

- Албан тушаалтны үйл ажиллагааны хүрээ, эрх мэдэл, түүний үйл ажиллагаатай холбогдох эрх зүйн актууд⁴, тэдгээрийн ямар заалтыг зөрчсөн болохыг судлах,

- Тухайн албан тушаалтны үйлдэлтэй холбоотой, зөрчигдсөн байж болох Эрүүгийн хуулийн заалт, шүүхийн тайлбар зэргийг судлах, гэмт хэргийн шинж байгаа эсэхийг шинжих,

- Тухайн албан тушаалтнаас эрх мэдэл, албан тушаалын байдлаа урвуулан ашиглах гэмт хэрэгт холбоотойгоор гаргаж байсан тушаал, заавар, тогтоол шийдвэр, холбогдох журам, хурал зөвлөгөөний шийдвэр, санал шүүмжлэл зэрэг бичиг баримтыг судлан үзэж, шаардлагатай гэж үзсэн баримтыг хуулбарлан авах, албан тушаалтныг холбогдуулан шалгаж байгаа асуудал нь ямар хууль, дүрэм, тогтоол, зааврын ямар заалтыг зөрчсөн болохыг нэг бүрчлэн тогтоох төлөвлөгөө боловсруулах,

- Гэмт хэргийн шинжтэй гомдол, мэдээллийг шалгах явцад уулзаж ярилцах, мэдүүлэг авах хүмүүсийн дарааллыг зөв тогтоох, хойшлуулшгүй ажиллагааны хүрээнд хийх ажиллагааг хэдийд, хэрхэн хэрэгжүүлэх, түүгээр ямар нөхцөл байдлыг тогтоох, мөрдөн шалгах ажиллагааны явцад ямар ажиллагаа явуулах шаардлага гарч болзошгүй⁵ зэргийг урьдчилан төлөвлөх нь цаашдын ажиллагааны чиглэлийг зөв тогтооход ихээхэн ач холбогдолтой.

Эрх мэдэл, албан тушаалын байдлаа урвуулан ашиглах гэмт хэргийг мөрдөн шалгах явцад нотлох баримт, эд мөрийн баримтыг олж тогтоохоор албан тушаалтны хувийн болон

¹ Криминалистикийн тактик. Сурах бичиг. ЦА. Хамтын бүтээл. 2001. 51 дэх тал.

² Чингис, Р. Албан тушаал, эдийн засгийн гэмт хэргийн өнөөгийн байдал, үүдэн гарч буй нөхцөл, шалтгаан //Монгол Улсад гэмт хэрэг үүдэн гарч буй шалтгаан нөхцөл, нөлөөлж байгаа хүчин зүйл. Онол, практикийн бага

хурал. Илтгэл зөвлөмж. ГХУСАЗЗ, ЦЕГ, ХЗҮТ. Уб., (2007. 35 дахь тал).

³ Мягмарцэрэн, Ш. .Бумнанжид, Ж Албан тушаалын гэмт хэрэг мөрдөх аргачлал. 2010. 23 дахь тал.

⁴ Монгол Улсын Улсын Дээд Шүүхийн 2009.06.24-ний өдрийн 23-р тогтоол.

⁵ Мягмарцэрэн, Ш. Авлига, албан тушаалын гэмт хэрэг мөрдөх аргачлал. -Уб., 2011.

албан бичгийн баримтыг онцгойлон анхаарч, гэмт хэрэг үйлдсэн баримтыг болон хууль бусаар олж авсан ашиг орлогыг биет байдлаар нь олох, захидал харилцаа, тэмдэглэл, мөнгөн хадгаламж, хувьцаа, төрөл бүрийн эрхийн бичиг зэрэг зүйлийг илрүүлэхэд илүү анхаарал хандуулах, шаардлагатай тохиолдолд албан тушаалтны гаргасан шийдвэрийг тусгасан бичиг баримт, бичгийн эх ноорог, устсан, хаясан бичиг цаас, нягтлан бодох бүртгэлийн анхан шатны баримт, шалгалтын акт, тооллогын бүртгэл, магадлалгаа гэх мэт албан бичиг баримтад шинжилгээ хийлгэж дүгнэлт гаргуулах нь үр дүнтэй.

Монгол Улсын ЭХХШтХ-д: Мөрдөгч гэмт хэргийн талаарх гомдол мэдээллийг хянан үзээд гэмт хэргийн шинж байгаа эсэхийг тогтоох шаардлагатай бол үзлэг хийх, шинжилгээнд зориулж дээж, хурууны хээ, ул мөрний хэв авах, хохирогч, гэрчээс мэдүүлэг авах, хэрэгт ач холбогдол бүхий тээврийн хэрэгсэл, мөнгө, эд зүйлийг хурааж авах, эд хөрөнгийг битүүмжлэх, шинжээч томилох зэрэг ажиллагааг⁶ хэрэгжүүлэхийг зөвшөөрсөн.

Хэдий ийнхүү хуульчилж өгсөн ч зарим төрлийн гэмт хэргийн онцлогтой холбоотой хойшлуулшгүй явуулах зайлшгүй шаардлагатай зарим ажиллагааг тухайлбал, сэжигтний санхүүгийн байдлын талаар банкнаас мэдээлэл гаргуулах, харилцаа холбооны хэрэгсэлд хяналт тогтоох, цахим хэрэгсэлд нэвтрэх замаар түүнд байгаа мэдээлэл лавлагаа авах, мэдээлэл баримт бичиг гаргуулах ажиллагааг орхигдуулсан⁷.

Эдгээрийг хойшлуулшгүй ажиллагааны хүрээнд багтаан оруулаагүйгээс мөрдөгчийн хувьд ЭХХШтХ-д зааснаар зөвхөн эрүүгийн хэрэг үүсгэж⁸ байж л эдгээр ажиллагааг авах боломж нөхцөл нь бүрддэг.

Эдгээр ажиллагаанаас олж авсан мэдээлэл нь нэг талаас хэрэгт ач холбогдол бүхий мэдээ, баримтыг устгах, өөрчлөхөөс урьтан олж илрүүлж авах, нөгөөтэйгүүр, сэжигтэн этгээдэд зохих таслан сэргийлэх арга хэмжээ авахад ихээхэн ач холбогдолтой.

Өнөөгийн практикт тодорхой албан тушаалтныг шалгаж эхлэхтэй зэрэгцэн хуралд оролцох, эмчлүүлэх зэрэг ямар нэг шалтгаанаар хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтаас оргон зугтах нь элбэг байна⁹. Үүний хор уршиг нь эрх мэдэл, албан тушаалын байдлаа урвуулан ашигласан гэмт хэргийг мөрдөн шалгаж шийдвэрлэх ажиллагаа удаашрах, цаашлаад шийдвэрлэх боломжгүй байдалд хүрэх, нөгөө талаасаа хамтран үйлдэгдсэн этгээдүүд оргон зугтсан этгээдийг хуулийн байгууллага олж илрүүлэхийг хүлээх хугацаанд мөн оргон зугтах, ажил амьдрал нь хохирох явдал ч гардаг.

Түүнчлэн, зөвхөн эд хөрөнгийг битүүмжлэх бус мөнгөн хадгаламжийг битүүмжлэх шаардлага байгаа нь өнөөгийн эрх мэдэл, албан тушаалын байдлаа урвуулан ашиглах гэмт хэргийн практикт харагдаж байна.

Тиймээс албан тушаалын гэмт хэргийн талаарх гомдол мэдээллийг шалгах хойшлуулшгүй ажиллагааны төрөлд:

- Эд хөрөнгө, мөнгөн хадгаламжийг битүүмжлэх;
- Сэжигтэй этгээдийн банк, санхүүгийн мэдээллийг гаргуулан авах;

⁶ ЭХХШтХ. 30.7 дугаар зүйл. Төрийн мэдээлэл. 2017. № ...

⁷ Ганхуяг. Б, “Эрх мэдэл албан тушаалын байдлаа урвуулан ашиглах гэмт хэргийг нотлох ажиллагаанд тулгамдаж буй асуудал, шийдвэрлэх арга зам” эрдэм шинжилгээний өгүүлэл //Гэмт явдал. Онол, арга зүйн улирал тутмын сэтгүүл 2024 №1.

⁸ ЭХХШтХ. 1.6 дугаар зүйл.

⁹ Ганхуяг. Б, “Эрх мэдэл, албан тушаалын байдлаа урвуулан ашиглах гэмт хэргийн өнөөгийн байдал” эрдэм шинжилгээний өгүүлэл //Хууль сахиулахуй. Онол, арга зүйн улирал тутмын сэтгүүл 2024 № 01.

- Сэжигтэй этгээдийг мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулж дуустал гадагш явахгүй байх баталгаа гаргуулах арга хэмжээ авах гэсэн нэмэлт өөрчлөлтийг ЭХХШТХ-д оруулах шаардлагатай гэж бид үзэж байна.

Эрх мэдэл, албан тушаалын байдлаа урвуулан ашиглах гэмт хэргийн тухайд мөрдөн шалгах тодорхой ажиллагаа явуулах онцлогийг дурдвал:

Үзлэг: Энэ төрлийн гэмт хэрэг мөрдөн шалгах явцад хийх үзлэгийн зорилго нь бичиг баримтын ерөнхий байдал, агуулга, онцлог шинжийг судлах замаар бичиг баримт хуурамч эсэх, засвартай эсэхийг тогтоох, тухайн албан тушаалтны гаргасан шийдвэр, түүний дагуу хийсэн ажиллагааны буюу тухайн байгууллага, аж ахуйн нэгжийн бэлэн мөнгөний орлого зарлага, харилцах дансны орлого, зарлагад хөдөлгөөн хийгдсэн мөнгөн дүн зэргээр ерөнхий дүн, сонирхол татаж буй гүйлгээтэй холбогдох баримт бичгийг үзэх, судлах явдал юм.

Хэрэгт ач холбогдолтой бичиг баримтад үзлэг хийж нотолгоожуулах ажиллагаа нь гэмт үйлдлийн аргыг нотлоход чухал ач холбогдолтой тул үзлэгт тусгай мэдлэгтэй мэргэжилтэн оролцуулах, төрөл бүрийн зориулалттай техник, хэрэгсэл ашиглан нотлох баримтыг цуглуулж, бэхжүүлэх, үзлэгийн явцад шаардлагатай тохиолдолд криминалистик, санхүү, нягтлан бодох бүртгэлийн зэрэг шинжээч томилдог. Тиймээс мөрдөгч ялангуяа, санхүүгийн баримт бичгийн талаарх аж ахуйн нэгжийн гүйлгээг хувийн хадгаламжаар явуулах, хуурамч аж ахуйн нэгжийн нэр дээр гол гүйлгээ хийх, орлогын бэлэн мөнгийг хэсэгчлэн хувийн хадгаламжид байршуулж мөнгө угаах, эх үүсвэргүй мөнгөөр үл хөдлөх хөрөнгө худалдан авах зэрэг тайлан бүртгэлийн булхайг гадарладаг, хаанаас ямар бичиг баримт олох, үзэхээ мэддэг байх ёстой.

Албан тушаалын гэмт хэрэг үйлдэгдсэнээс хойш түүнийг илрүүлэх хүртэл чамгүй хугацаа өнгөрсөн байдаг учраас гэмт этгээдүүд ул мөрөө нуун далдлах зорилгоор төрөл бүрийн бичиг баримтыг хуурамчаар үйлдэх, эх бичиг баримтыг өөрчлөх, ул мөр үлдсэн зүйлийг устгах зэрэг үйлдэл хийсэн байдгийг тооцож ул мөр илрүүлсэн тохиолдол бүрд түүнийг техник хэрэгслээр бэхжүүлэн авах, бичиг баримтыг хураан авч шинжилгээ томилох, хууль бус үйлдэлдээ ашигласан эрх олгосон буюу зөвшөөрөл олгосон эсвэл санхүүгийн гүйлгээний бичиг баримт, иргэн, хуулийн этгээдүүдийн хооронд байгуулсан гэрээ, хэлцлийн хуудас тоо ширхгийн хувьд бүрэн байгаа эсэх, хийгдсэн тэмдэглэгээнүүдэд засвар хийгдсэн эсэх, хуурамчаар үйлдсэн эсэхийг нягталж бэхжүүлж хураан авна. Дахин шинжээч томилох нь хэргийг шийдвэрлэхэд хугацаа алдах, цаашлаад хөндлөнгийн нөлөөлөлд автаж болзошгүй байдалд хүргэдэг гэдгийг санаж байгууштай.

Цахим шуудан /e-mail, message/-аар илгээсэн захидал, бичиг баримтад үзлэгийг илгээсэн захидал, бичиг баримтын агуулга мэдээллийг хүлээн авагч этгээд уншсан, үзэж мэдсэн тохиолдолд үзлэг хийх ердийн журмаар, мэдээгүй буюу уг электрон захидлыг устгасан тохиолдолд үзлэгийг мэргэжилтнүүдийн оролцоотойгоор явуулах шаардлагатай.

Мөн үзлэгийг гүйцэтгэх ажлын арга хэрэгсэлтэй хослуулан явуулах нь зорилгоо ханган биелүүлэхэд ач холбогдолтой төдийгүй мөрдөгч санхүүгийн болон эрх буюу зөвшөөрөл олгосон бичиг баримтуудыг газар дээр нь очиж хураан авч гэнэтийн үзлэг хийх нь нотлох баримтыг устгахаас урьдчилан сэргийлэх ач холбогдолтой.

Аливаа баримт бичгийг анзаарахгүй орхигдуулах нь хэргийг тал бүрээс нь бүрэн шалгахад саад учруулж, тэдгээр орхигдуулсан баримтууд дахин шинжээч томилох үндэслэл болох тул баримтыг анхнаас нь бүрэн хураан авах нь зүйтэй.

Төрөл бүрийн баримтад хийсэн шинжилгээ, шинжээчийн дүгнэлтийг яллагдагч хүлээн зөвшөөрөхгүй, түүнчлэн прокурор, шүүхээс шинжээчийн дүгнэлтэд эргэлзэх тохиолдол гарах

нь бий тул дахин шинжилгээ хийж болзошгүй үндэслэлээр хэргийг эцэслэн шийдвэрлэх хүртэл эд мөрийн баримт, гэмт үйлдлийн ул мөрийг хадгалж буй бичиг цаас, нягтлан бодох бүртгэлийн анхан шатны баримтуудыг 2-оос доошгүй цоожтой тусгай өрөөнд хадгалах, 2 түлхүүрийг 2 өөр хүнд хариуцуулан өгөх, уг өрөөнд орж гарсан хүмүүсийн нэр, огноо, орсон зорилгын талаар тусгайлан бүртгэл хөтөлж хэвших нь зүйтэй¹⁰.

Нэгжлэг: Энэ төрлийн гэмт хэргийн мөрдөн байцаалтын явцад цуглуулсан материалд дүн шинжилгээ хийсний эцэст тодорхой хүн, газар орон, орон байранд хэрэгт холбогдолтой зүйл байна гэсэн хангалттай үндэслэлээр болон хохирол нөхөн төлүүлэх, хөрөнгө хураах нөхцөлийг хангах, нуун дарагдуулсан эд хөрөнгийг олж илрүүлэх зорилгоор хойшлуулшгүй тохиолдолд гэнэт нэгжлэг хийх нь эд мөрийн баримтыг устгах, өөрчлөх, алга болгохоос урьдчилан сэргийлэх ач холбогдолтой байдаг. Хойшлуулшгүй тохиолдол гэдэгт гэмт хэргийг таслан зогсоох үед, эсвэл гэмт хэргийг халуун мөрөөр нь илрүүлэх ажиллагааны явцад эд мөрийн баримт байгаа, гэмт этгээд нуугдаж байгаа газрыг гэрчийн этгээдүүд шууд зааж байгаа, гэмт этгээд үйлдэл дээрээ буюу эд мөрийн баримтын хамт баригдсан, мөрдөн шалгах бусад ажиллагаа явуулж байх үед нэгжлэг хийх зайлшгүй шаардлага гарч ирсэн зэрэг тохиолдлуудыг ойлговол зохино¹¹.

Нэгжлэг нэг талаас сайн дурын шинжтэй ч нөгөө талаасаа албадлагын арга хэмжээ юм. Өөрөөр хэлбэл, нэгжүүлэгч мөрдөгчийн шаардсанаар тухайн тодорхой эд зүйлийг сайн дураар гаргаж өгөх боломжтой ч тийнхүү гаргаж өгөөгүй тохиолдолд эзэмшигчийн хүсэл зоргоос хамааралгүйгээр албадан гүйцэтгэдэг онцлогтой ажиллагаа юм.

Нэгжлэгийг нэг болон хэд хэдэн бүрэлдэхүүнтэйгээр, эсхүл угсруулан зохион байгуулах шаардлага гардаг бөгөөд нэгжлэг явуулах объектоо хэмжээнээс хамаарч оролцох хүн хүч, шаардлагатай тоног төхөөрөмж, оролцуулах мэргэжилтэн, тээврийн хэрэгсэл, холбоо барих аргыг тодорхойлж төлөвлөнө. Нэгжлэгийг нэгэн зэрэг явуулах бол хэсгүүдийн үйл ажиллагааг уялдуулах харилцах мэдээлэл солилцох шуурхай удирдлагаар хангах арга замыг төлөвлөгөөнд тусгана.

Эрх мэдэл албан тушаалын байдлаа урвуулан ашиглах гэмт хэргийн тухайд хэд хэдэн бүрэлдэхүүнээр нэгэн зэрэг хийх нэгжлэг нь илүү үр дүнтэй байдаг. Тухайлбал, нэг бүрэлдэхүүн албан тушаалтны өрөөнд нэгжлэг хийж байхад, нөгөө бүлэг гэр оронд нь эсхүл тээврийн хэрэгсэл, гаражид нэгжлэг хийх г.м. Тухайлбал, нэгжлэгээр компьютерын мэдээллийн санд хадгалсан мэдээллийг олох, буулгаж хуулбарлан авах, хураан авах, санхүүгийн болон валютын гүйлгээ хийгдсэн баримт паданыг олох, хураан авах, харилцагчдын талаар мэдээлэл цуглуулах зэрэг бол бараа судлаач, нягтлан бодогч, мэдээллийн технологийн мэргэжилтэн, программист зэрэг мэргэжилтнүүдийг заавал оролцуулна. Нэгжлэгээр юуг эрж хайж олохоос хамаарч мөрдөгч түүнийг нууж болох газрыг зөв таамаглан, нэгжлэг хийх тактикийн аргыг онож хэрэглэх шаардлагатай. Нэгжлэгийн үед хөндлөнгийн хэл ам, хэрүүл тэмцлээс болж хойшлуулж эсхүл хөнгөвчлөн хялбарчилж хэрхэвч болохгүй.

Эрх мэдэл албан тушаалын байдлаа урвуулан ашиглах гэмт хэргийг нотлох баримт ихэвчлэн кассын орлого, зарлагын баримт, харилцахын гүйлгээний анхан шатны бичиг цаас, төлбөрийн даалгаврууд дээр хадгалагдах учир тэдгээрийг аль болохоор бүрэн бүрдүүлж, тусгайлсан сав, өрөө тасалгаанд хийж хамгаалалтад авах ба нэгжлэгээр мөнгөн тэмдэгт, валют, үнэт цаас, бусад баримт илрүүлсэн бол, түүнийг үзэх, тоолох, бэхжүүлэх ажиллагааг

¹⁰ Криминалистикийн арга зүй. Сурах бичиг. Хамтын бүтээл -Уб 2024.

¹¹ Криминалистикийн тактик. Сурах бичиг. ЦА. Хамтын бүтээл. 2001. 59 дэх тал.

хийхдээ зориулалтын бээлий өмсөнө. Ер нь мөрдөгчид мөрдөн шалгах аливаа ажиллагаа явуулахдаа ядаж зориулалтын бээлий, улавч өмсөж хэвших нь тухайн ажиллагаа өгөөжтэй байхад нөлөөтэй гэдгийг ямагт санаж дээрх зүйлийг биедээ авч явж, хэрэглэж хэвших шаардлагатай.

Эд хөрөнгө битүүмжлэх: Хохирол нөхөн төлүүлэх, хор уршгийг арилгуулах болон хөрөнгө, орлого хураах албадлагын арга хэмжээг хэрэглэх болзошгүй байдлыг хангах зорилгоор яллагдагчийн эд хөрөнгө, хууль бус аргаар олсон орлогыг шүүх, прокурорын шийдвэрээр битүүмжлэх бөгөөд битүүмжлэн хурааж авах хөрөнгийн овор хэмжээнээс шалтгаалан бусад газар зөөвөрлөх боломжгүй бол, мөрдөгч байгаа газарт нь битүүмжилж бусдад шилжүүлэх, устгах, өөрчлөх, захиран зарцуулах, хөдөлгөхийг эд хөрөнгө эзэмшигчид өөрт нь эсхүл бусад боломжтой хүнд хадгалах, хамгаалах үүрэг өгөхийн зэрэгцээ хуульд заасан хариуцлагыг сануулж баталгаажуулна¹².

ЭХХШтХ-д эд хөрөнгө битүүмжлэх ажиллагааг хураан авах, нэгжлэг ажиллагаатай хамт явуулж болохоор зохицуулсан. Эрх мэдэл, албан тушаалын байдлаа урвуулан ашиглах гэмт хэргийн тухайд тухайн гэмт хэргийг үйлдэж авсан буюу хууль бус орлогоор олж авсан овор хэмжээ ихтэй эд зүйл, хөрөнгийг олж илрүүлэн, мөнгөн хадгаламжийг шүүхийн шийдвэр гарах хүртэл царцаах, түр хураан авч битүүмжлэх зэрэг арга хэмжээ авна.

Үл хөдлөх хөрөнгө, газар, тусгай зөвшөөрөл, лиценз, арилжааны банканд байгаа мөнгөн хөрөнгийг битүүмжлэхдээ тухайн хөрөнгийн эцсийн өмчлөгч, өмнөх өмчлөгч, хамтран өмчлөгч нарыг тогтоон, хөрөнгийг битүүмжилж байгаа тухайгаа тэдэнд мэдэгдэх, уг ажиллагааны тэмдэглэлд тусгах нь дараагийн үр дагавраас урьдчилан сэргийлэх ач холбогдолтой. Битүүмжилсэн эд зүйл, баримт бичиг, мөнгөн хадгаламжийг тусгай бүртгэл хийж, тухайн явуулж буй ажиллагааны тэмдэглэлд хавсаргах нь нотлох баримт хөдөлбөргүй байх нөхцөлийг хангана.

Эд хөрөнгө битүүмжлэх нь гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирол барагдуулж, хор уршгийг арилгах зорилготой ч нөгөө талаас нь авч үзвэл, нотлох баримтыг хадгалах нэг хэлбэр бөгөөд уг ажиллагааны онцлог нь түүний албадлагын шинжээр тодорхойлогдоно.

Хураан авах: Хураан авах ажиллагаа нь хэрэгт ач холбогдолтой гэж үзсэн бичиг баримт, эд зүйл хаана, хэнд байгаа нь тодорхой байдгаараа илрүүлэх, олох, нэгжлэгийн ажиллагаанаас ялгаатай ч бусад бүх шинж нь нэгжлэгтэй адил төстэйгөөс хуульд энэ хоёр ажиллагааг нэг зүйл заалтаар зохицуулдаг.

Авлигын эсрэг НҮБ-ын Конвенцод¹³ гэмт хэрэг үйлдэхэд ашигласан эсхүл ашиглах зорилготой эд хөрөнгө, тоног төхөөрөмж буюу бусад хэрэгсэл, гэмт хэргээс олсон орлого буюу тийм орлогын үнийн дүнтэй тохирох эд хөрөнгийг хураан авахыг зөвлөмж болгосон бий.

Түүнчлэн гэмт хэргийн замаар олж авсан орлогыг бүхэлд нь буюу хэсэгчлэн шилжүүлсэн, эсхүл өөрчлөн хувиргасан, хууль ёсны эх үүсвэрээс олсон эд хөрөнгөтэй хольсон зэрэг тохиолдол олонтоо гардаг тул тэр болгоныг хөдөлбөргүй нотлон тогтоох шаардлага нь энэ төрлийн гэмт хэргийг мөрдөн шалгах ажиллагааны нэг онцлог болж өгнө.

Хураан авах аж ахуйн үйл ажиллагааны баримт бичгүүд:

¹² Монгол Улсын Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 21.2 дахь зүйл. 2017.

¹³ 2003 оны 10 дугаар сарын 31-ний өдрийн 58/4 тогтоолоор баталсан Авлигын эсрэг конвенци

Тооцоо, бүртгэлд оруулаагүй, тусгаагүй үйлдвэрлэл үйлчилгээний орлого, зориулалт нь тодорхойгүй зарлага, гэнэт алга болсон валют, үнэт эдлэл, үл хөдлөх хөрөнгийн тухай анхан шатны баримт сэлтийг хураан авах, шинжлүүлэх,

Тухайн байгууллагын ажиллагаанд мониторинг үнэлгээ хийлгэх, аудитын болон татварын шалгалт оруулах, шинжээч нягтлан бодогч томилох зэргээр шуурхай ажиллаж нөхцөл байдлыг хяналтдаа авах, үнэнийг тогтоох шалгалтыг шуурхай явуулах нь энэ төрлийн гэмт хэргийг нотлох ажиллагааны бас нэг онцлог нь юм.

Мэдүүлэг авах онцлог: Мэдүүлэг авахын өмнө бэлтгэл ажлын хүрээнд мөрдөгч тухайн байгууллагад бүртгэл тооцоо, хяналт шалгалт эрхэлдэг байсан хүмүүстэй уулзах, мэдүүлэг авах, удирдлагатайгаа зөрж маргаж, ажлаас халагдаж хөөгдсөн болон хамт ажиллагчдаа өмөөрч, хууль дүрэм сахихыг шаардаж байсан болон шаарддаг хүмүүстэй уулзах, мэдүүлэг авах, албан тушаалтны жолооч, бие хамгаалагч, нарийн бичгийн дарга, шууд удирдлагад нь байдаг хүмүүстэй ярилцах, гэр бүлийн харилцаатай, дарга-эзэнтэйгээ дотно нөхөрлөдөг хүмүүс, олонтоо очдог, зочилдог цэг, наргиж хамт амардаг хүмүүсийн талаар мэдээлэл цуглуулах, тэдэнтэй уулзах замаар цуглуулсан мэдээллүүдийг үндэслэж мэдүүлэг авах хүмүүсийн болон дарааллыг тогтоон тус бүрээс мэдүүлэг авах нь үр өгөөж сайтай¹⁴.

Эдгээр мэдээллийг шалган баталгаажуулсны үндсэн дээр албан тушаалтнаас авсан мэдүүлэг үр дүн өндөртэй байдаг.

Мэдүүлэг авахдаа дараах тактик зөвлөмжийг удирдлага болгох шаардлагатай:

- Мэдүүлэгчээс тодруулах зүйл шинжлэх ухааны тодорхой салбарын мэдлэгт хамаарч буй бол салбарын мэргэжилтэнтэй ярилцаж ойлголт авах, шаардлагатай гэж үзвэл мэдүүлэг авахад мэргэжилтэн урьж оролцуулах арга хэмжээг зөвшилцөх,

- Мэдүүлэг авахад зайлшгүй оролцох ёстой оролцогчдын бэлэн байдлыг хангах,

- Мэдүүлэгчээс асуух асуулт, тэдгээрийн дэс дарааллыг тогтоох,

- Мэдүүлэг авах явцад түүнд үзүүлж болох зарим баримтыг ямар дарааллаар харуулах зэргийг тооцоолон төлөвлөж бэлтгэл ажлыг хангана.

Мэдүүлэг авах ажиллагааг үр өгөөжтэй болгох гол нөхцөл нь мөрдөгчөөс хэргийн материал, мэдүүлэг өгөгчийн хувийн байдал, тухайн хэрэгт хувийн сонирхолтой эсэх, сэжигтэн, яллагдагчтай ямар харьцаатай зэргийг сайтар судалж, албан тушаалтны бүрэн эрхийн хэмжээг мэдэж байхын зэрэгцээ гэмт хэрэг үйлдсэн нөхцөл байдлыг мэдэж байх явдал юм.

Түүнчлэн, хэрэгт ач холбогдол бүхий ямар нөхцөл байдлыг мэдүүлэг өгөгчөөс тодруулж болохыг урьдчилан таамаглаж, асуух асуултын дарааллыг гаргах, ажиллагааг явуулах газар, цагаа зөв сонгох, ажиллагаанд оролцогсод болон ашиглах техник хэрэгслийг нэг бүрчлэн төлөвлөсөн байх шаардлагатай.

Мэдүүлэг авах хүмүүсийн дарааллыг тогтоохдоо ажил амьдралын дадлага туршлагатай, нийгэмд эзлэх байр суурь нь төлөвшсөн, тухайн хэрэгт хувийн сонирхолгүй, хэргийн талаар мэдээлэл сайтай, мэдэж буй зүйлээ бүрэн бодитой мэдүүлж чадах хүмүүсээс эхний ээлжид сонгож авах нь чухал.

¹⁴ “Эрх мэдэл албан тушаалын байдлаа урвуулан ашиглах гэмт хэргийг нотлох ажиллагаанд тулгамдаж буй асуудал, шийдвэрлэх арга зам” эрдэм шинжилгээний өгүүлэл //Гэмт явдал. Онол, арга зүйн улирал тутмын сэтгүүл 2024. №1

Мөн зарим үед мэдүүлэг өгөхөөр дуудагдсан этгээд мөрдөгчийн танил, ойр дотны хүмүүс ч байх нь бий. Энэ тохиолдолд мэдүүлэг авахаар дуудагдсан этгээдтэй сэтгэл зүйн холбоо тогтоох бус тогтсон харьцааг албан ёсны харьцаанд шилжүүлэх нь чухал. Өөрөөр хэлбэл албан үүргээ гүйцэтгэж байна гэдгийг эвтэйхэн ойлгуулах хэрэгтэй¹⁵.

Гэрчээс мэдүүлэг авах онцлог: Гэрчүүд харилцан адилгүй мэдүүлэг өгдөг ба мэдүүлэгт түүний тухайн хүний талаарх дүгнэлт цуг илэрч байдаг. Тухайлбал, зарим хүн тааламжгүй харьцаанаас болж өс хонзонгоор худал мэдүүлэг өгдөг бол, зарим нь найз нөхдийн харилцаатай эсхүл тухайн албан тушаалтны удирдлагад ажиллаж байгаатай холбоотойгоор тал засах г.м. тухайн албан тушаалтны хувийн байдал, ажил хэргийн чанарыг янз бүрээр тайлбарладаг. Тиймээс мэдүүлэг авахаас өмнө мэдүүлэгчийн хувийн зан чанар, ажил үүрэг, тэдний ямар харилцаатайг урьдчилан судлан тогтоох чухал. Энэ төрлийн гэмт хэргийн гэрч ихэнх тохиолдолд хэрэгт шалгагдаж буй албан тушаалтны шууд болон шууд бус удирдлагад ажиллаж байгаа, ажиллаж байсан, өөрөөр хэлбэл, тухайн албан тушаалтанд шууд болон шууд бус хараат байдалд байсан хүмүүс байдаг тул тэднээс үнэн зөв мэдүүлэг авах, мэдүүлгийн нотлох чадварыг алдагдуулахгүй байх зэрэгт онцгой анхаарах шаардлагатай.

Мөн орон нутагт цөөн хүн амьдардгаас бие биеэ сайн мэддэг, таньдаг, нутаг ус, дов жалгаараа талцах зэрэг онцлогтой холбоотойгоор гэрч яллагдагчид ашигтай мэдүүлэг өгдөг гэдгийг санаж байх нь чухал.

Гэрчээс мэдүүлэг авахдаа чөлөөт ярилцлага явуулж аажимдаа гол зүйл рүү шилжүүлэх нь чухал. Энэ нь ашигтай мэдээлэл олж авах боломж олгодог.

Гэрч болсон зүйлийг ямар дэс дарааллаар хүлээн авсан, тэр дарааллаараа л мэдүүлдэг, харин мөрдөгч ихэнх тохиолдолд гэрчийн юу ярихыг урьдчилан мэддэггүй учир хэрэгт ач холбогдол бүхий жижиг зүйл гэрчийн ярианы аль хэсэгт гарч болохыг урьдчилан мэддэггүй. Тиймээс мөрдөгч гэрчийн мэдүүлгийг дэс дараатай асуулт хэлбэрээр авахаас илүүтэй түүний ярьсан дарааллаар авах нь гэрчийн анзаарсан, хэрэгт ач холбогдолтой зүйлийг мэдэж авах боломж олгодог гэдгийг онцгой анхаарах шаардлагатай.

Сэжигтэн, яллагдагчаас мэдүүлэг авах онцлог: Криминалистикийн тактик зүйн зөвлөмжид мэдүүлэг өгөгчийн талаар урьдчилан дүгнэлт хийх хэд хэдэн эх сурвалжийг тодорхойлж өгсөн. Үүнд: - бичиг баримт хөтөлсөн болон үйлдсэн гар бичмэлээр тухайн хүний бичиг үсгийн чадвар, мэдлэг, боловсрол, мэргэжил, дадал зэргийг; - гадаад төрхөөр нь амьдралын нөхцөл байдал, ажил мэргэжил, ярилцах үед юм хүлээн авч сэтгэн бодох чадвар, боловсролын хэмжээ, зан харьцааны соёл, оюун санааны хөгжил, хөөрөл зэргийг; - дохио зангаагаар нь түүний дотоод сэтгэлийн илрэл; - биеийн хэлэмжээр нь сэтгэл хөдлөлийн шинжүүд зэргийг харьцангуйгаар танин мэдэж болдог.

Хуулиар сэжигтэн, яллагдагч мэдүүлэг өгөх эсэх нь тэдний эрх тул мөрдөгч тэднээс үнэн зөв мэдүүлэг авахын тулд сэтгэл зүйн холбоог зөв тогтоох шаардлагатай. Яллагдагчийн хувьд өөрийн гэм бурууг бүрэн хүлээх эсвэл дутуу буюу огт хүлээхгүй байх нь ч бий. Сэжигтэн, яллагдагчаас мэдүүлэг авах ажиллагаа эсрэг тэсрэг сонирхол бүхий хүмүүсийн хооронд явагддаг сэтгэхүйн тэмцэл юм. Тиймээс мэдүүлэг өгөхөөр дуудагдсан хэн боловч гэм буруутай эсэхээс үл хамааран сэтгэхүйн хямралд ордог. Мэдүүлэг өгөх этгээдийн сэтгэл зүйн төлөвийг үндэслэн зөрчилтэй ба зөрчилгүй гэж ангилах бөгөөд эхний тохиолдолд сэтгэл зүйн төвөгтэй, зөрчилтэй байдлыг намжаахад, дараагийн тохиолдолд мэдүүлгийн мөн чанарт анхаарлыг төвлөрүүлэхэд ажиллагаагаа чиглүүлэх хэрэгтэй.

¹⁵ Криминалистикийн тактик. Сурах бичиг. ЦА. Хамтын бүтээл. 2001.93 дахь тал.

Сэжигтэн, яллагдагчийн хувьд хэрэгт холбогдохын хэрээр сэтгэл зүйн хямралд гүн орсон байх ба ихэнхдээ асууж болзошгүй гэсэн асуултад урьдчилан бэлтгэсэн байдаг. Тэд мөрдөгчид ямар нотлох баримт байгааг мэдэхийг оролдон мөрдөгчийг анхааралтай сонсож, үг алдахгүйг хичээн биеэ барих, үгээ нэлээн бодож цэгнэж байж өгдөг онцлогтой.

Эрх мэдэл, албан тушаалын байдлаа урвуулан ашиглах гэмт хэргийн тухайд сэжигтэн, яллагдагчаас мэдүүлэг авахдаа криминалистикийн тактикийн зөвлөмжийн шалгарсан аргуудын нэг болох болсон үйл явдлын тухай тодорхой ярихыг санал болгоод чөлөөтэй ярих боломж олгох тактикийг хэрэглэх нь илүү үр дүнтэй. Иймд мөрдөгч анхны асуултаа ерөнхий, өөрөөр хэлбэл, асууж буй сэдвийн хүрээг тогтоохгүйгээр ярих боломжийг олгох байдлаар асуух, эсхүл хэргийн материалаас бүрэн дүүрэн нотлогдсон үйл баримтын талаар асуулт асуух явдал юм. Энэ нь мөрдөгчид мэдүүлэгч өгөгч үнэн, эсхүл худал мэдүүлж буйг мэдэх боломж олгодог. Мөрдөгч яллагдагчаас мэдүүлэг авахдаа гэмт хэрэг үйлдэж олсон гэх орлого, бусад эд хөрөнгийн хууль ёсны гарал үүсэлтэй гэдгийг нотлохыг шаардах нь яллагдагчид өөрийгээ өмгөөлөх боломжийг нь хангаж байгаа асуудал болохоос түүнийг яллаж буй ажиллагаа биш гэдгийг түүнд ойлгуулах хэрэгтэй.

Асуух асуултыг мөрдөн байцаалтын сонирхож буй гол нөхцөл байдлын тухай үндсэн асуулт, шинэ мэдээлэл олж авах зорилгоор асуух нэмэлт асуулт, лавлах зорилгоор асуух тодотгох асуулт, мэдүүлгийг шалгах зорилгоор асуух хяналтын асуулт хэлбэрээр, криминалистикийн тактик зүйн зөвлөмжийг удирдлага болгон, тухайн нөхцөлд тохируулан сонгож асууна.

Мэдүүлэг өгч буй оролцогчийн ярьж буй сэдвээс өөр сэдвийг гэнэт асуух нь мэдүүлэг авах тактикийн нэг арга бөгөөд ингэснээрээ мэдүүлэг өгөгчийн бэлтгэсэн хариултын тогтолцоог алдагдуулан бодож бэлтгэсэн зүйлтэйгээ асууж буй сэдвийг холбоход нь сандарч мэгдэн худал хариу бэлтгэж амждаггүйн дээр асуусан асуулт түүнд хир нөлөөлж буйг түүний биеийн хэлэмжид гарах өөрчлөлтөөр мэдэж болох сайн талтай.

Шинжээч томилж, шинжилгээ хийлгэх: Эрх мэдэл, албан тушаалын байдлаа урвуулан ашиглах гэмт хэрэгт тухайн албан тушаалтны буруутай үйл ажиллагааг нотлох, учирсан хохирлыг тогтоох, санхүүгийн баримт бичигт орсон өөрчлөлтийг илрүүлэх, анхан шатны байгууллага болох улсын байцаагчийн акт нь эргэлзээтэй зэрэг тохиолдолдуудад шинжээч томилж, шинжилгээ хийлгэдэг. Шинжээч зөвхөн мөрдөгчийн тогтоолд асуусан асуултын хүрээнд л дүгнэлтээ гаргадаг тул шинжээчид зөв, оновчтой хэргийн бодит үнэнийг тогтооход ач холбогдолтой асуултыг оновчтой асуух нь чухал.

Эрх мэдэл, албан тушаалын байдлаа урвуулан ашиглах гэмт хэрэг мөрдөх явцад мөрдөгч их төлөв төрөл бүрийн баримт бичигт хянан шалгах, магадлан шинжлэх шинжилгээ томилдог. Тухайлбал:

- Төсвийн хөрөнгөөр барьсан барилга, байшинг улсын комисст хүлээлгэн өгөхдөө барилгын стандарт норм, дүрэм журам зөрчсөн эсэх,
- Төрийн болон орон нутгийн хөрөнгөөр бараа, ажил үйлчилгээ явуулахдаа хууль тогтоомж зөрчин бусдад давуу байдал олгосон эсэх, түүнээс олсон орлогоос албан тушаалтан ямар хэмжээний хувь хүртсэн,
- Төсвийн хөрөнгө, мөнгөн гүйлгээг хууль тогтоомж, дүрэм журам зөрчин арилжааны банкуудад байршуулсан эсэх, түүнээс олсон хууль бус орлогыг тогтоох,
- Санхүү, брокер, бирж, хувьцаа, үл хөдлөх хөрөнгө, эд хөрөнгийн үнэлгээ хийх,
- Цахим хэрэгсэл, түүний санах ойд байгаа мэдээллийг сэргээн тогтоох зэрэг болно.

ЭХХШТ хуулиар шинжилгээг шүүх шинжилгээний байгууллага болон түүнээс гадуур, тусгай мэдлэг бүхий шинжээчээр хийлгэхийг зөвшөөрдөг¹⁶. Аливаа шинжилгээг томилохын өмнө мөрдөгч тухай хэргийн материалтай сайтар танилцан, ямар шинжилгээ хийлгэх зайлшгүй шаардлагатай байгааг тогтоож, дараа нь хаана, хэнээр хийлгэх асуудлаа шийднэ.

Шинжилгээгээр тогтоолгох зүйлийн талаар сайн мэдэхгүй, эргэлзээтэй зэрэг тохиолдолд тухайн шинжилгээ явуулдаг мэргэжлийн байгууллагын шинжээчээс зөвлөгөө авах, ямар шинжилгээгээр ямар зүйлийг тодруулж болохыг мэдэх, тухайн төрөлд ажилладаг шинжээчийн ажлын дадлага туршлагын талаар ч мэдэх боломжийг олгоно. Ингэж мэдэж авсан мэдээлэлд нь ямар шинжилгээ хийлгэх, ямар асуулт асуухыг оновчтой болгох бөгөөд шинжилгээнд зориулж хэргийн материалаас алийг шинжээчид өгөх, хэн гэдэг шинжээчийг томилох зэрэг асуудал тодорхой болно.

ЭХХШТХ-ийн 26.3 дугаар зүйлд зааснаар хэрэгт ач холбогдол бүхий мэдээ, баримт олж тогтоох зорилгоор дараах мөрдөн шалгах тусгай буюу нууц ажиллагааг явуулахыг зөвшөөрсөн байдаг: харилцаа холбооны болон цахим сүлжээнд хяналт тогтоох, орон байр, бусад газарт, тээврийн хэрэгсэлд хяналт тогтоох, ажиглалт хийх, хяналттай хүргэлт зэрэг болно.

Эдгээр тусгай буюу нууц ажиллагааг явуулахдаа эрх мэдэл, албан тушаалын байдлаа урвуулан ашиглах гэмт хэргийг мөрдөн шалгаж буй мөрдөгчийн даалгавар, эсхүл тусгай буюу нууц мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулах эрх бүхий мөрдөгчийн санаачилгаар прокурорын зөвшөөрлөөр явуулна.

Даяаршиж буй нийгмийн нөлөөгөөр гэмт хэрэг нэг улсын нутаг дэвсгэрээр хязгаарлагдахаа больж, улс дамнасан зохион байгуулалттай гэмт хэргүүд болон түүний үр дагавар болох гэмт хэргийн замаар олсон ашиг орлогоо угаах буюу гадаад улсад хөрөнгө, мөнгө болгон байршуулах глобал сөрөг үр дагаврууд хэдийнээ бий болсон нь өнөөгийн практикаас харагдаж байх тул эрх мэдэл, албан тушаалаа урвуулан ашиглах гэмт хэргийг мөрдөн шалгах, нотлох ажиллагааны гол онцлог нь тухайн гэмт хэргийг болон дайвар шинжтэй үйлдэгдэж байгаа мөнгө угаах гэмт хэргийг нотлон тогтооход оршиж байна.

Албан тушаалтан эрх мэдэл, албан тушаалын байдлаа урвуулан ашиглах гэмт хэрэг үйлдэж олж авсан хөрөнгө орлогыг гадаадын улс оронд байршуулсан болон гэмт хэргийн субъект гадаад улс орон руу оргон зугтдаг нь тухайн хэрэгт нотолбол зохих байдлыг бүрэн дүүрэн тогтооход ихээхэн хүндрэл бэрхшээл болдог.

Энэ нь тухайн гэмт хэргийн бусад төрлийн гэмт хэргээс ялгагдах бас нэг онцлог ба шуурхай арга хэмжээ авч ажиллахгүй бол “эрх мэдэл, албан тушаалын байдлаа урвуулан ашиглах гэмт хэрэг” гэж оноосон нэр шигээ эрх мэдэл, албан тушаалын байдлаа урвуулан ашиглаж хэргийг хэрэг биш болгон замхруулдаг практик буюу гашуун туршлагыг санаж ажиллах нь эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэж ажиллагааг хэрэгжүүлэгчдийн хувьд нэн чухал байна.

Дүгнэлт

Дэлхийн улс бүрд тулгамдсан асуудал болох төрийн эрх мэдлийг хувийн ашиг сонирхолд урвуулан ашиглах гэмт хэргүүд хүн төрөлхтөн даяарчлагдахтай зэрэгцэн улс үндэстэн дамнан үйлдэгдэх болов. Тэр дундаа төрийн өндөр дээд албан тушаалтнууд эрх мэдэл, албан тушаалын байдлаа урвуулан ашиглаж олсон хөрөнгө, мөнгөө гадаад улсад, тэр

¹⁶ ЭХХШТХ-ийн 27.3, 27.4

тусмаа эрх зүйн гэрээ байгуулаагүй улс орнуудад болон оффшор бүс нутагт шилжүүлэн байршуулах, үл хөдлөх хөрөнгө болон хувьцаа худалдан авах, компани үүсгэн байгуулж эдийн засгийн эргэлтэд оруулах зэргээр хууль бус орлогоо төвөггүй нууцалдаг болоод багагүй хугацаа өнгөрч байна.

Манай улсын хувьд 1990 оны дунд үеэс буюу эдийн засгийн эрх чөлөөний төлөөх өрсөлдөөн бүхий чөлөөт зах зээлд хөл тавьж эхэлснээс хойш богино хугацаанд хөлжин хөрөнгөжих сэтгэлгээ нийтийг давамгайлж, төрийн өмчийг хувьчлах явцад мэдээлэл ойр байсан болон тэдний хамаарал бүхий этгээдүүд авлигын гэмт хэргийн төрлүүдийг ашиглаж төрийн өмчийг хувийн болгосон өдгөө хэн бүхэнд тодорхой болсон билээ.

Төрийн албан тушаалтнууд төрийн зорилго, чиг үүргийг хэрэгжүүлэгч гэдгээ умартан, хувийн эрх ашгийг улс орны эрх ашгаас дээгүүр тавьж авлигын тэр дундаа эрх мэдэл, албан тушаалын байдлаа урвуулан ашиглах гэмт хэргийг үйлдэх нь их болжээ.

Авлигын гэмт хэрэг олон төрөл байдгийн адил гэмт хэргийн улмаас олсон хууль бус хөрөнгө, орлого ч олон янз ажээ. Тухайлбал, эрх мэдэл бүхий албан тушаалтнууд мэдлэг, чадвар, мэдээлэлтэй байдлаа ашиглан томоохон аж ахуйн нэгж, орд газрын хувь эзэмших эрхийг худалдан авах, бэлгэнд авах, түүнээ бусдын нэр дээр шилжүүлэх, олсон эрхээр дамжуулан ашиг олох, хууль бус орлогоо оффшор дансанд байршуулах, өөрийн гэр бүл болон хамаарал бүхий хүмүүсийн нэр дээр үл хөдлөх хөрөнгө, хувьцаа, лиценз худалдах авах зэргээр авлигын хэлбэр дүрсийг хувиргах ажиллагаа ихэвчлэн зохион байгуулалттай явагдсаар байна.

Эрх зүйн зохицуулалтын хүрээнд ч Үндсэн хуулийн “хүн бүр хууль шүүхийн өмнө эрх тэгш байх” зарчим алдагдаж, иргэдэд хатуурхсан, албан тушаалтанд боломж олгосон хуулийг батлан гаргасаар байна.

Хууль хяналтын байгууллагуудын хүчин чармайлт, хэвлэл, мэдээллийн чөлөөт байдлын ачаар иргэд авлига, түүний үр дагаврын талаар тодорхой ойлголттой болон түүнтэй тэмцэх талаар олон хэлбэрээр үйл ажиллагаа явуулж байна. Тухайлбал, АТГ-аас 2018-2023 онд шалгасан (5 жил) нийт авлигын гэмт хэргийн 57.2%-ийг дан ганц эрх мэдэл, албан тушаалын байдлаа урвуулан ашиглах гэмт хэрэг эзэлж байгаа нь энэ төрлийн гэмт хэрэг үйлдэх явдал ихээхэн газар авсныг илтгэн харуулж байна.

Манай улсад улс төр, эдийн засаг, хууль ёс, оюун санааны бүх хүрээнд авлига үүрлэж, тогтолцооны шинжтэй болсноор үндэсний аюулгүй байдлын баталгааг алдагдуулах хэмжээнд хүргэх аюултай нөхцөл байдалд хүрсэн байна.

Бидний хийсэн судалгаагаар эрх мэдэл, албан тушаалын байдлаа урвуулах гэмт хэргийн субъект болох албан тушаалтан нь эрх зүйн үр дагавар бий болгох үйл ажиллагаа явуулах эрхтэй, нийгэмд тодорхой байр суурь эзэлсэн, өндөр боловсролтой, ажил амьдралын дадлага туршлагатай, тогтвортой харьцдаг танил тал, найз нөхдийн хүрээлэлтэй, тухайн салбартаа танигдсан, эдийн засгийн хувьд бэхэжсэн, улс төр, нам олон нийтийн ажилд идэвхтэй он удаан жил ажилласан, нэр хүндтэй, одоо ажиллаж байгаа бие хүн байгаа болон ажиллаж байсан бие хүн байх бөгөөд тэдгээрийн 90 орчим хувийг 30-60 насны эрэгтэйчүүд бүрдүүлж байна.

Эрх мэдэл, албан тушаалын байдлаа урвуулах гэмт хэрэг үйлдэгдэх орчин нөхцөлийг тодорхойлох гол зүйл нь орон зай, цаг хугацаа байдаг бол, газар орон нь төр, засгийн болон нутгийн удирдлагын нэгжүүд, түүнчлэн үйлдвэр, худалдаа, боловсролын салбарын төрийн болон төрийн өмчийн бус үйлдвэр, байгууллагууд гэмт хэргийн орчин нөхцөл болж байдаг. Тухайлбал, эрх мэдэл, албан тушаалын байдлаа урвуулан ашиглах гэмт хэргийн 59 хувь нь

албан тушаалтны ажлын өрөөнд, 5 хувь нь өөр бусад газарт буюу хувийн хэвшлийн албан өрөө болон янз бүрийн үйлчилгээний байгууллага, тээврийн хэрэгсэл дотор ч үйлдэгджээ. Энэ төрлийн гэмт хэргийг үйлдсэн цаг хугацааны хувьд 97 хувь нь ажлын цагаар үйлдэгдэхийн зэрэгцээ үргэлжлэх хугацааны мөчлөгөөр харьцангуй урт буюу хэд хоногоос хэдэн жил хүртэл үргэлжилдэг онцлогтой нь энэ төрлийн гэмт хэргийг мөрдөн шалгах ажиллагааны онцлогийг илэрхийлж байна.

Ашигласан материал

1. Криминалистикийн тактик. Сурах бичиг. ЦА. Хамтын бүтээл. 2001. 51 дэх тал
2. Чингис, Р. Албан тушаал, эдийн засгийн гэмт хэргийн өнөөгийн байдал, үүдэн гарч буй нөхцөл, шалтгаан Монгол Улсад гэмт хэрэг үүдэн гарч буй шалтгаан нөхцөл, нөлөөлж байгаа хүчин зүйл. Онол, практикийн бага хурал. Илтгэл зөвлөмж. ГХУСАЗЗ, ЦЕГ, ХЗҮТ. Уб., (2007. 35 дахь тал)
3. Мягмарцэрэн, Ш. .Бумнанжид, Ж Албан тушаалын гэмт хэрэг мөрдөх аргачлал. 2010. 23 дахь тал
4. Монгол Улсын Улсын Дээд Шүүхийн 2009.06.24-ний өдрийн 23-р тогтоол
5. Мягмарцэрэн, Ш. Авлига, албан тушаалын гэмт хэрэг мөрдөх аргачлал. -Уб., 2011
6. ЭХХШТХ. 30.7 дугаар зүйл. Төрийн мэдээлэл. 2017. № ...
7. Ганхуяг, Б. “Эрх мэдэл албан тушаалын байдлаа урвуулан ашиглах гэмт хэргийн нотлох ажиллагаанд тулгамдаж буй асуудал, шийдвэрлэх арга зам” эрдэм шинжилгээний өгүүлэл //”Гэмт явдал”. Онол, арга зүйн улирал тутмын сэтгүүл 2024 №1
8. Криминалистикийн арга зүй. Сурах бичиг. Хамтын бүтээл -Уб 2024
9. Ганхуяг, Б. “Эрх мэдэл албан тушаалын байдлаа урвуулан ашиглах гэмт хэргийг нотлох ажиллагаанд тулгамдаж буй асуудал, шийдвэрлэх арга зам” Эрдэм шинжилгээний өгүүлэл //”Хууль сахиулахуй”. Онол, арга зүйн улирал тутмын сэтгүүл 2024. №1
10. Криминалистикийн арга зүй. Сурах бичиг. Хамтын бүтээл -Уб 2024.
11. Криминалистикийн тактик. Сурах бичиг. ЦА. Хамтын бүтээл. 2001. 59 дэх тал.
12. Монгол Улсын Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 21.2 дахь зүйл. 2017
13. 2003 оны 10 дугаар сарын 31-ний өдрийн 58/4 тогтоолоор баталсан Авлигын эсрэг конвенц
14. “Эрх мэдэл албан тушаалын байдлаа урвуулан ашиглах гэмт хэргийг нотлох ажиллагаанд тулгамдаж буй асуудал, шийдвэрлэх арга зам” эрдэм шинжилгээний өгүүлэл //Гэмт явдал. Онол, арга зүйн улирал тутмын сэтгүүл 2024. №1
15. Криминалистикийн тактик. Сурах бичиг. ЦА. Хамтын бүтээл. 2001.93 дахь тал.
16. ЭХХШТХ-ийн 27.3, 27.4

ЭХ СУРВАЛЖИЙН ОНОЛ БА ХӨДӨЛМӨРИЙН ХУУЛЬ ТОГТООМЖИЙН ХЭРЭГЖИЛТИЙН ЗАРИМ АСУУДАЛ

THEORY OF ORIGINAL SOURCES AND SOME ISSUES OF THE IMPLEMENTATION OF LABOR LAW

Ё.Болормаа

Шихихутуг Их Сургуулийн

Хувийн эрх зүйн тэнхимийн ахлах багш

Товч агуулга: Практикт Хөдөлмөрийн хууль тогтоомжийг хэрэгжүүлж, шүүхээс маргааныг шийдвэрлэхэд холбогдох хууль тогтоомжийг хэрэглэж байгаа хэдий ч хөдөлмөрлөх эрх, хууль ёсны ашиг сонирхол зарим тохиолдолд зөрчигдөж байдаг. Эх сурвалжийн онолын хүрээнд, тус хууль тогтоомжийн онцлогийн дагуу, талууд хууль хэрэгжүүлэх, шүүхээс хууль хэрэглэхтэй холбоотой зарим асуудлыг онолын болон практик хэрэгжилтийн үүднээс авч үзэхэд оршино. Хөдөлмөрийн хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийн талаар судлаачид авч үзсэн байдаг. Судлаачийн зүгээс тодорхой заалтууд, эх сурвалжийн онолын нэгдмэл байдлын хүрээнд асуудлыг авч үзлээ.

Abstract: In practice, although the Labor Law is implemented and the courts apply the relevant laws to resolve disputes, labor rights and legitimate interests are sometimes violated. Within the framework of the theory of sources, in accordance with the characteristics of the legislation, some issues related to the implementation of the law by the parties and the application of the law by the courts are considered from the perspective of theoretical and practical implementation. Researchers have considered the implementation of labor laws. The researcher considered the issue within the framework of specific provisions and the unity of the theory of sources.

Түлхүүр үгс: Эх сурвалжийн онол, суурь хэм хэмжээ, зохистой тэнцвэрт байдал, захиргааны хэм хэмжээний акт, хөдөлмөрийн дотоод хэм хэмжээ, хөдөлмөрийн эрх зүйн хэм хэмжээ тогтоосон акт

Keywords: Source theory, basic norms, reasonable balance, administrative normative act, internal labor norms, labor law normative act

Үндсэн хэсэг

Хүчин төгөлдөр үйлчлэх хуулийн тоо ихэссэнээр шүүгчийн хувьд л гэхэд нэг хэрэг маргаан дээр хэд хэдэн хуулийг авч үзэх ёстой болно. Жишээлэхэд, нийтийн эрх зүйн субъект албан хаагчтай байгуулсан хөдөлмөрийн гэрээг цуцлах нөхцөлд Төрийн албаны тухай хууль, Хөдөлмөрийн хууль болон бусад хөдөлмөр хамгааллын холбогдолтой хууль тогтоомж, зарим асуудлаар мөн Иргэний хууль болон талууд хоорондын хамтын гэрээ зэргийг зайлшгүй үзэх болдог. Эдгээрийн нэг хэсгийг УИХ-аас баталсан байхад нөгөө хэсгийг Засгийн газар, зарим нь зөвхөн ажил олгогчдын холбоо ба үйлдвэрчний эвлэл хоорондын тохиролцоо байх жишээтэй. Өөрөөр хэлбэл, ганцхан практик тохиолдолд хэрэглэх хэм хэмжээ маань олон эх сурвалжтай байна гэсэн үг.

Энэ утгаараа хууль зүйн шинжлэх ухаанд эх сурвалжийн онолыг хэрэглэх, хууль тогтоогч энэ онолыг баримтлан үйл ажиллагаагаа явуулж, хууль хэрэглэгч эл онолын дагуу хууль тогтоомжийг хэрэглэж төлөвшсөн байх нь амин чухал асуудал билээ. Тус онолын үндсэн чиг үүрэг нь шүүгч шийдвэр гаргахдаа ямар хэм хэмжээг зайлшгүй хэрэглэх ёстой вэ гэсэн

асуултад хариулах, мөн тэдгээрийг хууль батлах түвшинд эх сурвалжийнх нь дагуу системчлэх явдал байдаг. (Б.Буянхишиг, 2017) Эндээс эх сурвалжийн онол нь 3 түвшинд харагдана. Өөрөөр хэлбэл, хууль батлах, хуулийг хэрэгжүүлэх, хууль хэрэглэх гэж үзэж болохоор байна. Хөдөлмөрийн хууль тогтоомж нь ерөнхийгөөс тусгай руу нарийвчлагдсан байж сая тус онолын ач холбогдол оршино. Ерөнхий байдлаар батлан гаргасан Хөдөлмөрийн тухай хуулийг илүү нарийвчлан болон нөхөн зохицуулалт хийсэн хөдөлмөрийн дотоод хэм хэмжээг бий болгосноор ажилтны хөдөлмөрлөх эрх, хууль ёсны ашиг сонирхол хангагдах нэгэн баталгаа нь болох юм.

Тиймээс эрх зүйн онолын түвшинд хуулийн нэгдмэл байдлыг хүлээн зөвшөөрөх явдал нь идеал зорилго (Н.Лүндэндорж, 2007) төдий хийсвэрлэл билээ. Гэсэн хэдий ч хууль тогтоогчоос эхлэн хууль хэрэглэгч хүртэл энэ идеал зорилгыг хэрэгжүүлэхээр тэмүүлэх нөхцөлд хуулийн хийдэл, зөрчил арилж байдаг гэжээ. Монгол Улсад хөдөлмөр эрхлэлтийн харилцааг зохицуулж буй суурь хэм хэмжээ нь Хөдөлмөрийн тухай хууль юм. Тус суурь хэм хэмжээ нь аль болох талуудын хөдөлмөрлөх эрх, ашиг сонирхлын тэнцвэрийг хангахад чиглэгдсэн. Хөдөлмөр эрхлэлтийн харилцаанд тоглогч талуудыг ажил олгогч, ажилтан гэж үзвэл тус хууль нь хууль зүйн тоглоомын дүрэм болохынхоо хувьд ерөнхий буюу нийтлэг зохицуулалттай¹ байгаа нь зохицуулагдаж буй харилцааны онцлогтой шууд холбоотой. Тухайлбал, Хөдөлмөрийн тухай хуулийн 80.1.4 дэх заалтад, ажилтан хөдөлмөрийн сахилгын зөрчлийг давтан /хоёр ба түүнээс дээш/ гаргасан, эсхүл хөдөлмөр эрхлэлтийн харилцааг шууд цуцлахаар хөдөлмөрийн гэрээнд тусгайлан заасан ноцтой зөрчил гаргасан үндэслэлээр хөдөлмөр эрхлэлтийн харилцааг ажил олгогчийн санаачилгаар цуцлах боломжтой.

Эндээс Хөдөлмөрийн тухай хуульд холбогдох зөрчлийг жагсааж хуульчлах боломжгүй бөгөөд ноцтой зөрчлийг ажил олгогч бүр тухайн байгууллагынхаа үйл ажиллагааны чиглэл, онцлогуудыг харгалзан харилцан адилгүйгээр нарийвчлан хөдөлмөрийн дотоод журам, хөдөлмөрийн гэрээндээ тусгаж өгөх нь хууль зүйн үндэслэлийн хувьд зөв болохыг харуулж байна.

Түүнчлэн, Хөдөлмөрийн тухай хуулийн 82.3 дахь заалтад, хууль тогтоомж, хамтын гэрээ, хамтын хэлэлцээрээр энэ хуулийн 82.1, 82.2 дахь хэсэгт заасан тэтгэмжийн хэмжээг нэмэгдүүлэн олгохоор тогтоож болно гэсэн нь холбогдох хуулиар, хөдөлмөр эрхлэлтийн харилцааг цуцалсны тэтгэмж олгох тухайлсан зохицуулалтыг хуульчилсан байдлыг талууд харилцан тохиролцсоны дагуу дүрэм, журмаар зохицуулах боломжтойг илэрхийлсэн гэж үзэх боломжтой. Мөн Хөдөлмөрийн тухай хууль нь материаллаг зохицуулалт ихтэй, процессын зохицуулалт багатай. Энэ нь ажил олгогч, ажилтан талууд хөдөлмөр эрхлэлтэй холбоотойгоор процессын зохицуулалтуудыг тодорхой болгох зайлшгүй шаардлагатай гэх мэт олон заалтуудыг дурдаж болно.

Эндээс дурдвал, ...бэлгийн дарамтыг хориглоно /юуг тооцох, илэрсэн тохиолдолд ямар хариуцлага ногдуулах, шийдвэрлэх албан тушаалтан, холбогдох комиссыг тодорхой болгох, нууцлалыг хэрхэн хангах вэ зэрэг/,...чөлөө авч болно гэж холбогдох дүрэм, журамд заасныг /хэрхэн хэрэгжүүлэх, хэнд хандах, хэд хоногийн өмнө хандах, ямар хэлбэрээр хандах вэ...гм/ гэсэн нь тодорхой байх нь чухал. Хөдөлмөр эрхлэлтийн явцад Хөдөлмөрийн тухай хуулийн ерөнхий зохицуулалтыг, нарийвчлан зохицуулаагүй тохиолдолд буюу тухайлбал, ажилтан тус хуулийн 82 дугаар зүйлд зааснаас бусад үндэслэлээр ажлаас чөлөөлөгдөх, халагдах зэрэг

¹ /2022/ Хөдөлмөрийн тухай хуульд ...ж болно гэсэн заалт 91,...заасны дагуу гэсэн заалт 43, ...хангах гэсэн заалт 35,...харилцан тохиролцох гэсэн заалт 4, ...тогтоож болно 6, ... хэрэгжүүлэх 21, ...тогтоож болно гэсэн заалт 6 гэх мэт байгаа нь хөдөлмөр эрхлэлтийн харилцааг талууд нарийвчлах болон нөхөн зохицуулах шаардлагатайг илэрхийлж байна гэж үзэж болох юм.

хөдөлмөр эрхлэлтийн харилцааг цуцлах, дуусгавар болохтой холбоотойгоор хөдөлмөр эрхлэлтийн харилцааг цуцалсны тэтгэмж авах хууль зүйн боломжийг эдэлж чадахгүй байх тохиолдол практикт үүсдэг. Ажил олгогч нь Хөдөлмөрийн тухай хууль дахь суурь хэм хэмжээг байгууллагад мөрдлөг болгох дотоод хэм хэмжээгээр нарийвчлан, нөхөн тодорхойлж, бодитой хэрэгжих хууль зүйн боломжуудыг ажилтнуудад олгох нь зүйтэй байна.

Түүнчлэн, Хөдөлмөр эрхлэлтийн харилцаатай холбоотойгоор бусад хуулиудад болон тусгайлсан дүрэм, журмуудаар тухайлан зохицуулсан зохицуулалт байдгийг анхаарах шаардлагатай.² Нэг бүрчилсэн хэм хэмжээ нь хэрэглэх ёстой эрх зүйн ерөнхий хэм хэмжээг тусгайлан хэрэглэх акт юм гэсэнтэй холбоотойгоор Хөдөлмөрийн тухай хууль нь ерөнхийгөөс тусгай руу нарийвчилсан хэм хэмжээгээр хэлбэржиж байж л Хөдөлмөрийн тухай хуулийн зорилт хангагдах нөхцөл нь бүрдэнэ. Хөдөлмөрийн тухай хуулийг хэрэгжүүлэх, хэрэглэх ойлголт нь ялгаатай ойлголтууд байдаг. Хууль хэрэгжүүлэх түвшинд хэрэглээний тодорхой зарчмыг баримтлах, улмаар эрх зүйн тогтолцооны нэгдмэл байдлыг хангаж ажиллах томоохон үүрэг ноогдож байдаг.

Ийнхүү тодорхой хүрээ хэмжээнд эрх зүйн нэгдмэл байдал хэмээх харьцангуй үнэлэмж буй болдог. Харин энэ нь хууль тогтоох болон хууль хэрэглэх байгууллагын аль алиных нь үйл ажиллагааны ерөнхий суурь болж байдаг, хуульчдын хувьд энгийн, заримдаа бүр ач холбогдолгүй мэт санагдаад байгаа эх сурвалжийн онолоос эхтэй, түүний хэрэгжилттэй нягт холбоотой юм. (Б.Буянхишиг, Хувийн эрх зүй дэх эрх зүйн ерөнхий онол, философийн зарим асуудал, 2017) Тус хууль тогтоомжийг хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаа нь ажил олгогч, ажилтан талуудад хамааралтай. Хөдөлмөрийн тухай хуультай холбоотойгоор ажил олгогч нарийвчилсан хэм хэмжээ гаргахгүйгээр хэрэгжүүлэхийг зорих нь том түлхүүрээр жижиг цоож онгойлгохтой агаар нэгэн буй.

“Хөдөлмөр” хүний амьдрах эрхийн уг сурвалж юм. Хөдөлмөр хүнийг бий болгосон гэсэн үзэл сургаал ч бий болж байлаа. Үүнийг дарвинизмын үүднээс биш юм гэхэд хүн үндсэн ба үндсэн бус хэрэгцээтэй. Түүнийг хангадаг үйлдэл нь хөдөлмөр гэдэгтэй одоо маргах боломжгүй. Тийм учраас хөдөлмөрийг хувь хүн, нийгмийн хэрэгцээг хангахад чиглэсэн хүний ухамсартай, зорилго чиглэлтэй үйл ажиллагаа, (социологи, Труд. Энциклопедия социологи) хэрэгцээгээ хангах зорилгоор байгалийн юмсыг өөрчлөх, тохиромжтой болгох, бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх зэрэг хүний зохистой үйл ажиллагаа гэх зэргээр тодорхойлжээ. (Н.Лүндэндорж, Монгол Улсын Үндсэн Хууль, 2022)

Эрх зүйн ойлголтын эх үндэс нь эрх мөн. Эрх бол нэг талаас нийгмийн харилцаанд оролцогчдын зан үйлийн хэмжүүр, нөгөө талаас иргэн, албан тушаалтан, аж ахуй нэгж байгууллагад олгогдсон хууль зүйн тодорхой боломж юм. Энэ боломж байгалиас заяагдсан жам ёсоор, эсвэл хуулиар нийтэд эсвэл тодорхой субъектэд зөвшөөрөгддөг олгогддог. Үүнээс үндэслэн эрхийг агуулгаар нь жам ёсны, хууль зүйн буюу позитив эрх гэж ангилдаг. Жам ёсны эрхийг төр, ер нь хэн ч бий болгодоггүй, хүн хэмээх бодгаль болж төрснийх нь хувьд байгалиас заяагдсан тийм боломж (О.Амархүү, 2018) юм.

Жам ёсны эрхэд хүн амьд явах эрх, эрх чөлөөтэй байх, өмчлөх хөрөнгөтэй байх, гэр орон сууцтай байх гэх зэргийн хүн болж төрсний хувьд зайлшгүй эдэлж байх ёстой эрх

²Хууль /30%/ + Хэм хэмжээ тогтоосон акт /70%/ = Хууль тогтоомж /100%/ гэж үзэж болох юм. Хууль /30%/ буюу Хөдөлмөрийн тухай хууль /суурь зохицуулалт/, харин хэм хэмжээ тогтоосон акт /70 %/-д нэгдүгээрт, УИХ-ын тогтоол, ЗГ-ын тогтоол, Сайдын тушаал хэлбэрээр хөдөлмөрийн эрх зүйн харилцаанд нийтээр заавал дагаж мөрдөхөөр батлагдсан. дүрэм, журам, жагсаалт. Хоёрдугаарт, зөвхөн тухайн байгууллага дотооддоо мөрдлөг болгохоор дээр дурьсан хууль, хэм хэмжээ тогтоосон актад нийцүүлэн гаргасан дүрэм, журам, жагсаалт, гэрээ г.м/

хамаарна. Ийм эрхийг зарим судлаачид "төрөлх" эрх гэж нэрлэсэн ч бий. Жам ёсны эрхийг төр тогтоодоггүй, төр зөвхөн хүлээн зөвшөөрдөг, хамгаалдаг. Сонгодог утгаараа төр зайлшгүй хамгаалж байдаг эрх юм.

Хууль зүйн позитив эрх гэдэг бол сонгодог утгаараа эрх зүйт төрийн хүсэл зоригийн бүтээгдэхүүн болсон хууль, эрх зүйн хэм хэмжээ бүхий актаар тогтоогдсон, мөн л төрийн хамгаалалтад байдаг эрх юм. Позитив гэдэг үг нь эрх зүйн тухай философи сэтгэлгээний нэг урсгал чиглэлийн томъёолол бөгөөд түүнийг хууль зүйн позитивизм гэж нэрлэдэг. (Д.Лүндээжанцан, 2014)

Гол утга нь эрх зүйд байх ёстой шаардлагуудыг, жишээ нь, нийтийн ашиг сонирхол, шударга ёс, тэгш байдал, эрх, эрх чөлөө, сайн сайхан байдал зэргийг нийтээр сахин мөрдөх албан ёсны хэм хэмжээ болгон тогтоон баталгаажуулж өгсөн хууль гэж ойлгож болно. Тэгж чадаагүй бол "Хууль" нэртэй байсан ч хууль биш болно. Жинхэнэ позитив эрхийг "Хууль зүйн эрх" хэмээн нэрлэхэд буруудахгүй. Хууль бол эрхээс өмнө бий болсон зүйл биш, харин хуулиас аль хэдийнээ өмнө бий болчихсон эрхийг албан ёсны болгодог, түүний шаардлагыг албажуулсан хэм хэмжээт /норматив/ бичмэл байдлаар хэлбэршүүлсэн баримт бичиг юм. Позитив эрх нь нийгмийн харилцаанд заавал дагаж мөрдөх дэг журам болж байдаг.

Иргэн, хуулийн этгээд, хууль тогтоогчид хүлээн авдаг, дагаж биелүүлдэг, зөрчигдвөл хариуцлага хүлээдэг, эрх зүйг хэрэглэгчид, юуны өмнө шүүх хэмжээ хязгаараас нь хальж гарч болдоггүй эрх зүйн шинжлэх ухааны судалгаанд өртөж, давуутай болон сул талыг нь илрүүлэн нотолж байдаг үндсэн шинж төлөвийг агуулдаг сонгомол утгыг илэрхийлдэг ёстой. Позитив эрх нь эрх зүйн хэм хэмжээгээр тогтоогддог, мөн хэм хэмжээгээр хүлээн зөвшөөрөгддөг. Уг эрхийг нийгмийн тодорхой харилцаанд оролцогчид эдэлж эхлэхээр субьектив буюу субьектийн эрх хэмээн нэрлэгддэг. Эрх гэдэг ухагдахууны нэг талын бид боломж гэж нэрлэдэг.

“Хувь хүний эрх бол нийгмийг ёс суртахууны хуульд захируулах арга хэрэгсэл билээ” (Рэнд, 2005) Хөдөлмөрлөх эрх бол хүний үндсэн эрх юм. Хөдөлмөр эрхлэлт нь амьдралын чанарыг дээшлүүлж, нийгмийн дунд давхрааг өргөжүүлэх, нийгмийн хамгааллыг бэхжүүлж, амьжиргааны түвшнийг дээшлүүлэх үндсэн арга хэрэгсэл, хөшүүрэг юм. Үүнийг хангахын тулд ажил олгогч болон ажилтан гэсэн хоёр тал хууль ёсны дагуу эрх, үүргээ хамтын зарчмаар хэрэгжүүлдэг. Үндсэн хуулиараа “Монгол Улсын иргэн ажил мэргэжлээ чөлөөтэй сонгох, хөдөлмөрийн аятай нөхцөлөөр хангуулах, цалин хөлс авах, ... эрхтэй” гэж заасан. “Хөдөлмөрлөх эрх”-ийг хүний үндсэн эрх гэдгийг хүлээн зөвшөөрч, тунхаглан зарлаж, энэ эрхийг хэн ч, ялангуяа төр, түүний дотроос хууль тогтоогч нарын хөндөж үл болох ёс болгосонд оршино (Н.Лүндэндорж, Монгол Улсын Үндсэн Хууль /шинжлэх ухааны тайлбар/, 2022) гэжээ.

Хувь хүн болон нийгмийн хэрэгцээг хангах, орлого, баялаг бүтээхэд чиглэсэн иргэдийн зорилго, чиглэлтэй, рационал үйл ажиллагааг хөдөлмөр эрхлэлт гэж ойлгож болно. Хөдөлмөр эрхлэлтийн бодлого, төрийн зохицуулалтын талаарх онолын үндсийг А.Смит, Ж.М.Кейнс, К.Маркс, Ж.Б.Сэй нарыг боловсруулсан гэж үздэг. Шотландын философич Адам Смит "Үндэстний баялаг" хэмээх алдарт бүтээлдээ (Хувийн эрх ашиг, өмч хөрөнгөтэй болохын төлөөх идэвх, чармайлт хөдөлмөрийн хуваарь ба тусгай мэргэшил чөлөөт худалдаа ба өрсөлдөөн гэсэн гурван хүчин зүйл нь улс үндэстний баялаг, ард иргэдийн хангалуун чинээлэг амьдралын эх сурвалж болохыг тэмдэглэсэн. Үүгээрээ бүхий л баялгийн үндэс нь зөвхөн хөдөлмөр болох)-ыг (Смит, 2011) тодорхойлж, баялгийг хөдөлмөрийн бүтээмжээр тодорхойлох шинэ үнэлэмжийг нэвтрүүлснээс гадна хувийн болон нийгмийн

баялгийг бий болгоход хөдөлмөр эрхлэлтийн үүрэг, үнэ цэнэ өндөр болохыг нотолжээ (Баут, 2009)

Капиталистууд ажилчин ангийг ажиллах орчин нөхцөлөөр хангаж, ажлын цагийг нь тохиромжтой, хөдөлмөрийн хуваарийг уян хатан болгож, хийсэн ажилд нь тохирох цалин хөлс олгодоггүй боловч тэдний бүтээсэн нэмүү өртгөөр баяждаг. Энэхүү нөхцөл байдал даамжирвал нэг талаас нийгэмд ажилгүйдэл өсөн нэмэгдэнэ, нөгөө талаас ангийн тэмцэл өрнөж, хүнийг хөдөлмөрөөс хөндийрүүлнэ. (Маркс, 1999) Германы улс төр судлаач Карл Маркс ажлын нөхцөл, орчныг сайжруулж, ажиллагчдын эрх ашгийг дээдэлсэн, шударга бөгөөд хүрэлцээтэй цалин хөлс олгосон бол энэ нь сайн хөдөлмөр хэмээн үзэж байсан ба уг санаа Олон улсын хөдөлмөрийн байгууллагын зохистой хөдөлмөр эрхлэлтийн үзэл баримтлалд тусгалаа олсон юм.

Тогтвортой хөгжлийн хөшүүрэг болох зохистой ажлаас дурдвал (/ОУХБ, .), SDG 1. Ядууралд амьдарч буй хүмүүсийн хамгийн чухал хөрөнгө бол өөрсдийн хөдөлмөрийн чадвар бөгөөд тэдний хүчин чадал үр бүтээлтэй ажиллах. Тиймээс ядуурлаас гарах гол арга зам бол зохистой хөдөлмөр юм. SDG 2. Эрүүл ажилтан, зохистой, аюулгүй хөдөлмөрийн нөхцөл нь хөдөлмөрийн бүтээмжийг нэмэгдүүлнэ. Үүний эсрэгээр, эрүүл мэндийн хувьд шаардлагатай эрүүл мэндийн тусламж үйлчилгээний хүртээмжгүй байдал, түүнчлэн үйлдвэрлэлийн осол гэмтэл болон өвчин нь хүмүүсийг ихэвчлэн ажиллах хүчнээс гаргаж, ядууралд хүргэдэг. SDG 3. Бүх эмэгтэйчүүдэд зохистой хөдөлмөр эрхэлж, ижил үнэ цэнтэй ажилд ижил цалин хөлс өгөх нь жендерийн тэгш байдлыг хангах түлхүүр юм. SDG 4. Шударга орлого, ажлын байран дахь аюулгүй байдал, нийгмийн хамгааллыг чухалчилдаг нь зохистой хөдөлмөр гэж тодорхойлжээ. Хөдөлмөрийн хууль тогтоомжийн эх сурвалжийн онол нь зохистой хөдөлмөрлөх, хөдөлмөрлөх эрх, ашиг сонирхлоо баталгаатай эдлэх хууль зүйн боломжийг бий болгоно. Хувийн эрх зүй нь хувь хүний өөрийн зорилгоо хэрэгжүүлэх эрх чөлөөг хамгаалдаг (J.Weinrib, 2012) гэжээ.

“Хэрэгжилт” гэдэг томъёолол утга агуулгаараа позитив эрх зүйн хэм хэмжээг амьдрал үйл ажиллагаанд бодит байдал болгон хувиргаж, нийгэмд үзүүлэх нөлөөний үр дүнг хүртэх өргөн хүрээтэй ойлголтын хувьд нэр үгээр илэрхийлэгдэнэ. Харин тэр бүхнийг нарийвчлан задлан шинжилж зохих субъектүүдийн үйл ажиллагаагаар дамжин бодит байдалд хувиргадаг утгаар нь “хэрэгжүүлэх” гэсэн үйл үгээр илэрхийлэх нь монгол хэл зүйн найруулгад илүү нийцэлтэй. Эрх зүйн хэрэгжилт гэдэг ойлголтыг хамгийн товчоор тодорхойлбол, Эрх зүйн харилцааны субъектүүд хууль тогтоомжоор олгогдсон субъектив эрхээ эдлэх, хууль зүйн үүргээ биелүүлэх ухамсарт үйл ажиллагааны үр дүн мөн. (О.Амархүү, Эрх зүйн онол, 2018)

Позитив эрх зүйн бичвэрийг субъектүүдийн зан төлөвөөр дамжуулан амьдралд хэрэгжүүлэх явдал юм. (Н.А.Пьянов, 2011) Энэ хүрээнд Хөдөлмөрийн хууль тогтоомжийн хэрэгжилтийн зарим асуудлыг объектив, субъектив эрхийн байдлаар авч үзвэл, Хөдөлмөрийн эрх зүй нь нийтлэг эрх зүй эсвэл иргэнлэг эрх зүйн үндэстэй байх нь эдийн засгийн бүтээмж, үр ашгийн ялгааг тайлбарладаг гэж үздэг. (Deakin, .) Тус эрх зүй нь холимог эрх зүйд (Ё.Болормаа, 2023) хамаарах талаар судлаачид тодорхойлсон байдаг. Хууль бол зохион байгуулагдсан шударга ёс гэдгийг хүлээн зөвшөөрөхөөс өөр аргагүй биз ээ (Фредерик Бастиа о. Н., 2001) гэсэнтэй холбоотойгоор Хөдөлмөрийн тухай хууль нь тусгай зохицуулалт зайлшгүй шаарддаг.

Холбогдох заалтын хэрэгжилттэй холбоотойгоор, тухайлсан байдлаар, бага насны /3-12 насны/ хүүхэдтэй ажилтнуудаас (., 2023) авагдсан судалгааны ерөнхий үр дүнг багцалж авч үзвэл /өглөөд ажилдаа хоцордог, хүүхдээ цэцэрлэгээс нь оройтож авдаг, сургууль цэцэрлэгийн тодорхой арга хэмжээнд хүүхдэдээ цаг зав гаргаж чаддаггүй, сурагчдын улирлын амралтаар,

хүүхэд өвдөх үед хүүхэд харах асуудал хүндрэлтэй.../ зэргийг дурджээ. Энэхүү судалгааны үр дүнгээс гарсан тодорхой асуудал нь ажил олгогчоос заавал дагаж мөрдүүлсэн байх үүрэгжүүлсэн хэм хэмжээ болох хөдөлмөрийн дотоод журамд хэрхэн тусгагдсаныг авч үзвэл,

№ Шалгуур үзүүлэлтүүд	X1	X2	X3	X4
Ажилд ирэх, явах цагийг уян хатан зохицуулсан эсэх	үгүй	үгүй	тийм	үгүй
Хүүхдээ гэртээ харах /сурагчдын амралт, ханиад хүрэх гэх мэт асуудал үүссэн/ үед цахимаар ажиллах боломжийг бүрдүүлсэн эсэх	үгүй	үгүй	үгүй	үгүй
Гибрид ажлын байрны загварын зохицуулалт байгаа эсэх	үгүй	үгүй	үгүй	үгүй

Иргэний журамт харилцаанд хүмүүсийг байгаагаар нь, хуулийг шаардлагатай хэм хэмжээнд нь аваачин, ямар нэгэн зөв шударга, баттай зохицуулалтаар төрийг удирдаж болох эсэхийг би судлахыг хүссэн юм. (Руссо, “Нийгмийн гэрээ буюу улс төрийн эрхийн зарчмууд”, 2022) гэсэнтэй адилтган авч үзэж болох юм. Хөдөлмөрийн тухай хуулиар хөдөлмөрийн дотоод журмыг заавал батлан мөрдүүлсэн байхыг ажил олгогчид үүрэгжүүлсэн нь практикт хэрэгжиж байгаа боловч дурдсан асуудлын хүрээнд, бодит байдал дээр журмын зохицуулалт үгүй байгааг харж болно.

Үүссэн асуудал нь жижиг мэт боловч үүний цаана хүүхдийн эрх зөрчигдөх, хөдөлмөрийн аюулгүй байдал алдагдах, ажлын бүтээмж буурах зэрэг үр дагаврууд үүсэхийг үгүйсгэх аргагүй. Хөдөлмөрийн тухай хуулийн 84 дүгээр зүйлд ажлын цагийн дээд хязгаарыг хуульчилсан. Харин аж ахуй нэгж байгууллагууд дээрх асуудлыг Хөдөлмөрийн тухай хуулийн үүрэгжүүлсэн хэм хэмжээ болох Хөдөлмөрийн дотоод журам, Хөдөлмөрийн гэрээ болон үүрэгжүүлээгүй хэм хэмжээний хүрээнд ч шийдвэрлэх хууль зүйн боломж бий. Тухайлбал, Ажил үүргийн онцлогтой холбоотойгоор ажил эхлэх болон дуусах цагийг уян хатан зохицуулах, зайнаас болон гэрээсээ ажил хөдөлмөр эрхлэх боломжийг эрх зүйн зохицуулалтын хувьд бий болгож шийдвэрлэх зэрэг. Энэ нь хөдөлмөр эрхлэлтийн харилцааны онцлогт тулгуурласан сурвалжийн онолын ач холбогдлоор илэрхийлэгдэнэ. Ажил олгогч болон ажилтан талуудын эрх, үүрэг нь Хөдөлмөрийн тухай хууль, хөдөлмөрийн хэм хэмжээ тогтоосон акт /тухайлбал, байгууллагын хүрээнд ХДЖ/, хөдөлмөрийн гэрээ /төрлүүд/-ээр хэлбэржиж хэрэгжинэ. Өөрөөр хэлбэл, талуудын эрх, үүргийн давхцалгүй, тухайлсан байдал, хөдөлмөрийн тухай хуулиар үүрэгжүүлсэн³ болон үүрэгжүүлээгүй⁴ хөдөлмөрийн дотоод хэм хэмжээний зохицуулалтаар илэрхийлэгдэнэ.

Хөдөлмөрийн тухай хуулиар зохистой тэнцвэрт байдлыг хуульчлахдаа, аль болох ажил олгогчийг үүрэгжүүлэх /үүрэг, хориглолт, хязгаар/, ажилтанд эрх олгох /эрх, хангамж, баталгаа/ байдлаар илэрдэг. Түүнчлэн холбогдох хуулиудад⁵ нэмэгдэл амралт, цалинтай чөлөө,

³/2022/ Хөдөлмөрийн тухай хууль 122 дугаар зүйл, “Хөдөлмөрийн дотоод журам” /нэмэлт өөрчлөлт/, 7.4 дэхь заалт, “Ажлын байрны дарамт, бэлгийн дарамтаас сэргийлэх, таслан зогсоох, арилгах, холбогдох гомдлыг хүлээн авч шийдвэрлэх журам”, 45.1 дэхь заалт, “Ажилтны мэдээллийг авах, боловсруулах, хадгалах, ашиглах журам”, 43.2.8 дахь заалт, “Хяналтын төхөөрөмж байршуулж, ашиглах журам”

⁴ Тухайн байгууллагын үйл ажиллагааны чиглэл, онцлог, соёл, хүний нөөцийн бодлогоос хамаарна.

⁵Төрийн албаны тухай хууль, Иргэний хууль, Үйлдвэрчний эвлэлүүдийн эрхийн тухай, Ажиллах хүч гадаадад гаргах, гадаадаас ажиллах хүч, мэргэжилтэн авах тухай, Нийтээр тэмдэглэх баярын болон тэмдэглэлт өдрүүдийн тухай, Хөдөлмөрийн аюулгүй ажиллагаа, эрүүл ахуйн тухай, Мэргэжлийн боловсрол, сургалтын тухай, Жендерийн эрх тэгш байдлыг хангах тухай, Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих тухай... мөн түүнчлэн Авлигын эсрэг хууль, Боловсролын хууль, Дипломат албаны тухай, Дээд боловсролын тухай, Жижиг, дунд үйлдвэрийн тухай Захиргааны Ерөнхий хууль Иргэний бүртгэлийн тухай, ИХШХШТХ, Компанийн тухай Прокурорын байгууллагын тухай, Тагнуулын байгууллагын тухай, Татварын ерөнхий хууль, Төмөр замын тээврийн тухай хууль, Төр, сүм хийдийн харилцааны тухай, Төрийн болон орон нутгийн өмчийн тухай, Хөгжлийн бэрхшээлтэй

сахилгын шийтгэл, нэмэгдэл зэргийг тусгайлан зохицуулсан байдаг. Тухайлбал, Хөдөлмөрийн тухай хуулийн 3.4 дэх заалтад, Төрийн албаны тухай хууль болон холбогдох бусад хуулиар тусгайлан зохицуулаагүй төрийн албан хаагчийн хөдөлмөрийн харилцааг энэ хуулиар зохицуулна.

Харин Төрийн албаны тухай хуулийн 4.3 дахь заалтад, Үйлчилгээний албан тушаал эрхэлдэг төрийн албан хаагчийн эрх зүйн байдлыг Хөдөлмөрийн тухай хууль, энэ хууль болон хууль тогтоомжийн бусад актаар тогтооно. Тус хуулийн 4.4, 41.3 дахь заалтад, Төрийн албан хаагчийн хөдөлмөрийн харилцаатай холбоотой энэ хуулиар зохицуулаагүй бусад асуудлыг Хөдөлмөрийн тухай болон бусад хуулиар зохицуулна. Төрийн албан хаагчийн хөдөлмөрийн харилцаатай холбоотой, энэ хуулиар зохицуулаагүй бусад асуудлыг Хөдөлмөрийн тухай хуулиар нарийвчлан зохицуулна гэж хуульчилсан. Харин Хөдөлмөрийн тухай хуулийн 99.9 дэх заалтад, ажил мэргэжлийн онцлогийг харгалзан нэмэгдэл амралтын хугацааг холбогдох хуулиар тогтоож болно гэснийг тухайлбал, боловсролын салбарт харж болно.

Боловсролын тухай хуулийн 13.3-т Багш, ажилтан дараах нийгмийн баталгаагаар хангагдана: 13.3.1. хөдөлмөрийн онцлогийг харгалзан бүх түвшний боловсролын сургалтын байгууллагын захирал, эрхлэгч болон бусад ажилтанд ажлын 15 өдөр, багш, багшийн туслах, дотуур байрны багш, нийгмийн ажилтан, хоол зүйч, сэтгэл зүйч, арга зүйч, сургалтын менежерт ажлын 33 өдрийн нэмэгдэл амралт олгох. Тус 13.7-д Хөдөлмөрийн тухай хуульд заасан ажилласан хугацаа, хөдөлмөрийн нөхцөлийг харгалзсан нэмэгдэл амралт хуулийн 13.3.1-д заасан албан тушаалтанд хамаарахгүй гэж хуульчилжээ. Эндээс тусгайлсан зохицуулалт бусад хуулиар байгаа тохиолдолд Хөдөлмөрийн тухай хуулийн нийтлэг зохицуулалт үйлчлэхгүйг анхаарах нь зүйн хэрэг.

Хөдөлмөр эрхлэлтийн явцад холбогдох хууль тогтоомж хэрэгжихгүй байх, хэрэгжилтийн явцад процесс тодорхойгүй байх, ажилтнуудын сэтгэл ханамж, ажил олгогчдын нийгэмд эзлэх байр суурь, бүтээмж буурах, ажилтнууд тогтворгүй болох, ажилтнуудын ажил үүргийн зүй зохисгүй хуваарилалт, холбогдох хөдөлмөрийн дотоод хэм хэмжээн дэх эрх, үүргийн эсрэгцэл, нарийвчлалгүй байдал зэрэг нь хөдөлмөрийн хууль тогтоомжийг хэрэгжүүлэхтэй шууд болон шууд бусаар хамааралтайг анхаарах нь чухал. Эх сурвалжийн онолын хүрээнд хууль тогтоомжийг хэрэгжүүлэх асуудлыг авч үзэхийн зэрэгцээ, холбогдох хууль тогтоомжийг хэрэглэх асуудал ч хамаарна. Энэ нь эх сурвалжийн нэгдмэл байдалтай холбоотой. Өмнө дурдсанчлан Хөдөлмөрийн эрх зүй нь холимог шинжтэй.

Нийтийн болон хувийн эрх зүйн хоорондын ялгаа нь Европын эх газар, тэдгээрийн хуучин колони байсан улс орнуудын хувьд маш чухал юм. Хэдийгээр хоорондын ялгааг хэрхэн эсхүл хаана зурах талаар баталгаатай санал нийлсэн тохиолдол байхгүй ч ерөнхийд нь авч үзвэл нийтийн эрх зүй нь иргэн, төр засгийн хооронд үүсэх харилцааг зохицуулдаг бол хувийн эрх зүй нь нийгэм дэх хувь хүмүүс эсхүл бүлэг этгээдүүдийн хоорондын харилцааг тус тус зохицуулна. (Вакс, 2022)

Нийтийн болон хувийн эрх зүйг ялгаж байгаа зүйл нь холбогдох зохицуулалтыг зөрчсөн талаар гомдол гаргах эрх хэнд хамаарах вэ гэдэг асуудал юм. (E.Barnett, .) Хөдөлмөрийн маргаан нь аль аль салбарт яригдаж байгаагийн хувьд захиргааны хэргийн шүүх,

хүний хөдөлмөр эрхлэлт, Хөрөнгө оруулалтын сангийн тухай, Цагдаагийн албаны тухай, Шүүгчийн эрх зүйн байдлын тухай хууль, Шүүхийн захиргааны тухай, Эвлэрүүлэн зуучлалын тухай зэрэг хуулиудыг дурьдаж болох юм

иргэний хэргийн шүүхээр шийдвэрлэгдсэн байдлыг тоймлон харуулбал⁶, Практикт⁷ хөдөлмөрийн тухай хууль тогтоомжийг хэрэглэхтэй холбоотой шүүхийн шийдвэр /ажлаас үндэслэлгүй халагдсан/ ихэнх тохиолдолд ажилд нь эгүүлэн тогтоосон, ажилгүй байсан хугацааны цалин хөлсийг нөхөн олгох, төлөгдөөгүй нийгмийн даатгалын шимтгэлийг нөхөн төлүүлэхээр гарч байгаа нь ажил олгогчид Хөдөлмөрийн тухай хуулийг хэрэгжүүлэхтэй холбоотойгоор хөдөлмөрийн дотоод хэм хэмжээг гаргаагүй, гаргасан ч нарийвчлан зохицуулалтгүй, хоёрдмол утгатай, холбогдох хууль тогтоомжийг зөрчсөн зэрэг ажиглагдах нь бий.

Энэ нь үйлчлэлтэй байхын тулд хэм хэмжээг тогтоох ёстой. Хэрэв түүнийг тогтоогоогүй бол тэр үйлчлэхгүй. Хэрэв тэр үйлчлэлгүй бол тогтоогдсон зүйл нь хэм хэмжээ биш болж таарна (Кельзен, 2013 он) гэдгийн ижил юм. Өөрөөр хэлбэл, эх сурвалжийн нэгдмэл байдлын онолын үүднээс хөдөлмөрийн хууль тогтоомж нь хэрэгжүүлэлтийн шатанд сайн байх нь, холбогдох хууль тогтоомжийг хэрэглэх шатанд ч илэрч харагдана гэж үзэж болох юм.

Тухайн байгууллагын зорилго, зорилтыг хэрэгжүүлэхэд ажил олгогч, ажилтан талуудын эрх, үүрэг ерөнхийгөөс тусгайлсан байдлаар холбогдох хэм хэмжээнд тусгагдсан байх нь тухайн байгууллагын бодлого, хүний нөөцийн менежменттэй салшгүй холбоотойгоор хэрэгжинэ. Практикт Хөдөлмөрийн тухай хууль дахь талуудын эрх, үүргийг хөдөлмөрийн дотоод хэм хэмжээ болон хөдөлмөрийн гэрээнд гол төлөв хуулбарлах, нэг ижил агуулга, хэлбэржилттэй хөдөлмөрийн гэрээг байгууллагын нийт ажилтнуудтай байгуулах зэрэг нь түгээмэл байдаг. Хөдөлмөрийн дотоод хэм хэмжээ нь байгууллагын үйл ажиллагааны чиглэл, онцлог, цар хүрээ зэрэгтэй холбоотойгоор харилцан адилгүй дүрэм, журмуудыг байгууллага өөрөө бий болгож, дагаж мөрдөх хууль зүйн боломж нь илүүтэй.

Түүнчлэн талуудын хооронд байгуулагдах хөдөлмөрийн гэрээ, ажлын байрны тодорхойлолт нь байгууллагын зорилго, хэтийн зорилтоос урган гарсан байх төдийгүй, бүтэц, бүрэлдэхүүн нь тодорхой байсны дагуу ажилтан бүрийн хийх ажил үүрэг нь харьцангуй тодорхой, давхцалгүйгээр боловсруулагдах, ажил олгогчид бүтээмжийг бий болгох, ажилтны хийх ажил үүргүүд нь тодорхой болж, эзэнжих, хариуцлагажих нөхцөл бүрдэнэ.

Эх сурвалжийн онолын гол чиг үүрэг нь эрх зүй, эрх зүйн хэм хэмжээ гэж юу болохыг тодорхойлох, тэдгээрийг танин мэдэх шалгуур үзүүлэлтийг тодорхойлох, мөн хэм хэмжээний хэрэглээнд тодорхой шат дараалал тогтоох явдал юм. (С.Нарангэрэл, 2001) Эрх зүйн тогтолцооны хэм хэмжээний шат дараалсан бүтцийг буй болгосноор хэм хэмжээ хоорондоо зөрчилдсөн нөхцөлд хууль хэрэглэгч нь дээд шатны хэм хэмжээг авч хэрэглэх ёстой бөгөөд энэ нь доод шатны хэм хэмжээ үйлчлэх боломжийг хаана. (., *Lex superior derogate legi inferior* /дам ишлэв/, дам ишлэв.) Харин хөдөлмөрийн тухай хуулийг хэрэглэх нь талуудын хооронд үүссэн маргааныг шүүхээс шийдвэрлэх асуудал бөгөөд "...эрх зүйн тогтолцоонд хандах шинэ үзэл, хандлага баримтлахад нийтийн ба хувийн эрх зүйн тухай сургаалыг тулгуур болгох нь зүйтэй" гэсэн нь Үндэсний эрх зүйн тогтолцоонд хөдөлмөрийн эрх зүй нь нийтийн ба хувийн эрх зүйн аль алинтай нь хамаарал бүхий "Холимог" шинжтэй оршиж байгаатай холбоотойгоор

⁶ИХШ, ЗХШ-ээр шийдвэрлэгдсэн Хөдөлмөрийн маргааныг ХтХ шинэчлэн найруулга хийгдэхээс өмнөх 1 жил, шинэчилсэн найруулга нийгдсэнээс хойш 1 жилийг анхан, давж заалдах, хяналтын шатны шүүхээр шийдвэрлэгдсэн хэргийг холбогдох хууль тогтоомжийн хэрэглээнд шинжилгээ хийх зорилгоор түүвэрлэсэн болно. Хавсралт №1, 2 харна уу. /Судлаач Ё.Болормаа/

⁷ХтХ хүчин төгөлдөр үйлчилж эхэлснээс өмнөх 1 жилийн хугацаанд ИХШ-ээр шийдвэрлэгдсэн маргаан нь 12 төрлөөр 803 хэрэг шийдвэрлэгдэж байсны, ажлаас үндэслэлгүй халагдсан маргааны 458 хэргийн тодорхой хувьд нь тоймлон авч үзэв. /Судлаач, цаашид шүүхээр шийдвэрлэгдсэн байдалд хууль хэрэглээний дүн шинжилгээ хийхээр ажиллаж байна/

цаашид хөдөлмөрийн хууль тогтоомжийн хэрэглээний асуудлыг энэхүү талаас нь эрх зүйн уламжлал, философи, онол, сэтгэлгээний үндэслэлтэйгээр авч үзэж, нэгдмэл хэрэглээг бий болгох нь онолын болон практик ач холбогдолтой байж болох юм.

Дүгнэлт

Хөдөлмөрийн эрх зүй нь үндэсний эрх зүйн тогтолцооны хувьд холимог байхын зэрэгцээ, хөдөлмөр эрхлэлтийн харилцааг зохицуулж буй хууль тогтоомж нь бусад эрх зүйтэй харьцуулахад хууль батлах түвшинд нэгдмэл байдлаар гарах боломжгүй бөгөөд харин хэрэгжүүлэх шатанд нэгдмэл болгох нь л эх сурвалжийн нэгдмэл байдлын онолтой салшгүй холбоотой юм.

Тус салбарт эх сурвалж нэгдмэл байх нь харилцан нөхцөлдсөн хууль батлах, хэрэгжүүлэх, хэрэглэх аль ч шатанд хөдөлмөрлөх эрх, ашиг сонирхлыг хангаж, хамгаалах баталгаа нь болно.

Эх сурвалжийн нэгдмэл байдлын онол, хөдөлмөрийн хууль тогтоомжийн онцлогийн хүрээнд хэлбэрийн бус агуулгын зохицуулалтыг бий болгох нь талуудад онолын болон хууль зүйн хувьд өгөгдсөн боломж гэж үзэж болохоор байна.

Энэхүү боломж нь ашиглагдвал холбогдох эрх, ашиг сонирхол талуудад хангагдах боломжтой гэж дүгнэж байна.

Ашигласан материал

1. Deakin, B. A. (.). ‘Labor Regulation, Corporate Governance and Legal Origin: A Case of Institutional Complementarity? (2007) Law & Society Review 865 ff. More generally, see Nuno Garoupa and Andrew Morris, ‘The Fable of the Codes: The Effi /д. .: .
2. E.Barnett, R. (.). 1986. УБ: .
3. J.Weinrib, E. (2012). The Idea of Private Law . УБ: .
4. Б.Буянхишиг. (2017). Хувийн эрх зүй дэх эрх зүйн ерөнхий онол, философийн зарим асуудал. "Хувийн эрх зүй: онол-арга зүй, эдийн засгийн анализ, харьцуулсан судлал", 8
5. Б.Буянхишиг. (2017). Хувийн эрх зүй дэх эрх зүйн ерөнхий онол, философийн зарим асуудал. "Хувийн эрх зүй: онол-арга зүй, эдийн засгийн анализ, харьцуулсан судлал" эмхэтгэл, 7, 8.
6. Баут, С. (2009). . ., 18.
7. Вакс, Р. (2022). “Эрх зүй” товч танилцуулга. УБ: .
8. Д.Лүндэжанцан, Н. Х. (2014). Эрх зүйн философи. УБ: .
9. Ё.Болормаа. (2023). “Монгол улсын хөдөлмөрийн тухай хуулийн зорилт ба хөдөлмөрийн хууль тогтоомжийн хэрэглээ”. Хууль дээдлэх ёс №4, 85.
10. Кельзен, Х. (2013 он). “Хэм хэмжээний тухай ерөнхий онол”. УБ: .
11. Маркс, К. (1999). Капитал. УБ: .
12. Н.А.Пьянов. (2011). Теория государства и права. Часть 2. Теория права “Юристпруденция. .: .
13. Н.Лүндэндорж. (2007).....Эрх зүй онол, практик, мэдээллийн цуврал 2-3, 229.
14. Н.Лүндэндорж. (2022). Монгол Улсын Үндсэн Хууль. УБ: 2022.
15. Н.Лүндэндорж. (2022). Монгол Улсын Үндсэн Хууль /шинжлэх ухааны тайлбар/. УБ: .
16. О.Амархүү. (2018). Эрх зүйн онол. УБ: Адмон принт.
17. О.Амархүү. (2018). Эрх зүйн онол. УБ: .
18. Руссо, Ж. Ж. (2022). “Нийгмийн гэрээ буюу улс төрийн эрхийн зарчмууд”. УБ: .
19. Руссо, Ж. Ж. (2022). “Нийгмийн гэрээ буюу улс төрийн эрхийн зарчмууд”. УБ: .
20. Рэнд, А. (2005). Капитализмыг өмөөрөх нь. УБ: .
21. С.Нарангэрэл. (2001). “Монголын ба дэлхийн эрх зүйн тогтолцоо”. УБ: .
22. Смит, А. (2011). Үндэстний баялаг. УБ: .
23. социологи, Т. Э. (Труд. Энциклопедия социологи Труд. Энциклопедия социологи Труд. Энциклопедия социологи г.). Труд. Энциклопедия социологи. Получено из Труд. Энциклопедия социологи: Труд. Энциклопедия социологи
24. Фредерик Бастиа, о. Н. (2001). “Хууль”, . УБ: .
25. Фредерик Бастиа, о. Н. (2001). Хууль. УБ: .

ГАДААДЫН ЗАРИМ ОРНЫ ХОРИХ ЯЛЫН БОДЛОГО, ХЭРЭГЖИЛТИЙН ХАРЬЦУУЛСАН СУДАЛГАА

COMPARATIVE STUDY OF THE POLICY AND IMPLEMENTATION OF PRISON SENTENCE IN SOME FOREIGN COUNTRIES

Б.Мөнхзул

*Дотоод хэргийн их сургуулийн Цагдаагийн сургуулийн
Эрүүгийн эрх зүй, криминологийн тэнхимийн
ахлах багш, цагдаагийн хошууч*

Товч агуулга: Энэхүү судалгааны ажил нь Арабын Нэгдсэн Эмират, Саудын Араб, Казахстан, Бразил, Шинэ Зеланд, Герман, Австри, Австрали зэрэг улс орнуудын хорих ялын түүхэн хөгжил, бодлого, хорих ялын хэмжээ, үр нөлөөг харьцуулан судалсан болно. Судалгааны үр дүнд улс орнуудын ял шийтгэлийн тогтолцоонд өөр өөр загвар, хууль эрх зүйн онцлог, хүний эрхийн асуудлууд байгааг илрүүлж, Монгол Улсад хорих ялын бодлогыг боловсронгуй болгоход хэрэгжүүлж болох сайн туршлагуудыг тодорхойлсон.

Abstract: This research study compares the historical development, policies, and the extent and effectiveness of prison sentences in countries such as the United Arab Emirates, Saudi Arabia, Kazakhstan, Brazil, New Zealand, Germany, Austria, and Australia. The study identifies different models, legal features, and human rights issues in the penal systems of the countries, and identifies good practices that can be implemented to improve the penal policy in Mongolia.

Түлхүүр үг: Хорих ял, бүх насаар хорих, ялын бодлого үр нөлөө, урьдчилан сэргийлэх бодлого.

Keywords: Imprisonment, life imprisonment, sentencing policy effectiveness, prevention policy.

Үндсэн хэсэг

Английн эрдэмтэн Жереми Бентам, Беккариа нар ял шийтгэлийн зорилго болоод зарчмыг хэд хэдэн байдлаар тодорхойлсон байдаг. Беккариагийн үзсэнээр, гэм буруутай үйлдэл, ял шийтгэлийн харьцаа нь хохирогчийн эд хөрөнгө, сэтгэл санааны хохирлын хэмжээнээс бус нийгэмд үзүүлсэн сөрөг үр нөлөөнд тулгуурлан оногдуулах ёстой байв.¹ Төр эрх мэдлийнхээ хүрээнд гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэхийн тулд гэмт хэргийг хориглох, саатуулахад чиглэсэн хүч хэрэглэх бүрэн эрхтэй ба энэ нь ял шийтгэл юм.

Гэм буруутай үйлдэл бүхэнд өөр өөр ял шийтгэл оногдуулах шаардлагатай. Хүн амын тоо өсөх, нийгмийн хүрээ тэлэхэд гэмт хэрэг, зөрчил нь бусад нийгмийн асуудалтай хамт хүрээгээ тэлдэг хэдий ч эрүүгийн хуульд гэмт хэргийг хэр зэрэг оновчтой ялгаж тодорхойлсон болон үйлдэлд болгонд оногдуулах ял шийтгэлийн төрөл, хэмжээг нийгмийн хор аюулын шинж чанарт тохирсон байдлаар тогтоосноос тухайн улсын эрүүгийн бодлогын үр нөлөө шалтгаална.²

Беккариагийн онолын үндсэн санаа бол “Хүн төрөлхтөн үргэлж өөрийн ашиг хонжоог эрэлхийлж байдаг тул гэм буруутай үйлдэл гаргах нь тодорхой юм. Иймээс “Шийтгэл нь хүнийг

¹ Осман долу . Криминологийн онолууд (Э.Дашгаадан, Орч.). Бэмби сан принтинг. 31х

² Дорждамын Зүмбэрэлхам. Криминологийн онол. Соёмбо принтинг. 15х

тэр л хэмжээ хязгаарт нь барьж байх ерөнхий зорилгыг агуулдаг буюу ял шийтгэл нь үйлдэлд тохирсон байх ёстой”-г тодорхойлжээ.

Сонгодог үзэл баримтлалд ял шийтгэл нь хүнийг дахин гэмт хэрэг, зөрчил үйлдэхээс сэргийлэх, зөрчигдсөн эрхийг сэргээх, хийсэн үйлдэлд нь тохирсон шийтгэл эдлүүлэх зорилготой гэж үздэг байна. Энэ нь гэмт этгээдийг хорьж, нийгмээс тусгаарласнаар нийгмийг хамгаалах зорилгыг бас агуулдаг.

Ял шийтгэлийн онцлог шинжийг ял шийтгэл үр дүнтэй байлгахын тулд Беккариа дараах гурван үндсэн зарчмыг гаргасан юм.

1. Гарцаагүй байх /certianly/
2. Түргэн шуурхай байх /celerity/
3. Тохирсон хэмжээтэй /severity/

Беккариагийн үзэл баримтлалаас дүгнэхэд ял шийтгэл нь гэмт этгээдийг цээрлүүлэхээс гадна гэмт хэрэг үйлдэхээр төлөвлөж буй хүнд саад болох ёстой ба иймийн тулд ял шийтгэл нь нийгэмд учруулсан хор хөнөөлтэй тэнцүү байх ёстой гэж үзсэн байна.³

Өөрөөр хэлбэл, гэмт этгээд болон эрсдэлтэй этгээдийг ухамсарлуулахын тулд үйлдэгдсэн гэмт үйлдэлд тохирсон ял шийтгэл оногдуулах шаардлагатай байдаг эс бөгөөс ял шийтгэл өөрийн үндсэн мөн чанараа алдаж, бусдад ял завших боломжийг олгох юм.⁴ Мөн гэмт хэрэгт тохиромжгүй ял шийтгэл оногдуулах нь нийгэмд үр нөлөөтэй чанарыг алдагдуулна.

Харин Английн эрдэмтэн Жереми Бентам хүмүүсийг зовлонгоос ангижрах болон ашиг хонжоог эрэлхийлж амьдардаг гэж үзэж байв. Энэ үзэл санааг 1789 онд хэвлэгдсэн "Ёс суртахуун ба амьдрах зарчим /An introduction to the Principles of Morals and Legislation/" нэртэй нийтлэлдээ ашгийн зарчмын талаар Бентам хууль болон ял шийтгэлтэй холбон Беккариагийн үзэл санаатай нийцүүлэн шүүн таслах шударга бус тогтолцоог шүүмжилсэн. Бентам гэмт хэрэг, зөрчлийг нийгмийн эсрэг сөрөг үзэгдэл гэж үзэж байсан. Ял шийтгэлийг шууд шийтгэх зорилгоор оногдуулах нь буруу, үндсэн зорилго нь гэмт хэрэг зөрчлөөс сэргийлэх явдал юм.

Бентамын ашгийн зарчмаар /utility principle/ “Ял шийтгэл гэдэг бол өөрөө нийгмийн сөрөг үзэгдэл бөгөөд гэмт этгээд нийгэмд учруулсан гэмт хороос илүү хохирол учруулахаас сэргийлж хэрэглэх арга юм” гэжээ.⁵

Түүний гэмт хэрэг, зөрчлийн ашиг хонжоо, ял шийтгэлийн тооцоогоор бол гэм буруутай үйлдлээс олж авах ашиг хонжоо нь эрсдэл буюу ял шийтгэлтэй тэнцүү байх нь гэмт хэрэг үйлдэх шалтгаан болдог байна. Бентам үүнийг гедонист тооцоо гэж тодорхойлсон ба тухайн үйлдлийн үр дүнд үүсэх ашиг хонжоо болон ял шийтгэл, эрсдэлийг үнэлж, ашиг хонжоо илүү доош татаж байвал гэмт хэрэг үйлдэх магадлалтай, харин ял шийтгэл илүү доош татаж байвал гэмт хэрэг үйлдэхээс татгалзах магадлалтай гэж дүгнэжээ.

Хорих ялын тогтолцоо нь улс орон бүрийн түүх, хууль эрх зүй, шашин, соёлын онцлогтой нягт уялдан хөгжиж иржээ. Судалгаанд хамрагдсан орнуудын жишээгээр авч үзье.

Арабын Нэгдсэн Эмират Улс болон бусад арабын орнууд: АНЭУ нь исламын шариатын хуулийг эрх зүйн үндсэн эх сурвалжаа болгож, гэмт хэргийн шийтгэлд уламжлалт, хатуу арга хэмжээг хэрэглэсээр ирсэн. Түүхэн хөгжлийнхөө явцад

³ Батдуламын Мөнх-Эрдэнэ. Гэмт хэрэг судлалын онол. “Өнгөт талст” принтинг. 47х

⁴ Осман долу . Криминологийн онолууд (Э.Дашгаадан, Орч.). Бэмби сан принтинг. 31х

⁵ Дорждамбын Зүмбэрэлхам. Криминологийн онол. Соёмбо принтинг

бурхны эсрэг болон хүн төрөлхтний эсрэг гэмт хэрэгт Кораныг үндэслэн шийтгэл оногдуулдаг байсан бөгөөд хулгай, залилан зэрэг эдийн засгийн гэмт хэрэгт хорих ялыг өргөн хэрэглэдэг байв. Саудын Араб зэрэг улсад олон нийтийн өмнө шийтгэх, цаазаар авах, ташуурдах зэрэг шийтгэл түүхэн цаг үед түгээмэл байсны зэрэгцээ сүүлийн жилүүдэд зарим эрхийн хязгаарлалт, хүүхэд болон эмэгтэйчүүдэд оноох ялд өөрчлөлт орж байна.

Казахстан Улс: Хувь хүний эрх чөлөөг хязгаарлах болон хорих ялыг хослуулсан тогтолцоог нэвтрүүлсэн бөгөөд хорих ял нь зургаан сараас хорин жил хүртэл, онц хүнд гэмт хэрэгт бүх насаар хорих ял оногдуулж болохоор хуульчилжээ. Эрх чөлөөг хязгаарлах ялыг нийгмээс бүрэн тусгаарлахгүйгээр оршин суугаа газарт нь гүйцэтгэх зэрэг онцлогтойгоор хөгжсөн.

Бразил Улс: Бразилын хорих ялын тогтолцоо нь колоничлолын үеэс улбаатай. Анхны шоронгийн зохион байгуулалт нь католик шашны сахилгын шийтгэлээс үүдэлтэй байсан бөгөөд XIX зуунаас эхлэн бие даасан хорих байгууллагууд бий болж, эрүүгийн хуулиудаа шинэчилснээр бүх насаар хорих ял, энгийн хорих ялыг хуульчилсан. 2019 онд батлагдсан шинэчлэлээр хорих ялын дээд хязгаарыг 30 жилээс 40 жил болгон нэмэгдүүлсэн нь тус улсын нийгмийн нөхцөл, дундаж наслалтад тулгуурласан өөрчлөлт байв.

Шинэ Зеланд Улс: Хорих ял нь 1840-өөд оноос хэрэгжиж эхэлсэн бөгөөд 1989 онд цаазаар авах ялыг халснаар хамгийн хүнд гэмт хэрэгт бүх насаар хорих ялыг хэрэглэдэг болсон. 1856 оны Эрүүгийн алба хаах тухай хууль нь шоронгийн ялыг хууль ёсны шийтгэл болгож, ялын тогтолцоог нарийвчлан тогтоох суурийг тавьжээ.

Австри Улс: Австрид XVIII зуунд Ч.Беккариагийн цаазаар авах ялыг бүх насаар албадан ажил хийлгэх ялаар солих онолд тулгуурлан бүх насаар хорих ялыг хэрэглэж эхэлсэн. XIX зууны эхнээс хугацаатай хорих ялыг ял шийтгэлийн бие даасан төрөл болгон хөгжүүлсэн бөгөөд 20 нас хүрээгүй этгээдэд бүх насаар хорих ял оноохыг хуулиар хориглодог байжээ.

Австрали Улс: XVIII зууны сүүлээс Их Британи гэмт хэрэгтнүүдийг шийтгэлийн нэг хэлбэр болгон Австрали руу илгээж эхэлсэн нь тус улсын хорих ялын тогтолцооны эхлэл болсон. Анхны ялтнууд 1788 онд ирсэн бөгөөд тэд шинэ колони байгуулах ажилд оролцож байв. Дараа нь муж бүр өөрийн онцлогт нийцүүлэн хорих ялын хууль тогтоомж, бодлогоо боловсруулсан.

Эдгээр улс орнуудын жишээнээс харахад хорих ялын тогтолцоо нь тухайн орны түүх, шашин, хууль эрх зүй, нийгмийн бодлоготой уялдан хувьсан өөрчлөгдөж ирсэн бөгөөд бүх насаар болон хугацаатай хорих ял зэрэг олон хэлбэрээр хөгжиж, зарим улсад хатуу шийтгэл давамгайлж байхад зарим нь нийгэмшүүлэх, нөхөн сэргээх чиглэлд илүү түлхүү төвлөрч байгааг харуулж байна.

Улс орнуудын ялын бодлого, үр нөлөө

Хорих ялын бодлого нь улс орон бүрийн хууль эрх зүйн тогтолцоо, соёл, шашны үнэт зүйлсээс хамааран ялгаатай хэрэгжиж ирсэн бөгөөд үр нөлөө нь ч өөр өөр байна.

Арабын орнууд (АНЭУ, Саудын Араб): Шариатын хуулийг голчлон баримталдаг эдгээр улсад гэмт хэрэгт хатуу, олон нийтийн өмнө шийтгэх бодлого давамгайлдаг. Цаазаар авах ял, ташуурдах, гар таслах зэрэг шийтгэл нь гэмт хэрэг үйлдэхээс урьдчилан сэргийлэх зорилготой ч хүний эрхийн байгууллагууд хатуу шүүмжилдэг. Сүүлийн жилүүдэд насанд хүрээгүй болон эмэгтэйчүүдэд бүх насаар хорих ял оногдуулахгүй байх зэрэг өөрчлөлтүүд орж, бодлого харьцангуй зөөлрөх хандлага ажиглагдаж байна.

Казахстан Улс: Эрх чөлөөг хязгаарлах болон хорих ялыг хослуулсан бодлого хэрэгжүүлдэг. Ялтнуудыг нийгмээс бүрэн тусгаарлахгүйгээр оршин суугаа газарт нь албадан ажил хийлгэх, хяналт шалгалт тогтоох нь дахин гэмт хэрэг үйлдэхээс сэргийлэх, нийгэмд дасан зохицох боломж олгох чиглэлтэй.

Бразил Улс: 2019 оноос хорих ялын дээд хэмжээг 30 жилээс 40 жил болгож нэмэгдүүлсэн нь олон нийтийн аюулгүй байдлыг хангах зорилготой боловч шоронгийн ачаалал, хүчирхийлэл, эрүүл ахуйн асуудал, халдварт өвчний тархалт зэргээс шалтгаалан хоригдлуудыг нийгэмшүүлэх үр нөлөө буурах, дахин гэмт хэрэг үйлдэх магадлал өсөх зэрэг сөрөг үр дагавар дагуулсан. Системийн эмзэг байдал, хоригдлуудын бүлэглэл хоорондын зөрчил ихэссэн нь бодлогын хэрэгжилтийг хүндрүүлж байна.

Шинэ Зеланд Улс: Цаазаар авах ялыг халж, бүх насаар хорих ял болон олон нийтийн ажил, гэрийн хорио зэрэг ял шийтгэлийг хослуулан хэрэглэх бодлого хэрэгжүүлдэг. Энэ нь хоригдлыг нийгэмд дахин нэгтгэх, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, хорих ангийн ачааллыг бууруулахад чиглэдэг боловч дахин гэмт хэрэг үйлдэх хувь харьцангуй өндөр хэвээр байна.

Австри Улс: Ялын харьцангуй тогтвортой санкц, сонгох боломжтой ял шийтгэл, хугацаанаас нь өмнө суллах бодлого өргөн хэрэглэгддэг. Энэ нь хоригдлыг засарч хүмүүжих итгэл найдвар өгч, дахин гэмт хэрэг үйлдэхгүй байх хандлагыг нэмэгдүүлдэг гэж үздэг.

Австрали Улс: Бүх насаар хорих ялтай ч ихэнх муж, нутаг дэвсгэрт тодорхой хугацааны дараа тэнсэн харгалзахгүйгээр суллах бодлогыг хэрэгжүүлдэг. Зарим мужид заавал хамгийн бага хугацаа тогтоодог бөгөөд энэ нь нийгмийн аюулгүй байдал, давтан гэмт хэрэгтэй тэмцэх зорилготой. Гэсэн хэдий ч муж бүрийн бодлого харилцан адилгүй учраас хорих ялын үр нөлөө нь өөр өөр байна.

Эдгээр жишээнээс харахад хорих ялын бодлого нь тухайн улсын нийгмийн үнэт зүйл, хууль эрх зүйн зарчимтай уялдаж хэрэгждэг. Хатуу шийтгэл давамгайлсан орнууд гэмт хэргийн зарим төрлийн гаралтыг бууруулж болох ч хүний эрхийн асуудлыг дагуулдаг. Харин нөхөн сэргээх, олон нийтийн ажил зэрэг зөөлөн бодлого хэрэгжүүлдэг улсад хорих ялын үр нөлөө нь нийгэмшүүлэх чиглэлд илүү төвлөрдөг боловч дахин гэмт хэрэг үйлдэхээс бүрэн сэргийлэхгүй байна.

Улс орнуудын ялын хэмжээ үр нөлөөнд хийсэн шинжилгээ

<i>Улс орон</i>	<i>Хорих ялын хэмжээ</i>	<i>Ялын үр нөлөө / бодлого</i>	<i>Эрх зүйн бүл, онцлог</i>
<i>АНЭУ (Арабын орнууд)</i>	Бүх насаар хорих; 3–15 жил (түр хугацаатай)	35 төрлийн гэмт хэрэгт бүх насаар хорих ял, нийт 64 төрлийн гэмт хэрэг хорих ялтай; хатуу шийтгэл давамгайлсан, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх зорилготой	Исламын шариатын хуульд үндэслэсэн хатуу шийтгэл; эмэгтэйчүүд, 18-аас доош насныханд бүх насаар хорих ял оноохгүй байх өөрчлөлт орсон
<i>Казахстан</i>	6 сар–15 жил; онц хүнд гэмт хэрэгт 20 жил эсвэл бүх насаар хорих	Эрх чөлөөг хязгаарлах, нийгмээс бүрэн тусгаарлахгүйгээр оршин суугаа газарт албадан ажил хийлгэх бодлого хэрэгждэг	Эрүүгийн хуульд заасан хяналт, шалгалт; жирэмсэн, өндөр настанд тусгай журамтай
<i>Бразил</i>	Дээд хэмжээ 40 жил (2019 оноос; өмнө нь 30 жил)	Олон гэмт хэрэг нэгтгэсэн ч 40 жилээс хэтрэхгүй; шоронгийн ачаалал өндөр, дахин гэмт хэрэг үйлдэх хувь өндөр	Колоничлолын үеэс эхлэлтэй; хүний эрхийн нөхцөл сул
<i>Шинэ Зеланд</i>	Хүн амины хэрэгт бүх насаар, бусад гэмт хэрэгт 14 жил хүртэл	Цаазаар авах ялыг халсан; олон нийтийн ажил, гэрийн хорио зэрэг өөр төрлийн ялыг хослуулдаг; хорих ангийн ачаалал буурсан ч дахин гэмт хэрэг үйлдэх хувь харьцангуй өндөр	Бэлгийн хүчирхийлэлд 14 жилээс бүх насаар; нөхөн сэргээх бодлого давамгайлсан
<i>Австри</i>	Хугацаатай хорих 1 өдөр–20 жил; бүх насаар хорих ялыг 15 жил эдэлсний дараа суллах боломжтой	Харьцангуй тогтвортой санкц; хугацаанаас нь өмнө суллах бодлого өргөн хэрэглэдэг; засарч хүмүүжих боломж олгодог	20 нас хүрээгүй этгээдэд бүх насаар хорих ял оноохыг хориглоно
<i>Австрали</i>	Бүх насаар хорих ялтай ч ихэнхдээ 10–25 жилийн дараа тэнсэн суллах эрхтэй	Муж бүр өөр өөр бодлого хэрэгжүүлдэг; заримд заавал хамгийн бага хугацаа тогтооно; давтан гэмт хэрэгтэй тэмцэх зорилготой	Гэмт хэрэг хамгийн хүнд тохиолдолд бүх насаар хорих; хүүхдийн бэлгийн хүчирхийлэл зэрэгт хатуу бодлого баримталдаг

Арабын Нэгдсэн Эмират Улсад сүүлийн жилүүдэд хорих ялын бодлогыг шинэчилж, зөвхөн шийтгэхээс илүү нөхөн сэргээх, нийгэмшүүлэх чиглэлд түлхүү хандаж эхэлжээ. 2024 оны шинэ хуулиар жирэмсэн эмэгтэйчүүд, хүүхэдтэй эхчүүдийг тусгай нөхцөлд байлгах, хоёр нас хүртэлх хүүхдээ хамт байлгах эрх, тодорхой гэмт хэрэгт ялыг мөнгөн төлбөрөөр солих (“buy-out”) зэрэг нөхцөлүүдийг тусгасан нь өмнөх хатуу шийтгэлийн бодлогыг зөөлрүүлж байгааг харуулж байна. Гэвч хүний эрхийн байгууллагууд, тухайлбал Human Rights Watch, улс төрийн болон терроризмтой холбоотой хэргүүдэд олон хүнийг бүх насаар хорих ялаар шийтгэж буйг шүүмжилсээр байна.

Шинэ Зеландын хувьд хорих ялын бодлогыг олон нийтийн ажил, гэрийн хорио зэрэг хорихоос өөр арга хэмжээг нэмэгдүүлэх чиглэлд хөтөлсөн нь үр дүнгээ өгч, 2018 оны оргил үеийн 10 мянга давсан хоригдлын тоо 2021 он гэхэд 7700 орчим болж буурсан байна. Гэсэн хэдий ч дахин гэмт хэрэг үйлдэх хувь харьцангуй өндөр хэвээр байгаа нь ял шийтгэлийн системийн бусад хүчин зүйл (амьдралын нөхцөл, нийгмийн бодлого) нөлөөлж буйг харуулдаг.

Австралид 2024 оны байдлаар насанд хүрсэн хоригдлуудын тоо 44,403 болж, өмнөх оноос 6 хувиар өссөн нь шоронгийн хүн ам нэмэгдэж байгааг илтгэнэ. Мөн нийт хоригдлуудын 60 хувь нь өмнө нь ял эдэлж байсан хүмүүс байгаа нь дахин гэмт хэрэг үйлдэх асуудал өндөр

хэвээр байгааг харуулж байна. Энэ нөхцөлд шоронгийн дотор нөхөн сэргээх сургалтын хөтөлбөрүүд, эрт суллах бодлого, хүмүүнлэг бус ял шийтгэхгүй байх зэрэг шинэ арга хэмжээнүүдийг хэрэгжүүлж эхэлсэн нь хорих ялын бодлого өөрчлөгдөж байгаагийн илрэл юм.

Эдгээр жишээнээс харахад хорих ялын бодлого улс орнуудын дотоод хууль эрх зүйн шинэчлэл, хүний эрхийн шаардлага, нийгмийн өөрчлөлтөд хариу болгон өөрчлөгдөж байна. Хатуу шийтгэл давамгайлсан бодлогыг илүү нөхөн сэргээх, нийгэмшүүлэх чиглэлд шилжүүлэх хандлага Арабын Нэгдсэн Эмират, Шинэ Зеланд зэрэгт ажиглагдаж байгаа бол Австралид хорих ялын хүн ам өсөж, дахин гэмт хэрэг өндөр байгаа нь бодлогын хэрэгжилтэд сорилт хэвээр байгааг харуулж байна.

Дүгнэлт

Судалгаанд хамрагдсан Арабын Нэгдсэн Эмират, Саудын Араб, Казахстан, Бразил, Шинэ Зеланд, Австри, Австрали зэрэг улс орнуудын хорих ялын тогтолцоог харьцуулсан дүн шинжилгээгээр хорих ялын бодлого, хэмжээ нь тухайн улсын хууль эрх зүй, шашин, соёл, нийгмийн үнэт зүйлсээс шууд хамааралтай болохыг харуулж байна.

Хатуу шийтгэл давамгайлсан орнуудад (жишээлбэл, арабын зарим улс) гэмт хэргийн тодорхой төрлийн гаралт харьцангуй бага ч хүний эрхийн асуудал дагалддаг. Харин нөхөн сэргээх, олон нийтийн ажил зэрэг хорихоос өөр төрлийн ялыг түлхүү хэрэглэдэг орнуудад (жишээлбэл, Шинэ Зеланд, Австри) хоригдлуудын нийгэмшилт, засарч хүмүүжих боломж нэмэгддэг боловч дахин гэмт хэрэг үйлдэхээс бүрэн сэргийлж чаддаггүй байна.

Сүүлийн жилүүдэд зарим оронд (АНЭУ, Шинэ Зеланд) хатуу шийтгэлээс нөхөн сэргээх, нийгэмшүүлэх бодлогод шилжих хандлага ажиглагдаж байгаа нь хорих ялын шинэчлэл, үр нөлөөг илүү эергээр тодорхойлох боломжийг нээж байна. Харин Австрали зэрэг улсад хорих ангийн хүн амын өсөлт, дахин гэмт хэрэг өндөр байгаа нь бодлогын хэрэгжилтэд сорилт хэвээр байгааг харуулж байна.

Санал

- Хорихоос өөр төрлийн ял шийтгэл – Монгол Улсад хорих ялын дэргэд олон нийтийн ажил, нөхөн сэргээх зэрэг сургалтын хөтөлбөрийг өргөн нэвтрүүлэх нь үр нөлөөтэй.
- Хорих ялын дээд хэмжээг олон улсын жишигт нийцүүлэх – Ял шийтгэлийн хугацаа, нөхцөлийг олон улсын сайн туршлагад нийцүүлэн тогтоох нь бодлогын үр дүнг сайжруулна.
- Шоронгийн нөхцөлийг сайжруулах, дахин гэмт хэргээс сэргийлэх – Хоригдлуудад боловсрол, сургалт, ажил эрхлэлтийн боломж олгож, суллагдсаны дараах нийгэмшлийг дэмжих бодлогыг хэрэгжүүлэх хэрэгтэй.
- Тусгай бүлгийн хорих ялын онцлог – Хүүхэд, эмэгтэйчүүд, өндөр настанд хорих ялын тусгай журам тогтоох, нөхцөлд тохирсон хөнгөлөлт үзүүлэх нь хүний эрхийг хамгаалахад дөхөм болно.
- Бодлогын тогтвортой байдлыг хангах – Хорих ялын бодлогын өөрчлөлтийг хүний эрхийн олон улсын стандартад нийцүүлэх, үр нөлөөг тогтмол үнэлэх систем нэвтрүүлэх шаардлагатай.

**ЦЭРГИЙН АНГИ, БАЙГУУЛЛАГАД ҮЙЛДЭГДЭЖ БУЙ ЦЭРГИЙН АЛБАНЫ
ЭСРЭГ ГЭМТ ХЭРГИЙН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ: ХҮНИЙ АМЬ НАС, ЭРҮҮЛ
МЭНДЭД УЧИРСАН ХОХИРЛЫН АСУУДАЛ**

**RESULTS ANALYSIS OF THE PROBLEM OF CRIMES AGAINST MILITARY SERVANTS
WHICH DAMAGE HUMAN LIFE AND HEALTH IN MILITARY UNITS AND BRANCHES**

Г.Мэндбаяр

*ДХИС-ийн Цагдаагийн сургуулийн Дотоодын цэргийн
албаны тэнхимийн ахлах багш, дэд хурандаа*

Товч агуулга: Сүүлийн жилүүдэд Зэвсэгт хүчин, батлан хамгаалах салбар, бусад төрөл мэргэжлийн цэргийн анги, байгууллагуудад хүний эрхийн зөрчлүүд үүсээд байгаатай холбогдуулан, цэргийн анги байгууллагын албаны зохион байгуулалт, албан үүрэг гүйцэтгэж байхдаа албаны журам зөрчсөн, гэмт хэрэг, зөрчлийн статистик мэдээнд бүртгэсэн зарим хүний эрхийн зөрчлийн хэлбэр, нэр томьёо, гарсан гэмт хэрэг, зөрчлийн бүртгэлд, дүн шинжилгээ хийж нөхцөл байдлыг судлан үзэж энэхүү өгүүлэлдээ үүсэж буй хүний эрхийн зөрчлүүд талаар авч үзлээ.

Abstract: In recent years, human rights violations have been emerging in the Armed Forces, the defense sector, and other specialized military units and organizations. In connection with this, the article analyzes the forms, terminology, and recorded cases of human rights violations, crimes, and offenses that have been documented in the statistical records of offenses committed while carrying out official duties and violating regulations in the organizational structure of military units. The article examines the situation regarding these emerging human rights violations.

Түлхүүр үгс: Цагдаагийн байгууллага, Зэвсэгт хүчин, Хилийн цэрэг, Дотоодын цэрэг, Хугацаат цэргийн алба хаагч, Цэргийн алба хаагч

Keywords: Police, Armed Forces, Border Guard, Home Guard, Conscript, Military Service

Дараах нэр томьёог доор дурдсан утгаар ойлгоно:

“Цэргийн жинхэнэ алба хаагч” гэж цэргийн байгууллагад цэргийн алба биеэр хааж байгаа монгол улсын иргэнийг (хууль, Цэргийн албаны тухай хууль 3 дугаар зүйл 3.1.5 дэх хэсэг, 2016)

“Хугацаат цэргийн алба хаагч” гэж цэргийн албанд татагдан цэргийн байгууллагад энэ хуулиар тогтоосон хугацаанд цэргийн жинхэнэ албыг биеэр хааж байгаа иргэнийг; (хууль Ц. а., Цэргийн албаны тухай хууль 3 дугаар зүйл 3.1.9 дэх хэсэг, 2016)

“Цэргийн гэрээт алба хаагч” гэж цэргийн байгууллагад сайн дураар гэрээгээр цэргийн жинхэнэ алба хааж байгаа иргэнийг; (хууль Ц. а., Цэргийн албаны тухай хууль 3 дугаар зүйл 3.1.9 дэх хэсэг, 2016)

Монгол Улсын иргэн нь Үндсэн хуульд зааснаар эх орноо хамгаалах, хуулийн дагуу цэргийн алба хаах үндсэн үүрэгтэй. (хууль М. У., 1992)

Цэргийн албаны тухай хуульд цэргийн албыг зэвсэгт хүчин, хилийн ба дотоодын цэрэг, онцгой байдлын байгууллагад Монгол Улсын иргэн цэргийн алба хаах үндсэн үүргийг биеэр гүйцэтгэх эсхүл цэргийн бүртгэлд байх гэж тодорхойлсон.

Мөн Монгол Улсын иргэн цэргийн байгууллагад цэргийн алба хаах үүргийг биеэр гүйцэтгэхийг "цэргийн жинхэнэ алба" гэж, Цэргийн байгууллагад цэргийн алба биеэр хааж байгаа Монгол Улсын иргэнийг "цэргийн жинхэнэ алба хаагч" гэж,

Монгол Улсын иргэн цэргийн байгууллагад офицерын албан тушаалд цэргийн жинхэнэ алба хаахыг "офицерын алба" гэж;

Монгол Улсын иргэн цэрэгт бүртгэлтэй мэргэжлээр цэргийн байгууллагад ахлагчийн албан тушаалд цэргийн жинхэнэ алба хаахыг "ахлагчийн алба" гэж,

Цэргийн албанд татагдан цэргийн байгууллагад энэ хуулиар тогтоосон хугацаанд цэргийн жинхэнэ албыг биеэр хааж байгаа иргэнийг "хугацаат цэргийн алба хаагч" гэж,

Цэргийн байгууллагад сайн дураар гэрээгээр цэргийн жинхэнэ алба хааж байгаа иргэнийг "цэргийн гэрээт алба хаагч" гэж тус тус тодорхойлсон. (хууль ц. а., 2016)

Цэргийн албаны тухай хуульд зааснаар цэргийн албыг Монгол Улсын 18-27 насны иргэн хаах үүрэгтэй (хууль Ц. а., Цэргийн албаны тухай хуулийн 3 дугаар зүйл, 2016) бөгөөд дараах төрөлтэй байна. Үүнд:

- Хугацаат цэргийн албыг биеэр хаах;
- Оюутан-цэрэг сургалтад хамрагдах;
- Цэргийн албыг дүйцүүлэх.

Хугацаат цэргийн албыг биеэр хаах гэдэг нь цэргийн албанд татагдан, 12 сарын хугацаанд цэргийн байгууллагад алба хаахыг хэлэх бөгөөд биеэр хаах насны дээд хязгаар 27 байна.

Хугацаат цэргийн албанд татагдсан Монгол Улсын иргэд зэвсэгт хүчин, хилийн болон дотоодын цэрэгт алба хааж, хуулиар тогтоосон чиг үүргийг хэрэгжүүлж байна.

Зэвсэгт хүчин, дотоодын цэргийн анги, байгууллагад алба хааж буй хугацаат цэргийн алба хаагч нь хоногийн харуул манаа, тусгай ажиллагаа, ангийн байрлалаас гадагш явах түр чөлөөтэй болон эмнэлэгт хэвтэн эмчлүүлснээс бусад тохиолдолд байнгын бэлтгэл сургуулилалт, бэлэн байдлыг хангах үндсэн чиг үүрэгтэй.

Хилийн цэрэгт алба хааж байгаа хугацаат цэргийн алба хаагч нь Монгол Улсын хилийн аюулгүй байдлыг хангах, хил хамгаалах чиг үүргийг хэрэгжүүлэхэд биечлэн оролцож, хилийн анги, заставуудад харуул хамгаалалтын үүрэг гүйцэтгэж, хилчний зарим эрх зүйн баталгаагаар хангагддаг онцлогтой юм.

Цэргийн албаны онцлогоос шалтгаалан алба хаагчийн эрхийн хязгаарлалт нь ихэвчлэн цэргийн анги, байгууллагын журмыг чандлан сахих, улс төрийн төвийг сахисан бодлого баримтлах, байлдааны үйл ажиллагааны үр ашигт байдлыг хангах, төрийн болон албаны нууц мэдээллийг хамгаалах, тушаал биелүүлэх, цэргийн байгууллагын шатлан захирах бүтцийг хадгалахтай холбоотой байдаг.

Цэргийн алба хаагчийн эрх зүйн байдлын тухай хуульд зааснаар албан үүргээ гүйцэтгэж байгаа цэргийн жинхэнэ алба хаагч, цэргийн дайчилгаатай сургууль, цугларалтад оролцож байгаа цэргийн бэлтгэл үүрэгтэнд хамаардаг (хууль Ц. а., 2016) байна.

Цэргийн алба хаагч ангийн байрлал, эсхүл ангийн байрлалын гадна албан үүрэг, байлдааны жижүүрлэлт, харуул, хоногийн манааны үүрэг гүйцэтгэх, ажилдаа ирэх, буцахыг албан үүргээ гүйцэтгэж байгаад тооцохоос гадна доор дурдсан нөхцөлийг албан үүргээ гүйцэтгэж байгаад тооцно:

1. Гадаад улс болон орон нутагт албан томилолтоор ажиллах;
2. Дотоод, гадаадын цэргийн сургуульд суралцах;
3. Цэргийн сургалт бэлтгэл, дайчилгаатай сургууль, цугларалтад оролцох;
4. Улсын хил, онц чухал объектыг хамгаалах;
5. Орон нутгийн хамгаалалтын арга хэмжээнд оролцох;

6. Хүн ам, мал, амьтан, эд хөрөнгө, хүрээлэн байгаа орчныг гамшгийн аюулаас аврах, хор уршгийг арилгах, хойшлуулшгүй сэргээн босгох, хорио цээрийн дэглэмийг сахиулах;

7. Тэсэрч дэлбэрэх зүйл, цацраг идэвхт болон химийн хорт бодисыг аюулгүй болгох, устгах;

8. Аливаа хөнөөх хэрэгслийн хөнөөлөөс хүн ам, мал, амьтан, эд хөрөнгийг аврах, хор уршгийг арилгах;

9. Энхийг дэмжих ажиллагаанд оролцох;

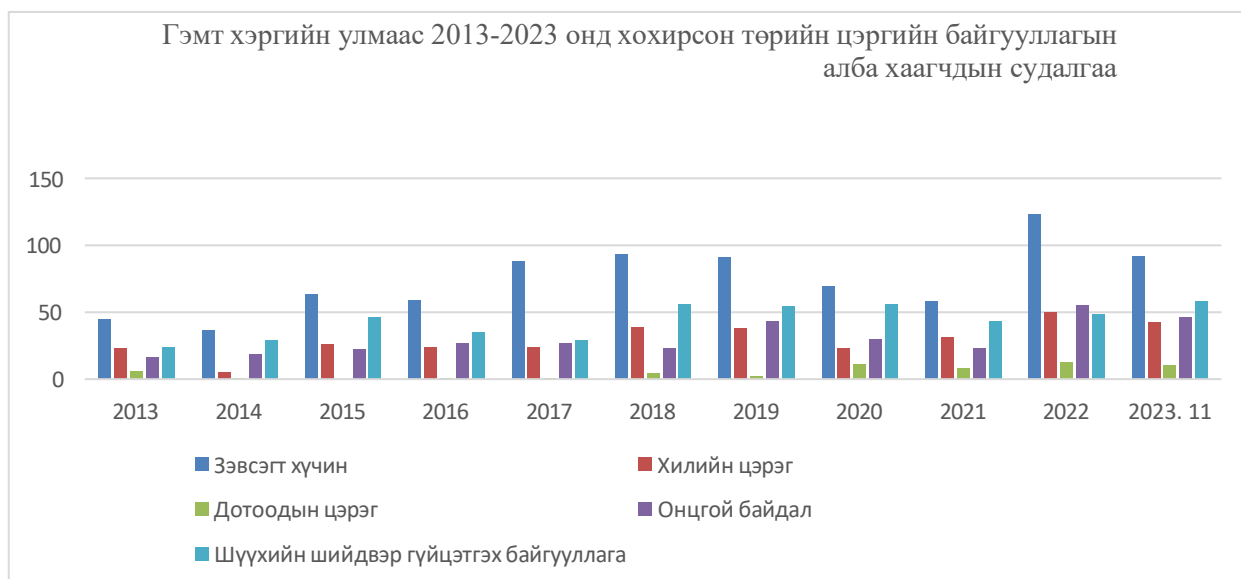
10. Террорист үйлдлийн сөрөг тусгай ажиллагаанд оролцох;

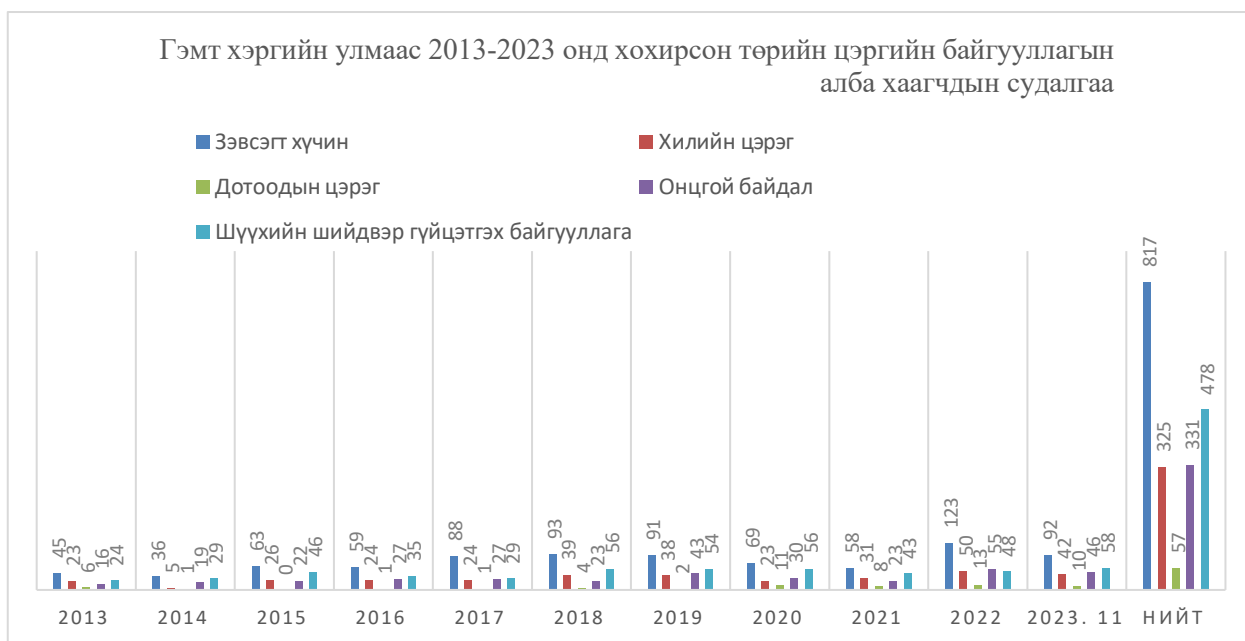
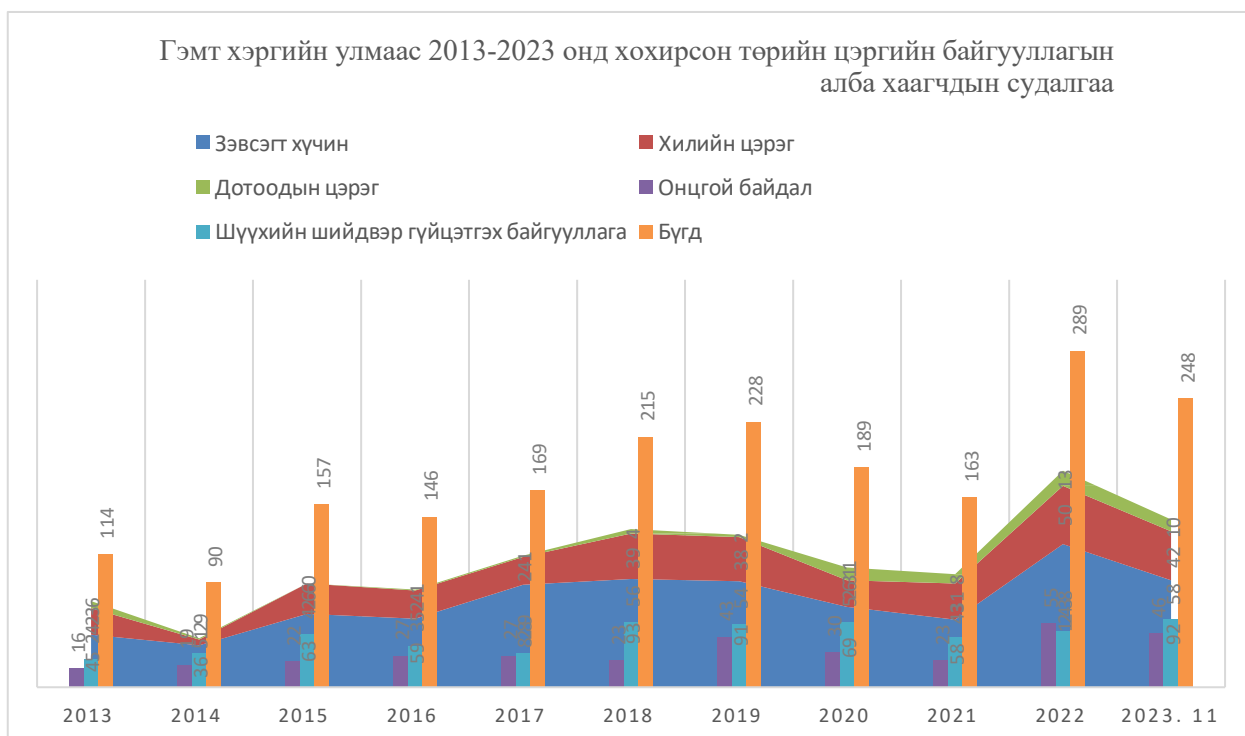
11. Томилгоот бусад үүрэг гүйцэтгэх.

Цэргийн албанд татагдагч цэрэг татлагын байрнаас цэргийн анги, байгууллагад хүрэх, хугацаат цэргийн албанаас бэлтгэлээр халагдсан иргэн цэргийн анги, байгууллагаас орон нутагт хүрэх хугацааг албан үүргээ гүйцэтгэж байгаад тооцдог (хууль Ц. а., Цэргийн алба хаагчийн эрх зүйн байдлын тухай хуулийн 4 дүгээр зүйл, 2016) байна.

Гэмт хэргийн улмаас 2013-2023 онд хохирсон төрийн цэргийн байгууллагын алба хаагчдын судалгаа

Төрийн цэргийн байгууллага	Он											
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	Нийт
Зэвсэгт хүчин	45	36	63	59	88	93	91	69	58	123	92	817
Хилийн цэрэг	23	5	26	24	24	39	38	23	31	50	42	325
Дотоодын цэрэг	6	1	-	1	1	4	2	11	8	13	10	57
Онцгой байдал	16	19	22	27	27	23	43	30	23	55	46	331
Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллага	24	29	46	35	29	56	54	56	43	48	58	478
Бүгд	114	90	157	146	169	215	228	189	163	289	248	2008





Цэргийн анги, байгууллага дахь хүний эрхийн төлөв байдлыг тодорхойлоход цэргийн алба хаагчийн амь нас, эрүүл мэнд хохирсон болон хүнлэг бус харьцсан гэмт хэрэг, зөрчлийг бүртгэх нэгдсэн тогтолцоо чухал үүрэгтэй бөгөөд эдгээрийг нэгтгэн харуулсан мэдээллийн сан одоогоор аль ч байгууллагад байхгүй байна.

Тиймээс ХЭҮК-т холбогдох байгууллагуудаас ирүүлсэн баримт бичиг, социологийн судалгаанд үндэслэн дүрмийн бус харьцааны нөхцөл байдлыг тодорхойллоо.

Цэргийн анги, салбарт цэргийн дүрмийн бус харьцааны эрх зүйн зөрчлийн улмаас хугацаат цэргийн алба хаагч амь нас, эрүүл мэндээрээ хохирсоор байна.

Сүүлийн 10 жилийн хугацаанд цэргийн анги, байгууллагад 468 эрх зүйн зөрчил буюу гэмт хэрэг, сахилгын зөрчил бүртгэгдсэний 242 нь зэвсэгт хүчинд, 217 нь хилийн цэрэгт, 9 нь дотоодын цэрэгт хамааралтай байна. (хүрээлэн, 2021)

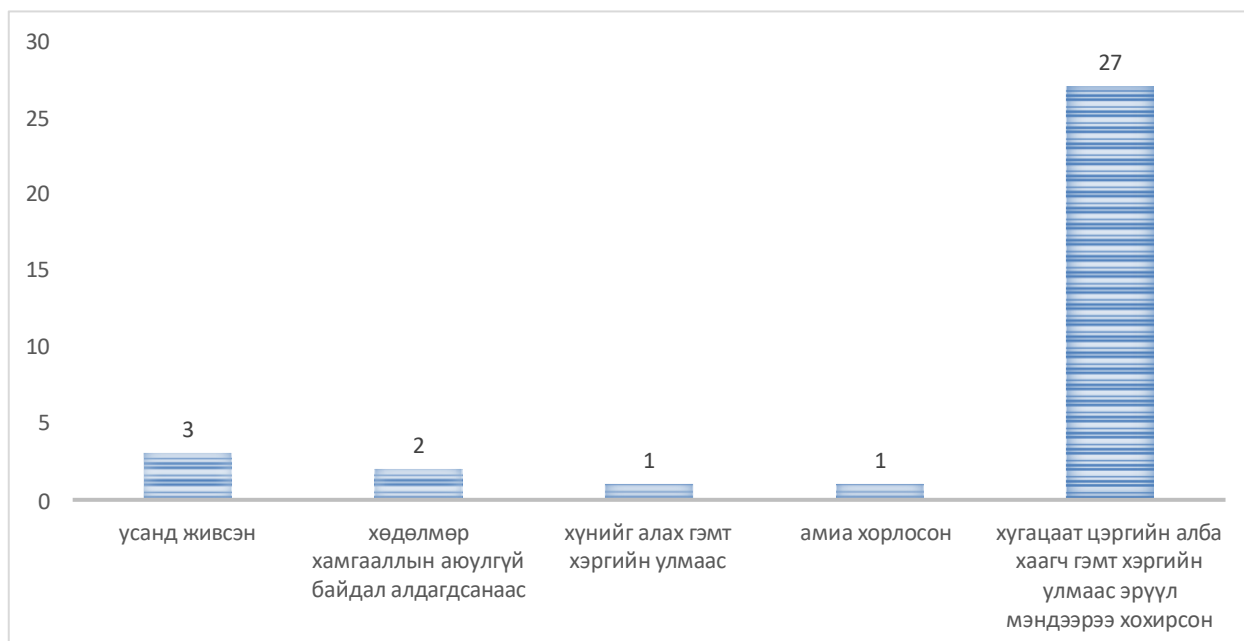


Зэвсэгт хүчний хэмжээнд сүүлийн 10 жилийн хугацаанд бүртгэгдсэн 242 зөрчлийн 144 нь гэмт хэргийн шинжтэй, 98 нь сахилгын зөрчил байна. Эдгээрээс хугацаат цэргийн алба хаагчийн амь нас хохирсон 7 тохиолдлын 3 нь усанд живсэн, 2 нь хөдөлмөр хамгааллын аюулгүй байдал алдагдсанаас, 1 нь хүнийг алах гэмт хэргийн улмаас, 1 нь амиа хорлосон байна.

Харин энэ хугацаанд 27 хугацаат цэргийн алба хаагч гэмт хэргийн улмаас эрүүл мэндээрээ хохирчээ.

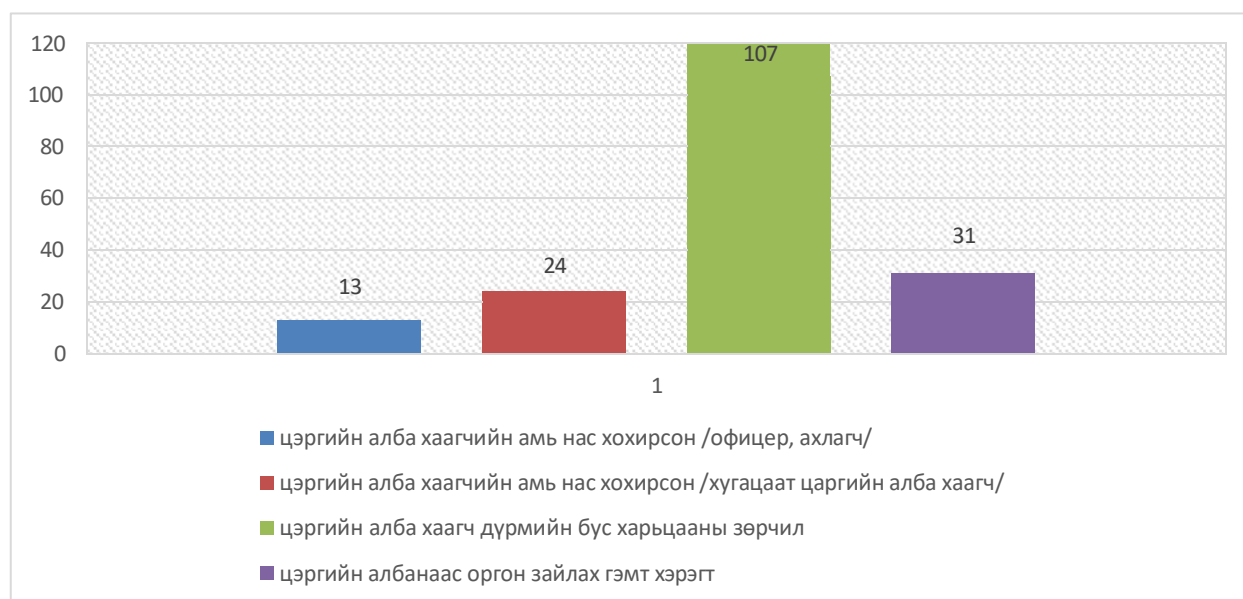
Дээр дурдсан 98 сахилгын зөрчлийн 41 буюу 41.8 хувь нь дүрмийн бус харьцаа, 24 буюу 24.4 хувь нь хугацаат цэргийн албанаас оргон зайлсан зөрчил байна. (хүрээлэн, 2021)

Зэвсэгт хүчний хэмжээнд сүүлийн 10 жилийн хугацаанд хугацаат цэргийн алба хаагчийн амь нас, гэмт хэргийн улмаас эрүүл мэндээрээ хохирсон.



Хил хамгаалах байгууллагын хэмжээнд 217 гэмт хэрэг, зөрчилд 298 алба хаагч холбогдон шалгагдаж, 37 цэргийн алба хаагчийн амь нас хохирсны 13 нь хугацаат цэргийн алба хаагч, 107 цэргийн алба хаагч дүрмийн бус харьцааны зөрчил гаргасны 36 нь хугацаат

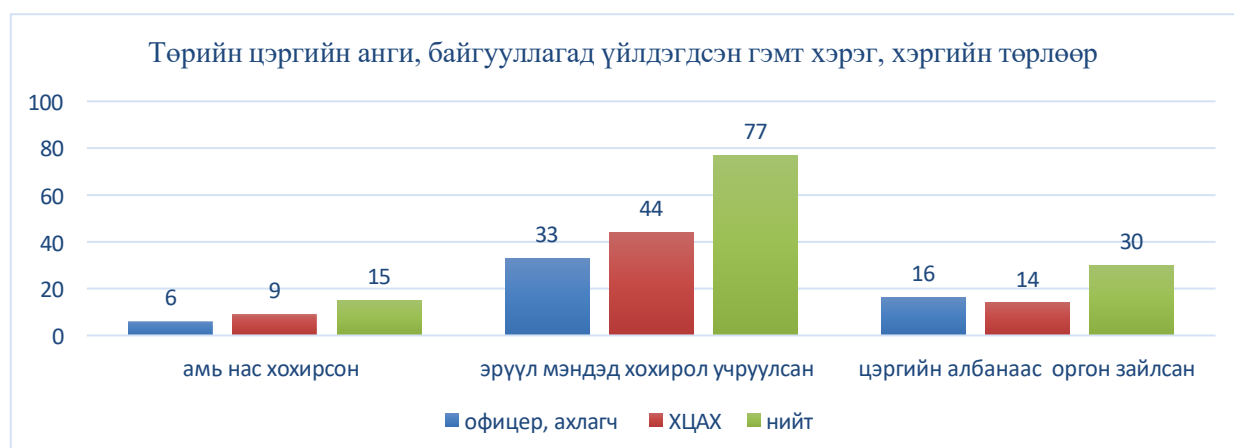
цэргийн алба хаагч байсан бол цэргийн албанаас оргон зайлах гэмт хэрэгт 31 хугацаат цэргийн алба хаагч холбогджээ. (комисс Х. э., Монгол Улс дахь хүний эрх, эрх чөлөөний 21 дэх илтгэл, 2022)



Дотоодын цэргийн анги, байгууллагад 2012-2013 онд 1 гэмт хэрэг, 8 зөрчил бүртгэгдсэнээс хүний эрүүл мэнд хохирсон 2, цэргийн албанаас оргон зайлах 1, бусад хэлбэрийн 5 зөрчил байна.

ХЭҮК-оос 2011-2022 оны хооронд цэргийн алба хаагчтай холбоотой шийдвэрлэгдсэн болон мөрдөн байцаалтын 124 хавтаст хэргийн материалд дүн шинжилгээ хийхэд хүний амь нас хохирсон 15, цэргийн алба хаагчийн эрүүл мэндэд хохирол учруулсан 77, цэргийн албанаас оргон зайлсан 30 тохиолдол байв.

Үүнээс хугацаат цэргийн алба хаагчийн амь нас хохирсон 9, эрүүл мэнд хохирсон 44, оргон зайлсан 14 тохиолдол байна. (комисс Х. э., Монгол Улс дахь хүний эрх, эрх чөлөөний 21 дэх илтгэл, 2022)



ХЭҮК-оос 2021 онд хийсэн хэргийн түүвэр судалгаагаар 2009-2021 оны хооронд цэргийн анги, байгууллагад хүний амь нас хохирсон 15 тохиолдлын 8 нь хугацаат цэргийн алба хаагчийн амь нас хохирсон, 1 нь хугацаат цэргийн алба хаагч захирагч даргынхаа амь насыг хохироосон байгаагаас 2 нь зодож цохисон, 4 нь галт зэвсэг ашигласан, 1 нь амьсгал

боогдуулсан, 3 нь өөрийгөө боомилсон гэмт хэрэг байгаа нь цэргийн алба хаагчийн дүрмийн бус харьцаанаас үүдэлтэй байна.

Харин цэргийн алба хаагчийн эрүүл мэнд, эрх чөлөөнд халдсан 77 тохиолдлоос 44 хугацаат цэргийн алба хаагчдын эрүүл мэнд хохирсон байх бөгөөд эдгээрийн 18 нь офицер, ахлагчийн, 25 нь хугацаат цэргийн алба хаагчийн хоорондын дүрмийн бус харьцаанаас үүдэлтэй байжээ. Үйлдлийн аргаар нь авч үзвэл 56 нь зодож цохих байдлаар хүч хэрэглэсэн, 8 нь галт зэвсэг ашигласан, 8 нь хутга хэрэглэсэн, 2 нь зодохоос бусад хэлбэрээр үйлдэгдсэн бол 3 нь болгоомжгүй байдлаас үйлдэгджээ.

Цэргийн алба хаагчдын дүрмийн бус харьцааны зөрчил нь бие махбодын, сэтгэл санааны, эдийн засгийн, сахилгын дүрэмд заагдаагүй арга хэмжээ авах, цэргийн дүрэмд заагаагүй ажил хийлгэх хэлбэрээр илэрч байгаагаас гадна бэлгийн хүчирхийллийн шинжтэй үйлдлүүд цөөнгүй тохиолдож байна.

Цэргийн нийтлэг дүрэмд заасан сахилгын шийтгэл хүлээхээс гадна дүрэмд заагаагүй шийтгэл хүлээж байгаа нь судалгаагаар тогтоосон. Тухайлбал: ажил хийлгэх (ариун цэврийн өрөө цэвэрлэх, хог цэвэрлэх, аж ахуйн ажил хийлгэх, гарын доорх материалаар эд зүйл хийх), биеийн хүч, тэсвэр тэвчээрийн дасгал, сургуулилалт хийлгэх (гүйх, суниах, гимнастик хийх, номхон зогсох, элэг дөрвөөр явах, ялаа алах, галуун цуваагаар явах, цэргийн 16 тоот дасгалын 2 болон 14 тоот байрлалаар удаан хугацаанд зогсоох, буу өргүүлж зогсоох), ээлжийн бус харуул манаанд гарах, улируулах, сэтгэл зүйн шинжтэй шийтгэл (бусдын өмнө загнах, хэл амаар доромжлох), өрөөнд хорих зэрэг шийтгэлийг нэрлэжээ.

Монгол Улсын хууль тогтоомж, Цэргийн нийтлэг дүрмүүд, Цэргийн тангараг, цэргийн алба хаагчийн ёс зүйн хэм хэмжээ, ангийн дотоод журмыг зөрчсөн, захирагчийн хууль ёсны тушаалыг биелүүлээгүй цэргийн алба хаагчийн үйлдэл, эс үйлдэхүйг сахилгын зөрчилд тооцно гэж тодорхойлсон.

Монгол Улсын хууль тогтоомж, Цэргийн нийтлэг дүрмүүдийг чанд мөрдүүлэх, гэмт хэрэг, зөрчил, дутагдлаас урьдчилан сэргийлэх, таслан зогсоох, арилгах, засаж залруулах, цаашид давтан гаргуулахгүй байх зорилгоор сахилгын зөрчил гаргасан цэргийн алба хаагчийн үйлдэл, эс үйлдэхүйг тогтоож, үндэслэл бүхий нотлох баримтыг үндэслэн эрх бүхий албан тушаалтан сахилгын шийтгэл ногдуулна.

Цэргийн алба хаагчид ногдуулах сахилгын шийтгэл нь зөрчлийн шинж, учруулсан хохирол, үйлдэл, эс үйлдэхүйд нь тохирсон байна. (зарлиг, 2022)

Хугацаат цэргийн албаны түрүүч, байлдагч, цэргийн сургуулийн сонсогч нарт дараах төрлийн сахилгын шийтгэлийг ногдуулдаг байна. (зарлиг М. у., 2022)

1. өөрт нь ганцаарчилсан хэлбэрээр сануулах;
2. бие бүрэлдэхүүнд зарлах хэлбэрээр нээлттэй сануулах;
3. түр чөлөө авах эрхийг хязгаарлах;
4. орон нутгийн чөлөө авах эрхийг хязгаарлах;
5. гурав хүртэл хоног тусгаарлан саатуулах;
6. албан тушаалаас бууруулах;
7. цэргийн цолыг хураах гэж цэргийн сахилгын дүрэмд тусгасан байна.

Хөдөлмөрийн тухай хуулийн 8 дугаар зүйлд, Албадан хөдөлмөрлүүлэхийг хориглох зүйл заалтуудыг тусгасан байдаг. Мөн хуулийн 8 дугаар зүйл зүйлийн 8.3, 8.3.2-г. Дараах ажил, үйлчилгээ албадан хөдөлмөрлүүлэхэд хамаарахгүй гэдэгт хугацаат цэргийн албан хаагчийн хийж гүйцэтгэж байгаа цэргийн зориулалттай ажил, үйлчилгээ гэж тодорхойлсон байна.

Хугацаат цэргийн албан хаагчийн хийж гүйцэтгэж байгаа цэргийн зориулалттай ажил, үйлчилгээг гэдгийг бусад эрх зүйн зохицуулалтад тусгаагүй байна.

№	Дүрмийн бус харьцааны хэлбэр	2006 он	2021 он	Өсөлт бууралтын хувь
1	Ялгаварлан гадуурхах	22,7	11,4	-11,3
2	Заналхийлэх сүрдүүлэх	23,2	4,6	-18,6
3	Хүч хэрэглэх, зодох	22,5	11	-11,5
4	Мөнгө, эд зүйл шаардах	23,5	3,1	-20,4
5	Доромжлох, хараах, нэр хоч өгөх	27,9	13	-14,9
6	Бусдаар зодуулах	14,9	2,1	-12,8
7	Дүрмийн бус шийтгэл хүлээлгэх	20,3	33,3	13

Судалгаанд оролцсон хугацаат цэргийн алба хаагчдаас тэдгээрийн амь нас, эрүүл мэндэд хохирол учруулсан, эсхүл учруулж болзошгүй, ядраах, өвдөлт мэдрүүлэхэд чиглэгдсэн цэргийн дүрмийн бус аливаа үйлдлийн талаар тодруулахад дараах үйлдлүүдийг нэрлэжээ.

Үүнд: цохих, зодох, унтлагын цагаар босгож гүйлгэх, хөл нүцгэн гаргах, бэлтгэл сургуулилалтын цагийг уртасгах, хугацаагүй жагсаалын бэлтгэл хийлгэх, халуун үед эсхүл өдрийн турш удаан хугацаагаар номхон командтай зогсоох, бууны гох буцаах, гуяны махтай цохих, ус өгдөггүй эсвэл бөөлжтөл хоол, ус ихээр өгөх, хооллосны дараа сунгалгах, аранз үүрүүлж гүйлгэх, нударга дээр нь гар тулж хэвтүүлэн цээж, бөгс рүү нь өшиглөх, өвдөлт мэдрүүлэхэд чиглэгдсэн үйлдэл хийх зэрэг бие махбодын шинжтэй дүрмийн бус харьцаа байдаг гэдгийг дурджээ.

Мөн “Удирдах албан тушаалтан хувийн ажил”-аа хийлгэх “хүссэн үед нь бие засуулахгүй байх”, “цагт нь унтуулахгүй байх”, “унтлагын цагаар сэрээх” гэсэн зөрчлүүд илэрч байна.

Төрийн тусгай алба хаагчдын нэгдсэн эмнэлгээс гаргасан төрийн тусгай алба хаагчид болон гэрээт, хугацаат цэргийн алба хаагчдын дунд зонхилон тохиолдож буй өвчин, эмгэгийн байдлын судалгааг дараах байдлаар харуулав.

**ХУГАЦААТ ЦЭРГИЙН АЛБА ХААГЧИД АЛБА ХААХ ХУГАЦААНДАА ДАРААХ ӨВЧЛӨЛӨӨС
ШАЛТГААЛАН ХУГАЦААНААС ӨМНӨ ХАЛАГДСАН БАЙДАЛ**

	Төрөл бүрийн гэмтлүүд
	Үрэвсэлт өвчнүүд, тэдгээрийн хүндрэл (хамар дайвар хөндийн)
	Хоол боловсруулах замын шархлаат өвчнүүд
	Сэтгэцийн эмгэгүүд

**ТӨРИЙН ТУСГАЙ АЛБАН ХААГЧИД ХУГАЦААНААС ӨМНӨ АЛБАНААС ЧӨЛӨӨЛӨГДСӨН
БАЙДАЛ**

	Хорт хавдар
	Гэмтэл
	Чихрийн шижин, түүний хүндрэлүүд
	Тархины хүнд хэлбэрийн цус харвалтууд
	Мэдрэлийн ёзоор дарагдлын хам шинжүүд
	Элэгний хатуурал, түүний хүндрэлүүд

**ЦЭРЭГ ХАЛАХ ТАТАХ ТӨВД ЦЭРГИЙН НАСНЫ ЗАЛУУС ДАРААХ ӨВЧИН ЭМГЭГИЙН
УЛМААС ЦЭРГИЙН АЛБАНД ТЭНЦЭЭГҮЙ БАЙДАЛ**

	Сэтгэцийн эмгэгүүд (бие хүний болон зан төрөхийн органик эмгэгүүд)
	Дунд чихний үрэвсэл, сонсгол бууралт
	Хараа бууралт, алдалт
	Зүрх судасны эмгэг, таргалалт (Артерийн даралт ихсэх өвчин, зүрхний I төрөлхийн болон олдмол гажууд г.м)
	Шүд, эрүү нүүрний эмгэг, идээт өвчнүүд

**АЙМАГ, ДҮҮРГИЙН ЭМТӨВД ЦЭРГИЙН НАСНЫ ЗАЛУУС ДАРААХ ӨВЧИН ЭМГЭГИЙН
УЛМААС ЦЭРГИЙН АЛБАНД ТЭНЦЭЭГҮЙ БАЙДАЛ**

	Сонсгол, хараа бууралт, алдалт
	Зүрх судасны эмгэг, таргалалт (Артерийн даралт ихсэх өвчин, зүрхний төрөлхийн болон олдмол гажууд г.м)
	Сэтгэцийн эмгэгүүд
	Шүд, эрүү нүүрний эмгэгүүд
	Арьсны халдварт болон халдварт бус эмгэгүүд

**НАРИЙН МЭРГЭЖЛИЙН ЭМЧ НАРЫН НЭГ УДААГИЙН ҮЗЛЭГТ ОНОШЛОХ БОЛОМЖГҮЙ
БУЮУ БАГАЖИЙН ШИНЖИЛГЭЭГЭЭР ОНОШЛОГДДОГ ЭМГЭГҮҮД**

	Уналт таталт
	Сэтгэцийн зарим эмгэг
	Хоол боловсруулах замын дурангаар оношлогддог эмгэгүүд
	Хамар дайвар хөндийн үрэвсэл
	Нурууны эмгэгүүд

Дээрх өвчин, эмгэгүүд нь цэргийн насны залуус, хугацаат цэргийн албан хаагчид, төрийн тусгай албан хаагчид сонгон шалгаруулалтад тэнцэхгүй, албыг хэвийн хааж чадахгүй нөхцөл байдалд хүргэж байна.

Дүгнэлт

Цэргийн байгууллагын анги салбарууд гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх, дүрмийн бус харьцааг илрүүлэх, таслан зогсоох зорилгоор дотоод хяналт шалгалтыг байнга явуулж, гэмт хэрэг, зөрчлийн нөхцөл байдалд дүн шинжилгээ хийж, бие бүрэлдэхүүний ёс зүй, сахилга хариуцлагыг дээшлүүлэх чиглэлээр тасралтгүй ажил арга хэмжээ зохион байгуулж байгаа боловч хүний амь нас, эрүүл мэнд хохирсон ноцтой гэмт хэрэг, зөрчил гарсаар байна.

Цэргийн анги, байгууллага дахь хүний эрхийн төлөв байдлыг тодорхойлоход цэргийн алба хаагчийн амь нас, эрүүл мэнд хохирсон болон хүнлэг бус харьцсан гэмт хэрэг, зөрчлийг бүртгэх нэгдсэн тогтолцоо чухал үүрэгтэй бөгөөд эдгээрийг нэгтгэн харуулсан мэдээллийн сан одоогоор аль ч байгууллагад байхгүй байгаа нь нөхцөл байдлыг бодитойгоор тодорхойлоход хүндрэл учруулж байна.

Цэргийн байгууллагын анги салбаруудад хугацаат цэргийн алба хаагчдын амь нас, эрүүл мэнд хохирч, амь насаа алдсан гэмт хэргийн улмаас амь эрсэдсэн статистик, мэдээлэлд мэргэжлийн байгууллагуудын гаргасан судалгаа, мэдээлэл болон санал дүгнэлтүүдийг нэгтгэн хяналт, шалгалт хийж, судалгааны үр дүнд үндэслэн дүгнэлтийг тодорхойлсон.

Цэргийн анги, салбаруудад хугацаат цэргийн алба хаагчдаас дүрмийн бус харьцаа, алба хаагчдын харилцаа хандлагыг сайжруулах талаар үүрэг зөвлөмж хүргүүлж, хэрэгжилтийн тайланг авч байгаа боловч түүний мөрөөр хэрэгжүүлсэн ажил, арга хэмжээний үр дүн хангалтгүй байна.

Цэргийн анги, салбаруудад хүний амь нас, эрүүл мэнд хохирч байгаа асуудалд хэд хэдэн шалтгаан нөхцөл харагдаж байна.

Дүрмийн бус харилцаанаас үйлдэлтэй гадны нөлөөтэйгөөр, амь нас эрсдэх,

Сэтгэл санааны байдал тогтворгүй байх, стресс бухимдлын түвшин өндөр байх, дасан зохицол, айдас түгшүүртэй байдлаас болж амиа хорлож амь нас эрсдэх.

Хөдөлмөр эрхлэлтийн байдалд, /аж ахуйн ажил/ санамсар болгоомжгүйгээс болон хөдөлмөрийн аюулгүй байдал хангагдаагүйн улсаас амь нас эрсдэх.

Хугацаат цэргийн алба хаагчдын эрүүл мэндийн байдал, ужиг суурь өвчлөлтүүд нь байнгын бэлтгэл сургуулилалтын үед ачаалал авч, сэдэрч амь нас эрсдэх, энэ нь нарийн мэргэжлийн эмчийн урьдчилан сэргийлэх үзлэгт хамруулах нь эрүүл мэндийн үзлэг хийж байгаа ажилчдын нэг хүнд нөөгдөх ачаалал хэт өндөртэй холбоотой гэж үзэж байна.

Мөн хугацаат цэргийн алба хаагчдын эрүүл мэнд хохирч гэмтэж бэртэж байгаа асуудалд дараах нөхцөл байдлуудыг дүгнэн үзэж байна.

Дүрмийн бус харилцаа, мөн хөдөлмөр эрхлэлтийн явцад /аж ахуйн ажил/, байнгын бэлтгэл сургуулилалтын явцад санамсар болгоомжгүйгээс болж эрүүл мэнд хохирч гэмтэж бэртэж байна.

Хугацаат цэргийн алба хаагчдын хөдөлмөр эрхлэлтийн харилцааг Цэргийн нийтлэг дүрмээр зохицуулах ёсгүй харагдаж байна.

Дүрмийн бус харилцааг дэлгэрүүлэн авч үзэх нь тухайн төрлийн дүрмийн бус харьцааг илрүүлэх, урьдчилан сэргийлэхэд ач холбогдолтой.

Санал

Хугацаат цэргийн албанд татагдан ирсэн иргэдийг нарийн мэргэжлийн эмчийн үзлэгт хамруулж, нарын мэргэжлийн эмч нарын орон тоог нэмэгдүүлж, эрүүл мэндийн үзлэгийг чанаржуулж, цэргийн албан хаагч болгох.

Цэргийн анги байгууллагуудын төсвийн тооцооллыг нэмэгдүүлэх.

Хугацаат цэргийн алба хаагчдын эрх үүргийг зааглаж, хуульчилж өгөх.

Хугацаат цэргийн алба хаагчдын хөдөлмөр эрхлэлтийн хуульчилж өгөх.

Ерөнхий боловсролын 10 жилийн сурагч байхаас эхлүүлэн цэрэгжлийн хичээлийг заах, цэрэгжлийн спортын арга хэмжээг нэмэгдүүлж, зохион байгуулах.

Хугацаат цэргийн алба хаагчдын насны /18-27 нас/ иргэдийн сэтгэл зүйн болон нийгэм соёлын онцлог биеийн хөгжил, суурь өвчин эмгэг зэргийг нарийвчлан судалж, тохирох сургалт, бэлтгэлжилт, тэсвэр хатуужлыг олгох, цэргийн ажил хөдөлмөрт сургаж хөдөлмөр эрхлүүлэх зэрэг саналтай байна.

Ашигласан материал

А. Эрх зүйн актууд

1. Монгол Улсын Үндсэн хууль. Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл. УБ., 1992. №1.
2. Цэргийн албаны тухай хууль Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл. УБ., 2016. №1.
3. Цэргийн алба хаагчийн эрх зүйн байдлын тухай хууль Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл. УБ., 2016. №1.

В. Ном сурах бичиг, бусад гарын авлага, судалгааны ажил

1. Хүний эрхийн Үндэсний Комисс. Монгол Улс дахь хүний эрх, эрх чөлөөний байдлын талаарх 21 дэх илтгэл. УБ., 2022.
2. Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн, Цэргийн алба хаагч хоорондын дүрмийн бус харьцааны нөхцөл байдалд хийсэн дүн шинжилгээ. УБ, 2022 он
3. Хууль зүйн үндэсний хүрээлэн, Цэргийн алба хаагчийн эрх зүйн байдлын тухай хуулийн хэрэгжилтийн үр дагаварт хийсэн үнэлгээ судалгааны тайланд хийсэн дүн шинжилгээний нэгтгэл. УБ, 2021 он
4. Цэргийн сахилгын дүрэм
5. ХЭҮК, УЕПГ, “Цэргийн анги байгууллагад үйлдэгдсэн гэмт хэргийн шалтгаан нөхцөлд хийсэн дүн шинжилгээ”

**БОЛГООМЖГҮЙГЭЭР ХОР УРШИГ ХАМТРАН УЧРУУЛАХ ҮЙЛДЛИЙН
ЭРҮҮГИЙН ЭРХ ЗҮЙН АСУУДАЛ**
CRIMINAL LEGAL PROBLEMS OF ACTS THAT CAUSE UNINTENDED HARMFUL
EFFECTS

Н.Сайнбаяр
*ДХИС-ийн Цагдаагийн сургуулийн
Эрүүгийн процессын эрх зүйн тэнхимийн ахлах
багш, доктор (Ph.D), цагдаагийн хошууч*

Товч агуулга: Эрүүгийн эрх зүйн шинжлэх ухаанд гэмт хэргийн нийгмийн аюулын шинжийг нэмэгдүүлдэг нэг үзүүлэлт нь гэмт хэрэгт хамтран оролцох хэлбэртэй байдаг. Гэмт хэрэг үйлдэхэд хамтран оролцох асуудал зөвхөн гэм буруугийн санаатай хэлбэрээр үйлдэгдсэн гэмт хэрэгт л тодорхойлогддог шинж юм.

Гэвч дан ганц санаатай гэлтгүй, болгоомжгүй гэмт хэрэгт хэд хэдэн этгээд өөрийн үйлдлээр хор уршигт хүргэх тохиолдол байсаар байна. Хамтран оролцох асуудал нь зөвхөн санаатай гэмт хэрэгт хэрэглэгддэг тогтсон ухагдахуун тул болгоомжгүй гэмт хэрэгт хамт оролцож байгаа үйл явцыг “хамтын үйл ажиллагаа” хэмээн нэрших шаардлагатайг тодорхойлж, үүнтэй холбоотой эрүүгийн эрх зүйн шинжлэх ухааны хүрээн дэх тулгамдаж буй асуудлыг энэхүү өгүүлэлээр хөндөж, шийдлийг боловсруулсан.

Түлхүүр үгс: Гэм буруугийн хэлбэр, болгоомжгүй гэмт хэрэг, гэм хор учруулах, хамтран оролцох.

Abstract: In criminal law, one of the indicators that increases the social danger of a crime is the form of complicity in the crime. The problem of complicity in committing a crime is a characteristic that is determined only in crimes committed with the intention of guilt. However, life is rich, and there are cases when several individuals, not only intentional, but also reckless crimes, cause harm through their actions. Since the problem of complicity is a well-established concept used only in intentional crimes, it is necessary to call the process of complicity in reckless crimes “joint action”, and this article addresses the relevant issues in the field of criminal law and develops solutions.

Keywords: Types of guilt, reckless crime, causing harm, and participating in the crime.

Үндсэн хэсэг

Аливаа улс орны зүгээс иргэдийнхээ эрүүл аюулгүй байдлыг хангах нь нэн тэргүүний хэрэгжүүлэх үүрэг бөгөөд энэ талаар манай улсын Үндсэн хуульд: “Төрөөс хүний эрх, эрх чөлөөг хангахуйц эдийн засаг, нийгэм, хууль зүйн болон бусад баталгааг бүрдүүлэх, хүний эрх, эрх чөлөөг зөрчихтэй тэмцэх, хөндөгдсөн эрхийг сэргээн эдлүүлэх үүргийг иргэнийхээ өмнө хариуцна¹” гэж тунхаглан заажээ. Энэ нь эрх зүйн хүрээнд бий болсон эргэлзээ бүхий нөхцөл байдлыг шинээр хэм хэмжээ бүтээх замаар тасралтгүй зохицуулах замаар илэрхийлэгдэнэ. Нийгмийн харилцаанд шуурхай зохицуулах шаардлагатай харилцаа байсаар байна. Тухайлбал, болгоомжгүйгээр хор уршиг хамтран учруулах асуудал юм.

Гэмт хэрэгт хамтран оролцох хэлбэр нь зөвхөн санаатай гэмт хэрэгт л хэрэглэгддэг гэсэн хэвшмэл ойлголт өрөөсгөл болох нь судалгааны үр дүн харуулав. Энэ чиглэлээр судлах болсон

¹ Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 19 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэг.

шалтгаан нь судлаачийн хувьд практикт ахлах мөрдөгчөөр ажиллах хугацаанд нэгэн гэмт хэрэг бүртгэгдсэн юм. Тодруулбал, А ХХК нь өөрийн эзэмшлийн газарт үйлчилгээний байгууламж барихаар болж 380 вольтын өндөр хүчдэлийн шугам татуулахаар Б ХХК-д захиалга өгч, ажил гүйцэтгэх гэрээ байгуулав. Б ХХК нь өндөр хүчдэлийн шугамыг газрын гүнээр шугамыг явуулж, үйлчилгээний газрыг ашиглалтад оруулжээ. Тухайн цахилгааны шугам нь В ХХК-ний үйлчилгээний төвийн талбайгаар дамжин өнгөрч байсан бөгөөд В ХХК нь үйлчилгээний талбайгаа хүрээлсэн төмөр хашааг Г ХХК-наар хийлгэжээ. Г ХХК нь өндөр хүчдэлийн шугам явж буй хэсэг дээр өрөмдлөг хийж хашааг суурилуулсан. Тухайн хашаа нь оршин суугчдын хөдөлгөөнийг хязгаарлаж байсан тул явцын дунд хашааны нэг шонг авч түүгээр тэр хавийн орчин суугчид орж гарч явдаг байв. Ийнхүү тодорхой хугацаанд тухайн хашааг нэвтэрч өнгөрөх тусам хашаа хөдөлж, суурь хэсэг нь цахилгааны шугамыг гэмтээж гүйдэл дамжив. Энэ үед амь хохирогч К нь тухайн хашааны гарцаар гарах гэж төмрөөс барьж өндөр хүчдэлд цохиулж амь насаа алдсан.

Шалгалтын явцад Б ХХК нь цахилгааны шугамыг газрын гүнд 1 метрийн зайд булж, П хэлбэртэй бетон хамгаалалт хийх ёстой байсан боловч 50 см гүнээр, бетон хамгаалалтын оронд улаан тоосгоор П хэлбэртэй хаалт хийж шугамыг далдалж журам зөрчсөн, үүнд А ХХК нь хяналт тавих үүрэгтэй байсан боловч гүний хяналтыг хэрэгжүүлээгүй, мөн В ХХК нь кадастрын зураг зөрчиж хашаа барьсан, Г ХХК нь газар шорооны ажил хийхдээ орчны инженерийн шугам сүлжээний талаарх мэдээллийг аваагүй зэрэг зөрчлүүд илэрчээ. Эдгээр 4 хуулийн этгээдийн холбогдох албан тушаалтнууд хууль тогтоомжид заасан өөрсдийн чиг үүргийг хэрэгжүүлээгүй улмаас хохирогч нас барсан нь тогтоогдсон бөгөөд анх удаа болгоомжгүй гэмт хэрэгт хамтын үйл ажиллагааны хэлбэр байх боломжтойг ойлгож мэдсэн. Үүний үр дүнд холбогдох судалгааг хийхэд болгоомжгүй гэмт хэргийн хамтын үйл ажиллагааны талаарх ойлголт, үзэл баримтлал байсныг тодорхойлж чадсан.

Энэ ухагдахуун нь үндэсний эрх зүйн тогтолцоонд шинэхэн мэт боловч олон улсын түвшинд нэн шинэ ойлголт биш юм. Тодруулбал, болгоомжгүйгээр хор уршиг хамтран учруулах боломжтой талаар ОХУ-ын зарим судлаачдын бүтээлд тэмдэглэгдсэн байна².

Үүнийг болгоомжгүй гэмт хэрэгт хамтран оролцох³, болгоомжгүй гэмт хэрэг дэх хамтын үйл ажиллагаа⁴ г.м-ээр олон янзаар тодорхойлсон боловч үндсэн агуулга нь нэг л ойлголтыг илэрхийлэхийг зорьсон болох нь энэ чиглэлийн судалгаануудаас тодорхой харж болох юм. Судлаачийн зүгээс болгоомжгүйгээр хор уршиг хамтран учруулах гэх нэр томьёо нь ухагдахууныг бүрэн дүүрэн илэрхийлж, мөн чанарыг оновчтой тодорхойлсон гэж үзлээ.

Дээрх жишээнээс үзэхэд, үйл явцын оролцогч нэгний болгоомжгүй үйлдэл дангаараа хор уршигт хүргээгүй бөгөөд хэд хэдэн этгээдийн болгоомжгүй үйлдлүүд “хамт” бий болсны үндсэн дээр хор уршигт хүрсэн нь тодорхой харагдаж байна. Аль нэг этгээдийн үйлдэл үгүй бол хор уршигт хүргэх боломжгүй. Тиймээс болгоомжгүй гэмт хэргийн хамтын үйл ажиллагаа нь “гарцаагүй хамт байж” сая хор уршигт хүргэх онцлогтой юм. Өөрөөр хэлбэл, хор уршигт хүргэсэн хэд хэдэн болгоомжгүй үйлдлүүдийн, хэн нэгэн этгээдийнх нь үйлдэл, эс үйлдэхүй үгүй бол тухайн болгоомжгүй гэмт хэрэг гарцаагүй үгүйсгэгдэх шинжээр илэрхийлэгдэнэ.

² Трайнин А. Н. Учение о соучастии. М., 1941. С. 11; Шаргородский М. Д. Вопросы Общей части уголовного права. Л., 1959. С.

³ Бохан А. П., Петрашева Н. В. Соучастие в неосторожном преступлении: миф или реальность? // журнал Лекс Россия. 2016 №5. С.217.

⁴ Безбородов Д. А. К вопросу о понятии неосторожного сопричинения в уголовном праве. Криминалист. 2014. №1. С.9-16.

Өөр нэгэн жишээг авч үзвэл, барилгын талбайд өндрийн өргөгч төхөөрөмжийн операторт буулгах, өргөх команд өгч байсан ажилтан ачааг буулгах талаар дохио өгөхөд оператор түүнийх нь дагуу ачааг буулгахад дор нь ажилтан байсан нь дарагдаж гэмтсэн. Команд өгч байсан ажилтны байрлалаас тухайн хохирсон ажилтныг харах боломжтой байсан бөгөөд оператор зөвшөөрсөн хэмжээнээс их хэмжээний ачаа ачсанаас мөн дор нь байсан хэсэг талбай харагдах боломжгүй байсан.

Мөн залуу хосууд хөгжилдөхөөр шийдэж, тээврийн хэрэгслийг жолоодон явсан эрэгтэй нь жолоочийн суудлын ард, хааз дээр хөлөө тавьж хурдыг тохируулж, харин эмэгтэй нь түүний өвөр дээр зорчих хэсэг рүү харж, жолооны хүрдийг барьж хөдөлгөөнд оролцож байгаад явган зорчигч Б-г мөргөж хүнд гэмтээсэн.

Эдгээрээс үзэхэд, болгоомжгүй хэд хэдэн үйлдлийн нийлэмжийн үр дүнд нэг гэмт хэрэгт үйлдэгдэж байна. Харин аль нэг нь хуульд заасан чиг үүргээ хэрэгжүүлсэн тохиолдолд эрүүгийн хариуцлага тодорхой болохоос гадна, хор уршигт хүргэхгүй байх боломжтойг харж болох юм. Гинжин хэлхээсээр нэгдэж сая нэг гэмт хэрэг болдог онцлогтой.

Эрүүгийн эрх зүйн шинжлэх ухаанд гэм буруугийн болгоомжгүй хэлбэр нь хөнгөмсгөөр найдах, хайхрамжгүй хандах гэсэн үндсэн 2 төрөлтэй. Эдгээр нь оюун ухамсрын болоод хүсэл сонирхлын түвшнээр тодорхойлогддог⁵.

Оюун ухамсрын түвшин нь а/ ямар хэмжээгээр гэмт этгээд өөрийн үйлдлийн нийгмийн аюулын шинжийг ухамсарлаж байсан, б/ ямар хэмжээгээр гэмт этгээд өөрийн үйлдлийн аюулын шинжийг урьдчилан мэдэж байсан эсэхээр илэрхийлэгддэг бол хүсэл сонирхлын түвшин нь гэмт этгээдийн чиглэмж, гүйцэтгэлийг тодорхойлдог.

Хөнгөмсгөөр найдах

Оюун ухамсрын түвшин	Хүсэл сонирхлын түвшин
Өөрийн үйлдлийн нийгмийн аюулын шинжийг урьдчилан мэддэг	Бодитой, бүрэн бус тооцооллын үр дүнд өөрийн болон бусдын нөхцөл байдлыг буруугаар дүгнэж хор уршигт хүргэхгүй байж чадна гэсэн итгэл үнэмшлээр хор уршигт хүргэдэг.

Хөнгөмсгөөр найдах нь шууд бус санаатай гэм буруугийн төрлөөс зөвхөн хүсэл сонирхлын түвшнээр ялгагддаг. Хөнгөмсгөөр найдах үед тооцоолол хийсвэр байдаг. Жишээ нь өвлийн улиралд хөдөө замд элэгдсэн дугуйтай 55 км/ цаг хурдтай явж байгаа тээврийн хэрэгсэл жолоодож явсан жолооч өөрийн жолоодлогын туршлагад найдаж, осол гаргахгүй байж чадна гэж тооцоолж улмаар халтиргаа үүссэн хэсэгт жолоодлого алдаж малчин Б-г хүнд бэртээж буйг ойлгож болно. Харин шууд бус санаагийн үед малчин Б-г мөргөж гэмтээх гэсэн зорилгоо анхнаасаа тодорхойлж, тээврийн хэрэгслээ жолоодож явахаар илэрхийлэгдэнэ.

Хайхрамжгүй хандах

Оюун ухамсрын түвшин	Хүсэл сонирхлын түвшин ⁶
Гэмт этгээд өөрийн үйлдлийн нийгмийн аюулын шинжийг ухамсарладаггүй, хор уршиг учирч	Өөрийн үйлдлийн нийгмийн аюулын шинжийг ухамсарлаагүй, урьдчилж хараагүй боловч

⁵ Бобраков И, А, Бекморвин М,Т., Горелкина Н,А., Осокин Р, Б., Рогожин А, А., Симоненко А, В., Тарасов Н,В., Телегин А,А. Уголовное право Российской Федерации. Учебник. Брянская обл. 2008. С.96-97.

⁶ Хайхрамжгүй хандахын оюуны ухамсрын түвшнийг объектив ба субъектив шинжээр тодорхойлдог. Объектив шинж нь тухайн хүний үүрэг, өөрөөр хэлбэл, хийх ёстой байсан. Субъектив шинж нь хувь хүнийх нь онцлогоос хамаарч хор уршигийн талаар эргэцүүлэн бодох, урьдчилан харах **боломжтой** байсан эсэхээр тодорхойлогдоно. Ёстой болоод боломжтой байсан хоёр шинжийг хамтад нь тодорхойлсны үндсэн дээр л эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэнэ.

болох эсэхийг урьдчилан хараагүй байснаар илэрхийлэгдэнэ.	ухамсарлах, урьдчилж харах ёстой болон боломжтой байснаар илэрхийлэгдэнэ.
---	---

Болгоомжгүй гэмт хэрэг дэх хамтын үйл ажиллагааны үед гэм буруугийн болгоомжгүй хэлбэрийн эдгээр шинжүүдийг тодорхойлох бөгөөд ингэхдээ дараагийн гэмт этгээдийн үйлдэл тодорхойлно. Өөрөөр хэлбэл, болгоомжгүй хамтын ажиллагааг бүрдүүлж буй үйлдэл бүхэн нэг нэгнээ нөхцөлдүүлдэг тул хор уршигт хүргэсэн нийлмэл үйлдлийн оролцоог нотолж тогтоох нь л чухал. Ингэхдээ хор уршиг учирсан мөчөөс эхлэн буцах замаар гэм буруугийн болгоомжгүй хэлбэрүүдийг нэг бүрчлэн тодорхойлох нь оновчтой.

Энэхүү үзэл баримтлал нь объектив талын үндсэн шинж болох шалтгаант холбооны онолуудтай зөрчилдөх нь мэдээж. Тухайлбал, гэмт этгээдийн үйлдэл л хор уршигт шууд хүргэсэн байна гэсэн шалтгааны холбоог хангах шаардлагатай. Гэтэл болгоомжгүй хамтын үйл ажиллагааны хүрээнд нэг үйлдэл нөгөөг нөхцөлдүүлж хамтдаа нэг хор уршигт хүргэдэг.



Тийм учраас л болгоомжгүй гэмт хэрэг дэх хамтын үйл ажиллагааны хүрээнд оролцогч этгээдүүдэд хүлээлгэх хариуцлага хүртэл бага байх ёстой. Учир нь дангаараа хор уршигт хүргээгүй бөгөөд бусдын болгоомжгүй үйлдлүүдтэй нөхцөлдсөний үр дүнд гэмт хэрэг үйлдэгдсэн тул гүйцэтгэлийн хэр хэмжээ бага байх нь мэдээж. Өөрөөр хэлбэл, хэд хэдэн үйлдлийн нийлэмж нэг гэмт хэрэгт тооцогдож байгаа тохиолдолд түүнд хүлээлгэх хариуцлага нь харьцангуй бага байх учиртай.

Энэхүү бичил судалгааны үндсэн дээр болгоомжгүйгээр хор уршиг хамтран учруулах үйлдэлд дараах шинж зайлшгүй гэж үзсэн. Үүнд:

1. Гэм хор хамтран учруулж байгаагаа оролцогчид мэдэхгүй. Энэ нь хамтын үйл ажиллагааны үндсэн шинж байна. Хэн нэгэн оролцогч бусад оролцогчийн үйлдлийг тооцоолж үйлдсэн бол хамтын үйл ажиллагаа гэж үзэхгүй.
2. Хамтын үйл ажиллагааны үр дүнд л зөвхөн гэмт хэрэг үйлдэгдсэн, хор уршиг учирсан байна. Өөрөөр хэлбэл, оролцогчийн үйлдэл болгон гэмт хэрэг үйлдэгдэхэд хувь нэмэр оруулсан, өөр хоорондоо нөхцөлдсөн байна. Нэг оролцогчийн үйлдэл үгүйсгэгдвэл гэмт хэрэг үгүйсгэгдэнэ.
3. Болгоомжгүй гэмт хэрэг дэх хамтын үйл ажиллагааг бүрдүүлж байгаа үйлдэл, эс үйлдэхүй бүр гэм буруугийн болгоомжгүй хэлбэрийн шинжийг бүрэн хангасан байна.

4. Хамтран учруулсан оролцогчид хүлээлгэх хариуцлага харьцангуй бага байх ёстой зэрэг болно.

Дүгнэлт

Судалгааны ажлын үр дүнд дараах дүгнэлтэд хүрэв. Үүнд:

1. Энэ талаар олон улсын түвшинд судлагдсан боловч Монгол Улсын хэмжээнд болгоомжгүйгээр хор уршиг хамтран учруулах асуудал судлагдаагүй, цаашид дэлгэрүүлэн судлах хэрэгцээ шаардлага байгааг тодорхойлов. Энэ нь бусдын гэм буруутай үйлдлийг оновчтой зүйлчлэх боломжийг бүрдүүлнэ.

2. Нийгмийн харилцаанд болгоомжгүйгээр хор уршиг хамтран учруулах асуудал багагүй тохиолддог боловч тохирсон хууль эрх зүйн шийдэл байхгүйгээс хүний эрх эрх чөлөө зөрчигдөх үндсэн суурь болжээ. Өөрөөр хэлбэл, аливаа хүний хэсэгчлэн оролцсон үүргээс гэмт хэрэг шууд үйлдэгдээгүй боловч бусдын оролцоог харгалзахгүйгээр тохирсон ял оногдуулж чадахгүй байна.

3. Болгоомжгүйгээр хор уршиг хамтран учруулах үйлдлийг оновчтой тодорхойлохын тулд түүнд агуулагдах үндсэн дөрвөн шинжийг зайлшгүй тогтоох нь эрүүгийн хариуцлага шударга байх зарчимд нийцүүлэх ач холбогдолтой. Үүнд: Гэм хор хамтран учруулж байгаагаа оролцогчид мэдэхгүй, Хамтын үйл ажиллагааны үр дүнд л зөвхөн гэмт хэрэг үйлдэгдсэн, хор уршиг учирсан, болгоомжгүй гэмт хэрэг дэх хамтын үйл ажиллагааг бүрдүүлж байгаа үйлдэл, эс үйлдэхүй бүр гэм буруугийн болгоомжгүй хэлбэрийн шинжийг бүрэн хангасан, хамтран учруулсан оролцогчид хүлээлгэх хариуцлага харьцангуй бага байх ёстой зэрэг болно.

4. Судалгааны үр дүнд нэр томъёог “Болгоомжгүйгээр хор уршиг хамтран учруулах” гэж оноох нь илүү оновчтой, ухагдахууны мөн чанарыг илэрхийлсэн гэж судлаачийн зүгээс үзлээ. Учир нь хамтран оролцох гэдэг нь Эрүүгийн эрх зүйн шинжлэх ухаанд санаатай гэмт хэрэгт хэрэглэгддэг нь тогтсон ойлголт, харин болгоомжгүй гэмт хэргийг хамтын үйл ажиллагааны үндсэн дээр үйлдэж байгаа тохиолдолд өөр нэршил, ухагдахуун ашиглах нь зүйн хэрэг юм.

Ашигласан материал

1. Монгол Улсын Үндсэн хууль 1992 он;
2. Эрүүгийн хууль 2015 он;
3. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль 2017 он;
4. Сайнбаяр, Н. Мөрдөн шалгах ажиллагаа. Нэг сэдэвт бүтээл. Уб.,2024;
5. Конституция Российской Федерации /принята всенародным голосованием 12.12.1993 с изменениями, одобренными в ходе общероссийского голосования 01.07.2020/;
6. Безбородов Д, А. К вопросу о понятии неосторожного сопричинения в уголовном праве. Криминалисть. 2014. №1.
7. Бохан А. П., Петрашева Н. В. Соучастие в неосторожном преступлении: миф или реальность? // журнал Лекс Россия. 2016 №5.
8. Бобраков И, А, Бекморвин М,Т., Горелкина Н,А., Осокин Р, Б., Рогожин А, А., Симоненко А, В., Тарасов Н,В., Телегин А,А. Уголовное право Российской Федерации. Учебник. Брянская обл. 2008.
9. Трайнин А. Н. Учение о соучастии. М., 1941
10. Шаргородский М. Д. Вопросы Общей части уголовного права. Л.,1959.
11. Цахим эх сурвалж: <https://legalinfo.mn/>;

**ХУУЛЬ САХИУЛАХ БАЙГУУЛЛАГЫН АЛБА
ХААГЧДЫН АЮУЛГҮЙ БАЙДАЛД НӨЛӨӨЛЖ БУЙ ЗАРИМ ХҮЧИН
ЗҮЙЛИЙН ШИНЖИЛГЭЭ**

**AN ANALYSIS OF SOME FACTORS AFFECTING THE
SAFETY OF LAW ENFORCEMENT OFFICERS**

В.Номинчулуун

*ДХИС-ийн Эрдэм шинжилгээний хүрээлэнгийн
Аюулгүй байдал судлалын төвийн эрдэм шинжилгээний
ахлах ажилтан-багш, цагдаагийн хошууч*

Э.Буман-Аюуш

*ДХИС-ийн Цагдаагийн сургуулийн
Дотоодын цэргийн албаны тэнхимийн
ахлах багш, ахмад*

Товч агуулга: Энэхүү өгүүлэлд Монгол Улс дахь хууль сахиулах байгууллагын албан хаагчдын аюулгүй байдалд нөлөөлж буй хүчин зүйлсийг макро (нийгмийн), мезо (байгууллагын), микро (хуулийн) түвшинд шинжилсэн. Статистик шинжилгээнээс харахад аюулгүй байдлын асуудал ноцтой түвшинд хүрсэн бөгөөд үүнд нөлөөлж буй гол хүчин зүйлсийг тодорхойлсон.

Макро түвшинд, алба хаагчдын аюулгүй байдалд нөлөөлөх хамгийн суурь шалтгаан нь нийгэм дэх төрийн легитимт байдал алдагдаж, иргэдийн төрдөө итгэх итгэл буурсантай холбоотойг онцолж, мезо түвшинд цагдаагийн байгууллагын хүний нөөцийн бодлого нь жендерийн тэгш байдлын үндэсний бодлоготой уялдаагүй, эмэгтэй алба хаагчдын тоо болон удирдах албан тушаал дахь оролцоо хангалтгүй байгааг тодорхойлж, микро түвшинд, алба хаагч-иргэний шууд харилцан үйлчлэл болон эрх зүйн ойлголтын зөрүүг шинжлэхийг зорьсон.

Abstract: This article analyzes the factors affecting the safety of law enforcement officers in Mongolia at the macro (societal), mezo (organizational), and micro (legal) levels. Statistical analysis reveals that safety issues have reached a serious level, and the key contributing factors have been identified.

At the macro level, the most fundamental reason influencing the safety of officers is highlighted as the erosion of state legitimacy in society and the decline of public trust in the government. At the mezo level, it is identified that the human resources policy of the police organization is not aligned with the national policy on gender equality, and the number of female officers and their participation in leadership positions are insufficient. At the micro level, the aim was to analyze the direct interaction between officers and citizens and the discrepancy in legal understanding.

Түлхүүр үгс: Жендер, хууль сахиулагч, цагдаагийн алба хаагч.

Keywords: Gender, Law Enforcement, Police Officer.

Оршил

Хууль сахиулах байгууллагын алба хаагчдын аюулгүй байдал нь орчин үеийн нийгмийн хамгийн тулгамдсан асуудлуудын нэг болон хувирчээ. Тэдний өдөр тутмын ажил үүрэг нь нийгмийн дэг журам, иргэдийн амар тайван байдлыг хангах чухал үүрэгтэй боловч, үүргээ гүйцэтгэж байхдаа амь нас, эрүүл мэндээрээ хохирох эрсдэл өндөр байдаг. Энэхүү эрсдэл нь зөвхөн тухайн алба хаагчийн хувийн асуудал бус, харин төрийн легитимт байдал,

нийгмийн шударга ёс, хүний эрхийн хамгаалал зэрэг өргөн хүрээний асуудлуудтай салшгүй холбоотой.

Монгол Улсын хувьд ч энэ асуудал онцгой анхаарал татаж байна. Хууль сахиулагчдын эсрэг үйлдэгдэх гэмт хэрэг, зөрчлийн тоо нэмэгдэж, тэдний ажлын ачаалал, нийгмийн баталгааны асуудал улам бүр хурцадсаар байгаа нь судалгаагаар тогтоогдсон. Энэхүү нөхцөл байдал нь хууль сахиулах байгууллагын үйл ажиллагааны үр дүнд сөргөөр нөлөөлж, эцэстээ нийгмийн аюулгүй байдалд заналхийлэх хэмжээнд хүрсэн юм. Иймд алба хаагчдын аюулгүй байдалд нөлөөлж буй хүчин зүйлсийг иж бүрнээр, гүнзгийрүүлэн судлах нь нэн чухал болоод байна.

Үндсэн хэсэг

Макро түвшиний (нийгмийн) хүчин зүйлс

Алба хаагчдын аюулгүй байдалд нөлөөлж буй хамгийн гүнзгий бөгөөд, суурь шалтгаан нь нийгэм дэх төрийн легитимт байдал буюу иргэдийн төрдөө итгэх итгэл алдагдсантай шууд холбоотой. Энэхүү үзэгдлийг Германы нэрт социологич Макс Вэбэрийн боловсруулсан төрийн тухай сонгодог онолын хүрээнд шинжлэх нь асуудлын уг сурвалжийг ойлгоход чухал ач холбогдолтой.

М.Вэбэрийн тодорхойлсноор, орчин үеийн төрийн хамгийн гол онцлог шинж нь тодорхой газар нутгийн хүрээнд физик хүч хэрэглэх легитимт монопол эрхийг амжилттай эзэмшдэгт оршдог (Weber, 1946, p. 78). Энэ нь төр дангаараа хүч хэрэглэх, иргэдийг албадах хууль ёсны эрхтэй бөгөөд, бусад ямар ч байгууллага, хувь хүнд тийм эрх олгогддоггүй гэсэн утгатай юм. Энэхүү онолын үүднээс авч үзвэл, цагдаагийн алба хаагч нь төрийн энэхүү “легитимт хүч хэрэглэх монопол”-ийн гудамж, талбай дахь бодит, биет төлөөлөгч мөн (Skogan & Frydl, 2004). Тэдний өмссөн дүрэмт хувцас, гарт барьсан тусгай хэрэгсэл нь зөвхөн хувь хүний бус, харин төрийн эрх мэдлийн бэлгэдэл болдог.

М.Вэбэрийн онолын гол цөм нь легитимт буюу “хууль ёсны, нийтээр хүлээн зөвшөөрөгдсөн” гэдэг ойлголтод оршино. Төр зөвхөн хүчээр ноёрхдоггүй, харин иргэд нь төрийн эрх мэдлийг сайн дураараа хүлээн зөвшөөрч, түүний гаргасан хууль, дүрмийг дагаж мөрдөх нь зөв гэдэгт итгэдэг учраас оршин тогтнодог (Habermas, 1975). Иргэд хууль сахиулагчийн тавьсан шаардлагыг биелүүлж, түүнд захирагдаж буй нь зөвхөн шийтгэлээс айсандаа бус, харин тэрхүү шаардлагын ард төр гэдэг асар том, хууль ёсны институт байгааг хүлээн зөвшөөрдөгт оршино.

Гэвч сүүлийн жилүүдэд Монгол Улсад төрийн легитимт байдал ноцтойгоор элэгдэж, иргэдийн төрд итгэх итгэл буурч байгааг олон судалгаа харуулж байна. Жишээлбэл, Азийн сангийн хийсэн “Ардчиллын ойлголт ба хүлээлт” судалгаагаар иргэдийн Засгийн газар, Улсын Их Хуралд итгэх итгэл харьцангуй доогуур түвшинд байгаа нь тогтоогджээ (The Asia Foundation, 2021). Энэхүү итгэлийн алдагдал нь нийгэмд өргөн тархсан авлига, албан тушаалын гэмт хэрэг, төрийн шийдвэр гаргах үйл явц дахь ил тод бус байдал, улс төрчдийн ёс зүйн доголдол зэрэгтэй шууд холбоотой (Transparency International, 2023).

Том Тайлор “Нийгмийн зүгээс төрийг “шударга бус”, “авлигад идэгдсэн”, “ард түмэнд бус, цөөнхөд үйлчилдэг” гэж харж эхлэх үед төрийн легитимт байдал ганхаж, түүний хүч хэрэглэх монопол эрхийн ёс зүйн үндэслэл эргэлзээтэй болдог” гэж оновчтой тайлбарласан (Tyler, Why people obey the law, 2006). Энэхүү легитимт байдлын хямрал нь гудамж, талбай, хорих анги болон бусад газарт үүрэг гүйцэтгэж буй хууль сахиулагчид дээр хамгийн түрүүнд, хамгийн хурцаар тусдаг. Иргэд төрийн бодлого, улс төрчдийн үйлдэлд бухимдсан бухимдлаа төрийн хамгийн ойр, хамгийн бодит төлөөлөл болох цагдаагийн алба хаагч руу чиглүүлэх нь түгээмэл үзэгдэл болдог (Reiss, 1971). Өөрөөр хэлбэл, “Авлигачин дарга нар хуулиа зөрчиж байхад, би яагаад энэ цагдаагийн үгэнд орох ёстой гэж!” гэх

хандлага нь зөвхөн хувь хүний ухамсаргүй байдлын илрэл бус, харин төрийн легитимт байдлын алдагдал (доголдол)-аас үүдэлтэй, нийгмийн гүнзгий асуудлын шинж тэмдэг юм.

Иймд хууль сахиулагчийн эсрэг эсэргүүцэл, үл хүндэтгэх байдал, цаашлаад гэмт халдлага гарах нь төрийн легитимт байдлын хямралын шууд үр дагавар бөгөөд, энэ нь эргээд төрийн хүч хэрэглэх монопол эрхийг улам сулруулж, нийгмийн дэг журмыг алдагдуулах сөрөг тойргийг бий болгодог ажээ.

Хууль сахиулах байгууллагын алба хаагчдын аюулгүй байдалд нөлөөлж буй нийгмийн буюу макро түвшний хүчин зүйлс дотроос хамгийн хор уршигтай, суурь шалтгаан нь манай улсын авлигын түвшин юм.

Авлига нь зөвхөн эдийн засгийн хохирол учруулаад зогсохгүй, төрийн легитимт байдлын үндэс суурийг идэж, улмаар төрийн хүч хэрэглэх монопол эрхийг гудамж, талбайд төлөөлөн хэрэгжүүлэгч алба хаагчдыг шууд эрсдэлд оруулдаг. Энэхүү үйл явцыг дараах гурван чиглэлээр шинжилж болно.

Нэгдүгээрт, нийгэмд газар авсан авлига нь иргэдийн шударга ёсны талаарх ойлголтыг алдагдуулж, хуулийг дагаж мөрдөх ёс зүйн үүргээс нь чөлөөлдөг. Улс төр, эрх зүйн философич Том Тайлорын “Яагаад хүмүүс хуулийг дагадаг вэ?” гэсэн асуултад хийсэн судалгаагаар, хүмүүс шийтгэлээс айх айдсаас илүүтэйгээр тухайн хууль, түүнийг хэрэгжүүлэгч институтыг “шударга”, “хууль ёсны” гэж хүлээн зөвшөөрсөн тохиолдолд сайн дураараа хуулийг дагадаг болохыг тогтоосон байдаг (Tyler, Why people obey the law, 2006). Гэтэл төрийн өндөр албан тушаалтнууд авлигын хэрэгт холбогдож, ял завших нь нийгэмд “хууль зөвхөн жирийн иргэдэд үйлчилдэг, эрх мэдэлтнүүдэд хамаагүй” гэсэн аюултай ойлголтыг төрүүлдэг. Энэхүү ойлголт нь “Авлигачин дарга нар хуулиа зөрчиж байхад, би яагаад энэ цагдаагийн үгэнд орох ёстой гэж?” гэх эсэргүүцлийн сэтгэл зүйн үндэс болдог. “Transparency International” байгууллагаас жил бүр гаргадаг Авлигын төсөөллийн индексээр Монгол Улс тогтмол доогуур үнэлгээ авч, авлига нь нийгмийн бүх түвшинд нэвчсэн ноцтой асуудал болохыг олон улсад хүлээн зөвшөөрдөг (Transparency International, Corruption perception index 2023, 2024). Энэхүү өндөр түвшний авлига нь хууль сахиулах үйл ажиллагаанд иргэдийн сайн дураараа хамтран ажиллах хүслийг устгаж, жирийн шалгалт, шаардлагыг ч зөрчилдөөнтэй, аюултай нөхцөл байдал руу түлхдэг.

Хоёрдугаарт, авлига нь төрийг нийт ард түмний бус, харин “цөөнхийн бүлэглэлд” үйлчилдэг гэсэн ойлголтыг баталгаажуулж, төрийн бэлгэдэл болсон алба хаагч руу чиглэсэн дайсагналыг өдөөдөг. М.Вэбэрийн тодорхойлсноор, иргэд төрийн эрх мэдлийг хүлээн зөвшөөрөх нь түүний легитимт байдлын гол цөм юм (Weber M. , 1946). Гэвч авлига, албан тушаалын гэмт хэргийн улмаас иргэдийн төр засагтаа итгэх итгэл эрс буурч байгааг Азийн сангийн судалгаанууд харуулсаар байна (The Asia Foundation, The 2021 survey of the Mongolian people’s views: Perceptions of democracy and governance, 2021). Төрд итгэх итгэл алдагдах үед иргэд төрийн бодлого, шийдвэрт бухимдсан уур хилэнгээ төрийн хамгийн ойр, бодит төлөөлөл болох дүрэмт хувцастай алба хаагч руу чиглүүлдэг (Skogan & Frydl, 2004). Өөрөөр хэлбэл, алба хаагч нь хувь хүнийхээ хувьд бус, харин “авлигад идэгдсэн, шударга бус төрийн төлөөлөгч” гэсэн өнцгөөс халдлагын бай болон хувирдаг. Энэ нь алба хаагчийн эсрэг үйлдэл нь зөвхөн тухайн алба хаагчид бус, нийт тогтолцооны эсрэг гаргаж буй эсэргүүцлийн нэг хэлбэр мэтээр зөвтгөгдөх аюултай нөхцөлийг бий болгодог.

Гуравдугаарт, системийн шинжтэй авлига нь хууль сахиулах байгууллагын дотоод нэгдэл, ёс зүйг сулруулж, иргэдийн итгэлийг давхар үгүй хийдэг. Өндөр түвшний авлига нь доод шатандаа жижиг авлигыг өөгшүүлдэг бөгөөд, энэ нь иргэдийн өдөр тутмын амьдралд хамгийн их мэдрэгддэг. Энэхүү дотоод авлига нь байгууллагын нэр хүндийг унагаж, шударгаар ажиллаж буй олонх алба хаагчдынхаа хичээл зүтгэлийг үнэгүйдүүлдэг. Үүний үр дүнд иргэд бүх алба хаагчдыг нэгэн адил “авлигач” гэж харах хандлагатай болж, тэдний хууль ёсны шаардлагыг биелүүлэхээс татгалзах, үл хүндэтгэх, цаашлаад эсэргүүцэл үзүүлэх

явдлыг нэмэгдүүлдэг. Энэхүү итгэлцлийн хямрал нь эцэстээ хууль сахиулагчдыг ажил үүргээ гүйцэтгэхэд нь хамгийн чухал зэвсэг болох олон нийтийн дэмжлэг, хамтын ажиллагаанаас нь салгаж, тэднийг эрсдэлтэй нөхцөл байдалд ганцаардуулан үлдээдэг байна.

Авлигын индексэд улсын төсвийн хөрөнгийг зориулалтын бусаар зарцуулсан эсэх, төрийн нийтийн албан хаагч албан тушаалаа урвуулан ашигласан эсэх, төр засаг нь авлигын эсрэг үр дүнтэй тэмцэж, шударга байдлыг хэрэгжүүлж буй эсэх, авлигын хэрэгт холбогдсон албан тушаалтанд хариуцлага тооцсон байдал, авлигыг мэдээлсэн шүтэл үлээгч, сэтгүүлчийг хамгаалсан хууль эрх зүйн орчин гэх мэт асуудлыг хамааруулдаг аж (Монцамэ, 2023).

Монгол Улсын хувьд авлигын индексийн үзүүлэлтэд улс төрийн намын санхүүжилт, үйл ажиллагааны ил тод байдал тулгамдсан асуудал болсныг “Транспэрэнси Интэрнэшнл Монгол” Төрийн бус байгууллагын тэргүүн Л.Төр-Од тодотгоод, улс төрийн намын тухай хуулийг өдий хүртэл шинэчлээгүй, намууд нь авлигын гол үндэс суурь болон хувирсан нь авлигын индексийн оноонд сөргөөр нөлөөлсөн гэлээ. Авлигын хэргийг мөрдөн шалгах, ял төлөвлөх, Авлигатай тэмцэх газраас шүүхэд шилжүүлсэн хэргийг шийдэхгүй удаашруулдаг. Иймд авлигын хэргийн төрөлжсөн шүүх, дагнасан мөрдөгч, шүүгч прокурор хэрэгтэй, мөн төрийн албан хаагчийн хөрөнгө, орлогоос гадна зарлага мэдүүлдэг тогтолцоо шаардлагатайг тэрээр мөн онцолсон юм (Монцамэ, 2023).

Монгол Улс “Авлигын төсөөллийн индекс 2022” үзүүлэлтээр авлигын индексийн оноо нь эрчимтэй багассан, авлига өсөж буй 10 орны нэгээр бичигджээ. Ингэснээр манай улс 2022 онд авлигын индексээр 180 орноос 116 дугаарт жагссан нь сүүлийн 5 жилийн хамгийн муу үзүүлэлт гэдгийг “Транспэрэнси Интэрнэшнл Монгол” төрийн бус байгууллагаас мэдээлэв.

Транспэрэнси олон улсын байгууллагаас жил бүр авлигын төсөөллийн индексийг үнэлгээг зарлахдаа байр суурь, санал асуулга, нотлох баримтаар судалгаа явуулдаг байна. 2016 онд 176 улсыг хамруулсан бол сүүлийн 5 жилд 180 улс хамрагджээ. Авлигын индексийг тогтоохдоо дэлхий дахинд 16, Монгол Улсад 8 эх сурвалж ашигладаг. Авлигын төсөөллийн индекс нь улс орны засаг төрийн байгууллагын авлигын төсөөллийг 0 (маш их авлигатай)-ээс 100 (маш цэвэр) оноогоор эрэмбэлсэн бөгөөд, манай улс 33 оноо авчээ. Монгол Улс авлигын индексээр 2017 онд 36 оноо авч, 180 улсаас 103 дугаарт, 2018 онд 93 дугаарт, 2019 онд 106 дугаарт, 2020 онд 111 дүгээрт, 2021 онд 110 дугаарт, 2022 онд 116 дугаар байрт эрэмбэлэгдлээ (Монцамэ, 2023).

2017-2022 оны хооронд Монгол Улсын авсан хамгийн өндөр оноо нь 2018 оны 37 бол хамгийн доогуур оноо нь 2022 оны 33 байна. Энэ нь 6 жилийн хугацаанд ямар ч ахиц дэвшил гараагүйг батална. Ялангуяа 2019-2021 оны хооронд 35 гэсэн оноотойгоор гурван жил дараалан гацсан байдалтай байсан нь авлигын эсрэг бодлого, арга хэмжээ үр дүнгээ өгөхгүй, асуудал архагшиж байгааг илтгэнэ. 2022 онд 33 оноо авч, сүүлийн жилүүд дэх хамгийн доод түвшинд очсон нь нөхцөл байдал улам дордож буйн тод дохио юм. Дэлхийн дундаж оноо 43 байдагтай харьцуулахад, Монгол Улс ноцтой авлигын асуудалтай орнуудын бүлэгт бат бөх оршиж байна.

Онооноос гадна дэлхийн улсуудтай харьцуулсан эрэмбэ нь нөхцөл байдлыг илүү тодорхой харуулдаг. 2018 онд 93 дугаар байрт эрэмбэлэгдэж байсан бол түүнээс хойш тасралтгүй ухарч, 2022 онд 116 дугаар байр луу орсон нь маш сөрөг үзүүлэлт юм. Энэхүү ухралт нь хоёр зүйлийг илтгэнэ. Нэгдүгээрт, Монгол Улс дотооддоо авлигыг бууруулж чадахгүй байна. Хоёрдугаарт, бусад улс орнууд энэ чиглэлд тодорхой амжилт гаргаж, эрэмбээ ахиулж байхад манай улс хоцрогдож байна гэсэн үг. Энэ нь авлигатай тэмцэх олон улсын жишгээс бид улам бүр холдож байгааг харуулна.

33-36 хооронд хэлбэлзэж буй оноо нь дараах нөхцөл байдал нийгэмд гүнзгий нэвчсэнийг илтгэдэг. Үүнд:

Төрийн албаны ялзрал: Төрийн үйлчилгээ авах, тендерт ялах, зөвшөөрөл авах зэрэгт хээл хахууль өргөн тархсан гэсэн төсөөлөл;

Төсвийн хулгай: Төсвийн хөрөнгийг үр ашиггүй зарцуулах, улс төрчид өөрсдийн хамаарал бүхий компаниудад давуу байдал олгох, шамшигдуулах үзэгдэл их;

Ял завших: Авлига, албан тушаалын хэрэгт холбогдсон өндөр албан тушаалтнууд хуулийн хариуцлагаас мултарч, ял завших нь түгээмэл гэсэн итгэл үнэмшил;

Үр дүнгүй тэмцэл: Авлигатай тэмцэх хууль эрх зүйн орчин, түүнийг хэрэгжүүлэгч байгууллагуудын үйл ажиллагаа хангалтгүй, үр дүнгүй байна гэсэн үнэлгээ.

Энэхүү статистик нь Монгол Улсад авлига нь системийн шинжтэй, архагшсан асуудал болон хувирсны тоон нотолгоо юм. Энэ нь зөвхөн эдийн засгийн хувьд гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтыг үргээж, дотоодын бизнесийн шударга өрсөлдөөнийг боомилоод зогсохгүй, бидний судалж буй хууль сахиулагчийн аюулгүй байдалд ноцтой хор уршигтай.

Нийгэмд ийм өргөн хүрээтэй, ял завшсан авлига оршин тогтнож байгаа нь төрийн легитимт байдал, иргэдийн төр засагтаа итгэх итгэлийг шууд устгадаг. Улмаар энэ нь иргэдийг хууль сахиулах байгууллагын ажилтны хууль ёсны шаардлагыг үл тоомсорлох, эсэргүүцэх, цаашлаад халдаж доромжлох сэтгэл зүйн хөрс суурь болж өгдөг. Учир нь иргэдийн нүдэнд төрийн институтууд өөрсдөө хуулиа зөрчиж, авлигад идэгдсэн байхад түүний төлөөлөл болсон алба хаагчид захирагдах ёс зүйн үүрэггүй мэт санагдах болдог.

Иймд авлигын асуудал нь зөвхөн эдийн засгийн асуудал бус, үндэсний аюулгүй байдал, тэр дундаа хууль сахиулагчдын аюулгүй байдалд шууд заналхийлж буй макро түвшний хамгийн гол сорилт мөн гэж дүгнэж болно.

Мезо түвшний (байгууллагын) хүчин зүйлс

Аливаа алба хаагчийн аюулгүй байдал нь зөвхөн хувь хүний (микро түвшин) ур чадвар, шийдвэр, эсхүл нийгэм, улс төрийн (макро түвшин) өргөн хүрээний нөхцөл байдлаас шалтгаалдаггүй. Харин эдгээр хоёр түвшнийг холбогч гүүр болдог мезо түвшин буюу тухайн алба хаагчийн харьяалагддаг байгууллагын дотоод орчин, бодлого, бүтэц, соёл нь аюулгүй байдлыг тодорхойлох шийдвэрлэх хүчин зүйл болдог. Энэхүү хэсэгт алба хаагчдын аюулгүй байдалд нөлөөлдөг байгууллагын хүчин зүйлсийг тайлбарлах олон улсад хүлээн зөвшөөрөгдсөн онолын үзэл санааг авч үзнэ.

1. Байгууллагын бүтэц ба бодлого: Зохион байгуулалтын сонгодог ба нөхцөл байдлын онол

Байгууллагын албан ёсны бүтэц, дүрэм журам, удирдлагын шатлал нь алба хаагчдын үйл ажиллагааг зохицуулж, тэдний аюулгүй байдлыг хангах эсвэл эрсдэлд оруулах суурь нөхцөлийг бүрдүүлдэг. Нийгэм судлаач Макс Вебер байгууллагыг үр ашигтай удирдах хамгийн оновчтой хэлбэр бол бюрократ бүтэц хэмээн тодорхойлсон. Энэ нь тодорхой шатлан захирах ёс, нарийвчилсан дүрэм, журам, албан үүргийн хуваарилалт, хувийн бус харилцаа зэрэг шинжүүдээр тодорхойлогддог. Хууль сахиулах байгууллагын хувьд энэхүү бүтэц нь тушаал, шийдвэрийн нэгдсэн удирдлагыг хангаж, эмх цэгцтэй ажиллагааг бий болгодог давуу талтай. Гэвч хэт хатуу, дүрэмд баригдсан байдал нь гэнэтийн, аюултай нөхцөлд алба хаагчдын уян хатан, шуурхай шийдвэр гаргах чадварыг хязгаарлаж, аюулгүй байдлыг нь эрсдэлд оруулж болзошгүй юм. Жишээлбэл, үүрэг гүйцэтгэхэд амин чухал хэрэгслийг авахын тулд олон шат дамжлага дамжих шаардлага гардаг нь үүний нэг илрэл юм (M Weber, 1978).

Нөхцөл байдлын онол (Contingency Theory): Энэ онол нь “бүх нөхцөлд тохирох цорын ганц шилдэг бүтэц” гэж байдаггүй хэмээн үздэг. Харин байгууллагын хамгийн

оновчтой бүтэц, удирдлагын арга барил нь түүний үйл ажиллагаа явуулж буй орчин, технологи, гүйцэтгэх үүргийн онцлог зэрэг нөхцөл байдлаас шууд хамаардаг гэж тайлбарладаг. Паул Пол Лоренс ба Жэй Лорш нарын үзсэнээр, тогтворгүй, хувьсамтгай орчинд үйл ажиллагаа явуулдаг байгууллага (цагдаагийн байгууллага гэх мэт) нь илүү уян хатан, төвлөрлийг сааруулсан бүтэцтэй байх нь үр дүнтэй байдаг. Учир нь энэ нь орчны өөрчлөлтөд хурдан хариу үйлдэл үзүүлж, алба хаагчдад аюулгүй байдлаа хангах шийдвэрийг газар дээр нь гаргах боломжийг олгодог (Lawrence & Lorsch, 1967).

2. Байгууллагын нээлттэй байдал ба хүрээлэн буй орчин: Системийн онол ба нөөцөөс хамаарах онол

Байгууллага нь битүү систем биш бөгөөд, хүрээлэн буй орчноосоо нөөц авч, хариуд нь үр дүнгээ гаргаж, оршин тогтнодог нээлттэй систем юм. Даниел Катц ба Роберт Кан нар байгууллагыг хүрээлэн буй орчноосоо орц (хүний нөөц, санхүүжилт, технологи, нийгмийн хүлээлт) авч, дотоод үйл явцаараа хувирган, гарц (гэмт хэрэгтэй тэмцэх, нийтийн аюулгүй байдлыг хангах) гаргадаг нээлттэй систем гэж тодорхойлсон. Энэ онолоор бол, байгууллагын аюулгүй байдал нь зөвхөн дотоод хүчин зүйлээс бус, харин хүрээлэн буй орчноос ямар орц авч байгаагаас шууд хамаарна. Хэрэв нийгмээс дэмжлэг бага, санхүүжилт тааруу, чанаргүй боловсон хүчин орж ирвэл байгууллагын алба хаагчдаа сургах, хамгаалах хэрэгслээр хангах чадамж буурч, аюулгүй байдал нь шууд доройтох болно (Katz & Kahn, 1978).

Нөөцөөс хамаарах онол (Resource Dependence Theory): Пфеффер ба Саланчик (Pfeffer & Salancik) нарын боловсруулсан энэ онол нь байгууллагын үйл ажиллагаа, тэр ч байтугай оршин тогтнол нь гадаад орчноос авах нөөцөөс (санхүүжилт, хууль эрх зүйн дэмжлэг, улс төрийн хүсэл зориг) хэрхэн хамааралтай болохыг онцолдог. Цагдаагийн байгууллага нь Засгийн газар, орон нутгийн удирдлагаас төсөв, тоног төхөөрөмж, хууль эрх зүйн орчноороо хамааралтай байдаг. Эдгээр гол нөөцийг хуваарилагчдын зүгээс тавих шаардлага, эсвэл төсвийн таналт нь алба хаагчдын хуягласан хамгаалалтын хувцас, зэвсэг, сургалт зэрэг аюулгүй байдлыг шууд хангах нөөцийн чанар, хүртээмжид нөлөөлдөг (Pfeffer & Salancik, 1978).

3. Байгууллагын соёл ба нийтлэг үнэт зүйлс: Зохион байгуулалтын соёлын онол

Албан ёсны дүрэм, журмаас гадна байгууллагын “бичигдээгүй хууль” болох соёл нь алба хаагчдын зан төлөв, хандлага, шийдвэрт хамгийн хүчтэй нөлөөлдөг. Эдгар Шейн байгууллагын соёлыг “гишүүдийн дунд нийтлэгээр хүлээн зөвшөөрөгдсөн, гадаад орчинд дасан зохицох, дотооддоо нэгдэх асуудлыг шийдвэрлэх явцад бий болсон суурь итгэл үнэмшил, үнэт зүйлсийн цогц” (Schein, 2010) гэж тодорхойлсон. Энэ нь мөсөн уулын зүйрлэлтэй адил бөгөөд гадаргуу дээр харагдах зан үйл, дор нь орших үнэт зүйлс, хамгийн гүнд нь нуугдмал итгэл үнэмшил гэсэн гурван түвшинтэй. Цагдаагийн байгууллагын соёлд “эр зоригийг” хэт шүтэж, “болгоомжлолыг” сул доройн шинж гэж үздэг, эсвэл алба хаагчид сэтгэл зүйн тусламж хүсэхийг “нэр хүндгүй” гэж үздэг далд итгэл үнэмшил байвал энэ нь тэднийг эрсдэлтэй үйлдэл хийхэд түлхэж, аюулгүй байдлыг нь ноцтойгоор алдагдуулдаг. Мөн нэгнийгээ хамгаалах соёл нь аюулгүй ажиллагааны дүрмийн зөрчил, буруутай үйлдлийг нуун дарагдуулж, системтэй эрсдэлийг бий болгодог ажээ (Schein, 2010).

4. Нийгмийн хүлээн зөвшөөрөлт ба хууль ёсны байдал: Институтийн онол

Байгууллагууд зөвхөн үр ашгийн төлөө бус, нийгэмд хүлээн зөвшөөрөгдөж, хууль ёсны харагдахын тулд тодорхой бүтэц, үйл ажиллагааг нэвтрүүлдэг. ДиМаггио ба Пауэлл нарын үзсэнээр, байгууллагууд хүрээлэн буй орчиндоо (ялангуяа ижил салбарын бусад байгууллагууд) улам бүр ижилсэх хандлагатай байдаг. Энэ нь үр ашгаас илүүтэйгээр нийгэм, улс төрийн дарамт, мэргэжлийн стандартыг дагаснаар легитим чанараа нэмэгдүүлэх зорилготой. Цагдаагийн байгууллагын хувьд иргэний хяналт, хүний эрхийг дээдлэх, жендерийн тэгш байдлыг хангах зэрэг нийгмийн хүлээлтийг бодлого, үйл

ажиллагаандаа тусгах нь нийгмийн итгэлийг олж авах, улмаар алба хаагчид үүргээ гүйцэтгэхэд иргэдээс эсэргүүцэл бага ирэх, хамтран ажиллах нөхцөлийг бүрдүүлж, тэдний аюулгүй байдлыг шууд бусаар хангадаг ажээ (DiMaggio & Powell, 1983).

Эдгээр онолууд нь алба хаагчдын аюулгүй байдлыг шинжлэхэд мезо түвшний гол хүчин зүйлсэд хамаарах хүний нөөцийн бодлого, албан тушаалын хуваарилалт, гүйцэтгэлийн үнэлгээний систем, дотоод харилцаа, хамт олны уур амьсгал, ялгаварлан гадуурхалт, бэлгийн дарамтыг тэвчих эсэх, сэтгэл зүйн дэмжлэгт хандах хандлага, удирдлагын зүгээс үзүүлэх дэмжлэг, алба хаагчдын нийгмийн баталгаа, ажлын ачааллын тэнцвэртэй байдал зэргийг судлах шаардлагатай болохыг харуулж байна.

Дээрх онолуудын зарчмууд бодит байдал дээр хэрхэн хэрэгжиж буйг Монгол Улсын цагдаагийн байгууллагын эмэгтэй алба хаагчдын жишээн дээр авч үзье. Энэхүү байгууллагын бүтэц, хүний нөөцийн бодлого, дотоод соёл нь үндэсний хэмжээнд тунхагласан жендерийн эрх тэгш байдлын бодлогыг практикт хэрхэн тусгаж, эсвэл зөрчиж байгааг шинжлэх нь мезо түвшний хүчин зүйлсийн бодит нөлөөг ойлгох чухал ач холбогдолтой.

Монгол Улс нь 1924 оноос эхлэн үе үеийн Үндсэн хуульдаа эрэгтэй, эмэгтэй хүний тэгш эрхийн үзэл санааг тусгаж, НҮБ-ын Эмэгтэйчүүдийн улс төрийн эрхийн тухай конвенц (1981) зэрэг олон улсын гэрээнд нэгдэн орсноор жендерийн эрх тэгш байдлыг хангахыг хууль эрх зүйн бодлогынхоо нэгэн тэргүүлэх чиглэл болгосоор ирсэн. Энэхүү бодлогын хүрээнд Улсын Их Хурал дахь эмэгтэйчүүдийн төлөөлөл 2024 онд 25 хувьд хүрч, түүхэн дээд амжилт тогтоосон зэрэг ахиц дэвшил гарч байгаа нь сайшаалтай.

Гэвч эдгээр *de jure* (хуульчилсан) амжилтын зэрэгцээ, *de facto* (бодит) байдал дээр, ялангуяа “улс төрийн эрх мэдэл, оролцоо” гэх индексээр Монгол Улс дэлхийн 146 орноос 113-т эрэмбэлэгдэж байгаа нь бодлого болон практик хоёрын хооронд үлэмж зөрүү оршсоор буйг илтгэж байна (GGGR, 2022). Энэхүү бодлого ба практикийн зөрүү нь төрийн тусгай алба, тэр дундаа хууль сахиулах байгууллагын мезо түвшинд илүү гүнзгий, нарийвчилсан хэлбэрээр илэрдэг.

Төрийн албанд жендерийн тэгш байдлыг хангах бодлогын хүрээнд Засгийн газрын тогтоолоор цагдаагийн байгууллагын нийт орон тоонд эмэгтэй алба хаагчдын эзлэх хувийг 8-аас 20 хувьд хүргэхээр нэмэгдүүлсэн нь бодлогын түвшинд хийгдсэн чухал алхам юм. Гэвч 2024 оны байдлаар эмэгтэй цагдаагийн алба хаагчид 13.8 хувийг эзэлж байгаа нь тогтоосон жишигт хүрээгүй байгааг харуулна. Энэ нь Онцгой байдлын ерөнхий газар (27%), Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ерөнхий газар (29%), Хил хамгаалах ерөнхий газар (24%) зэрэг төрийн бусад тусгай чиг үүрэг бүхий байгууллагуудтай харьцуулахад мэдэгдэхүйц бага үзүүлэлт юм. Үүний нэг шалтгаан нь 2021-2022 онуудад тусгай мэдлэг шаардсанаас бусад сул орон тоонд эмэгтэй иргэдийг судалж аваагүй бодлогын шийдвэртэй холбоотой бөгөөд үр дүнд нь эмэгтэй алба хаагчдын эзлэх хувь 2.2 пунктээр буурчээ.

Эндээс харахад, байгууллагын хүний нөөцийн бодлого нь үндэсний хэмжээний жендерийн бодлоготой уялдаагүй, тухайн үеийн удирдлагын шийдвэрээс хэт хамааралтай байгаа нь нөөцөөс хамаарах онолд (Pfeffer & Salancik, 1978) дурдсанчлан, байгууллагын дотоод үйл ажиллагаа нь гадаад орчин (энэ тохиолдолд Засгийн газрын бодлого)-оос ирэх нөөц, чиглэлээс хэрхэн хамаардаг боловч, түүнийг хэрхэн хэрэгжүүлэх нь дотоод механизмаас шалтгаалдгийг харуулж байна.

Цагдаагийн байгууллагад эмэгтэй алба хаагчдын тооноос гадна тэдний албан тушаалын хуваарилалт, дэвших боломж нь байгууллагын бодлого, соёлыг илтгэх чухал үзүүлэлт юм. Хэдийгээр дотоод журамд албан тушаал дэвшүүлэхдээ чадахуйн (мерит) зарчмыг удирдлага болгохоор албан ёсоор тусгасан ч (ЦБҮАЖ, 908.2.2), практикт энэ зарчим зөрчигдөх явдал түгээмэл байна.

Судалгааны дүнгээс үзэхэд, удирдах албан тушаалд ажиллаж буй эмэгтэйчүүд нийт цагдаагийн эмэгтэй алба хаагчдын ердөө 2.1 хувийг эзэлж байгаа нь нэн чамлалттай үзүүлэлт юм. Түүнчлэн, албан тушаал дэвших нөөцөд бүртгэгдсэн эмэгтэй алба хаагчдын зөвхөн 31.5 хувь нь дэвшин томилогдсон байна. Энэхүү зөрүүний гол шалтгаан нь Цагдаагийн албаны тухай хуулийн 79 дүгээр зүйлд албан тушаал ахиулах үндэслэлийг тодорхой бус, ерөнхий байдлаар томьёолсонтой холбоотой байж болох юм. Уг хуулийн цоорхой нь томилгоог тухайн нэгжийн даргын субьектив шийдвэр, өөрөөр хэлбэл “үзэмжээр” хийх боломжийг нээж, мерит зарчмыг гуйвуулах нөхцөлийг бүрдүүлдэг. Энэ нь Макс Веберийн тодорхойлсон үр ашигтай бюрократ бүтцийн суурь зарчим болох дүрэмд суурилсан, хувийн бус шийдвэр гаргах механизм алдагдаж буйг илтгэнэ (Weber M. , 1978).

Нөгөө талаас, албан тушаал дэвших шалгуурт “хамт олны дунд нэр хүндтэй байх” гэх заалт багтсан нь асуудлыг улам хүндрүүлдэг. Энэхүү шалгуур нь хэмжих боломжгүй, хэт субьектив бөгөөд “бүлгийн сэтгэлгээ”-г дэмжих эрсдэлтэй. Энэ нь шинийг санаачлагч, зарчимч үзэл бодолтой алба хаагчийг гадуурхах, улмаар байгууллагын доторх эрүүл шүүмжлэл, хөгжлийг боомилох сөрөг үр дагавартай бөгөөд, Үндсэн хуульд заасан үзэл бодлоор ялгаварлан гадуурхахгүй байх зарчимтай зөрчилдөж болзошгүй юм.

Энэхүү шударга бус томилгооны тогтолцоо нь алба хаагчдын ажлын идэвх, сэдэлжүүлэлтэд сөргөөр нөлөөлж, байгууллагад итгэх итгэлийг нь бууруулах замаар системийн онолд (Katz & Kahn, 1978) дурдсан байгууллагын дотоод хувиргах үйл явцыг доголдуулж, эцсийн дүндээ байгууллагын нийт үр дүнд сөрөг нөлөө үзүүлэх эрсдэлтэй.

Хүний нөөцийн бодлогын алдаа, шударга бус томилгоо нь байгууллагын хүний нөөцийн хомсдол, ажлын ачааллын тэнцвэргүй байдлыг дагуулдаг. ЦЕГ-ын даргын мэдээлснээр, Засгийн газрын тогтоолоор баталсан нормативаар тооцоход, цагдаагийн байгууллагад 6,096 орон тоо дутуу байна. Энэхүү хүний нөөцийн дутагдал нь одоо ажиллаж буй алба хаагчдын ажлын ачааллыг эрс нэмэгдүүлж, тэднийг илүү цагаар, амралтгүй ажиллуулах нөхцөлийг бүрдүүлж буй нь дараагийн бүлгүүдэд шинжлэх нийгэм, эрх зүйн баталгаа, алба хаагчдын аюулгүй байдлын асуудалтай шууд холбогдоно.

Эцэст нь дүгнэхэд, цагдаагийн байгууллагын мезо түвшин дэх бодлого, практикийн зөрүү нь зөвхөн жендерийн тэгш байдлын асуудал бус, харин байгууллагын бүтэц, хүний нөөцийн удирдлагын тогтолцооны илүү гүнзгий, системчилсэн сорилт байгааг харуулж байна.

Микро түвшний (хуулийн) хүчин зүйлс

Алба хаагч-иргэний харилцан үйлчлэл: Ойлголтын зөрүү ба эрсдэлт нөхцөл

Микро түвшинд алба хаагчийн аюулгүй байдлыг тодорхойлдог хамгийн гол хүчин зүйл бол иргэдтэй хийх шууд харилцан үйлчлэл юм. Энэхүү үйлчлэл нь зөвхөн тухайн нөхцөл байдлын хурцадмал байдлаас бус, харин алба хаагч болон иргэн хоёрын хоорондох хууль эрх зүйн ойлголтын зөрүү, нийгмийн хэвшмэл хандлагаас ихээхэн шалтгаалдаг. Иргэд хууль сахиулагчийн тавьсан шаардлагын хууль ёсны байдал, түүнийг эсэргүүцвэл үүсэх үр дагаврыг хэрхэн ойлгож байгаа нь алба хаагчийн аюулгүй байдалд шууд нөлөөлдөг.

Энэхүү асуудлыг тодруулах зорилгоор Цагдаагийн ерөнхий газраас хууль сахиулагчийг эсэргүүцэх гэмт хэрэг, зөрчилд холбогдсон иргэдийн дунд явуулсан санал асуулгын үр дүн онцгой ач холбогдолтой юм. Уг судалгаа нь алба хаагч-иргэний харилцаанд үүсдэг эрсдэлт нөхцөлийн суурь шалтгааныг ойлгоход чухал баримт болно.

Цагдаагийн ерөнхий газраас хууль сахиулагчийг эсэргүүцэх гэмт хэрэг, зөрчлийн талаарх иргэдийн мэдлэг, ойлголтыг тодруулах зорилгоор түүвэр судалгааны арга ашиглан

дүүргүүдийн цагдаагийн газар, хэлтэст шалгагдаж буй гэмт хэрэг, зөрчлийн холбогдогч 93 иргэнийг хамруулан, санал асуулга авч, дүнг нэгтгэжээ (ЦЕГ Х. х., 2025).

Оролцогч 93 иргэний 74 буюу 79.5 хувь эрэгтэй, 19 буюу 20.4 хувь эмэгтэй байна. Насны байдлаар нь авч үзвэл: 18-19 насны 4, 20-24 насны 15, 25-29 насны 15, 30-34 насны 23, 40-44 насны 11, 45-аас дээш 6 иргэн хамрагдсан байна.

Боловсролын хувьд дээд боловсролтой 34, тусгай дунд боловсролтой 3, бүрэн дунд боловсролтой 50, бага боловсролтой 4, ажил эрхлэлтийн хувьд хувиараа хөдөлмөр эрхэлдэг 33, тэтгэвэрт 1, ажилгүй 20, хувийн байгууллагад ажилладаг 19, төрийн байгууллагад ажилдаг 13, оюутан 6, сурагч 1, малчин 1 тус тус хамрагджээ.

Судалгаанд хамрагдсан иргэдээс “Цагдаагийн алба хаагч албадлага хэрэглэх нь зөв үү?”, “Цагдаагийн алба хаагчийн тавьсан хууль ёсны шаардлагыг эсэргүүцэхээр хүч хэрэглэх, хүч хэрэглэхээр заналхийлж буй үйлдэл нь Эрүүгийн хуулийн 23.1 дүгээр зүйлд заасан “Хууль сахиулагчийг эсэргүүцэх” гэмт хэрэг гэдгийг та мэдэх үү?, “Хууль сахиулах чиг үүргийг хэрэгжүүлж байгаа төрийн албан хаагчаас тавьсан хууль ёсны шаардлагыг биелүүлээгүй, эсхүл биелүүлэхгүй байхыг уриалсан, үйл ажиллагаанд нь саад учруулсан, хүч хэрэглэхгүйгээр эсэргүүцсэн, эсхүл доромжилсон тохиолдолд Зөрчлийн тухай хуульд зааснаар хариуцлага тооцдог гэдгийг та мэдэх үү? гэсэн 3 асуумжаар санал асуулга авахад судалгаанд хамрагдсан иргэдийн 67 буюу 72 хувь нь “алба хаагч гэмт хэрэг, зөрчлийг таслан зогсоох зорилгоор хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу биеийн хүч, тусгай хэрэгсэл, галт зэвсэг хэрэглэх нь зөв” гэж хариулсан боловч, 70 буюу 75.2 хувь нь “алба хаагчийн тавьсан хууль ёсны шаардлагыг биелүүлээгүй, эсэргүүцсэн, эсхүл доромжилсон, хүч хэрэглэх, хүч хэрэглэхээр заналхийлж буй үйлдэлд Зөрчлийн болон Эрүүгийн хуульд заасны дагуу хариуцлага тооцдог гэдгийг мэдэхгүй” гэж хариулжээ.

Энэхүү судалгаа нь зүгээр нэг иргэдийн эрх зүйн мэдлэгийн түвшнийг харуулаад зогсохгүй, тэдний хууль сахиулах үйл ажиллагааны талаарх ойлголт, төсөөлөл дотор оршиж буй гүнзгий, дотоод зөрчлийг илчилж байна. Энэ нь хууль сахиулагчийг эсэргүүцэх явдал яагаад буурахгүй байгаагийн өөр нэг суурь шалтгааныг тодруулж өгч буй чухал баримт юм.

Судалгааны хамгийн анхны бөгөөд чухал үр дүн бол иргэдийн дийлэнх олонх буюу 72 хувь нь “цагдаагийн алба хаагч хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу албадлага хэрэглэх нь зөв” (ЦЕГ Х. х., 2025) гэж үзсэн явдал юм. Энэ нь Макс Вэбэрийн онолын санааг бодитоор нотолж байна. Өөрөөр хэлбэл, иргэд онолын болон хийсвэр түвшиндээ төрд хүч хэрэглэх монопол эрх байх ёстой, цагдаа тэрхүү эрхийг нийгмийн дэг журмыг сахиулахын тулд хэрэгжүүлэх нь хууль ёсны зүйл гэдгийг хүлээн зөвшөөрдөг.

Тэд цагдааг зүгээр нэг хувь хүн биш, харин дэг журмыг сахиулах зорилготой, төрийн төлөөлөгч гэдгийг ухамсарладаг. Энэ нь нийгмийн гэрээний суурь ойлголт иргэдийн дунд тодорхой хэмжээнд төлөвшсөнийг харуулж байна. Тэд анархи байдлыг хүсэхгүй байгаа бөгөөд, дэг журмыг тогтоохын тулд хүч хэрэглэх шаардлага гардаг гэдгийг ойлгодог.

Гэвч энэхүү онолын хүлээн зөвшөөрөлт нь бодит үйлдэл, түүний үр дагавартай тулгарах үед бүрэн алга болж байгаа нь судалгааны хамгийн ноцтой бөгөөд зөрчилтэй үр дүн юм. Иргэдийн дөрөвний гурав буюу 75.2 хувь нь “цагдаагийн тавьсан хууль ёсны шаардлагыг эсэргүүцэх, доромжлох, хүч хэрэглэх нь Эрүүгийн болон Зөрчлийн тухай хуулийн дагуу хариуцлага хүлээлгэдэг гэмт үйлдэл болохыг мэдэхгүй” (ЦЕГ Х. х., 2025) гэж хариулжээ.

Энэ нь дараах хоёр гүнзгий асуудлыг илчилж байна. Үүнд:

- Хийсвэр зөвшөөрөл ба бодит үйлдэл хоорондын ангал: Иргэд “цагдаа хүч хэрэглэж болно” гэсэн ерөнхий санааг зөвшөөрдөг ч, өөрт нь эсвэл өөрийн нүдэн дээр болж буй тодорхой нэг нөхцөл байдалд цагдаагийн шаардлагыг биелүүлэхээс татгалзах, эсэргүүцэх

нь ямар хууль зүйн үр дагавартай болохыг огт ойлгодоггүй. Тэд өөрсдийн эсэргүүцлийг “иргэний эрхээ хамгаалж буй үйлдэл”, “шударга бус явдалтай тэмцэж буй хэрэг” гэж зөвтгөдөг байж болох ч, тэр нь хуулиар хориглосон гэмт хэрэг, зөрчлийн бүрэлдэхүүний шинжийг бүрэн агуулж байгааг ухамсарладаггүй.

- Хариуцлагын системийн сул тал: Энэхүү нийтлэг үл мэдлэг нь зөвхөн иргэдийн эрх зүйн боловсрол муу байгаагийн шинж хараахан биш. Энэ нь ял завших соёл болон хариуцлагын тогтолцоо үр дүнгүй байгаагийн шууд тусгал мөн. Хэрэв хууль сахиулагчийг эсэргүүцсэн хэрэг бүр хатуу шийтгэгддэг, энэ тухай мэдээлэл нийгэмд түгдэг байсан бол иргэдийн дийлэнх нь ийм үйлдэл ноцтой үр дагавартайг мэдэх байсан. Гэтэл бодит байдал дээр хэргүүд хаагдаж, зөрчил болох замаар зүйлчлэл өөрчлөгдөж, гэмт этгээдүүд хариуцлагаас мултарч байгаа нь “цагдааг эсэргүүцээд яадаг ч үгүй юм билээ” гэсэн буруу ойлголт, туршлагыг нийгэмд бий болгож, хуулийн сүрийг үгүй хийж байна.

Энэхүү судалгаа нь хууль сахиулагчийн аюулгүй байдалд нөлөөлж буй макро хүчин зүйлсийн нэг болох нийгмийн түвшний ойлголтын гажуудлыг тодорхой харууллаа. Асуудал нь иргэд цагдаагийн эрхийг бүрмөсөн үгүйсгэж, анархийг хүсэж байгаадаа бус, харин тэд төрийн хүч хэрэглэх эрхийг онолын хувьд хүлээн зөвшөөрдөг атлаа, тэрхүү эрхийг бодитоор хэрэгжүүлэхэд саад учруулах, эсэргүүцэх нь ямар ноцтой хууль зүйн үр дагавартай болохыг огт мэддэггүй, эсвэл үл тоомсорлодог “зөрчилтэй ухамсар”-тай байна.

Энэхүү үл мэдлэг нь иргэдийн буруугаас илүүтэй, хуулийг хэрэгжүүлэх ёстой төрийн тогтолцоо өөрөө сул, үр нөлөөгүй, ял завших боломжийг олгож байгаагаас үүдэлтэй үр дүн юм. Хэрэв хийсэн үйлдлийнхээ хариуцлагыг хүн бүр хүлээдэг бол хуулийн талаарх мэдлэг, ойлголт аяндаа дээшилдэг.

Эцсийн дүнд, энэхүү судалгааны үр дүн нь хууль сахиулагчийн аюулгүй байдлыг хангахын тулд зөвхөн алба хаагчдыг сургах, хамгаалах хэрэгслээр хангах нь хангалтгүй болохыг дахин нотолж байна. Үүний оронд нийгэмд чиглэсэн, эрх зүйн үр дагаврыг тодорхой, ойлгомжтойгоор таниулан мэдүүлэх, мөн хамгийн чухал нь хуулийг нэг мөр, хатуу чанд, алагчлалгүй хэрэгжүүлж, гэмт үйлдэл бүр хариуцлага дагуулдаг гэдгийг нийгэмд ойлгуулах нь хууль сахиулагчийг хамгаалах хамгийн үр дүнтэй, урт хугацааны хамгаалалт болох нь зайлшгүй билээ.

Энэхүү судалгааны үр дүн нь алба хаагч-иргэний харилцан үйлчлэл дэх аюулгүй байдал нь зөвхөн иргэдийн эрх зүйн ухамсар, мэдлэгээс шалтгаалаад зогсохгүй, тэдгээр үйлдлийг зохицуулж буй хууль тогтоомж өөрөө хэр зэрэг тодорхой, хэрэгжих чадвартай, мөн хууль сахиулагчийг хамгаалах механизм нь хэр хүчтэй вэ гэдэг асуулттай шууд холбогдож байна. Иргэдийн дунд хуулийн үр дагаврын талаарх "үл мэдлэг" өргөн тархсан нь нэг талаар хуулийн сурталчилгааны асуудал боловч, нөгөө талаар хууль өөрөө хууль сахиулагчийг эсэргүүцсэн үйлдэлд оногдуулах хариуцлагыг хэрхэн тодорхойлж, практикт хэрхэн хэрэгжүүлж байгаагаас ихээхэн хамаарна.

Иймд, микро түвшний шинжилгээний дараагийн алхам болж, хууль сахиулагчийн аюулгүй байдлыг хангах хууль зүйн орчныг нарийвчлан судлах нь зүйтэй юм. Тодруулбал, Монгол Улсын Эрүүгийн хууль болон Зөрчлийн тухай хуульд “Хууль сахиулагчийг эсэргүүцэх” гэмт хэрэг, зөрчлийг хэрхэн тодорхойлж, ямар хариуцлага хүлээлгэхээр заасан бэ? Эдгээр хуулийн заалт нь практикт алба хаагчдыг бодитоор хамгаалж чадаж байна уу?, эсвэл хуулийн хийдэл, хэрэгжилтийн сул байдлаас болж иргэдийн дунд ял завших соёлыг дэлгэрүүлэхэд нөлөөлж байна уу? гэдгийг тус тусад нь дэлгэрүүлэн авч үзье.

Иргэдийн дундах эрх зүйн мэдлэгийн зөрүү, хариуцлагын талаарх төсөөлөл сул байгаа нь нэг талаар хууль сурталчлах ажлын дутагдал боловч, нөгөө талаас илүү гүнзгий буюу хууль тогтоомжийн бүтэц, хэрэгжилт дэх хийдэлтэй шууд холбоотой байдаг. Хууль сахиулагчийг эсэргүүцэх үйлдэл нь нийгмийн хор аюулын шинж чанараасаа хамааран

Эрүүгийн хуулиар зохицуулагдах гэмт хэрэг, эсвэл Зөрчлийн тухай хуулиар зохицуулагдах зөрчил гэж ангилагддаг.

Одоогийн хүчин төгөлдөр үйлчилж буй 2015 оны Эрүүгийн хуулийн 23.1 дүгээр зүйлд “Хууль сахиулагчийг эсэргүүцэх” гэмт хэргийг “Хууль сахиулагчийг албан үүргээ биелүүлэхтэй нь холбогдуулан хүч хэрэглэсэн, хүч хэрэглэхээр заналхийлж эсэргүүцсэн” (Эрүүгийн хууль, 2015) гэж тодорхойлсон. Энэхүү гэмт хэргийг галт зэвсэг, тусгайлан бэлтгэсэн зэвсгийн чанартай зүйл хэрэглэсэн, эсхүл хууль сахиулах албаны тоног төхөөрөмж, барилга байгууламжид халдсан бол хүндрүүлж үздэг.

Энэхүү зохицуулалт нь өнгөц харахад тодорхой мэт боловч практикт ноцтой хийдлийг үүсгэж байна. Гол асуудал нь хууль сахиулагчийн эрүүл мэндэд хохирол учирсан тохиолдолд уг зүйл ангид тусгайлан хүндрүүлэх нөхцөл байдал орхигдсон явдал юм. Үүний үр дүнд, мөрдөн шалгах ажиллагааны явцад хууль сахиулагчийн биед хөнгөн, хүндэвтэр, хүнд гэмтэл учруулсан тохиолдолд Эрүүгийн хуулийн 23.1 дүгээр зүйл (Хууль сахиулагчийг эсэргүүцэх) болон 11 дүгээр бүлэгт заасан “Хүний эрүүл мэндийн халдашгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг”-ийн холбогдох зүйл (11.1, 11.4, 11.6)-ийг давхар зүйлчлэх шаардлагатай болдог. Энэхүү давхар зүйлчлэл нь дараах сөрөг үр дагавартай:

Гэмт хэргийн объектын гажуудал: Хууль сахиулагчийг эсэргүүцэх гэмт хэргийн үндсэн объект нь зөвхөн тухайн алба хаагчийн эрүүл мэнд бус, юун түрүүнд төрийн захиргааны хэвийн үйл ажиллагаа, хуулийн сүр хүч, төрийн нэр хүнд байдаг. Гэтэл гэмтлийг тусад нь зүйлчилснээр, хууль сахиулагчид халдсан үйлдлийг энгийн иргэд хоорондын зодоон, танхайн хэрэгтэй адилтган үзэх хандлагыг бий болгож, гэмт хэргийн нийгмийн хор аюулын мөн чанарыг бүдгэрүүлдэг. Энэ нь төрийн төлөөлөгчид халдсан үйлдлийн онцгой шинжийг үгүйсгэж, ялын бодлогыг сулруулахад хүргэдэг.

Хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны хүндрэл: Хоёр тусдаа гэмт хэргийн бүрэлдэхүүнийг нотлох нь мөрдөгч, прокурорын ажлыг хүндрүүлж, хэргийн эцсийн шийдвэр удаашрах, эсвэл хялбаршуулсан журмаар шийдвэрлэхдээ зөвхөн гэмтлийн зүйл ангиар шийтгэж, эсэргүүцсэн үйлдлийг нь орхигдуулах эрсдэлийг бий болгодог. Энэ нь ЦЕГ-ын судалгаанд дурдсан “ял завших соёл”-ыг улам бэхжүүлж, иргэдийн дунд “цагдааг зодчихоод зүгээр нэг танхайн хэргээр шийтгүүлдэг” гэсэн буруу ойлголтыг бий болгоход нөлөөлнө.

Зөрчлийн тухай хуулийн 15.2 дугаар зүйл (Төрийн албан тушаалтны шийдвэрийг үл биелүүлэх, үйл ажиллагаанд нь саад учруулах)-д зөрчлийг тодорхойлж, “хууль сахиулагчийн тавьсан хууль ёсны шаардлагыг биелүүлээгүй, үйл ажиллагаанд нь саад учруулсан, хүч хэрэглэхгүйгээр эсэргүүцсэн, эсхүл доромжилсон” бол торгох шийтгэл оногдуулахаар заасан байдаг. Энэхүү зохицуулалт нь хүч хэрэглээгүй бага зэргийн эсэргүүцлийг зохицуулах зорилготой ч дараах сул талтай:

Урьдчилан сэргийлэх нөлөө сул: Торгох шийтгэл нь ихэнх тохиолдолд гэмт этгээдэд бодит үр нөлөө үзүүлж, цаашид ийм үйлдэл хийхээс сэргийлж чаддаггүй. Ялангуяа согтууруулах ундаа хэрэглэсэн үедээ хууль сахиулагчийг удаа дараа доромжлох, шаардлагыг нь үл тоомсорлох зэрэг үйлдэл нь нөхцөл байдлыг хурцатгаж, Эрүүгийн гэмт хэрэгт шилжих эрсдэлийг бий болгодог.

Зөрчлийн тухай хуульд заасан “хүч хэрэглэхгүйгээр эсэргүүцэх” болон Эрүүгийн хуульд заасан “хүч хэрэглэхээр заналхийлэх” хоёрын хооронд тодорхойгүй “саарал бүс” үүсдэг. Жишээлбэл, алба хаагчийн эсрэг чиглэсэн түрэмгий, заналхийлсэн өнгө аястай үг хэллэг, биеийн хөдөлгөөн нь заналхийлэл мөн үү, эсвэл зүгээр л доромжлол уу гэдгийг ялгахад хүндрэлтэй байдаг. Энэхүү тодорхойгүй байдал нь хуулийг нэг мөр хэрэгжүүлэхэд саад болдог.

Дүгнэлт

Монгол Улсын одоогийн хууль зүйн орчин нь хууль сахиулагчийг эсэргүүцсэн үйлдлийг шийдвэрлэхэд тодорхой хийдэлтэй байна. Эрүүгийн хууль нь алба хаагчийн эрүүл мэндэд учирсан хохирлыг өөрийн бүрэлдэхүүндээ багтааж чадаагүйгээс гэмт хэргийн жинхэнэ объектыг хамгаалж чадахгүйд хүрч байхад, Зөрчлийн тухай хууль нь урьдчилан сэргийлэх, таслан зогсоох бодит хөшүүрэг болж чадахгүй байна. Хуулийн энэхүү бүтцийн сул тал нь иргэдийн “зөрчилтэй ухамсар” болон “ял завших соёл”-ыг бий болгож буй суурь хүчин зүйлсийн нэг мөн. Энэхүү дүн шинжилгээ нь хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгох шаардлагатайг харуулж байна.

Алба хаагчдын аюулгүй байдал нь нийгмийн легитимт байдлын хямрал, авлигын түвшин, байгууллагын дотоод бодлого, соёл, хүний нөөцийн удирдлага, мөн хууль эрх зүйн орчны хийдэл, хэрэгжилтийн сул байдал зэрэг олон хүчин зүйлийн цогц нөлөөлөл юм. Энэхүү судалгаа нь алба хаагчдын аюулгүй байдлыг хангахын тулд зөвхөн биет хамгаалалт, сургалтаар хязгаарлагдахгүй, харин төрийн легитимт байдлыг сэргээх, авлигатай тэмцэх, байгууллагын дотоод засаглалыг сайжруулах, мөн хууль тогтоомжийг боловсронгуй болгож, түүний хэрэгжилтийг чангатгах зэрэг иж бүрэн арга хэмжээ авах шаардлагатайг харуулж байна. Нийгэмд хуулийн үр дагаврыг тодорхой, ойлгомжтойгоор таниулж, хуулийг алагчлалгүй хэрэгжүүлэх нь алба хаагчдыг хамгаалах хамгийн үр дүнтэй, урт хугацааны хамгаалалт болох юм.

Ашигласан материал

1. DiMaggio, P. J., & Powell. (1983). The iron cage revisited: Institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields. *American Sociological Review*, 48(2), хуудсд. 147–160. <https://doi.org/https://doi.org/10.2307/2095101>
2. GGGR. (2022). *Global Gender Gap Report insight report July 2022*. https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2022.pdf.-ээс Гаграсан
3. Habermas, J. (1975). *Legitimation crisis*. (Т. (Т. McCarthy, Орч.) Beacon Press.
4. Katz, D. &, & Kahn. (1978). *The social psychology of organizations (2nd ed.)*. Wiley.
5. Lawrence, P. R., & Lorsch, J. (1967). *Organization and environment: Managing differentiation and integration*. Harvard University Press.
6. Pfeffer, J. &, & Salancik. (1978). *The external control of organizations: A resource dependence perspective*. Harper & Row.
7. Reiss, A. J. (1971). *The police and the public*. Yale University Press.
8. Schein, E. H. (2010). *Organizational culture and leadership (4th ed.)*. Jossey-Bass.
9. Skogan, W. G., & Frydl, K. (2004). *Fairness and effectiveness in policing: The evidence*. National Academies Press.
10. The Asia Foundation. (2021). *Democracy in Mongolia: 2021 Survey of the Mongolian people's perceptions*. <https://asiafoundation.org/publication/democracy-in-mongolia-2021-survey-of-the-mongolian-peoples-perceptions/>-ээс Гаграсан
11. The Asia Foundation. (2021). *The 2021 survey of the Mongolian people's views: Perceptions of democracy and governance*. <https://asiafoundation.org/publication/the-2021-survey-of-the-mongolian-peoples-views/>-ээс Гаграсан
12. Transparency International. (2023). *Corruption perceptions index 2023*. <https://www.transparency.org/en/cpi/2023>-ээс Гаграсан
13. Transparency International. (2024). *Corruption perception index 2023*. Transparency International. <https://www.transparency.org/en/cpi/2023>-ээс Гаграсан
14. Tyler. (2006). *Why people obey the law*. Princeton University Press.
15. Weber, M. (1946). Politics as a vocation. I. H. Trans.), & I. H. Mills (Хян.)-Д, *From Max Weber: Essays in sociology* (I. H. Mills, Орч., хуудсд. 77-128). Oxford University Press.
16. Weber, M. (1978). *Economy and society: An outline of interpretive sociology (G. Roth & C. Wittich, Eds.)*. University of California Press.
17. M Weber. (1978). *Economy and society: An outline of interpretive sociology (G. Roth & C. Wittich, Eds.)*. University of California Press. (Original work published 1922).
18. Монцамэ. (2023 оны 01 31). Монгол Улс авлигын индексээр 116-д бичигдэж, авлига өсөж буй 10 орны нэг болжээ. Улаанбаатар.
19. ЦЕГ, Х. х. (2025). *Албан үүргээ гүйцэтгэх явцдаа алба хаагч гэмт хэрэг, зөрчил өртөж, хохирч буй шалтгаан, нөхцөлийн талаар*.
20. Эрүүгийн хууль, Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл №07 (2015 оны 12 03).

НАСАНД ХҮРЭЭГҮЙ ХҮНИЙ ХЭРЭГ ХЯНАН ШИЙДВЭРЛЭХ АЖИЛЛАГААГ БОЛОВСРОНГУЙ БОЛГОХ НЬ

MAKING JUVENILE CASE MANAGEMENT ESSENTIAL

Б.Одонгэрэл

*СИТИ Их сургуулийн Хууль зүйн сургуулийн захирал,
доктор (Ph.D), дэд профессор*

Товч агуулга: Энэхүү өгүүллээр Монгол Улсад насанд хүрээгүй хүний эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны өнөөгийн байдалд дүн шинжилгээ хийж, цаашид хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг сайжруулах арга замын талаар хөндөхийг зорилоо. Монгол Улсын 2015 оны Эрүүгийн хуульд насанд хүрээгүй хүнд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх, Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуульд заасан ажиллагааг тусгайлан зохицуулсан ч хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа нь хүүхдийн эрхийг бүрэн хангаж чадахгүй байна. Монгол Улсын хэмжээнд хүүхдийн гэмт хэрэгт холбогдсон байдлыг авч үзвэл, 2018 онд 956, 2019 онд 1356, 2020 онд 990, 2021 онд 921, 2022 онд 1540 хүүхэд гэмт хэрэгт холбогдон шалгагдсан нь хүн амтай харьцуулахад бага тоо биш юм.

Японд насанд хүрээгүй хүмүүсийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа нь Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулиас гадна Хүүхдийн тухай хууль гэж нэрлэгддэг тусдаа хуулиар зохицуулагддаг бөгөөд хэргийг гэр бүлийн шүүх гэж нэрлэгддэг тусдаа шүүх шийдвэрлэдэг. Сүүлийн жилүүдэд зөвхөн Япон гэлтгүй Солонгос, Сингапур зэрэг Азийн орнуудад насанд хүрээгүйчүүдийн тусгай шүүх байгуулж, хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа, нийгэмшүүлэх ажлыг үр дүнтэй хэрэгжүүлж байгаа сайн туршлага сүүлийн үед бий.

Тиймээс Монгол Улсад Азийн бусад орны жишгээр насанд хүрээгүй гэмт хэрэгтнүүдийн шүүхийг тусад нь байгуулах шаардлагатайг илтгэлээр хэлэлцэх юм. Ингэхдээ Япон, Солонгос, АНУ-ын жишиг туршлагыг судалж, өөрийн орны нөхцөл байдалтай харьцуулан тодорхой арга замыг эрэлхийлсэн.

Abstract: In this report, we will discuss the analysis of the current situation in which the Juvenile criminal procedure in Mongolia and ways to improve the handling of cases in the future. Although the 2015 updated Criminal Code of Mongolia specifically regulates the imposition of criminal responsibility on juveniles (14-18 age) and the criminal proceedings under the Criminal Procedure Code, the proceedings cannot fully satisfy children's rights. Considering the involvement of children in crime in Mongolia, 956 children were investigated for crime in 2018, 1356 in 2019, 990 in 2020, 921 in 2021, and 1540 in 2022, which is not a small statistic compared to the population.

Juvenile proceedings in Japan are governed by a separate law called the Juvenile Law in addition to the Criminal Procedure Law, and cases are resolved by a separate court called the Family Court. In recent years, not only in Japan, but also in other Asian countries such as Korea and Singapore, there are good experiences of establishing especial courts for juveniles and effectively implementing case proceedings and socialization recently.

Therefore, the report will discuss the need to establish a separate court for juvenile offenders in Mongolia, following the standards of other Asian countries. In doing so, we studied the standard experience of Japan, Korea, and the United States, and compared it with the situation in our own country, looking for a specific way.

Түлхүүр үгс: Насанд хүрээгүй хүн, хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа, эрх зүйн зохицуулалт, реабилитацийн систем

Keywords: Juvenile, judicial proceedings, legal regulation, rehabilitation system

Үндсэн хэсэг

Монгол Улс хүүхдийн эрхийг ханган хамгаалах талаар эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох, хүүхэд хамгааллын тогтолцоог сайжруулах чиглэлд чамлахааргүй хүчин чармайлт гаргаж байна гэж Хүний эрхийн үндэсний комиссын илтгэлд дурджээ.¹ Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 16 дугаар зүйлийн 11 дэх хэсэгт “Гэр бүл, эх нялхас, хүүхдийн ашиг сонирхлыг төр хамгаална” гэж заасан. Үүний дагуу хүүхдийн эрх, ашиг сонирхлыг хангаж хамгаалах эрх зүйн орчин бүрдүүлж, Хүүхэд харах үйлчилгээний тухай, Гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй тэмцэх тухай, Хүүхдийн эрхийн тухай, Хүүхэд хамгааллын тухай, Эрүүгийн хууль, Гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх тухай зэрэг хуулиуд шинэчлэн батлагдаж, хүүхэд хамгааллын хамтарсан баг, түр хамгаалах байр, нэг цэгийн үйлчилгээний төв, хүүхдийн эрхийн хууль зүйн хороо зэрэг хүүхэд хамгааллын шинэ механизмууд ажиллаж байна. Эдгээр нь хүүхэд гэмт хэрэг, зөрчилд холбогдохоос урьдчилан сэргийлэх, хамгаалах боломж, нөхцөл өргөн хүрээнд бүрдсэн гэж комисс мөн дүгнэжээ.²

Эрүүгийн хуулийн 8.1 дүгээр зүйлд өсвөр насны хүнд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх үндэслэлийг заахдаа “Гэмт хэрэг үйлдэх үедээ арван дөрвөн насанд хүрсэн ба арван найман насанд хүрээгүй байсан хүнд энэ бүлэгт заасан үндэслэл, журмын дагуу эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэнэ.” гэжээ. Өсвөр насны хүнд хүлээлгэх эрүүгийн хариуцлага нь түүний нас, биед тохирсон, эрүүл мэнд, ёс суртахуун, сэтгэцийн онцлогийг харгалзсан, нийгэмд өөрийн байр суурийг олоход туслах, боловсрол эзэмшүүлэх, үйлдсэн гэмт хэргийнх нь хор уршгийг ухамсарлуулах, гэмт хэрэг үйлдэхэд хүргэсэн орчин, хүмүүсийн нөлөөнөөс тусгаарлах, шаардлагатай тохиолдолд гэмт хэрэг үйлдсэн өсвөр насны хүнийг хорьж хүмүүжүүлэхэд чиглэсэн байна³ гэж Эрүүгийн хуульд тусгайлан бүлэглэж хуульчилсан нь гэмт хэрэг үйлдсэн хүүхдийн эрхийг хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны явцад хангахад чиглэсэн томоохон алхам болжээ. Түүнчлэн шүүхээс арван найман насанд хүрсэн ба хорин нэгэн насанд хүрээгүй хүнд энэ бүлэгт заасан үндэслэл, журмаар ял оногдуулж, хүмүүжлийн чанартай албадлагын арга хэмжээ хэрэглэхээр шийдвэрлэж болно гэж заасан нь 14-21 насны хүнд энэхүү бүлэгт заасан журам үйлчлэхийг тодотгожээ.

Насанд хүрээгүй хүний үйлдсэн гэмт хэрэгт хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны талаарх эрх зүйн зохицуулалт: Олон улсын ба гадаадын улсын харьцуулсан судалгаа

Насанд хүрээгүй хүний эрхийг хамгаалах, ялангуяа хэрэг хянан шийдвэрлэх асуудлыг тусгайлан авч үзэхэд чиглэсэн олон улсын баримт бичгүүдийн хамгаалалтын тогтолцоонд Хүүхдийн эрхийн тухай НҮБ-ын конвенц⁴, Хүүхдийн эрх, сайн сайхны тухай НҮБ-ын Африкийн дүрэм⁵, Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Хүүхдийн Шүүхийн Хэрэг эрхлэх доод жишиг дүрэм (Бээжингийн дүрэм), Эрх чөлөөгөө хасуулсан насанд хүрээгүй хүнийг хамгаалах НҮБ-ын Удирдамж, Хүүхдийн гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх НҮБ-ын Удирдамж (Эр-

¹ Монгол Улс дахь хүний эрх, эрх чөлөөний байдлын талаарх 22 дахь илтгэл, 2023 он, 327 дахь тал. <https://nhrcm.gov.mn/assets/img/58c1302622c8c88d036544f656fdff5d.pdf>

² Мөн тэнд.

³ Эрүүгийн хууль, 8.1 дүгээр зүйлийн 2 дахь хэсэг.

⁴ <https://legalinfo.mn/mn/detail/1276>

⁵ https://au.int/sites/default/files/treaties/36804-treaty-african_charter_on_rights_welfare_of_the_child.pdf

Риядын удирдамж), Дэлхийн Эрүүгийн процессын загвар хууль (Model Code of Criminal Procedure) зэргийг хамааруулж болох юм.

Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд хүүхдийн эрхийг ханган хамгаалах талаар олон улсад онцгойлон авч үзэх талаар Хүүхдийн эрхийн тухай конвенцын 3 дугаар зүйлд “нийгмийн хамгааллын улсын буюу хувийн байгууллага, шүүх, захиргааны болон хууль тогтоох байгууллагаас хүүхдийн талаар явуулах аливаа үйл ажиллагаанд юуны өмнө хүүхдийн дээд ашиг сонирхлыг хангахад анхаарлаа хандуулна” гэж, НҮБ-ын 1985 онд баталсан Насанд хүрээгүй хүмүүсийн талаарх хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа явуулах наад захын жишиг дүрмийн 17.1 дүгээр зүйлийн 6-д “Насанд хүрээгүй хүний эрх чөлөөг хязгаарлах шийдвэрийн асуудлыг нарийвчлан, хянан хэлэлцсэний дараа энэ хязгаарлалтыг бололцооны хирээр хамгийн багаар тогтооно... 17.1-ийн тайлбарын 4 дэх хэсэгт “Хорихоос өөр төрлийн ял хэрэглэх боломжийг ямагт харгалзах... Насанд хүрээгүй хүний сайн сайхан байдал, ирээдүйг хангах сонирхол ямагт тодорхойлогч хүчин зүйл, харгалзах баримт болно...” гэж тус тус заасан.

Дэлхийн Эрүүгийн процессын загвар хууль (цаашид Процессын загвар хууль гэх) нь эрүүгийн эрх зүйн үйл ажиллагаа, процессын тухай нийтлэг стандартуудыг (үүнд: гэмт хэрэг үйлдсэн хүүхдийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа багтана) тогтоож, улс орнуудад тэрхүү наад захын стандартыг бий болгох үүднээс үндэсний хууль тогтоомжийг нийцүүлэн хөгжүүлэх шаардлагыг дэвшүүлдэг. Тус Загвар хуулийн зорилго нь шударга байдал, тэгш байдлыг хангах, тамлан зовоох, эрүүдэн шүүхтэй тэмцэх, хуулийн тогтворжилт, нэгдмэл байдлыг хангах, Эрүүгийн шүүхийн үйл ажиллагааг хялбаршуулах: Процессын бүх шатанд үйл ажиллагааг тодорхой, хялбар болгох юм. Иймд насанд хүрээгүй хүний хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд баримтлах наад захын стандартуудыг тоймлон ЭХХШТХ-ийн 18 дугаар бүлэг болон холбогдох бусад эрх зүйн зохицуулалттай харьцуулан авч үзье.

1. Дэлхийн Эрүүгийн Процессын загвар хуульд нэн тэргүүнд энэхүү juvenile буюу гэмт хэрэг үйлдсэн хүүхэд гэдэгт ямар насны хүнийг хамруулах тухай заасан.⁶

Монгол Улсад хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд өсвөр насны хүн, насанд хүрээгүй хүн, хүүхэд гэсэн нэр томъёог янз бүрээр хэрэглэж байна. Хүүхдийн эрхийг хамгаалах тухай хууль, Хүүхэд хамгааллын тухай хууль, Хүүхэд харах үйлчилгээний тухай хууль, Гэмт хэрэг, зөрчлөөс урьдчилан сэргийлэх тухай хууль, Гэр бүлийн хүчирхийлэлтэй тэмцэх тухай хууль зэрэг хуулиудад “хүүхэд” гэж, Эрүүгийн хууль, Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуульд “өсвөр насны хүн”, “насанд хүрээгүй хүн”⁷ гэж хэрэглэж байгаа бол, 2002 оны Эрүүгийн хууль,⁸ Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуульд “насанд хүрээгүй этгээд” гэх нэр томъёог хэрэглэж байсан⁹ бөгөөд насны хувьд тодорхойлохдоо “арван дөрвөн насанд хүрсэн ба арван найман насанд хүрээгүй байсан хүн”¹⁰ гэж, харин 14 насанд хүрээгүй бол “бага насны хүүхэд” гэсэн нэр томъёог¹¹ хэрэглэж байна.

Тэгвэл олон улсад хүүхэд гэсэн нэр томъёо, түүний насны хязгаарыг тодорхойлохдоо Хүүхдийн эрхийн конвенцод “энэхүү Конвенцын зорилгод тухайн хүүхдэд хэрэглэх хуулийн дагуу тэрээр 18 наснаас өмнө насанд хүрсэнд тооцогдоогүй бол 18 нас хүрээгүй хүн бүрийг

⁶ Дэлхийн Эрүүгийн процессын загвар хууль, 1 дүгээр зүйл (26)

⁷ Эрүүгийн хууль, 3.2 дугаар зүйл. ЭХХШТХ-ийн 14.9 дүгээр зүйлийн 2 дахь хэсгийн 2.2.

⁸ Эрүүгийн хуулийн 55,56,62,69 зэрэг 12 зүйлд энэ нэр томъёог хэрэглэжээ. 2002 он, <https://legalinfo.mn/mn/detail/12172>

⁹ Эрүүгийн байцаан шийтгэх хуулийн 37 дугаар зүйл зэрэг 35 зүйлд насанд хүрээгүй этгээд гэсэн нэр томъёогоор хүүхдийг тодорхойлсон, 2002 он, <https://legalinfo.mn/mn/detail/59>

¹⁰ Эрүүгийн хууль, 8.1 дүгээр зүйл.

¹¹ Эрүүгийн хууль, 10.1 дүгээр зүйлийн Тайлбар: -Энэ хуульд заасан "бага насны хүүхэд" гэж арван дөрвөн насанд хүрээгүй хүнийг ойлгоно.

хүүхэд гэнэ.”¹², Дэлхийн Эрүүгийн загвар хуулийн 1 дүгээр зүйлд “хүүхэд гэж 18 наснаас доош насны хүнийг хэлнэ.”¹³ гэжээ. Харин өсвөр насны хүнийг Дэлхийн Эрүүгийн загвар хуульд “өсвөр насны хүн (juvenile) гэж 12-18 насны хүнийг хэлнэ” насанд хүрээгүй хүн гэсэн нэр томъёог Дэлхийн Эрүүгийн Процессын загвар хуулиар тодорхойлохдоо арван хоёроос арван найман насны хүүхэд¹⁴ гэж тус тус тодорхойлсон бол 1985 оны НҮБ-н өсвөр насны хүнд хэрэглэх шүүн таслах ажиллагаа явуулах наад захын жишиг дүрэм буюу Бээжингийн дүрмийн 2 дугаар зүйлд өсвөр насны хүн нь тухайн улсын эрх зүйн тогтолцоонд тодорхойлсон бол гэмт хэрэг үйлдсэн хүүхэд болон залуу хүн байж болно гээд тайлбар хэсэгтээ өсвөр насны гэмт хэрэгтнийг 7-18 нас ба түүнээс дээш насны хүрээнд тодорхойлж болох талаар дурджээ.¹⁵

2. Насанд хүрээгүй хүний хэргийг шийдвэрлэхэд оролцох тусгай зөвлөл, хүүхдийн тусгайлсан шүүх байх шаардлагатайг заажээ.

Процессын загвар хуульд анхан болон давж заалдах шатны шүүхэд насанд хүрээгүй хүмүүсийн хэргийг хянан шийдвэрлэх шүүгчдийн тусгай бүрэлдэхүүн (зөвлөл)-ийг томилох тухай заасан.¹⁶ Сэжигтэн, яллагдагч нь насанд хүрээгүй хүн байх бүхий л тохиолдолд энэхүү тусгай зөвлөлөөр заавал хэлэлцүүлж байхыг улс орнуудад даалгасан юм. Тусгай зөвлөл нь насанд хүрээгүй хүний холбогдох гэмт хэргийн талаар зохих мэдлэг чадвар, туршлагатай, сургалтад хамрагдсан 3 шүүгчийн бүрэлдэхүүнээс бүрдэнэ.¹⁷ Энэхүү тусгай зөвлөл нь Хүүхдийн тусгай шүүхээс ялгаатай. Эрүүгийн эрх зүйн зарим эрдэмтэд улс бүр заавал хүүхдийн эрүүгийн хэргийн шүүхтэй байх ёстой гэж үздэг бол зарим нь пост-социалист болон хүний нөөцийн хомсдолтой улс орнуудад хүүхдийн эрүүгийн тусгай шүүх байгуулах боломжгүй тул дор хаяж энэхүү загвар хуулиар хүүхдийн тусгай зөвлөлийг байгуулах стандартыг хуульчлах шаардлагатай гэж энэхүү шийдлийг оруулжээ. Тусгай зөвлөл нь Процессын загвар хуулийн дагуу дангаар болон бүрэлдэхүүнээр хүүхдийн хэргийг шийднэ. Процессын загвар хуулиар аливаа улс боломжтой тохиолдолд хүүхдийн эрүүгийн шүүхийг тусад нь байгуулахаар эрмэлзэх ёстойг тодотгоод ийм тогтолцоонд шилжих хүртэл анхан болон давж заалдах шүүхүүдэд насанд хүрээгүй хүний хэргийг дагнан шүүх тодорхой тооны шүүгчдийг томилох нь зөв шийдэл юм гэжээ.

Гэмт хэрэг үйлдсэн насанд хүрээгүй хүний шүүх (Juvenile court)

Олон улсад хүүхдийн зүгээс үйлдсэн гэмт хэргийг тусгайлан шийдвэрлэх Насанд хүрээгүй хүний шүүх буюу Juvenile court (цаашид Juvenile court гэх) ажилладаг. Энэхүү тусгай шүүх нь хүүхдийн сэтгэл зүйг хамгаалах, тусгай сургалт, нийгэмшүүлэх хөтөлбөрт хамруулах, хүүхдийг илүү эерэг орчинд хүмүүжүүлэх зорилгоор шийдвэр гаргагдаараа онцлогтой юм. Гэмт хэрэгтэн хүүхэд нь насанд хүрсэн гэмт хэрэгтэнтэй харьцуулахад олон талаараа ялгаатай бөгөөд иймд хэрэг хянан шийдвэрлэх процесс төдийгүй оногдуулах ял шийтгэл нь хүүхдийг хүмүүжүүлэх, тэдний ирээдүйн хөгжилд эерэг нөлөө үзүүлэхэд чиглэсэн өвөрмөц зорилгыг агуулдаг.

АНУ-д Иллиной муж (Illinois)-ийн Насанд хүрээгүй хүний шүүхийн тухай хууль нь 1899 онд батлагдаж, анх удаа 18 наснаас доош хүүхдэд онцгой дүрэм, процессоор хэрэг хянан

¹² Хүүхдийн эрхийн конвенцийн 1 дүгээр зүйл.

¹³ Model Codes for Post-Conflict Criminal Justice, Article 1, <https://www.usip.org/model-codes-post-conflict-justice/volume-1>

¹⁴ Дэлхийн Эрүүгийн процессын загвар хууль (Model Code of Criminal Procedure)-ийн 1-р зүйлийн 26 дахь хэсэгт.

¹⁵ United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice ("The Beijing Rules"), Article 3, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/ProfessionalInterest/beijingrules.pdf>

¹⁶ Процессын загвар хууль, 322 дугаар зүйл.

¹⁷ Процессын загвар хууль, 322 дугаар зүйл, 3 дахь хэсэг

шийдвэрлэх ажиллагаа явуулахыг хуульчилсан юм. Тус хууль нь өсвөр насны хүнд насанд хүрсэн этгээдээс тусдаа хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны хуультай байх жишгийг АНУ-д төдийгүй дэлхийн бусад улсад ч дэлгэрүүлсэн юм. Өөрөөр хэлбэл, насанд хүрээгүй хүнд явуулах хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг насанд хүрсэн хүнээс ялгасан системийг төлөвшүүлэх нь эрүүгийн шүүхийн тогтолцоонд хамгийн зөв дэвшил болсон гэдгийг АНУ-ын дээд шүүхээс тогтоосон байдаг.¹⁸ Энэхүү Иллиной Насанд хүрээгүй хүний шүүхийн тухай хууль нь “*Parens patriae*” онолд үндэслэгдсэн ба “*Parents patriae*” онол нь латинаар “үндэсний эцэг эх” гэсэн утгатай (шинжээр нь “эх орон- эцэг эх нь байх”) үг бөгөөд энэ нь хүчирхийлэл үйлдсэн, хайхрамжгүй хандсан эцэг, эх, хууль ёсны асран хамгаалагчийн эсрэг төр тэдгээрийг хамгаалах үүргийг гүйцэтгэх эрх мэдлийг хэрэгжүүлэх буюу төрийн бүрэн эрхт эрх ашигт нийцүүлэн иргэдийнхээ сайн сайхны төлөөх эрх ашгийг хөндсөн тохиолдолд иргэний нэрийн өмнөөс шүүхэд нэхэмжлэл гаргах эрхтэй байдаг сургаал¹⁹ юм. Тухайлбал, зарим хүүхэд, хөдөлмөрийн чадваргүй хүмүүс, хөгжлийн бэрхшээлтэй хүмүүст зохих анхаарал халамж тавих чадвартай, хүсэл эрмэлзэлтэй эцэг эх байхгүй тул төрийн оролцоо шаардлагатай байдаг.

Насанд хүрээгүй хүнийг тусгайлсан шүүхээр хэргийг шийдвэрлэхэд тухайн этгээдийн холбогдсон гэмт хэргийн хөнгөн хүнд, хохирогчид хүч хэрэглэсэн эсэх, гэмт хэрэг үйлдсэн арга, хувийн байдал, өнгөрсөн амьдралын түүх, засарч хүмүүжих магадлал зэргийг харгалзан үздэг.²⁰ Ийнхүү тусдаа шүүх нь тухайн хэрэгт холбогдсон этгээдийн шүүх хурлыг хаалттайгаар, тэдний хамаарал бүхий хүмүүсийн хамт, харьцангуй сул ёс зүйн дүрэм буюу чөлөөт зарчим дээр үндэслэн гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг явуулдаг.²¹ Эрүүгийн шүүхийн тогтолцоонд гэм буруутай нь тогтоогдсоны дараа онц хүнд гэмт хэрэгт ял оногдуулах нь ихэвчлэн хорих ялаар шийтгэгддэг бол насанд хүрээгүй хүмүүсийн шүүхийн тогтолцоо нь аль болох хорихоос зайлсхийхийг эрмэлздэг.²² Өөрөөр хэлбэл, насанд хүрээгүй хүний шүүхийн тогтолцооны үндсэн зорилго нь олон нийтийн аюулгүй байдлыг хангахаас гадна өсвөр насны гэмт хэрэгтнийг хүмүүжүүлэх, нөхөн сэргээх, сэтгэл зүйн болон бусад эмчилгээ, туслалцаа үзүүлэх, ингэснээр тэднийг нийгэмд амжилттай эргүүлэн оруулах явдал юм.

Juvenile Court нь гэмт хэрэг үйлдсэн хүүхдийг хүмүүжүүлэх, сэтгэл зүйн болон нийгэмшүүлэх үйлчилгээ үзүүлэх зорилгоор ажилладаг. Тиймээс эдгээр шүүхүүдийн хамгийн сайн ажилладаг орнууд хүүхдийг гэмт хэрэг үйлдэхээс зайлсхийх, сөрөг үр дагаваргүйгээр амьдралд оруулах зорилготой олон төрлийн шийдлүүдийг хэрэгжүүлдэг. Олон улсын хэмжээнд Швед, Норвег, Австрали, Канад, Нидерланд, Швейцар зэрэг улс орнуудын Juvenile court нь тусгайлан боловсруулсан, үр дүнтэй системтэй бөгөөд олон талт хандлагатай ажилладаг. Эдгээр улс орнууд нь гэмт хэрэг үйлдсэн хүүхдийг хүмүүжүүлэх, нийгэмшүүлэх, сэтгэл зүйн тусламж үзүүлэх үйл явцыг маш сайн боловсруулж, хүүхдийн сэтгэл зүй, хөгжилд эерэг нөлөө үзүүлэх замаар гэмт хэрэгтнүүдийг хариуцлагатай, эрүүл иргэд болгож чадсан амжилттай туршлагыг хэрэгжүүлж байна.

Тухайлбал, Шведийн Juvenile court нь хүүхдийг гэмт хэрэгтэн биш, “хүмүүжүүлэх шаардлагатай этгээд” гэж үзэж, тэдний сэтгэл зүйн байдал, хүмүүжилд анхаардаг. Шведийн систем нь захиргааны шийдвэрээс илүүтэйгээр боловсрол, сэтгэл зүйн тусламжийг санал болгож, залуу гэмт хэрэгтнүүдийн сэтгэл зүйг сэргээж, нийгэмд эрүүл орчинд оруулахад

¹⁸ <https://www.cairn.info/revue-internationale-de-droit-penal-2004-1-page-535.htm>

¹⁹ https://www.law.cornell.edu/wex/parens_patriae#:~:text=The%20doctrine%20of%20parens%20patriae,well%2Dbeing%20of%20its%20citizens

²⁰ <https://www.cairn.info/revue-internationale-de-droit-penal-2004-1-page-535.htm>

²¹ Мөн тэнд.

²² <https://youth.gov/youth-topics/juvenile-justice>

анхаардаг. Өөрөөр хэлбэл, шүүх нь тусгай хүмүүжлийн хөтөлбөрүүд, эмчилгээ, сургалтын хөтөлбөрүүдээр дамжуулан гэмт хэрэг үйлдсэн хүүхдийг өөрчлөхийг зорьдог.

Канад улсад Juvenile court нь хүүхдийг олон талаас нь дэмжиж, хүмүүжүүлэхэд гол анхаарлаа хандуулдаг ба Хүүхдийн эрхийн хууль нь хүүхдийг хүмүүжүүлэхэд чиглэж, тэдний ирээдүйн хөгжил, сэтгэл зүйн байдлыг онцгой анхаардаг. Иймд тус улс хүүхдийн эрхийг хамгаалах зорилгоор нийгмийн үйлчилгээ, эмчилгээ, боловсролын хөтөлбөрүүдийг үзүүлдэг.

Финлянд улсад тус шүүх нь сэтгэл зүйн дэмжлэг, сургалт, нийгэмшүүлэх хөтөлбөрүүдийг ашигладаг. Финлянд дахь шүүхүүд нь хүүхдийг хэтэрхий хатуу шийтгэхээс илүүтэйгээр тэдний сэтгэл зүйг ойлгон, зөөлөн арга хэмжээг хэрэгжүүлдэг. Энэ улс нь реабилитацийн системийг²³ чухалчилж, хүүхдийг эрүүл сэтгэл зүйтэй, нийгэмд нийцсэн иргэн болгож хүмүүжүүлэхэд гол анхаарлаа хандуулдаг. Швейцар Улсын хувьд 2003 онд баталсан Насанд хүрээгүй хүний Эрүүгийн хууль (Juvenile Criminal Act) нь 2007 оны 1 дүгээр сарын 1-ний өдрөөс мөрдөгдөж, тус хуулиар насанд хүрээгүй хүнд оногдуулах эрүүгийн хариуцлагыг илүү өргөн, уян хатан байдлаар зохицуулсан юм. Түүнчлэн 2011 оны 1 дүгээр сарын 1-ний өдрөөс Насанд хүрээгүйчүүдийн Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийг батлан гэмт хэргийн үйлдэлд бус гэмт хэрэгтэнд шийтгэлд бус шинэчлэл, боловсролд анхаарлаа хандуулах зорилгыг тавьсан байна.²⁴

Азийн улсуудаас Япон, БНСУ, Энэтхэг зэрэг улсууд гэмт хэрэг үйлдсэн хүүхдийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд АНУ-ын жишгээр Juvenile law буюу насанд хүрээгүй хүний хэргийг хянан шийдвэрлэх тусгай хуулийг батлан хэрэгжүүлж байна. Япон улсад 20 дугаар зууны эхээс АНУ-ын өсвөр насны хүний шүүхийн жишгийг судалж, “Parents patriae” (эцэг эхийн тухай сургаал) онолыг тус улсад нэвтрүүлжээ. 1911 оноос Зөвлөл анх хуралдаж, 1922 онд Өсвөр насны хүний хууль (Juvenile Law) болон Засан хүмүүжүүлэх сургуулийн тухай хууль (Correctional School Law) тус тус батлагдсан юм. Тус хуулийн 1 дүгээр зүйлд өсвөр насны хүн нь 18 наснаас доош насны этгээд байхыг тодорхойлж, Эрүүгийн хуульд заасан гэмт хэрэг үйлдсэн өсвөр насны хүнд хамгаалалтын арга хэмжээ оногдуулахаар хуульчилсан юм.²⁵

Өмнөд Солонгос Улс 1958 онд Насанд хүрээгүй хүмүүсийн хууль (Juvenile Law)-ийг насанд хүрээгүй гэмт хэрэгтнүүдийн нийгмийн орчныг сайжруулах, хүмүүжүүлэх тогтолцоог хангах зорилгоор баталсан. Өөрөөр хэлбэл, энэ хуулийн зорилго нь насанд хүрээгүй гэмт хэрэгтнийг шийтгэхээс илүүтэй тэднийг өөрчлөх, засан хүмүүжүүлэх явдал юм. Түүнчлэн тус улсад Juvenile Court байгуулж хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд гэмт хэрэг үйлдсэн хүүхдийн эрхийг хангах, насанд хүрээгүй хүнийг гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, нийгэмшүүлэх процессыг иж бүрэн хэрэгжүүлж байгаараа Азийн бусад орнуудад шилдэг туршлагыг нэвтрүүлж байна.

3. Гэмт хэрэг үйлдсэн насанд хүрээгүй хүнд хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа явуулах зорилго, хэрэглэх зарчмыг тодорхойлжээ.

Процессын загвар хуулиар насанд хүрээгүй хүний хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд баримтлах зарчмыг тодорхойлсон ба үүнд нэгдүгээрт пропорциональ байдлын зарчим юм. Хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа нь насанд хүрээгүй хүний сайн сайхан байдлыг чухалчилж,

²³ Реабилитацийн систем гэдэг нь өвчтөн, гэмтэл авсан хүн, эсвэл сэтгэл санааны бэрхшээлтэй хүмүүсийн биеийн болон сэтгэл санааны байдлыг сайжруулах, тэднийг хэвийн амьдралд эргэн оруулахад чиглэсэн эмнэлгийн болон нийгмийн үйлчилгээний цогц үйл ажиллагааны багц юм. Энэ нь төрөл бүрийн эмчилгээ, дасгал хөдөлгөөн, сэтгэл заслын үйлчилгээ, амьдрах орчны зохион байгуулалт зэрэг олон төрлийн арга хэмжээтэй холбоотой байдаг.

²⁴ <https://www.defenceforchildren.org/wp-content/uploads/2015/05/Switzerland-CRC-template.pdf>

²⁵ Minoru Yokoyama, Discussion on Application Age of Japanese Juvenile Law before 2015, Kokugakuin Journal of Law and Politics, Vol 59, №2, 2021

насанд хүрээгүй хүнд үзүүлэх аливаа хариу үйлдэл нь тухайн хүн болон гэмт хэргийн нөхцөл байдалтай пропорциональ байх ёстой²⁶ гэж үздэг. Энэ заалт НҮБ-ын өсвөр насны хүнд хэрэглэх шүүн таслах ажиллагаа явуулах наад захын жишиг дүрэм (Бээжингийн дүрэм)-ийн 1.4 дүгээр зүйлд мөн тусгагдсан ба аливаа улс өсвөр насны хүмүүсийн шүүн таслах ажиллагааг үндэсний хөгжлийн салшгүй хэсэг гэж ойлгоно” гэсэн төдийгүй насанд хүрээгүй хүний хэрэг хянан шийдвэр ажиллагаа (Juvenile Justice) нь гэмт хэрэгтэн (хувийн, нийгмийн, гэр бүлийн байдал) болон гэмт хэргийн нөхцөл байдал, учруулсан хохирол зэрэг нь пропорциональ байдлаар хариу үзүүлэх зорилгыг агуулах тухай заажээ. Өөрөөр хэлбэл, өсвөр насны хүний сайн сайханд байдалд дэмжлэг үзүүлэх, насанд хүрээгүй хүнд гэмт хэргийн хүнд хөнгөнөөс шалтгаалахын зэрэгцээ хувийн байдлыг харгалзан ял оногдуулах явдал юм. Дээрх зарчмын хувийн байдлыг тодорхойлох тухай заалт ЭХХШТХ-ийн 18.3 дугаар зүйлд тодорхойлогдсон байдаг боловч 18.2 дугаар зүйлд заасан баримтлах нийтлэг шаардлага хэсэгт хуульчлагдаагүй учир дутагдалтай.

Процессын загвар хуулиар тогтоосон дараагийн зарчим нь насанд хүрээгүй хүнтэй харьцахдаа хүний нэр төр, үнэ цэнийн мэдрэмж, эрх, эрх чөлөөг хүндэтгэх, түүний нас, хүсэл эрмэлзлийг харгалзан үзэж, нөхөн сэргээх, нийгэмшүүлэх, нийгэмд үүрэг гүйцэтгэхэд нь дэмжлэг үзүүлэх зэрэг юм. Энэ заалт нь ЭХХШТХ-ийн 18.2 дугаар зүйлийн 1,2 дахь хэсэгт заасан “... эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг хангана, ... нэр төрийг хүндэтгэн харьцаж, хүмүүжих, алдаагаа засах боломж олгохыг анхаарч ажиллана” гэсэн заалтуудаар хангагдсан гэж үзэж болохоор байна.

Дараагийн зарчим болох хүүхдийн талаарх бүхий ажиллагаанд түүний эрх ашгийг нэн тэргүүнд анхаарах, хэрэг хянан шийдвэрлэх бүхий л ажиллагаанд насанд хүрээгүй хүний хувийн нууцыг хамгаалах, хууль бусаар сурталчлах, шошголох үйл явцаас болж түүнд хохирол учруулахаас зайлсхийх, мэдээллийн аюулгүй байдлыг бүрэн хангах зарчим нь ЭХХШТХ-ийн 18.2 дугаар зүйлийн 3 дахь хэсэгт “*ЭХХША-г хаалттай явуулж, шийдвэрийг олон нийтэд мэдээлэхдээ өсвөр насны шүүгдэгчийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхол, түүнд учирч болох бусад хор уршгийг тусгайлан харгалзана*” гэж хуульчилснаар хангагджээ. Түүнчлэн насанд хүрээгүй хүнд холбогдох хэргийг цаг алдалгүй, шуурхай шийдвэрлэх зарчим нь ЭХХШТХ-ийн 18.2 дугаар зүйлийн 4 дэх хэсэгт заасан “*Өсвөр насны шүүгдэгчид холбогдох хэргийг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг энэ хуульд заасан ердийн журмаар явагдах ажиллагаанаас шуурхай, богино хугацаанд явуулах нөхцөлийг шүүх хангаж ажиллана.*”²⁷ гэсэн заалтаар хангагдсан байна. Иймд Процессын загвар хуульд заасан зорилго, зарчмыг ЭХХШТХ-ийн 18 дугаар зүйлээр хангаж чадсан нь сайшаалтай гэж үзэж байна.

4. Насанд хүрээгүй хүнийг өөрчлөх хөтөлбөрүүдийг (Juvenile diversion program) хэрэгжүүлэх тухай Процессын загвар хуульд маш тодорхой дэлгэрэнгүй хуульчилжээ.

Хууль тогтоох эрх бүхий байгууллага нь хүүхдийг эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тогтолцоо (Criminal justice system) -оос шилжүүлэх хөтөлбөрийг бий болгох шаардлагатай. Үүнд: насанд хүрээгүй хүнд зөвлөгөө өгөх, “амьдрах ухаан”-ы сургалтад хамруулах, насанд хүрсэн хүний хяналтад өгөхөөр прокуророос даалгах, хөдөлмөр эрхлэх болон бусад мэргэжлийн сургалтад хамруулах, эвлэрүүлэн зуучлах, нийгмийн халамжийн үйлчилгээнд хамруулах зэрэг олон төрлийн арга хэмжээнүүд багтана. Эдгээр өөрчлөх хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэхдээ насанд хүрээгүй хүн өөрийн үйлдлийнхээ хариуцлагыг хүлээн зөвшөөрч, хохирогчтой эвлэрэхэд бэлэн байгаа эсэх, өөрийг нь шилжүүлэхийг зөвшөөрч байгаа эсэхийг шалгана. Энэхүү зөвшөөрсөн байдал нь НҮБ-ын өсвөр насны хүнд хэрэглэх шүүн таслах

²⁶ Процессын загвар хууль, 325 дугаар зүйл.

²⁷ ЭХХШТХ-ийн 18.2 дугаар зүйлийн 4 дэх хэсэг.

ажиллагаа явуулах наад захын жишиг дүрэм (Бээжингийн дүрэм)-ийн 11.3-т заасны дагуу нэн чухал юм.

Насанд хүрээгүй хүнд холбогдох хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны эрх зүйн орчин, өнөөгийн байдал

ЭХХШТХ-ийн 18 дугаар бүлэгт “Өсвөр насны сэжигтэн, яллагдагч, шүүгдэгчид холбогдох хэрэг хянан шийдвэрлэх” гэсэн тусгайлсан гарчигтайгаар өсвөр насны хүнд холбогдох хэргийг хянан шийдвэрлэхэд хэрэглэх заалтуудыг онцгойлон зохицуулж хуульчилсан. Өөрөөр хэлбэл, өсвөр насны сэжигтэн, яллагдагч, шүүгдэгчийн үйлдсэн гэмт хэрэгт эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа явуулахдаа энэ хуульд заасан ердийн журмаас гадна энэ бүлэгт заасан тусгай журмыг давхар баримтлахыг хуульчилжээ. Тус бүлэгт өсвөр насны хүнд 5.2 дугаар зүйлд зааснаар заавал өмгөөлөгч томилох тухай, шаардлагатай гэж үзвэл сурган хүмүүжүүлэгч, хүүхдийн асуудал эрхэлсэн ажилтныг байлцуулж болох талаар ерөнхий журмыг 18.1-р зүйлд заасан бол 18.2 дугаар зүйлд баримтлах шаардлагыг, 18.3 дугаар зүйлд насанд хүрээгүй хүний хувийн байдлыг тогтоох, хэргийг тусгаарлаж шийдвэрлэхийг 18.4 дүгээр зүйлд тодорхойлжээ. Түүнчлэн тус бүлэгт насанд хүрээгүй хүнийг дуудан ирүүлэх, баривчлах, мөрдөн байцаалтад хууль ёсны төлөөлөгч оролцох, цагдан хорих, хавтаст хэрэгтэй танилцуулах, шүүхийн хэлэлцүүлэг, шүүх хуралдаанд оролцуулах, танхимаас гаргах талаарх ажиллагааг хуульчилжээ.

ЦЕГ-аас гаргасан сүүлийн таван жилийн статистик мэдээллийг авч үзвэл, хүүхэд хохирсон, холбогдсон гэмт хэрэг, зөрчлийн тоо буурахгүй байна. Тухайлбал: хүүхэд хохирсон гэмт хэрэг 2018 онд 1688, 2019 онд 1598, 2020 онд 1181, 2021 онд 1365, 2022 оны байдлаар 2014 байна. Харин хүүхэд гэмт хэрэгт холбогдсон байдлыг авч үзвэл 2018 онд 956, 2019 онд 1356, 2020 онд 990, 2021 онд 921, 2022 онд 1540 хүүхэд гэмт хэрэгт холбогдон шалгагдсан.²⁸

ЦЕГ-аас гаргасан мэдээнээс үзэхэд 2021 онд 0-13 насны хүүхэд үйлдсэн гэмт хэрэг 2021 онд 216 байсан бол 2022 онд 452 болж 1 дахин нэмэгджээ. Хүйсийн хувьд авч үзвэл нийт 542 хүүхдийн эмэгтэй 20 эрэгтэй 432 байна. 14-17 насны өсвөр насны хүүхдийн хувьд 2021 онд 811 хүүхэд гэмт хэрэг үйлдсэн тоон мэдээ бүртгэгдсэн бол 2022 онд 1313 хүүхэд гэмт хэрэгт холбогджээ. 2022 онд бүртгэгдсэн нийт хэргийн 406 нь Эрүүгийн хуулийн 17.3 дугаар зүйлд заасан залилах гэмт хэрэг, 330 нь 17.1 дүгээр зүйл буюу хулгайлах гэмт хэрэг үйлдсэн бол 253 нь 11.6 дугаар зүйлд заасан хүний биед хөнгөн гэмтэл учруулах гэмт хэрэг үйлдсэн нь нийт гэмт хэргийн 75.3 хувийг эзэлж байна.

УЕПГ-ын Шүүхэд төрийг төлөөлөх хэлтсийнхэн өсвөр насны хүний үйлдсэн гэмт хэрэгт шүүхээс ял оногдуулсан байдлыг 2021, 2022 оны III улирлын байдлаар улсын хэмжээнд хийсэн ба тус судалгаанаас үзэхэд 2021 онд 196 хэрэгт 269, 2022 оны III улирлын байдлаар 291 хэрэгт 361 гээд нийт 489 хэрэгт яллагдагчаар татагдсан 630 өсвөр насны шүүгдэгчид холбогдох хэргийг шүүх хянан шийдвэрлэж, тогтоол, шийдвэр нь хуулийн хүчин төгөлдөр болсон байна. Нийслэлийн төвийн зургаан дүүргийн хэмжээнд 200 буюу 40.9 хувийг, орон нутагт Сэлэнгэ, Булган, Баянхонгор аймагт хамгийн их буюу 27-31 хэрэг шийдвэрлэжээ.²⁹ Шүүхээр гэм буруутай нь тогтоогдсон шүүгдэгчийн насны хувьд авч үзвэл гэмт хэрэг үйлдэх үедээ 14 насанд хүрсэн, 18 насанд хүрээгүй байсан, шүүхийн шийтгэх тогтоол гарах үед 18 насанд хүрсэн бүх хүнийг судалгаанд хамруулсан. Үүнээс үзэхэд шийтгэх тогтоол гарах үед 17 настай байсан

²⁸ Хүний эрхийн комиссоод ирүүлсэн ЦЕГ-ын 2023 оны 02 дугаар сарын 20-ны өдрийн 13/510 дугаар албан бичгээр ирүүлсэн статистик мэдээллээс авч ашиглав.

²⁹ УЕПГ-ын Сургалт судалгааны албаны судалгаа, 2022

шүүгдэгч 285 буюу 45.2 хувийг эзэлж байна. Өсвөр насны нийт шүүгдэгчийн зургаа нь буюу 0.9 хувь нь мансуурсан, 44 буюу 7 хувь нь согтуурсан үедээ гэмт хэрэг үйлдсэн байх юм.

Шүүх өсвөр насны хүний үйлдсэн 24 төрлийн гэмт хэргийг хянан шийдвэрлэснээс 35.9 хувь буюу 226 хүнийг Эрүүгийн хуулийн 17.1 дүгээр зүйлд заасан хулгайлах, 26.4 хувь буюу 166 хүнийг 11.6 дугаар зүйлийн хүний эрүүл мэндэд хөнгөн хохирол санаатай учруулсан, 10.3 хувь буюу 65 нь хүнийг дээрэмдэх, 4.3 хувь буюу 27 хүнийг залилах гэмт хэрэг үйлдсэн гэм буруутайд тооцсон нь дийлэнх хувийг эзэлсэн.³⁰ Оногдуулж буй ялын тухайд шүүх 630 шүүгдэгчийн 17.5 хувь буюу 110-т нь хорих, 13.3 хувь буюу 84 хүнд зорчих эрх хязгаарлах, 9.7 хувь буюу 59-д нь нийтэд тустай ажил хийлгэх, 1.7 хувь буюу 11 хүнд торгох ял оноож, 8.1 хувь буюу 51 хүнд оногдуулсан хорих ялыг хойшлуулж, 31.3 хувь буюу 197 хүнд ял оногдуулахыг тэнсэж, хүмүүжлийн чанартай албадлагын арга хэмжээ, 0.8 хувь буюу таван хүнд ял оногдуулахгүй тэнсэж, албадлагын арга хэмжээ авч, 11.4 хувь буюу 72-ыг нь Өршөөл үзүүлэх тухай хуульд зааснаар холбогдох хэргийг хэрэгсэхгүй болгох, эсхүл ялыг өршөөн хэлтрүүлж, 5.4 хувь буюу 34 хүнийг ялаас чөлөөлсөн байна.

Прокурор, 488 шүүгдэгчид ял оногдуулах эрүүгийн хариуцлагын дүгнэлт гаргаснаас шүүх 253-т нь ял оногдуулсан байна. Өөрөөр хэлбэл улсын яллагч нар өсвөр насны хүнийг сургалт-хүмүүжлийн тусгай байгууллагад хорих ял, хорих ял оногдуулахаар заагаагүй гэмт хэрэгт хорихоос өөр төрлийн ял сонгон эрүүгийн хариуцлага оноох дүгнэлт гаргасан. Харин шүүх ял оноохгүйгээр хүмүүжлийн чанартай албадлагын арга хэмжээ түлхүү хэрэглэжээ. Мөн өсвөр насны 122 хүнд нийтэд тустай ажил хийлгэх ял оногдуулах эрүүгийн хариуцлагын дүгнэлт гаргаснаас шүүх 31.1 хувь буюу 84 хүнд уг ялыг шийтгэсэн байна.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх газрын дүн мэдээнээс үзэхэд 2021 онд 84, 2022 онд 108, 2023 онд 161, 2024 онд 243 насанд хүрээгүй хорих ялаар шийтгэгдэж сургалт хүмүүжлийн байгууллагад хоригдож байна.³¹

Дүгнэлт

Насанд хүрээгүй хүн буюу хүүхдийн эрхийг эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд ханган хамгаалах нь олон улсын зүгээс улс орнуудад хүлээлгэсэн онцгой үүргийн нэг юм. Монгол Улс Хүүхдийн эрхийн тухай НҮБ-ын конвенцод нэгдэн орж, НҮБ-ын Хүүхдийн Шүүхийн Хэрэг эрхлэх доод жишиг дүрэм (Бээжингийн дүрэм), Эрх чөлөөгөө хасуулсан насанд хүрээгүй хүнийг хамгаалах НҮБ-ын Удирдамж, Хүүхдийн гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх НҮБ-ын Удирдамж (Эр-Риядын удирдамж), Дэлхийн Эрүүгийн процессын загвар хуульд хууль тогтоомжоо нийцүүлэн хэрэгжилтийг анхааран ажиллах цаг хэдийн болжээ.

Өсвөр насны хүн, хүүхэд, насанд хүрээгүй хүн, насанд хүрээгүй этгээд гэх мэт нэг мөр бус нэр томьёог хэрэглэхээс татгалзан “насанд хүрээгүй хүн” гэсэн нэр томьёог хэрэглэх нь олон улсын баримт бичгүүдээр тодорхойлсонтой нийцэхүйц гэж дүгнэж байна. Мөн насанд хүрээгүй хүн гэсэн ойлголтын насны хязгаарыг 18 насанд хүрээгүй хүнийг ойлгохоор хуульчилж байгаатай санал нийлж байгаа бөгөөд насны доод хязгаарыг 14, 13, 12 гэх зэргээр тодорхойлох шаардлагыг судлах нь зүйтэй юм. Түүнчлэн Монгол Улсад 2017 оноос шинэчилсэн Эрүүгийн хууль, ЭХХШТХ-д өсвөр насны хүн гэх нэр томьёог хэрэглэж, эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх талаар тусгай бүлэглэн хуульчилсан төдийгүй “Шүүхээс арван найман насанд хүрсэн ба хорин нэгэн насанд хүрээгүй хүнд энэ бүлэгт заасан үндэслэл, журмаар ял оногдуулж, хүмүүжлийн чанартай албадлагын арга хэмжээ хэрэглэхээр шийдвэрлэж болно”

³⁰ Мөн тэнд.

³¹ ШШГЕГ-ын дүн мэдээнээс иш татав. 2025 оны 2 дугаар сар.

гэж хуульчилсан нь Бээжингийн дүрэмд заасан гишүүн улс орнууд нь энэхүү жишиг дүрэмд заасан жишиг хэм хэмжээг өсвөр насны хүнд хэрэглэхээс гадна тухайн улсын хуулиар насанд хүрсэн гэж тооцогдсон залуу хүнд мөн адил хэрэглэх боломжийг дотоодын хууль тогтоомжид тусгах үүрэг болгосныг хэрэгжүүлсэн заалт болжээ.

Насанд хүрээгүй хүний хэргийг шийдвэрлэхэд оролцох тусгай зөвлөл, хүүхдийн тусгайлсан шүүх байх шаардлагатай гэсэн Процессын загвар хуулийн стандартыг хэрэгжүүлэх шаардлага манай улсын ЭХХША-нд нэн тулгамдсан асуудал болжээ. Дэлхийн хөгжингүй болон бусад эрх зүйн ижил түвшний хөгжил бүхий улс орнуудад Juvenile court буюу Насанд хүрээгүй хүний тусгай шүүх ажиллаж, насанд хүрээгүй хүний хэргийг хянан шийдвэрлэх процессын хуулийг батлан хэрэгжүүлж буй энэ цаг үед Монгол Улс олон улсын энэ жишигтэй хөл нийлүүлэн алхах алхам хийх нь болжээ. Тусгайлсан шүүхийг ажиллуулснаар насанд хүрээгүй хүн болох хүүхэд эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд эрхээ бүрэн хангуулах, хорихоос өөр бусад “өөрчлөх хөтөлбөр”-т хамрагдах, туршлагатай, мэргэшсэн шүүгчдээр хэргээ шийдвэрлүүлэх, олон улсын зарчимд нийцсэн эрх зүйн зохицуулалтуудаар хангагдах боломжтой болох юм. Түүнчлэн бусад орнуудын шилдэг туршлагыг нэвтрүүлж, гэмт хэрэг үйлдсэн хүүхдийг хүмүүжүүлэх, сэтгэл зүйн болон нийгэмшүүлэх үйлчилгээ үзүүлэх тусгай Төвийг ажиллуулж, хүүхдийг гэмт хэрэг үйлдэхээс зайлсхийх, сөрөг үр дагаваргүйгээр амьдралд оруулах зорилготой олон төрлийн шийдлүүдийг хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.

Насанд хүрээгүй хүний үйлдсэн гэмт хэргийн тоон мэдээ тасралтгүй өсөж, тэр тусмаа бага насны хүүхэд (14 наснаас доош) гэмт хэрэг үйлдэх явдал нэмэгдэж байгаа энэ нөхцөлд Монгол Улс насанд хүрээгүй хүний гэмт явдал, түүнийг бууруулах, түүнтэй тэмцэхэд хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны шинэчлэл зайлшгүй тулгамдаж байгааг судлаачийн зүгээс цохон тэмдэглэж байна. Түүнчлэн насанд хүрээгүй хүнд оногдуулж буй ялын байдалд дүгнэлт хийхэд 31.3 хувьд тэнсэх, 17.5 хувьд хорих, 13.3 хувьд зорчих эрхийг хязгаарлаж буй нь нийт оногдуулж буй ялын 62 хувийг эзэлж байна.

Монгол Улсад Diversion program буюу хэрэгтнийг өөрчлөх хөтөлбөр хэрэгжүүлэх эрх зүйн зохицуулалтыг боловсруулах нэн шаардлагатайг дээрх тоо баримт харуулж байна. Олон улсын эрх зүйн баримт бичгүүд болон дэлхийн улсуудын туршлагад тулгуурлан реабилитацийн системийг чухалчилж, хүүхдийг эрүүл сэтгэл зүйтэй, хүнлэг, ёс зүйтэй, нийгэмд нийцсэн иргэн болгож хүмүүжүүлэхэд гол анхаарлаа хандуулах цаг тулгарчээ. Манай улс “Насанд хүрээгүй хүний Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль”-ийг тусгайлан баталж, гэмт хэргийн үйлдэлд бус гэмт хэрэгтэнд, ял шийтгэлд бус шинэчлэл, боловсрол хүмүүжилд анхаарлаа хандуулах нь нэн шаардлагатай гэж дүгнэж байна.

Санал, зөвлөмж

1. Juvenile court буюу Насанд хүрээгүй хүний шүүхийг Монгол Улсад байгуулах;
2. Эрүүгийн хууль, ЭХХШтХ-д “насанд хүрээгүй хүн” гэсэн нэр томъёог нэвтрүүлж, нэг мөр хэрэглэж хэвших;
3. Эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэх насны доод хязгаарыг хүн төрөлхтний хөгжлийн онцлогт нийцүүлэн өөрчлөх хэрэгцээ шаардлага байгаа эсэхэд ул суурьтай судалгааг хийж, үр дүнг хууль тогтоогчид хүргүүлэх;
4. Монгол Улсад “Насанд хүрээгүй хүний эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль”-ийг тусгайлан батлах;
5. Олон улсын эрх зүйн баримт бичгүүд болон дэлхийн улсуудын туршлагад тулгуурлан реабилитацийн системийг чухалчилсан “Diversion program” буюу гэмт хэрэгтнийг өөрчлөх хөтөлбөр хэрэгжүүлэх эрх зүйн зохицуулалтыг боловсруулах;
6. Насанд хүрээгүй хүний шүүхийг тусгайлан байгуулах хүртэл хугацаанд ЭХХШтХ-д нэмэлт өөрчлөлт оруулан Насанд хүрээгүй хүний хэргийг хянан шийдвэрлэх Тусгай зөвлөлийг байгуулж, хүүхдийн эрхийг хангах олон улсын наад захын жишиг стандартыг хангах.

Ашигласан материал

1. Монгол Улс дахь хүний эрх, эрх чөлөөний байдлын талаарх 22 дахь илтгэл, 2023 он.
2. Дэлхийн Эрүүгийн процессын загвар хууль, 2002 он
3. Хүүхдийн эрхийн конвенц, 2017
4. Эрүүгийн хууль, 2015
5. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль, 2015
6. Minoru Yokoyama, Discussion on Application Age of Japanese Juvenile Law before 2015, Kokugakuin Journal of Law and Politics, Vol 59, №2, 2021
7. United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice ("The Beijing Rules"), Article 3
8. ЦЕГ-ын дүн мэдээ, 2025
9. ИШГЕГ-ын дүн мэдээ, 2025
10. УЕПГ-ын дүн мэдээ, 2025
11. ШЕЗ-ийн дүн мэдээ, 2025

ДОРМЖЛОХ НЬ ХУДАЛ МЭДЭЭЛЭЛ ТАРААХ ГЭМТ ХЭРГИЙН ШИНЖГҮЙ ГЭЖ ДҮГНЭСЭН УЛСЫН ДЭЭД ШҮҮХИЙН ТОГТООЛД ХИЙСЭН ДҮН ШИНЖИЛГЭЭ

A COMPREHENSIVE ANALYSIS OF THE SUPREME COURT DECISION THAT INSULTING IS NOT A CRIME OF SPREADING FALSE INFORMATION

Б.Пүрэвсүрэн

Глоб интернэшнл төвийн хуульч

Товч агуулга: Эрүүгийн хуулийн 13.14 дүгээр зүйл Худал мэдээлэл тараах гэмт хэрэгт 2020-2024 оны эхний хагаст нийт 2260 хэрэг бүртгэл үүссэн нь хэвлэлийн эрх чөлөөг хязгаарлахад томоохон нөлөөлөл үзүүлж байна. Үндсэн хуулийн цэцээс 2024 оны наймдугаар сарын нэгний өдөр Эрүүгийн хуулийн 13.14 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэг Монгол улсын Үндсэн хуулийн холбогдох заалтыг зөрчсөн эсэх асуудлаар маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаа үүсгэх тухай 98 дугаар тогтоол гарсан. Худал мэдээлэл тараах гэмт хэрэгтэй холбоотой Улсын Дээд Шүүхээс 2024 оны 10 дугаар сарын хоёрны өдөр шийдвэрлэсэн дугаар 2024/ХШТ/110 тогтоол нь тус гэмт хэргийг хяналтын шатнаас шийдвэрлэсэн хамгийн анхны тохиолдол учраас тус шүүхийн шийдвэрийг сонгон авсан нь судалгаа шинжилгээ болон хууль хэрэглээний ач холбогдолтой хэмээн үзсэнээр сонгон авах үндэслэл болов. Эндээс үзвэл, гүтгэх, гутаах, доромжлох өөр хоорондоо харилцан адилгүй гурван тусдаа үйлдэлд Эрүүгийн хуулийн 13.14 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасны дагуу худал мэдээлэл тараах гэмт хэрэгт холбогдуулан ял шийтгэл хүлээлгэхгүй байхаар шийдвэрлэсэн нь практикт хууль хэрэглээний нэгдмэл байдлыг хангах түүхэн ач холбогдол бүхий шийдвэр болсон гэж дүгнэж болохоор байна.

Abstract: Article 13.14 of the Criminal Code A total of 2,260 cases were registered in the first half of 2020-2024 for the crime of spreading false information, which has a significant impact on restricting press freedom. On August 1, 2024, the Constitutional Court issued Resolution No. 98 on initiating a dispute resolution process on whether Part 1 of Article 13.14 of the Criminal Code violated the relevant provisions of the Constitution of Mongolia. Resolution No. 2024/XIIT/110, decided by the Supreme Court on October 2, 2024, regarding the crime of spreading false information, is the first case in which this crime was resolved at the supervisory level, and the court's decision was selected as it was considered to be of research and legal application significance. From this, it can be concluded that the decision not to impose punishment for the crime of spreading false information in accordance with Article 13.14, Part 1 of the Criminal Code for three separate and distinct acts of defamation, defamation, and insult is a historically significant decision that ensures the uniformity of law application in practice.

Түлхүүр үгс: Үзэл бодлоо илэрхийлэх эрх чөлөө, хэвлэн нийтлэх эрх чөлөө, худал мэдээлэл тараах, доромжлох, гүтгэх, гутаах, гутаан доромжлох, илт худал мэдээлэл тараах гэмт хэрэг, гүтгэх зөрчил, худал мэдээлэл тараах гэмт хэргийн тоо баримт, хэвлэлийн эрх чөлөөний тайлан, бусдын нэр төр, нэр алдар, алдар хүндийг хамгаалах, олон нийтийн сүлжээнд, гутаан доромжилсон агуулгатай бус харин илт худал мэдээллийг олон нийтэд тараасан үйлдэл, гэмт хэргийн шинжгүй

Keywords: Freedom of expression, freedom of expression, spreading false information, insult, defamation, defamation, defamation, defamation, crime of spreading obviously false information, defamation violations, statistics on the crime of spreading false information, press freedom report, protection of the honor, reputation, and fame of others, on social networks, act of spreading clearly false information to the public, not with defamatory content, not criminal

Үндсэн хэсэг

УИХ-аас 2020 оны 01 дүгээр сарын 10-ны өдөр Эрүүгийн хуульд 13.14 дүгээр зүйл буюу “Худал мэдээлэл тараах” гэмт хэргийг шинээр хуульчилж, 2020.02.13-ны өдөр “Төрийн мэдээлэл” эмхэтгэлд нийтлэгдсэн.¹ Худал мэдээлэл тараах гэмт хэргийн тоо баримтын тухайд, Эрүүгийн хуулийн 13.14 дүгээр зүйл Худал мэдээлэл тараах гэмт хэрэгт 2020-2024 оны эхний хагаст нийт 2260 хэрэг бүртгэл үүссэн² нь хэвлэлийн эрх чөлөөг хязгаарлахад томоохон нөлөөлөл үзүүлж байна.

/Доорх мэдээллийг 2025.11.01-ний өдөр зохион байгуулагдсан Хэвлэл мэдээллийн эрх зүйн форумд хуульч Д.Оросоогийн тавьсан илтгэлээс авав./

Д/д	Он	Хэрэг бүртгэлийн хэргийн шийдвэрлэлт		Хэрэг бүртгэлийн хэргийн шийдвэрлэлт		Мөрдөн байцаалтын хэргийн шийдвэрлэлт				
		Нийт хэрэг	Нэгтгэгдсэн	Хэрэг бүртгэлийн хэргийг хаасан	Эрүүгийн хэрэг үүсгэж яллагдагчаар татсан	Нийт хэрэг	Хэрэгсэхгүй болгосон	Түдгэлзүүлсэн	Нэгтгэсэн	Шүүхэд шилжүүлсэн
1	2020	258	7	122	19	26	0	0	3	19
2	2021	388	5	227	25	44	10	0	7	22
3	2022	438	6	216	30	43	3	1	6	26
4	2023	622	9	286	47	64	1	1	9	40
5	2024 оны эхний хагас жил	554	2	197	23	47	1	0	8	26
6	Бүгд	2260	29	1048	144	224	15	2	33	133

Глоб Интернэшнл төвөөс жил бүр гаргадаг Хэвлэлийн эрх чөлөөний тайланд³ 2022 оны тавдугаар сарын нэгний өдрөөс 2024 оны тавдугаар сарын гуравны өдөр хүртэлх хугацаанд Эрүүгийн хуулийн 13.14 дүгээр зүйлд заасан “Худал мэдээлэл тараах” гэмт хэргийг хянан шийдвэрлэсэн анхан шатны шүүхийн хүчин төгөлдөр 45 шийдвэр байгаа талаар дурдсан. Үндсэн хуулийн цэцээс 2024 оны наймдугаар сарын нэгний өдөр Эрүүгийн хуулийн 13.14 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэг Монгол Улсын Үндсэн хуулийн холбогдох заалтыг зөрчсөн эсэх асуудлаар маргаан хянан шийдвэрлэх ажиллагаа үүсгэх тухай 98 дугаар тогтоол гаргасан.

Худал мэдээлэл тараах гэмт хэрэгтэй холбоотой Улсын Дээд Шүүхээс 2024 оны 10 дугаар сарын хоёрны өдөр шийдвэрлэсэн дугаар 2024/ХШТ/110 тогтоол нь тус гэмт хэргийг хяналтын шатнаас шийдвэрлэсэн хамгийн анхны тохиолдол учраас тус шүүхийн шийдвэрийг

¹ “Төрийн мэдээлэл” эмхэтгэл, 2020.02.13, №07/1109/ <http://parliament.mn/n/wzmy>

² Шүүхийн ил тод байдал төслийн хүрээнд Олон улсын эрх зүйн хөгжлийн байгууллагаас (IDLO) 2024 оны 11 дүгээр сарын 27-ны өдөр хийсэн сургалтын үеэр тус статистикийг танилцуулсан.

³ “Хэвлэлийн эрх чөлөөний тайлан-2022-2023” Глоб Интернэшнл төв ТББ, 31 дэх тал. Дэлгэрэнгүйг эндээс үзнэ үү. https://www.gic.mn/public/docs/freedom_report/media_freedom_report_2022_2023_mn.pdf

сонгон авсан нь судалгаа шинжилгээ болон хууль хэрэглээний ач холбогдолтой хэмээн үзсэнээр сонгон авах үндэслэл болов. Тухайлбал,

Б.Б нь 2023 оны 02 дугаар сарын 12-ны өдөр цахим орчинд “... Нам дагаж хоолоо олж иддэг, эрх мэдэлтнүүдэд үйлчилдэг тавиул гөлөгнүүд мөнгө, эрх мэдлийн төлөө юу ч хийхэд бэлэн болжээ. 2024 оны УИХ-ын сонгуулиас өмнө ... Х бөгс долоогч, ... дарга Д, ... асан Б шоронгийн манаач ... дарга Б, ... гишүүн Б нарыг зайлуулж байж Ардчилсан сонгууль зохион байгуулах талаар ярих боломжтой” гэсэн худал мэдээ тараасан гэмт хэрэгт холбогджээ.

Чингэлтэй дүүргийн Эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүх шүүгдэгч Б.Б-ыг Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 13.14 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасан “худал мэдээлэл тараах” гэмт хэргийг үйлдсэн гэм буруутайд тооцож, Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 13.14 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт зааснаар 500 нэгжтэй тэнцэх хэмжээний буюу 500.000 төгрөгөөр торгох ял шийтгэж, уг ялыг шийтгэх тогтоол хуулийн хүчин төгөлдөр болсон үеэс 90 хоногийн хугацаанд хэсэгчлэн төлөхөөр тогтоож, Эрүүгийн хуулийн ерөнхий ангийн 5.3 дугаар зүйлийн 5 дахь хэсэгт зааснаар торгох ялыг шүүхээс тогтоосон 90 хоногийн хугацаанд биелүүлэхгүй бол торгох ялын арван таван нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгийг нэг хоногоор тооцож хорих ялаар солихыг сануулж шийдвэрлэсэн байна.

Харин Нийслэлийн Эрүүгийн хэргийн давж заалдах шатны шүүх анхан шатны шүүхийн шийтгэх тогтоолыг хэвээр үлдээж, шүүгдэгч Б.Б-ы давж заалдсан гомдлыг хэрэгсэхгүй болгож шийдвэрлэжээ.

Энэхүү шүүхийн шийдвэрт дүн шинжилгээ хийе.

Б.Б-д холбогдох Худал мэдээлэл тараах гэмт хэрэг. Улсын Дээд Шүүхийн 2024 оны 10 дугаар сарын 02-ны өдрийн дугаар 110 тогтоол⁴. Эрүүгийн хуулийн 13.14 дүгээр зүйл.

1/ Гэмт хэргийн шинжийн талаар:

Эрүүгийн хуулийн 13.14 дүгээр зүйл /Худал мэдээлэл тараах/-ийн 1 дэх хэсэгт зааснаар “Хүний нэр төр, алдар хүнд, хуулийн этгээдийн ажил хэргийн нэр хүндэд халдсан илт худал мэдээллийг олон нийтэд тараасан” бол 450,000–аас 1,300,000 төгрөгөөр торгох, эсхүл 240–720 цаг хүртэл хугацаагаар нийтэд тустай ажил хийлгэх, эсхүл 1-3 сар хүртэл хугацаагаар зорчих эрхийг хязгаарлах ял шийтгэнэ.

Энэхүү зохицуулалтаас харахад, дараах ойлголт гарч ирж байна. Үүнд:

- хүний “нэр төр”, “алдар хүнд”,
- хуулийн этгээдийн “ажил хэргийн нэр хүнд”
- “илт худал мэдээлэл”
- “олон нийтэд тараах”

Хяналтын шатны шүүхэд шүүгдэгч Б.Б гаргасан гомдолдоо “... Эрүүгийн хуулийн 13.14 дүгээр зүйлийн “Худал мэдээлэл тараах” гэмт хэргийн хувьд “... Хүний нэр төр, алдар хүнд, хуулийн этгээдийн ажил хэргийн нэр хүндэд халдсан илт худал мэдээллийг олон нийтэд тараасан бол дөрвөн зуун тавин нэгжээс нэг мянга гурван зуун нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, эсхүл хоёр зуун дөчин цагаас долоон зуун хорин цаг хүртэл хугацаагаар нийтэд тустай ажил хийлгэх, эсхүл нэг сараас гурван сар хүртэл хугацаагаар зорчих эрхийг

⁴ Тус тогтоолыг бүрэн эхээр нь эндээс үзнэ үү. https://shuukh.mn/single_case/3628?daterange=2024-10-01%20-%202024-12-31&id=3&court_cat=2&bb=1

хязгаарлах ял шийтгэнэ.” заасан байх бөгөөд тус гэмт хэрэг нь “нэр төр, алдар хүндэд халдсан, илт худал мэдээлэл тараасан” байхыг шаардах бөгөөд иргэн Б.Б-ын хийсэн үйлдэл нь хохирогч нарын нэр төр, алдар хүндэд халдсан илт худал мэдээлэл байсан эсэх эргэлзээтэй объектив шинж бүрэн хангагдаагүй байхад давж заалдах шатны шүүх иргэн Б.Б-ыг гэмт хэрэг үйлдсэн хэмээн ял оногдуулсан үйлдэл нь хууль зүйн хувьд үндэслэлгүй байна. Мөн түүнчлэн, давж заалдах шатны шүүхийн магадлалын тодорхойлох хэсэгт “... Эрүүгийн хуулийн 13.14 дүгээр зүйлд “худал мэдээлэл тараах” гэмт хэргийг нэмэлтээр оруулсан бөгөөд энэ гэмт хэрэг нь “нэр хүндэд халдсан илт худал мэдээллийг олон нийтэд тараасан” гэж объектив талын шинжээр нь тодорхойлогдсон, “илт худал мэдээлэл” гэсэн ойлголтод зарим тохиолдолд тодорхой үйл баримт, болсон үйл явдалд үнэлэлт дүгнэлт өгсөн, шүүмжилсэн, тодорхой үндэслэл бүхий боловч ингэх явцаа нэр хүндийг гутаасан, түүнд халдсан, бодит баримтыг бүрэн гүйцэд бус, алдаатай мэдээлэл тараасныг хамруулан ойлгоно” хэмээн дүгнэсэн. Гэтэл иргэн Б.Б-ын хэлсэн зүйлс нь хохирогч нарын “нэр алдар хүндэд халдсан, илт худал мэдээлэл тараасан” үйлдэл биш бөгөөд үзэл бодлоо илэрхийлэх үедээ залуу хүний омоглон зангаар хэтрүүлж хохирогч нарыг доромжилсон өнгө аясаар л хэлсэн зүйлс бөгөөд энэ нь гэмт хэргийн бүрэлдэхүүний шинжийг хангахгүй юм хэмээн гаргасан гомдолдоо дурдсан.

Эндээс үзвэл доромжлохыг гэмт хэрэгт хэрхэн тооцож ирсэн талаар товч дурдах нь зүйтэй юм. Тухайлбал, Монгол Улсын үе үеийн Эрүүгийн хуульд доромжлох, гүтгэх үйлдлийг гэмт хэрэгт тооцож хуульчилж ирсэн. Ингэхдээ бусдын нэр төр, нэр алдар, алдар хүндийг хамгаалах зорилгоор юм. Ял шийтгэлийн хувьд 1942, 1961, 1986 оны Эрүүгийн хуульд зааснаар торгох, донгодох, албадан ажил хийлгэх хэлбэртэй байсан. Харин 2002 оны Эрүүгийн хуульд торгохоос гадна баривчлах шийтгэлтэй болсон бөгөөд хүнд, онц хүнд гэмт хэрэгт холбогдуулан яллуулахаар гүтгэснээс хүнд хор уршиг учирсан бол хорих шийтгэлтэй байхаар заасан. Энэ уламжлал 2017 оноос ялимгүй өөрчлөгдөж, Эрүүгийн хуулиас гүтгэх, доромжлох үндсэн гэмт хэргийг хассан ч “жигжиг гэмт хэргийн хууль” гэгддэг Зөрчлийн тухай хуулийн шинэчилсэн найруулгад 6.21 дүгээр зүйл буюу “Гүтгэх” зөрчлийг оруулж, “Хүний нэр төр, алдар хүнд, хуулийн этгээдийн ажил хэргийн нэр хүндийг гутаан доромжилсон худал мэдээллийг нийтэд дэлгэсэн, эсхүл мэдээллийн хэрэгсэл, нийтийн сүлжээгээр тараасан бол хүнийг хоёр мянган нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр, хуулийн этгээдийг хорин мянган нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгоно” гэж заасан⁵ нь 2020 оны 01 дүгээр сарын 10-ны өдөр Эрүүгийн хуульд 13.14 дүгээр зүйл буюу “Худал мэдээлэл тараах” гэмт хэргийг шинээр оруулсан хүртэлх хугацаанд буюу хоёр жил хагасын хугацаанд үйлчилж байв. Зөрчлийн тухай хуулийн тусгай ангийн 6.21 дүгээр зүйлд заасан Гүтгэх зөрчил 2018 онд 496 гарснаас хялбаршуулсан журмаар 10 зөрчлийг шалган шийдвэрлэж, зөрчлийн 486 хэрэг нээн шалгаж, 76 хүнд шийтгэл оногдуулсан. 2019 онд 520 гарснаас хялбаршуулсан журмаар 10 зөрчлийг шалган шийдвэрлэж, зөрчлийн 512 хэрэг нээн шалгаж, 101 хүнд шийтгэл оногдуулсан. 2020 онд 95 гарснаас хялбаршуулсан журмаар таван зөрчлийг шалган шийдвэрлэж, зөрчлийн 90 хэрэг нээн шалгаж, 35 хүн шийтгэл оногдуулжээ⁶, хууль хэрэгжиж байсан хугацаанд нийтдээ 1111 зөрчил гарснаас, 212 хүнд шийтгэл оногдуулсан байна.

Цаашилбал, иргэн Б.Б өөрийн үзэл бодлоо илэрхийлсэнтэй холбоотойгоор гомдолдоо тайлбарласан. Үүнд,

1. “Нам дагаж хоолоо олж иддэг”,
2. “Эрх мэдэлтнүүдэд үйлчилдэг”,

⁵ Л.Галбаатар, “Доромжлох гэмт хэргийг дахин сэргээх нь зөв эсэх асуудал”, Улаанбаатар хот, 2023 он.

⁶ Нээлттэй нийгэм форум, “Худал мэдээлэл тараах гэмт хэргийг хянан шийдвэрлэж буй практик”, 45 дахь тал, Улаанбаатар 2021 он.

3. “... тавиул гөлөгнүүд”,
4. “... эрх мэдлийн төлөө юу ч хийхэд бэлэн болжээ ...”,
5. “... .. У.Х бөгс долоогч ...дарга Д...”,
6. “... Х.Б шоронгийн манаач СЕХ-н ... дарга Б ...”,

7. “... Хохирогч нарыг зайлуулж байж ардчилсан сонгууль зохион байгуулах талаар ярих боломжтой...” гэх зэргийг дурдсан. Мөн нотолбол зохих асуудлын талаар өөрийн байр суурийг шүүх хуралдааны үеэр илэрхийлэхдээ, үзэл бодлоо илэрхийлсэн үү, эсхүл худал мэдээлэл тараасан уу гэдгийг тогтоосны дараа энэ нь ажил хэргийн нэр хүнд, алдар хүндэд нь яаж нөлөөлсөн болохыг тогтоох ёстой байхад аль аль хийгдээгүй байхад намайг гэмт хэрэг хийсэн гэж үзэн ял оногдуулж байгаа өөрөө хууль зүйн хувьд үндэслэлгүй гэж үзсэн байна.

2/ Нотлох баримт, нотолбол зохих байдлын талаар:

Прокурор Б.Мөнгөншагайн шүүх хуралдаанд хэлсэн хууль зүйн дүгнэлтэд дурдагдсан дараах нотолбол зохих асуудлуудыг авч үзвэл,

-Мөрдөн шалгах ажиллагаагаар тухайн албан тушаалд хэзээ, хэрхэн томилогдсон болохыг шалгаж тогтооход хуульд заасан үндэслэл журмын дагуу томилогдсон, болзол шаардлагыг хангасан төрийн хаагчид байсан.

-Тухайн албан тушаалд томилогдсоноор ямар эрх мэдэлтнүүдэд хэрхэн үйлчилсэн талаар баримт байхгүй байхад гүтгэсэн мэдээллийг олон нийтийн мэдээллийн хэрэгслээр тараасан.

-Хэнээс мөнгө авч, ямар эрх мэдлийн төлөө юу хийсэн талаар тодорхой зүйл байхгүй байхад зохиомол зүйл ярьсан.

-Энэ гэмт хэргийн хувьд бөгс долоогч гэдгийг шууд утгаар нь бус тал засах, долигонох талаас нь авч үзнэ. Гэтэл ... ямар харилцаа холбоотой, хэрхэн тал зассан талаар баримт байхгүй.

-Мөн урьд шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх албанд ажиллаж байсантай нь холбогдуулан “... асан Б шоронгийн манаач...” гэж доромжилсон мэдээллийг тараасан нь худал мэдээлэлд хамаарч байна.

-Сэдэлтийн хувьд Б.Б-ыг ажлаас нь гаргахаар хавчиж, шаардсан үйл баримт нотлогдоогүй. Харин ажил хэргийн хувьд таарамжгүй харилцаатай байсан ба Б.Б өөрийн хүсэлтээр ажлаасаа гарч, өс хонзон, хардалтын шинжтэй, олон нийтийн сүлжээнд тавигдсан тодорхой бус, цуу ярианд үндэслэсэн мэдээллийг нийтэд тараасан нь нийгмийн хор аюул их, ардчилсан сонгууль болохгүй гэдэг агуулгаар мэдээлэл тараасан

Эрүүгийн хуулийн 1.2 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт зааснаар Эрүүгийн хуулийг төсөөтэй хэрэглэхгүй, 4 дэх хэсэгт зааснаар энэ хуулийн нэр томьёо, ухагдахууныг тайлбарлахад Монгол Улсын хууль, Монгол Улсын хуулиар соёрхон баталсан, нэгдэн орсон олон улсын гэрээнд заасан тодорхойлолт, хэм хэмжээг баримтална. Түүнчлэн, Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 1.15 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт зааснаар Эрүүгийн хууль, энэ хуулийг тайлбарлах, хэрэглэхэд эргэлзээ гарвал түүнийг сэжигтэн, яллагдагч, шүүгдэгч, ялтанд ашигтайгаар шийдвэрлэнэ.

Тэгэхээр шүүхээс дээрх хэргийг шийдвэрлэхдээ хохирогчдын “нэр төр”, “алдар хүнд”, түүнд халдсан “илт худал мэдээлэл” гэх ойлголтыг заавал тайлбарлах ёстой байжээ. Харамсалтай нь, Монгол Улсад хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж буй хууль тогтоомжуудад илт

худал мэдээллийг ангилан тайлбарласан эрх зүйн орчин бүрдээгүйгээс хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд оролцогч эрх бүхий этгээдүүд харилцан адилгүй ойлгож, хуулийг нэг мөр тайлбарлан хэрэглэхгүй байгаа нийтлэг зүй тогтол ажиглагдаж байна. Харин УИХ-д 2025 оны нэгдүгээр сарын 23-ны өдөр өргөн барьсан⁷ Хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөний тухай хуулийн төсөлд⁸ дараах байдлаар авч үзсэн нь сайшаалтай юм.

Нөгөө талаас, хохирогч тус бүрийн нэр төр, алдар хүнд, ажил хэргийн нэр хүнд харилцан адилгүй болох талаар дүгнэлт өгөх нь зүйтэй юм. Ийн дүгнэлт өгөөгүйн улмаас, Хөвсгөл аймгийн сум дундын Эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүхийн 2020 оны 04 дүгээр сарын 03-ны өдрийн №00112 шийдвэрт⁹ нийт төрийн албан хаагчдын нэр төр, алдар хүндийг адилтган авч үзэж, Эрүүгийн хуулийн 13.14 дэх хэсэгт заасан хүний нэр төр, алдар хүнд гэх ойлголтыг объектоор нь хүмүүсийн нэр төр, алдар хүнд гэж үзэн хэрэглэх ёсгүй хуулийг хэрэглэсэн хууль хэрэглээний ноцтой алдаа гаргаж байсан жишээ бий.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 50 дугаар зүйлийн 50.1.4 дэх хэсэгт “Үндсэн хуулиас бусад хуулийг зөв хэрэглэх талаар албан ёсны тайлбар гаргах” нь Улсын Дээд Шүүхийн бүрэн эрхийн асуудал. Нөгөө талаас, аутентик тайлбар хийх субъект нь Монгол Улсын хувьд хууль тогтоох дээд байгууллага болох Улсын Их Хурал юм. Улсын Их Хурал баталсан хуулиуддаа албан ёсны тайлбар, тодотгол хийсээр ирсэн ба ихэвчлэн нэр томьёоны тайлбар, зарим заалтын тодотгол тайлбар зэргээр хязгаарлагдсан байдаг.

3/ Шүүхээс хэрэглэвэл зохих эх сурвалжийн талаар:

Монгол Улсын нэгдэн орсон Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пактаар ч мөн адил хамгаалдаг. НҮБ-ын Хүний эрхийн хорооны 2011 оны 07 дугаар сарын 11-29-ний өдөр хуралдаж 102 дугаар чуулганаар хэлэлцэн баталсан ИБУТЭТОУП-ын 19 дүгээр зүйлийн Ерөнхий тайлбар №34-ийн 42 дахь хэсэгт “Хэвлэл мэдээллийн хэрэгсэл, хэвлэн нийтлэгч, сэтгүүлчдийн гагцхүү Засгийн газар, эсхүл Засгийн газрын дэмжлэгтэй улс төр, нийгэм, хуулийн тогтолцоог шүүмжилсний төлөө шийтгэл ногдуулахыг үзэл бодлоо илэрхийлэх эрх чөлөөний зайлшгүй хязгаарлалт гэж хэрхэвч үзэж болохгүй” тухай дурдсан. Мөн түүнчлэн тус тайлбарын 47 дахь хэсэгт “...нийтийн албан тушаалтнуудтай холбоотой тайлбар сэтгэгдлийн хувьд шийтгэх, санамсаргүй алдаа гаргаж, хорон санаа агуулалгүйгээр хэвлэн нийтэлсэн материалыг үнэн бус, хууль бус гэж үзэхээс зайлсхийвэл зохино” тус тус заасан. Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 10 дугаар зүйлийн 10.3 “*Монгол Улсын олон улсын гэрээ нь соёрхон баталсан буюу нэгдэн орсон тухай хууль хүчин төгөлдөр болмогц дотоодын хууль тогтоомжийн нэгэн адил үйлчилнэ*” гэж заасныг үндэслэн олон улсын хэм хэмжээг баримтлах ёстой байна.

Шүүхээс дараах хэсгийг тодорхойлох хэсэгтээ удирдлага болгосон байна.

Б.Б-ыг “Худал мэдээлэл тараах” гэмт хэрэг үйлдсэн гэм буруутайд тооцсон анхан болон давж заалдах шатны шүүхийн шийдвэр нь хууль ёсны бөгөөд үндэслэл бүхий байх хуулийн шаардлагыг хангаж чадахгүй байна.

⁷ <https://d.parliament.mn/tusul/d61259be-fafe-414c-923b-e980aa129a2e>

⁸ 4.1.9. “ташаа мэдээлэл” гэж бусдын сэтгэл санаа, бие махбодь, эсхүл хуулийн этгээдийн үйл ажиллагаанд хохирол учруулах зорилгогүйгээр түгээсэн бодит байдалд нийцэхгүй гэдгийг мэдээгүй, эсхүл мэдэх боломжгүй байсан алдаатай мэдээ, мэдээлэл, баримт сэлтийг; 4.1.10. “илт худал мэдээлэл” гэж хүн, хуулийн этгээд, улс оронд санаатайгаар хохирол учруулах зорилгоор түгээсэн ор үндэслэлгүй худал мэдээ, мэдээлэл, баримт сэлтийг.

⁹ Б.Пүрэвсүрэн, “Эрүүгийн хуулийн Худал мэдээлэл тараах гэмт хэрэгт шийтгүүлсэн анхны тохиолдолд хийсэн дүн шинжилгээ” Улаанбаатар хот, 2020 он. Энэхүү шүүхийн шийдвэрт хийсэн дүн шинжилгээг дараах линкээр үзнэ үү. <https://legaldata.mn/buteel/updf?id=839>

Худал мэдээлэл тараах гэмт хэрэг нь хүний нэр төр, алдар хүнд, хуулийн этгээдийн ажил хэргийн нэр хүндийг гутаан доромжилсон агуулгатай бус харин илт худал мэдээллийг олон нийтэд тараасан үйлдлийг ойлговол зохино.

Олон нийтийн сүлжээ ашиглан тэднийг гүтгэж, гутаан доромжилсон шинжтэй мэдээллийг цахим орчинд тараасан үйлдлийг хоёр шатны шүүх Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 13.14 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасан гэмт хэргийн шинжийг бүрэн хангасан гэж прокуророос шүүхэд шилжүүлсэн хэргийн хүрээнээс хальсан дүгнэлт хийсэн нь учир дутагдалтайн дээр хэрэглэх ёсгүй хуулийг хэрэглэсэн хууль хэрэглээний ноцтой алдаа гэж үзнэ. 2002 оны Эрүүгийн хуулийн 110 дугаар зүйлд заасан “Доромжлох”¹⁰ гэмт хэргийн шинжийг агуулсан үйлдэл мөн боловч 2015 оны Эрүүгийн хуулиар дээрх үйлдлийг гэмт хэрэгт тооцохгүй болсныг тодотгон тайлбарлавал зохино.

Өөрөөр хэлбэл, үйлдэл, эс үйлдэхгүйг гэмт хэрэгт тооцох эсэхийг тухайн гэмт хэргийг үйлдэх үед мөрдөж байсан хуулиар тодорхойлдог бөгөөд Эрүүгийн хуулийг төсөөтэй хэрэглэх, үйлдэл, эс үйлдэхгүйг гэмт хэрэгт тооцохгүй болсон хуулийг буцаан хэрэглэх нь хууль ёсны зарчимд харшлах хуулиар хориглосон үйлдэл юм.

Иймд шүүгдэгч Б.Б-ын гаргасан гомдлыг хангаж, “... Х бөгс долоогч, ... асан Б шоронгийн манаач” гэх зэргээр бусдыг гүтгэж, гутаан доромжилсон агуулгатай мэдээллийг цахим сүлжээ ашиглан олон нийтэд тараасан гэх үйлдлийг "худал мэдээлэл тараах" гэмт хэрэгт тооцох боломжгүй тул Эрүүгийн хуулийн 13.14 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасан хэргийг гэмт хэргийн шинжгүй гэсэн үндэслэлээр хэрэгсэхгүй болгож, түүнийг цагаатгахаар хяналтын шатны шүүхээс шийдвэрлэлээ гэсэн байна.

/Доорх хүснэгтэн мэдээллээс гутаах, гүтгэх, доромжлохтой холбоотой тайлбарыг харна уу/

“Худал мэдээлэл тараах” буюу гүтгэх гэмт хэргийн зүйлчлэл

	Зохицуулалт	Тайлбар	Илрэх хэлбэр
Халдлагын зүйл	Хүний нэр төр, алдар хүнд	Бусдаас болон өөртөө өгч буй үнэлэмж	Хүн бүрт харилцан адилгүй, өөр байна
Зорилго	Гутаах	өш хонзон санах, үзэн ядах, уур хорслоо тайлах, атаархах, эр эмийн хардлага зэрэг атгаг санаагаа хэрэгжүүлэх гэсэн хувийн сэдэлт	Шүүмжлэх үйлдлээс ялгаатай
Үйлдэл	Гүтгэх		илт худал мэдээллийг олон нийтэд тараасан
	Доромжлох	тухайн хүний нэр төр, алдар хүндийг санаатай гутаасан үйлдэл	хүнийг хувийн байдалтай нь холбогдуулан үг, үйлдэл, бичгээр, дохио зангаагаар, зураг дүрсээр гутаасан

¹⁰ Улсын Дээд Шүүхийн 2007.10.29-ний өдрийн 40 дугаартай тайлбарт “...доромжлох ...” гэдэгт нийгэмд тогтсон хүмүүсийн хоорондын харилцааны болон ёс суртахууны шаардлагын хэм хэмжээ, үндэсний зан заншил, уламжлалд харшилсан, тухайн хүний нэр төр, алдар хүндийг санаатай гутаасан үйлдлийг хэлнэ. Энэ нь хүнийг үндэс, угсаа, хэл, арьсны өнгө, нас, хүйс, нийгмийн гарал, байдал, хөрөнгө чинээ, эрхэлсэн ажил, эрүүл мэнд, шашин шүтлэг, үзэл бодол, боловсрол, гадна төрх, хөгжлийн бэрхшээлтэй болон гэр бүлийн байдалтай нь холбогдуулан үг, үйлдэл, бичгээр, дохио зангаагаар, зураг дүрсээр гутаасан зэргээр илэрнэ гэж тайлбарласан.

Эндээс үзвэл, гүтгэх, гутаах, доромжлох өөр хоорондоо харилцан адилгүй гурван тусдаа үйлдэлд Эрүүгийн хуулийн 13.14 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасны дагуу худал мэдээлэл тараах гэмт хэрэгт холбогдуулан ял шийтгэл хүлээлгэхгүй байхаар шийдвэрлэсэн нь практикт хууль хэрэглээний нэгдмэл байдлыг хангах түүхэн ач холбогдол бүхий шийдвэр болсон гэж дүгнэж болохоор байна.

Дүгнэлт, санал

1. Эрүүгийн хуулийн 13.14 дүгээр зүйлд заасан “худал мэдээлэл тараах” гэмт хэргийг шийдвэрлэсэн Улсын Дээд Шүүхийн тогтоол нь “Гүтгэх”, “Доромжлох” гэмт хэргийн шинжийг агуулсан үйлдэлд гэмт хэрэгт тооцохгүй хэмээн үзсэн нь цаашид хуулийг төсөөтэй байдлаар хэрэглэхгүй байх чухал ач холбогдолтой шийдвэр болсон.

2. “Худал мэдээлэл тараах” гэмт хэргийн үндсэн шинж болох “илт худал мэдээлэл”-ийг хууль тогтоомжид тайлбарлаагүй, хохирогчийн зүгээс тийнхүү худал мэдээлэл тараахаас сэргийлэх, худал мэдээллийг залруулах хангалттай арга хэмжээ авсан эсэхийг харгалздаггүй, иргэний хуулийн 21 дүгээр зүйлийн дагуу шийдвэрлэж болох иргэний гэм хорын асуудлыг эрүүгийн хуульд оруулсан (гэмт хэрэгт тооцсон) нь Монгол Улсын Үндсэн хуулиар тунхагласан үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрхийн хувьд ухралт болсон гэж үзэж байна.

3. Эрүүгийн хуулийн “худал мэдээлэл тараах” гэмт хэргийг Иргэний болон Зөрчлийн тухай хуульд заасан нэр төр гутаах, худал мэдээлэл тараах зэрэг хууль тогтоомж дахь эрх зүйн бусад зөрчлөөс хэрхэн ялгаж тайлбарлах, зөв хэрэглэх талаар Улсын дээд шүүхээс тайлбар гаргах.

4. УИХ-д өргөн барьсан Хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөний тухай хуулийн төсөлд “илт худал мэдээлэл”, “ташаа мэдээлэл” гэж ангилан авч үзэж тусгасан нь хуулийг нэгдмэл нэг мөр ойлгож хэрэглэх ач холбогдолтой гэж үзэж байна.

5. Гүтгэх, доромжлох үйлдлийнхээ төлөө шүүхээс худал мэдээлэл тараах гэмт хэрэгт холбогдуулан ял шийтгэл авсан иргэдийн тухайд, Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 41 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсгийн 1.4-т заасан хуулийг илт буруу хэрэглэсний улмаас хүний эрх ноцтой зөрчигдсөн. Үндсэн хуульд заасан шударга шүүхээр шүүлгэх эрх, Монгол улсын Шүүхийн тухай хуульд заасан хүний эрх, эрх чөлөөг хамгаалах, зөрчигдсөн эрхийг сэргээн эдлүүлэх, хууль дээдлэх, шударга ёсыг бэхжүүлэх, иргэний эрхийг хангах тухайд худал мэдээлэл тараах гэмт хэргийг шийдвэрлэж буй хуулийн байгууллага, төрд итгэх ард иргэдийн буюу хүний эрхийг зөрчсөн ойлголт гэж дүгнэхээр байна.

6. Эрүүгийн хуульд гэмт хэргийн шинжийг төсөөтэй хэрэглэхийг хориглосон заалтын тухайд. Эрүүгийн хуулийн 2.1 дүгээр зүйлийн 3-д “Энэ хуулийн тусгай ангид заагаагүй үйлдэл, эс үйлдэхүй, хохирол, хор уршиг, гэм буруугийн шинжийг төсөөтэй хэрэглэж гэмт хэрэгт тооцохгүй.” гэсэн заалтыг агуулгаар зөрчсөн ба өмнө нь үйлчилж байсан Эрүүгийн хуульд заасан гэмт хэргийн шинжийг төсөөтэй хэрэглэсэн байна. Үүнтэй төстэй өмнө нь Эрүүгийн хуульд байсан танхайрах (2002 оны Эрүүгийн хуулийн 181 дүгээр зүйл) гэмт хэргийг "Олон нийтийн амгалан тайван байдал алдагдуулах" (Эрүүгийн хуулийн 20.16 дугаар зүйл) гэмт хэрэг гэж зүйлчлэх тохиолдол гарч байсан. Эс үйлдэхүй үйлдэхүйг гэмт хэрэгт тооцоход өмнө нь шийдвэрлэж байсан гэмт хэргийн шинжийг төсөөтэй хэрэглэх эрсдэл гардаг бөгөөд нь энэ нь хууль хэрэглээний буруу жишиг тогтоох, гэм буруугүй хүнд эрүүгийн хариуцлага оногдуулах зэрэг онцгой үр дагавар үүсгэдэг.

7. Жишгийн эрх зүйд гол эх сурвалж болох өмнө нь шийдвэрлэж байсан хэргийн жишиг шүүхийн шийдвэр нь Ром германы эрх зүйн бүлд хууль хэрэглээний тогтсон практик, өмнө үйлчилж байсан гэмт хэргийн албан ёсны тайлбар зэрэгт тусгалаа олох тохиолдол бий, иймээс өмнө үйлчилж байсан зарим гэмт хэргийн талаар УДШ-ийн тайлбар зэргийг тухайн субъект өөрөө хүчингүй болгож, байнгын зөвтгөл хийж байх.

8. Хуульчийн хэвшмэл хандлагад өмнө нь үйлчилж байсан хууль хэрэглээний тогтсон мэдлэг, ур чадвар хамаардаг бөгөөд цаашид хуульчийн үргэлжилсэн сургалтад хандлага өөрчлөх, эрх зүйн философи буюу тухайн гэмт хэргийн онол суурь хэрхэн өөрчлөгдсөн тухай сургалтыг заавал төлөвлөн зохион байгуулж байх нь зүйтэй.

Ашигласан материал

1. Глоб Интернэшнл төв, “Хэвлэлийн эрх чөлөөний тайлан-2022-2023” Улаанбаатар хот, 2024 он.
2. “Төрийн мэдээлэл” эмхэтгэл, 2020.02.13, №07 /1109/
3. Улсын Дээд Шүүхийн тогтоол, Дугаар 2024/ХШТ/110, 2024.10.02
4. Л.Галбаатар, “Доромжлох гэмт хэргийг дахин сэргээх нь зөв эсэх асуудал”, Улаанбаатар хот, 2023 он.
5. Нээлттэй нийгэм форум, Судлаач Д.Оросоо, Ц.Цэлмэг, С.Дэнсмаа, Г.Туул нар. “Худал мэдээлэл тараах гэмт хэргийг хянан шийдвэрлэж буй практик”, Улаанбаатар 2021 он.
6. Б.Пүрэвсүрэн, “Эрүүгийн хуулийн Худал мэдээлэл тараах гэмт хэрэгт шийтгүүлсэн анхны тохиолдолд хийсэн дүн шинжилгээ” Улаанбаатар хот, 2020 он.
7. Улсын Дээд Шүүх, Эрүүгийн хуулийн Доромжлох гэмт хэргийг тайлбарласан 2007.10.29-ний өдрийн 40 дугаартай тайлбар
8. УИХ-д 2025.01.23-ний өдөр өргөн барьсан Хэвлэл мэдээллийн эрх чөлөөний тухай /шинэчилсэн найруулга/ хуулийн төсөл
9. Шүүхийн ил тод байдал төслийн хүрээнд Олон улсын эрх зүйн хөгжлийн байгууллагаас (IDLO) 2024 оны 11 дүгээр сарын 27-ны өдөр хийсэн сургалтаас
10. 2025.11.01-ний өдөр зохион байгуулагдсан Хэвлэл мэдээллийн эрх зүйн форумд хуульч Д.Оросоогийн тавьсан илтгэлээс

**ИРГЭНИЙ ХЭРГИЙН ШҮҮХИЙН ШИЙДВЭР ГҮЙЦЭТГЭХ АЖИЛЛАГААНД
СААД УЧРУУЛАХ, ЗАЙЛСХИЙХ ГЭМТ ХЭРГИЙН ГАРАЛТ БА ШИЙДВЭРЛЭЛТ**
CRIMINAL OFFENSES RELATED TO THE OBSTRUCTION OR EVASION OF CIVIL
COURT JUDGMENT ENFORCEMENT: INCIDENCE AND RESOLUTION

С.Бямба-Эрдэнэ

*Дотоод хэргийн их сургуулийн Эрх зүй, нийгмийн ухааны сургуулийн
Хувийн эрх зүйн тэнхимийн багш, ахмад
ORCID ID: 0009-0005-6434-4181*

Б.Сумъяабазар

*Дотоод хэргийн их сургуулийн Шинжлэн магадлах ухааны сургуулийн
Криминалистикийн шинжилгээний тэнхимийн багш, цагдаагийн ахмад*

Товч агуулга: Монгол Улсын иргэн зөрчигдсөн эрхээ сэргээлгэхээр буруутай этгээдийг шүүхэд мэдүүлж, гомдол, нэхэмжлэл гарган хандах эрхтэй бөгөөд иргэний эрх зүйн хариуцлагын хүрээнд эд баялагтай холбоотой зөрчигдсөн эрхийг зөвхөн иргэний хэргийн шүүх шийдвэрлэж, шүүхийн шийдвэр гарч, хуулийн хүчин төгөлдөр болсон нөхцөлд буруутай этгээдэд хохирогч буюу нэхэмжлэгчийн хохирлыг заавал төлөх үүрэг хүлээдэг. Шүүхийн шийдвэр бүр заавал биелэгдэх шинжийг агуулж байдаг тул сайн дураар төлбөр төлөхөөс зайлсхийвэл төрөөс албадан гүйцэтгэх журмаар шүүхийн шийдвэрийн биелэлтийг хангуулна. Энэхүү өгүүллийн хүрээнд судлаачийн зүгээс албадан гүйцэтгэх буюу иргэний хэргийн шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны явцад хариуцагч шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд саад учруулах, зайлсхийх гэмт хэрэг үйлдсэн гэмт хэргийн шийдвэрлэлтийн талаарх судалгааг толилуулах болно.

Түлхүүр үг: Иргэний хэргийн шүүхийн шийдвэр, албадан гүйцэтгэх ажиллагаа, эрүүгийн хариуцлага, төлбөр төлөгч.

Abstract: A citizen of Mongolia has the right to file a complaint or claim with the court against the liable party in order to restore their violated rights. Within the framework of civil legal liability, disputes concerning property-related rights are resolved exclusively by civil courts. Once a court decision is made and becomes legally binding, the liable party is obligated to compensate the damage suffered by the claimant. Since all court decisions are binding and enforceable, if the liable party refuses to comply voluntarily, the state will ensure the enforcement of the decision through compulsory execution procedures. This article presents a study conducted by the author regarding the criminal cases involving defendants who have obstructed or evaded the enforcement of civil court decisions during the compulsory execution process.

Keywords: Civil court decision, Enforcement proceedings, Criminal liability, Debtor

Үндсэн хэсэг

Монгол Улсын нэрийн өмнөөс гаргасан Иргэний хэргийн шүүхийн хүчин төгөлдөр шийдвэрийг иргэн, хуулийн этгээд, хуулийн этгээдийн эрхгүй байгууллагын гишүүд биелүүлэх үүрэгтэй.

Хуулийн этгээдийн эрхгүй байгууллага гэдэгт хуулийн этгээдийн үндсэн шинжийг агуулдаггүй хүмүүсийн болон хуулийн этгээдүүдийн нэгдэл байж болно гэж иргэний хуулийн шинжлэх ухааны тайлбарт тусгасан байдаг. Монгол Улсын Иргэний хуулийн тайлбар (бичиг, 2015). (хүрээлэн, 2021, хууд. 28)

“Хуулийн этгээдийн эрхгүй байгууллага нь Иргэний хуулийн 29 дүгээр зүйлийн 29.6 дахь хэсэгт зааснаар хуулийн этгээдийн салбар, төлөөлөгчийн газар, мөн хуулийн 143 дугаар зүйлийн 143.3 дахь хэсэгт зааснаар сууц өмчлөгчдийн холбоо, мөн хуулийн 281 дүгээр зүйлийн 281.1. дэх хэсэгт заасан тодорхойлсон бүртгэгдээгүй холбоо, нөхөрлөл хамаарна. Хариуцлагыг тухайн хуулийн этгээдийн эрхгүй байгууллага бус гишүүд нь хариуцлага хүлээдэг онцлогтой. Мөн шүүхийн шийдвэр хүчин төгөлдөр болсон үеэс заавал биелэгдэх шинжийг агуулдаг” (эмхэтгэл, Төрийн мэдээлэл, 2002).

Харин “ШШГБ-ын нийт алба хаагчдыг нийтлэг байдлаар хамааруулж алба хаагчийн тавьсан хууль ёсны шаардлагыг тухайн иргэн, хуулийн этгээд үл биелүүлэх эсхүл шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд саад учруулбал хуульд заасан хариуцлага хүлээлгэх талаар тусгайлан зааж хуульчилсныг Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хуулийн 9 дүгээр зүйлийн 9.2 дахь хэсэгт “Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын алба хаагчийн хууль ёсны шаардлагыг үл биелүүлсэн, эсхүл хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу явуулж байгаа шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд саад учруулсан хүн, хуулийн этгээдэд хуульд заасан хариуцлага хүлээлгэнэ” (эмхэтгэл, Төрийн мэдээлэл, 2017) гэж зааснаас харж болно.

Монгол Улсын Эрүүгийн хуульд заасан шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд саад учруулах, зайлсхийх гэмт хэргийн талаар өгүүлэхийн өмнө ялын туйлын, ялын харьцангуйн, ялын дундын буюу либерал гэсэн 3 онолын талаар өгүүлнэ.

1. “Ялын туйлын онол- нэрт эрдэмтэн И.Кант, Г.Гегел нарын үндэслэн боловсруулсан туйлын буюу ялын бодлогын үнэмлэхүй хандлага гэдэг нь гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдэд түүний учруулсан хохирол, гэмт хэргийн шинж, хэр хэмжээг харгалзан тэдгээрт яг тохирсон ялыг онооход чиглэгддэг үзэл баримтлал юм” (Ц.Мөнхбат, 2020).
2. “Ялын харьцангуйн онол- нэрт эрдэмтэн П.А.Файербах, Ф.Ф.Лист нарын үндэслэн боловсруулсан уг онолоор бол ял нь ялтныг залхаан цээрлүүлэх бус, нийгэмшүүлэх, гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэхэд чиглэдэг гэж заасан. Энэ онолыг зорилгоор нь дараах 4 хэсэгт ангилдаг” (Ц.Мөнхбат, 2020).
 - “Эерэг ерөнхий урьдчилан сэргийлэлт-Олон нийтийн эрх зүйн ухамсар, итгэлийг бэхжүүлэх” (Ц.Мөнхбат, 2020).
 - “Сөрөг ерөнхий урьдчилан сэргийлэлт-Олон нийтийг гэмт хэрэг үйлдэхээс болгоомжлох ухамсар бий болгох” (Ц.Мөнхбат, 2020),
 - “Эерэг тусгай урьдчилан сэргийлэлт-гэмт хэрэгтнийг хүмүүжүүлэх” (Ц.Мөнхбат, 2020),
 - “Сөрөг тусгай урьдчилан сэргийлэлт-олон нийтийг гэмт хэрэгтнээс сэргийлэн тусгаарлах” (Ц.Мөнхбат, 2020).
3. “Ялын дундын буюу Либерал онол- туйлын болон харьцангуйн онолын аль алиных нь сул талыг үгүйсгэн хязгаарлах замаар аль алинаас нь дэвшилтэд үнэт зүйлийг хослуулан нэгтгэж авсан нийлмэл шинжтэй либерал үзэл баримтлал юм. Энэхүү онол нь ял бол залхаан цээрлүүлэх шинж бүхий албадлагын арга хэмжээ болохыг хүлээн зөвшөөрдөггүй хэдий ч туйлын онолын “Гэмт хэрэгтний үйлдсэн хэрэгт нь оноох ял тэнцүү байх”, харьцангуйн онолын Ял нь гэмт хэргээс урьдчилан сэргийлэх, гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийг нийгэмшүүлэх зорилготой албадлагын арга хэмжээ гэсэн үзэл санааг өөртөө багтаасан байдаг (Ц.Мөнхбат, 2020, хууд. 19).

“Германы нэрт эрдэмтэн Э.Хилгендорф ялын онолын чиг хандлагад харьцангуй хосолсон буюу үнэт зүйлсийн уян хатан чиг хандлага бүхий үзэл баримтлал зайлшгүй болсныг тэмдэглэсэн байх бөгөөд тэрээр бичихдээ “Германы эрүүгийн хууль нь үнэмлэхүй ба харьцангуй онолын аль нэгийг даган мөрддөггүй, харин энэхүү нэгтгэсэн

нэгдмэл онолыг мөрдлөг болгодог ба хуулиар заасан хэм хэмжээнүүд нь аливаа гэмт үйлдэхүйг залхаан цээрлүүлэх үзэл санаан дээр ч, мөн урьдчилан сэргийлэх зорилго дээр ч тулгуурладаг байна. Хэрэг дээрээ ингэж нэгтгэн хэрэглэх нь олон онолын сул тал юм уу зөвхөн нэг талыг барьсан шинжийг нөгөөгөөр нь нөхөн тэнцвэржүүлэх давуу талтай юм. Ингэж харьцангуй онол нь шийтгэлийг нийгмийн зорилго болгон харуулж байхад үнэмлэхүй онол нь шийтгэлийг уг хэргийн хүндийн хэмжээгээр ял шийтгэлийн хэмжээг заан хязгаарлаж өгөх бүрдүүлэх онол болон илэрч байна” (Э.Хилгендорф & Д, 2015, хууд. 19) гэжээ.

Хуулийн хүчин төгөлдөр болсон шүүхийн шийдвэрийг сайн дураар биелүүлэх хүсэлгүй, боломжгүй байгаа хариуцагчийн хүсэл зоригоос үл хамааран зөвхөн нэхэмжлэгчийн хүсэл зоригоос хамаарч шүүхийн шийдвэрийг албадан гүйцэтгэх захирамж, гүйцэтгэх хуудас бичигдэж албадлага хэрэглэх үндэслэл бүрддэг.

“УИХ-аас 2015 онд баталсан Монгол Улсын Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 21 дүгээр бүлгийн Хэрэг шалган шийдвэрлэх ажиллагааны эсрэг гэмт хэрэгт “Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд саад учруулах, зайлсхийх” гэмт хэргийг мөн хуулийн 21.7 дугаар зүйлд тусгаж хуульчилсан байдаг” (эмхэтгэл, 2015).

“ЭХТА-ийн 21.7.1 дэх хэсэгт “Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд саад учруулах зорилгоор хөрөнгийн мэдүүлгээ зориуд буруу гаргасан, эд хөрөнгөө нуун дарагдуулсан, бусдад шилжүүлсэн, үрэгдүүлсэн, оршин суух хаягаа өөрчилсөн, дүр эсгэн биелүүлсэн, битүүмжилсэн, барьцаалсан, хураан авсан хөрөнгийг дур мэдэн захиран зарцуулсан, дүр үзүүлсэн гэрээ байгуулсан бол,

- ✓ 2700 нэгжээс 5400 нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох,
- ✓ Эсхүл 6 сараас 1 жил хүртэл хугацаагаар зорчих эрхийг хязгаарлах,
- ✓ Эсхүл 6 сараас 1 жил хүртэл хугацаагаар хорих ял шийтгэнэ” (эмхэтгэл, 2015) гэж сонгох санкцитайгаар зохицуулсан байдаг.

Энэ гэмт хэргийг үйлдэгч субъектийг зөвхөн төлбөр төлөгч-иргэн, төлбөр төлөгч-хуулийн этгээдийн гүйцэтгэх удирдлага, “давуу эрхтэй хувьцаа эзэмшигчид” хамааруулж ойлгоно.

Тухайн хуулийн этгээдэд гүйцэтгэх удирдлага томилогдоогүй, эсхүл гүйцэтгэх удирдлагыг хуулийн этгээдийн хувьцаа эзэмшигчдийн хурлаар чөлөөлсөн тохиолдолд тухайн хуулийн этгээдийн хувьцааны дийлэнх хэсгийг эзэмшиж байгаа иргэн хуулийн этгээдийг төлөөлнө.

Энэ хэсэгт иргэний хэргийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд саад учруулсан этгээдэд эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэсэн талаарх судалгааг өгүүлж, гэмт явдлын шалтгаан нөхцөлийг судлахыг эрмэлзлээ.

Цагдаагийн байгууллага: “Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 21.7 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасан “Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд саад учруулах, зайлсхийх” гэмт хэрэгт мөрдөн шалгах ажиллагааг Цагдаагийн байгууллага явуулах бөгөөд Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын мэдээлсэн гомдлоор хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаа явуулж төлбөр төлөгчийн гэмт хэргийн шинжтэй үйлдлийг шалгадаг (эмхэтгэл, 2015).

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагаас Цагдаагийн байгууллагад хандан төлбөр төлөгчийн шүүхийн шийдвэр биелүүлэхгүй байгаа үйлдэл, эс үйлдэхүйд холбогдуулан гэмт хэргийн шинжтэй үйлдлийг шалгуулахаар холбогдох нотлох баримтыг хүсэлтийн хамт гарган өгч хамтран ажиллах нь түгээмэл байна. Нийслэлийн Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх газрын хэмжээнд 2020-2023 оны байдлаар Цагдаагийн байгууллагад Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагаас төлбөр төлөгчийн гэмт хэргийн шинжтэй үйлдлийг шалгуулахаар хандсан тоон мэдээллийг судлан үзэхэд:

№	Хүлээн авсан гомдол, мэдээллийн тоо	Хэрэг бүртгэлтийн хэрэг нээхээс татгалзах саналыг прокурорт хүргүүлж, прокурор хэрэг бүртгэлтийн хэрэг нээхээс татгалзсан.	Хэрэг бүртгэлтийн хэрэг нээх саналыг прокурорт гарган прокуророос хэрэг бүртгэлтийн хэрэг нээж шалгасан	Хэрэг бүртгэлтийн хэрэг нээсэн хугацаанд прокурор хэрэг нээхээс татгалзсан	Эрүүгийн хэрэг үүсгэж яллагдагчаар татсан
2020	56	34 /60.71%/	22 /39.28%/	20 /35.71%/	2 /3.57%/
2021	26	18 /69.23%/	8 /30.76%/	8 /30.76%/	0
2022	40	13 /32.5%/	27 /67.5%/	26 /65%/	1 /0.25%/
2023	30	9 /30%/	21 /70%/	21 /70%/	0
Нийт	152	74 /48.68%/	78 /51.31%/	75 /49.34%/	3 /1.97%/

Хүснэгт. № 1. Цагдаагийн байгууллагад хандсан гомдлын шийдвэрлэлт

Монгол Улсын хэмжээнд 2020-2023 оны хооронд төлбөр төлөгчийн гэмт хэргийн шинжтэй үйлдлийг шалгуулахаар Цагдаагийн байгууллагад нийт 152 төлбөр төлөгчид холбогдох гомдол, мэдээллийг хүргүүлж, үүнээс 74 буюу 48.68 хувьд нь мөрдөгчөөс хэрэг бүртгэлтийн хэрэг нээхээс татгалзах саналыг хяналтын прокурорт хүргүүлжээ.

Харин дээр дурдсан 152 гомдлоос 78 буюу 49.34 хувьд хэрэг бүртгэлтийн хэргийг нээж шалгасан байна. Мөн нийт гомдлоос мөрдөгч 75 буюу 49.34 хувьд нь эрүүгийн хэрэг нээхээс татгалзаж, нийт гомдлын дөнгөж 3 буюу 1.97 хувьд эрүүгийн хэрэг үүсгэн шалгаж, яллагдагчаар татсан байгаа энэ төрлийн гэмт хэргийн шинжтэй гомдол, мэдээлэлд мөрдөгч маш цөөн тохиолдолд эрүүгийн хэрэг үүсгэж байгаа нь харагдлаа.

Энэ бол шийдвэр гүйцэтгэгчийн Цагдаагийн байгууллагад ирүүлсэн гэмт хэргийн шинжтэй үйлдлийг шалгуулахаар хандсан хүсэлт, холбогдох нотлох баримтыг хариуцсан мөрдөгчийн зүгээс шалган үзээд гэмт хэргийн шинжгүй, бүрэлдэхүүнгүй гэх үндэслэлээр харьяа Прокурорын газрын хяналтын прокурортоо эрүүгийн хэрэг үүсгэхээс татгалзах саналаа хүргүүлж хэргийг шийдвэрлэдэг нөхцөл байдалтай шууд холбогдоно.

Төлбөр төлөгчид эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхээр Цагдаагийн байгууллагад хандсан хугацаанд шүүхийн шийдвэрт заасан төлбөр төлөгдсөн байдал. Монгол Улсын хэмжээнд 2020-2023 онд Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагаас төлбөр төлөгчийн гэмт хэргийн шинжтэй үйлдлийг шалгуулахаар 253 хүсэлтийг Цагдаагийн байгууллагад гаргасан бөгөөд энэ хугацаанд шүүхийн шийдвэрт заасан төлбөрийг бүрэн төлсөн 9 тохиолдол бүртгэгджээ.

Хүснэгт № 2. (Я.Батгэрэл, 2024, хууд. 123)

№	Эрүүгийн хэрэг үүсгүүлэхээр хандсан	Эрүүгийн хэрэг үүсгэхээс татгалзсан	Эрүүгийн хэрэг үүсгэсэн	Хянагдаж байгаа	Шүүхээс шийдвэрлэсэн	Төлбөрөө төлж барагдуулсан	ШШГБ гомдлоо буцаан татсан
2020	57	50 /87.8%/	1	0	1	5	1
2021	61	57 /93.4%/	0	0	0	4	0
2022	48	48 /100%/	0	0	0	0	0
2023	87	70 /80.4%/	0	17	0	0	0
Нийт	253	225	1	17	1	9	1
		88.9%				3.55%	

Эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхээр хандсан хугацаанд зарим төлбөр төлөгч нар шүүхийн шийдвэрт заасан төлбөрийг бүрэн төлсөн байгаа нь нийт гомдлын 3.55 хувийг

эзэлж байгаа боловч эрүүгийн хариуцлага үр дүнтэй арга хэмжээний нэг гэдгийг илэрхийлж байна.

Прокурорын байгууллага: “Прокурорын бүрэн эрхийг Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 56 дугаар зүйлийн 56.1 дэх хэсэгт зааснаар “Прокурор хэрэг бүртгэх, мөрдөн байцаах, ял эдлүүлэх ажиллагаанд хяналт тавьж, шүүх хуралдаанд төрийн нэрийн өмнөөс оролцоно, Прокурорын тухай хуулийн 11 дүгээр зүйлд зааснаар зөрчлийн хэрэг бүртгэлтэд хяналт тавих, мөн хуулийн 14 дүгээр зүйлд зааснаар хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаах ажиллагаанд хяналт тавих, мөн хуулийн 17 дугаар зүйлд зааснаар прокурор төрийн нэрийн өмнөөс шүүх хуралд оролцох, мөн хуулийн 22 дугаар зүйлд зааснаар прокурор ял эдлүүлэх ажиллагаанд оролцох, хяналт тавих бүрэн эрхийг тус тус хуульчилсан” (эмхэтгэл, Төрийн мэдээлэл, 2017).

Түүнчлэн “Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 4 дүгээр зүйлийн 4.1 дэх хэсэгт “Прокурор хэрэг бүртгэх, мөрдөн байцаах ажиллагаанд хяналт тавьж, шүүх хуралдаанд төрийн нэрийн өмнөөс улсын яллагчаар оролцоно гэж заасны дагуу эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд хяналт тавьж ажилладаг” (эмхэтгэл, Төрийн мэдээлэл, 2017) билээ.

УЕПГ-ын дэргэдэх Сургалт, судалгааны хүрээлэнгээс Эрүүгийн хуулийн 21 дүгээр зүйлийн 21.7 дахь хэсэгт заасан гэмт хэргийн гаралт, шийдвэрлэлтийн талаарх статистик мэдээг 2020-2023 оны хооронд судлан үзэхэд:

<i>№</i>	<i>Хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалт явуулсан хэрэг</i>	<i>Шинээр нээсэн хэрэг бүртгэлтийн хэрэг</i>	<i>Эрүүгийн хэрэг үүсгэхээс татгалзсан</i>	<i>Эрүүгийн хэрэг үүсгэн яллагдагчаар татсан</i>
2020	93	37 буюу 39.78%	56 /60.22%/	3 буюу 3.22%
2021	53	27 буюу 50.94%	26 /49%/	1 буюу 1.88%
2022	54	36 буюу 66.66%	18 /33.33%/	0
2023	66	35 буюу 53%	31 /49.96%/	1 буюу 1.51%
Нийт	266	135 буюу 50.75%	131 буюу 49.25%	5 буюу 1.87%

Хүснэгт № 3. Нийслэлд бүртгэгдсэн гэмт хэргийн тоо, шийдвэрлэсэн байдал

“Монгол Улсын хэмжээнд Прокурорын байгууллагаас 2020-2023 оны хооронд нийт 266 төлбөр төлөгчид холбогдох гомдол, мэдээлэлд хэрэг бүртгэлт, мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулж, үүнээс 135 буюу 50.75 хувьд нь шинээр хэрэг бүртгэлтийн хэрэг нээж, 49.25 хувьд нь эрүүгийн хэрэг үүсгэхээс татгалзаж шийдвэрлэжээ” (Я.Батгэрэл, 2024, хууд. 131).

Харин дээр дурдсан 266 гомдлоос 5 буюу 1.87 хувьд нь прокуророос төлбөр төлөгчийг яллагдагчаар татсан байгаа энэ төрлийн гэмт хэргийн шинжтэй гомдол, мэдээлэлд прокуророос маш цөөн тохиолдолд эрүүгийн хэрэг үүсгэж байгааг илэрхийлнэ.

Шүүх: “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 48 дугаар зүйлийн 48.1 дэх хэсэгт “Шүүхийн үндсэн тогтолцоо Улсын дээд шүүх, аймаг, нийслэлийн шүүх, сум буюу сум дундын, дүүргийн шүүхээс бүрдэх бөгөөд шүүхийг тойргийн зарчмаар байгуулж болно. Шүүхийг эрүү, иргэн, захиргааны зэрэг шүүн таслах ажлын төрлөөр дагнан байгуулж болно. Дагнасан шүүхийн үйл ажиллагаа, шийдвэр нь Улсын дээд шүүхийн хяналтаас гадуур байж үл болно” (эмхэтгэл, Төрийн мэдээлэл, 1992) гэж заасан байдаг. Мөн “Шүүхийн тухай хуулийн 23 дугаар зүйлийн 23.3 дахь хэсэгт зааснаар “Хуулийн хүчин төгөлдөр шүүхийн шийдвэрийг санаатай биелүүлээгүй, эсхүл биелүүлэхэд зориуд саад учруулсан этгээдэд хуульд заасан хариуцлага хүлээлгэнэ” (эмхэтгэл, Төрийн мэдээлэл, 2021) гэж заасан байдаг.

Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд саад учруулах, зайлсхийх гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдэд шүүхээс хариуцлага оногдуулсан байдлыг 2017-2025 оны хооронд судлан үзэхэд анхан шатны шүүхээс шийдвэрлэсэн 15 эрүүгийн хэрэг, давж заалдах шатны болон дээд шатны шүүхийн тус бүр 5 эрүүгийн хэрэг, нийт 25 шийдвэрт судалгаа хийж үзлээ. Тухайлбал,

Эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүхийн судалгаа. “Анхан шатны шүүхийн бүрэн эрхийг Монгол Улсын Шүүхийн тухай хуулийн 30.6 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт Хуулиар харьяалуулсан хэрэг, маргааныг анхан шатны журмаар хянан шийдвэрлэх” (эмхэтгэл, Төрийн мэдээлэл, 2021) гэж заан тодорхойлжээ.

“Монгол Улсын хэмжээнд /2017-2025/ 2017 оноос 2025 оны 4 дүгээр сарын 02-ны өдөр хүртэлх хугацаанд Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 21.7 дугаар зүйлд заасан “Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд саад учруулах, зайлсхийх” гэмт хэргийг Эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүхээс шийдвэрлэсэн байдлыг Монгол Улсын Шүүхийн шийдвэрийн цахим сангаас шүүж судлан үзэхэд 15 шийтгэх тогтоол” (сан, 2017-2025) байсан.

<i>№</i>	<i>Шүүхийн харьяалал</i>	<i>Огноо, дугаар</i>	<i>Гэмт хэргийн зүйлчлэл ЭХТА-ийн 21.7.1, оногдуулсан ял, албадлагын арга хэмжээ</i>
1.	Чингэлтэй дүүргийн Эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүх	2017.08.10 № 301	2.7 сая төгрөгөөр торгох ял шийтгэсэн
2.	Баянзүрх дүүргийн Эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүх	2018.05.08 № 647	6 /зургаа/ сарын хугацаагаар хорих ял шийтгэсэн.
3.	Баян-Өлгий аймаг дахь сум дундын Эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүх	2018.08.01 №111	3 сая төгрөгийн торгох ял шийтгэсэн.
4.	Налайх дүүргийн Эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүх	2018.10.19 № 190	Хөөн хэлэлцэх хугацаа дууссан үндэслэлээр хэргийг хэрэгсэхгүй болгосон.
5.	Хөвсгөл аймаг дахь сум дундын Эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүх	2018.10.22 № 292	Хорих ял оногдуулахгүйгээр 1 /нэг/ жилийн хугацаагаар тэнсэх албадлагын арга хэмжээ оногдуулсан.
6.	Хан-Уул дүүргийн Эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүх	2018.12.28 № 18	2.8 сая төгрөгөөр торгох ял шийтгэсэн
7.	Хан-Уул дүүргийн Эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүх	2019.07.29 № 516	2.7 сая төгрөгөөр торгох ял шийтгэсэн
8.	Налайх дүүргийн Эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүх	2020.05.18 №86	2.7 сая төгрөгөөр торгох ял шийтгэсэн
9.	Баянхонгор аймаг дахь Сум дундын Эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүх	2020.09.24 №321	Хорих ял оногдуулахгүйгээр 1 жилийн хугацаагаар тэнсэж, үүрэг хүлээлгэх албадлагын арга хэмжээ оногдуулсан.
10.	Баянхонгор аймаг дахь Сум дундын Эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүх	2021.05.20 №135	1 жилийн хугацаагаар зорчих эрхийг хязгаарлах ял шийтгэсэн
11.	Хан-Уул дүүргийн Эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүх	2021.09.16 №498	2.7 сая төгрөгөөр торгох ял шийтгэсэн
12.	Архангай аймаг дахь Сум дундын Эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүх	2022.10.04 №257	2.7 сая төгрөгөөр хорих ял шийтгэсэн
13.	Сэлэнгэ аймгийн Мандал сум дахь Сум дундын шүүх	2024.02.20 №29	Хэрэгсэхгүй болгож цагаатгасан

14.	Өмнөговь аймаг дахь Сум дундын Эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүх	2024.06.25 №97	6 /зургаа/ сарын хугацаагаар зорчих эрхийг хязгаарлах ял шийтгэсэн.
15.	Налайх дүүргийн Эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүх	2024.11.14 №204	3 сая төгрөгийн торгох ялаар шийтгэсэн.

Одоогийн байдлаар үүргийн гүйцэтгэлийг үл хөдлөх эд хөрөнгийн барьцаагаар хангуулж шийдвэрлэсэн шүүхийн шийдвэрт холбогдох иргэний хэргийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд саад учруулах, зайлсхийх гэмт хэргийг шүүхээр хянан хэлэлцсэн тохиолдол бүртгэгдээгүй, гараагүй байна.

Эрүүгийн хэргийн давж заалдах шатны шүүхийн судалгаа. “Давж заалдах шатны бүрэн эрхийг Монгол Улсын Шүүхийн тухай хуулийн 29.5 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт “Хуульд заасны дагуу анхан шатны шүүхийн шийдвэрийг давж заалдах журмаар хянан шийдвэрлэх” (эмхэтгэл, Төрийн мэдээлэл, 2021) гэж тодорхой заасан байдаг.

“Монгол Улсын хэмжээнд /2017-2025/ 2017 оноос 2025 оны 4 дүгээр сарын 02-ны өдөр хүртэлх хугацаанд Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 21.7 дугаар зүйлд заасан “Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд саад учруулах, зайлсхийх” гэмт хэргийн шийдвэрлэлтийг Эрүүгийн хэргийн давж заалдах шатны шүүхээс хянасан байдлыг Монгол Улсын Шүүхийн шийдвэрийн цахим сангаас шүүж судлан үзэхэд 6 магадлал” (сан, 2017-2025) байсан.

№	Шүүхийн харьяалал	Огноо, дугаар	Давж заалдах гомдлыг шийдвэрлэсэн байдал
1.	Нийслэлийн Эрүүгийн хэргийн давж заалдах шатны шүүх	2018.07.05 № 629	Баянзүрх дүүргийн ЭХАШШ-ийн 2018.05.08-ны өдрийн 647-р шийтгэх тогтоолыг хүчингүй болгож, В.Г-т холбогдох эрүүгийн хэргийг шүүхийн урьдчилсан хэлэлцүүлгээр хянан хэлэлцүүлэхээр Баянзүрх дүүргийн ЭХАШ-ны шүүхэд буцаасан.
2.	Баян-Өлгий аймгийн Эрүү, Иргэний хэргийн давж заалдах шатны шүүх	2018.07.05 № 24	Баян-Өлгий аймаг дахь сум дундын ЭХАШ шүүхийн 2018.08.01-ний өдрийн 111 дугаартай шийтгэх тогтоолыг хэвээр үлдээж, шүүгдэгч Х.Х-ын давж заалдах гомдлыг хэрэгсэхгүй болгосон.
3.	Нийслэлийн Эрүүгийн хэргийн давж заалдах шатны шүүх	2018.12.20 № 1128	Налайх дүүргийн ЭХАШШ-ийн 2018.10.19-ний өдрийн 190-р шийтгэх тогтоолыг хүчингүй болгож, Ч.Хд холбогдох эрүүгийн хэргийг дахин хэлэлцүүлэхээр Налайх дүүргийн ЭХАШ-ны шүүхэд буцаасан.
4.	Нийслэлийн Эрүүгийн хэргийн давж заалдах шатны шүүх	2019.10.08 № 1001	Налайх дүүргийн ЭХАШШ-ийн 2019.08.14-ний өдрийн 111-р шийтгэх тогтоолын тогтоох хэсгийн 2 дахь заалтыг “Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 1.5 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсгийн 1.2 дахь заалт, 34.19 дүгээр зүйлийн 1 дэх хэсгийн 1.2 дахь заалтад зааснаар Ч.Х-д холбогдох хэргийг хэрэгсэхгүй болгож, түүнийг Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 21.7 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт заасан эрүүгийн хариуцлагаас чөлөөлсүгэй.” гэж өөрчилсөн.
5.	Нийслэлийн Эрүүгийн хэргийн давж заалдах шатны шүүх	2025.02.05 № 199	Налайх дүүргийн ЭХАШШ-ийн 2024.11.14-ний өдрийн 204-р шийтгэх тогтоолын тогтоох хэсгийн: 3 дахь заалтад 3,000,000 төгрөгийн торгох ялыг 2 жилийн хугацаанд хэсэгчлэн төлүүлэхээр тогтоож, ...” гэснийг, “Эрүүгийн хуулийн ерөнхий ангийн 5.3 дугаар зүйлийн 4, 5 дахь хэсэгт зааснаар шүүгдэгчид оногдуулсан 3,000 нэгжтэй тэнцэх хэмжээний буюу 3,000,000 төгрөгийн торгох ялыг 90 хоногийн дотор төлүүлэхээр тогтоож өөрчилсөн.

Дээрх хүснэгтээс харвал Монгол Улсын хэмжээнд Эрүүгийн хэргийн давж заалдах шатны шүүхээс 2017 оноос 2025 оны 04 дүгээр сарын 03-ны өдрийн байдлаар Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 21.7 дугаар зүйлд заасан гэмт хэрэгт холбогдох нийт 5 шийтгэх

тогтоолыг хянажээ. Үүнээс шийтгэх тогтоолыг өөрчилсөн 2, шийтгэх тогтоолыг хүчингүй болгож, анхан шатны шүүхэд буцаасан 2, шийтгэх тогтоолыг хэвээр үлдээсэн 1 тохиолдолд бүртгэгдсэн байна.

Эрүүгийн хэргийн хяналтын шатны шүүхийн судалгаа. “Монгол Улсын Үндсэн хуулийн 50 дугаар зүйлийн 2 дахь хэсэгт “Улсын дээд шүүхийн шийдвэр шүүхийн эцсийн шийдвэр байх бөгөөд түүнийг бүх шүүх, бусад этгээд заавал биелүүлнэ. Хэрэв Улсын дээд шүүхийн шийдвэр хуульд харшилбал түүнийг Улсын дээд шүүх өөрөө хүчингүй болгоно. Улсын дээд шүүхийн тайлбар хуульд харшилбал хуулийг дагаж биелүүлнэ” (эмхэтгэл, Төрийн мэдээлэл, 1992) гэж заасан байдаг.

“Монгол Улсын хэмжээнд /2017-2025/ 2017 оноос 2025 оны 4 дүгээр сарын 02-ны өдөр хүртэлх хугацаанд Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 21.7 дугаар зүйлд заасан “Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд саад учруулах, зайлсхийх” гэмт хэргийн шийдвэрлэлтийг Эрүүгийн хэргийн хяналтын шатны шүүхээс хянасан байдлыг Монгол Улсын Шүүхийн шийдвэрийн цахим сангаас шүүж судлан үзэхэд 5 тогтоол” (сан, 2017-2025) байсан.

№ Тогтоолын огноо, дугаар Дээд шүүхээс гомдлыг шийдвэрлэсэн байдал

1.	Дээд шүүхийн тогтоол 2018.09.05 № 325	Нийслэлийн Эрүүгийн хэргийн давж заалдах шатны шүүхийн 2018 оны 7 дугаар сарын 5-ны өдрийн 629 дүгээр магадлалын тогтоох хэсгийн 2 дахь заалтыг “Н.Г-т холбогдох хэргийг анхан шатны шүүхэд очтол шүүгдэгчид авсан цагдан хорих таслан сэргийлэх арга хэмжээг “Хувийн баталгаа гаргах” таслан сэргийлэх арга хэмжээгээр сольж, түүнийг нэн даруй сулласугай” гэж өөрчилж, магадлалын тогтоох хэсгийн бусад заалтыг хэвээр үлдээсэн.
2.	Дээд шүүхийн тогтоол 2018.12.07 № 533	Баян-Өлгий аймаг дахь сум дундын эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүхийн 2018 оны 08 дугаар сарын 01-ний өдрийн 111 дүгээр шийтгэх тогтоол, Баян-Өлгий аймгийн Эрүү, Иргэний хэргийн давж заалдах шатны шүүхийн 2018 оны 09 дүгээр сарын 10-ны өдрийн 24 дүгээр магадлалыг хэвээр үлдээж, шүүгдэгч Х.Х, түүний өмгөөлөгч С.Алтай, Х.Бакен нарын хяналтын шатны шүүхэд гаргасан гомдлыг тус тус хэрэгсэхгүй болгосон.
3.	Дээд шүүхийн тогтоол 2019.03.06 № 108	ЧДЭХАШШ-ийн 2018.09.14-ний өдрийн 666-р шийтгэх тогтоол, Нийслэлийн ЭХДЗШШ-ийн 2018.12.06-ны өдрийн 1083-р магадлалд: ЭХТА-ийн 17.3 дугаар зүйлийн 2.2 дахь хэсэгт зааснаар шүүгдэгч О.Т-г 20,000 нэгжээр торгох ял шийтгэж нэмэлт, өөрчлөлт оруулж, магадлалын залилах гэмт хэрэгтэй холбоотой заалтуудыг хүчингүй болгож, бусад заалтыг хэвээр үлдээсэн.
4.	Дээд шүүхийн тогтоол 2019.03.22 № 140	Налайх дүүргийн ЭХАШШ-ийн 2018.10.19-ний өдрийн 190-р шийтгэх тогтоолыг хүчингүй болгож, хэргийг дахин хэлэлцүүлэхээр буцааж шийдвэрлэсэн Нийслэлийн ЭХДЗШШ-ийн 2018.12.20-ны өдрийн 1128-р магадлалыг хэвээр үлдээж, шүүгдэгч Ч.Х-гийн хяналтын шатны шүүхэд гаргасан гомдлыг хэрэгсэхгүй болгосон.
5.	Дээд шүүхийн тогтоол 2020.02.05 № 69	Налайх дүүргийн ЭХАШШ-ийн 2019.08.14-ний өдрийн 111-р шийтгэх тогтоол, Нийслэлийн ЭХДЗШШ-ийн 2019.10.08-ны өдрийн 1001-р магадлалыг тус тус хүчингүй болгож, шүүгдэгч Ч.Х-д эрүүгийн хэргийг анхан шатны шүүхээр дахин хэлэлцүүлэхээр Налайх дүүргийн ЭХАШШ-ны шүүхэд буцаасан.

Дээрх хүснэгтээс харвал Монгол Улсын хэмжээнд Эрүүгийн хэргийн хяналтын шатны шүүхээс 2017 оноос 2025 оны 04 дүгээр сарын 03-ны өдрийн байдлаар Эрүүгийн хуулийн тусгай ангийн 21.7 дугаар зүйлд заасан гэмт хэрэгт холбогдох 5 магадлалыг хянажээ. Үүнээс магадлалыг өөрчилсөн 2, магадлалыг хэвээр үлдээсэн 2, магадлалыг хүчингүй болгож, анхан шатны шүүхэд буцаасан 1 тохиолдол бүртгэгдсэн байна.

“Доктор Я.Батгэрэл 2024 онд Нийслэлийн шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх газрын 95 шийдвэр гүйцэтгэгчээс шүүхийн шийдвэр биелүүлээгүй этгээдэд хариуцлага хүлээлгэж байсан эсэх талаар сонирхолтой судалгаа явуулсан” (Я.Батгэрэл, 2024, хууд. 134) байдаг.

№ Асуулт

I	Та шүүхийн шийдвэр биелүүлээгүй төлбөр төлөгчид хариуцлага хүлээлгэж байсан уу?	Хүлээлгэж байгаагүй	1 удаа	2-4 удаа	5-аас дээш удаа
		41.1%	20%	27.4%	11.6%
№	Асуулт	Хариулт			
I	Төлбөр төлөгчид хариуцлага хүлээлгэхэд ажлын ачаалал хэр нөлөөлдөг вэ?	Ажлын маш их ачаалал	Их	Бага	Огт үгүй
		43.2%	37.9%	14.7%	4.2%

Уг судалгааны үр дүн бол иргэний хэргийн шийдвэр гүйцэтгэгч нар зөвхөн иргэний хэргийн шүүхээс гарсан шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааг дагнан хэрэгжүүлж чадахгүй өндөр ачаалалтай ажиллаж байгаатай шууд холбоотой юм.

Учир нь нэг шийдвэр гүйцэтгэгч иргэний хэргийн 8 төрлийн ажиллагааг хариуцан ажиллахаас гадна захиргааны хэргийн 4, зөрчлийн хэргийн 4, нийт 16 төрлийн шүүхийн шийдвэрт албадан гүйцэтгэх ажиллагаа явуулж байна. Олон төрлийн шийдвэрийг биелэлтийг хариуцаж байгаа шийдвэр гүйцэтгэгч нарын ажлын ачаалал өндөр байдаг нь төлбөр төлөгчид чиглэсэн эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхэд хүндрэл дагуулж байдаг.

Дүгнэлт

Иргэний хэргийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагаанд саад учруулсан, зайлсхийсэн төлбөр төлөгчид хүлээлгэх эрүүгийн хариуцлагыг хуульд тусгасан байдлыг судлан үзэж дүгнэхэд ялын онол, үзэл баримтлалд нийцсэн. Харин төлбөр төлөгчид эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэхээр Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагаас цагдаа, прокурорын байгууллагад хүсэлт, гомдол гаргасан тоон мэдээ тасралтгүй өссөн дүнтэй байна. Харин 2017 оноос хойших хугацаанд энэ төрлийн гэмт хэргийг шийдвэрлэлт шүүхийн шатанд шийдвэрлэхдээ 90 орчим хувьд нь эрүүгийн хэргийн анхан шатны шүүхээс төлбөр төлөгчийг буруутгаж шийдвэр гаргасан бол давж заалдах болон хяналтын шатны шүүхийн тогтоолоос харахад 80 хувь нь төлбөр төлөгчийг буруутгаж, анхан шатны шүүхийн шийтгэх тогтоолыг хэвээр үлдээсэн байна.

Төлбөр төлөгчид шүүхээс эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэсэн судалгаа хомс, шүүхийн шийдвэр бүр дээр нэг бүрчлэн уншиж судлан дүгнэлт хийхэд шүүхээс төлбөр төлөгчид эрүүгийн хариуцлагыг хүлээлгэж чадаж байгаа боловч цагдаа, прокурорын шатанд Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх байгууллагын гаргасан хүсэлт үндэслэл муутай, нотлох баримт хангалтгүй байгаа зэрэг нь төлбөр төлөгчид эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэж чадахгүйд хүрч байна. Цаашид шийдвэр гүйцэтгэгч нар ажлын ачааллаас үл хамааран төлбөр төлөгчид хүлээлгэх эрүүгийн хариуцлагыг эрчимжүүлэхэд чиглэсэн арга хэмжээг авч хэрэгжүүлэх шаардлагатай байна.

Ашигласан материал

1. бичиг, Т. (2015). *Шинжлэх ухааны тайлбар*. УБ.
2. сан, Ц. (2017-2025). <https://shuukh.mn/cases/1/1>. <https://shuukh.mn/>.-ээс Гаграсан
3. хүрээлэн, Х. з. (2021). *Хуулийн этгээдийн эрхгүй байгууллага сэдэвт судалгааны тайлан*. УБ.
4. Ц.Мөнхбат. (2020). *Нийтэд тустай ажил хийлгэх ял*. УБ.
5. Э.Хилгендорф, & Д, Ч. (2015). *Германы эрүүгийн эрх зүйн ерөнхий анги*. УБ.
6. эмхэтгэл, Т. м. (2015). *Монгол Улсын Эрүүгийн хууль*. УБ.
7. эмхэтгэл, Төрийн мэдээлэл. (1992). *Монгол Улсын Үндсэн хууль*. УБ.
8. эмхэтгэл, Төрийн мэдээлэл. (2002). *Монгол Улсын Иргэний хууль*. УБ.
9. эмхэтгэл, Төрийн мэдээлэл. (2017). *Монгол Улсын Прокурорын тухай хууль*. УБ.
10. эмхэтгэл, Төрийн мэдээлэл. (2017). *Монгол Улсын Шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх тухай хууль*. УБ.
11. эмхэтгэл, Төрийн мэдээлэл. (2017). *Монгол Улсын Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль*. УБ.
12. эмхэтгэл, Төрийн мэдээлэл. (2021). *Монгол Улсын Шүүхийн тухай хууль*. УБ.
13. Я.Батгэрэл. (2024). *Шүүхийн шийдвэр биелүүлээгүй этгээдэд хүлээлгэх хууль зүйн хариуцлага. Хууль сахиулахын докторын диссертаци*. УБ.

ГЭМТ ХЭРГИЙН УЛМААС ХҮНИЙ СЭТГЭЦЭД УЧИРСАН ХОР УРШГИЙГ НӨХӨН ТӨЛӨХ ЭРХ ЗҮЙН ЗОХИЦУУЛАЛТЫГ БОЛОВСРОНГУЙ БОЛГОХ ХЭРЭГЦЭЭ, ШААРДЛАГА

NEEDS AND REQUIREMENTS FOR THE DEVELOPMENT OF LEGAL REGULATIONS FOR COMPENSATION FOR DAMAGES CAUSED TO THE HUMAN MENTAL STATE AS A RESULT OF CRIMES

Б.Хонгорзул

Шихихутуг их сургуулийн

Харьцуулсан эрх зүйн хүрээлэнгийн судлаач

Товч агуулга: Энэхүү судалгааны ажлын хүрээнд аливаа гэмт хэргийн улмаас хүний сэтгэцэд учирсан хор уршгийг хууль эрх зүйн хүрээнд хэрхэн тогтоож, түүнийг үнэлж, шүүхийн журмаар нөхөн төлж байгаа тухай онолын үндэслэлийг судалж, практикт гэмт хэргийн улмаас хүний сэтгэцэд учирсан хор уршгийг барагдуулах хууль эрх зүйн хэрэгжилт ямар түвшинд байгаа талаар гадаад улсын сайн жишгээс харьцуулан судалж, хууль зүйн шинжлэх ухааны норматив арга болон нийгмийн хүсэл зоригийг илэрхийлж нарийвчилсан оновчтой байдлаар авч үзэх үүднээс анализ, синтез хийх аргыг ашиглаж, энэ төрлөөр судалгаа хийсэн зарим улс орны хууль эрх зүйн хэм хэмжээ, шүүхийн шийдвэрүүдэд харьцуулсан судалгаа хийж, шийдвэрлэх арга замыг тодорхойлохыг зорилоо.

Abstract: This research aims to study the theoretical basis for how the harm caused to the human psyche by any crime is determined in the legal framework, evaluated, and compensated through judicial procedures, and to compare the level of legal implementation of the harm caused to the human psyche by crime with good foreign standards, and to use the normative method of legal science and the method of analysis and synthesis to express the will of society in a detailed and rational manner, and to conduct a comparative study of the legal norms and court decisions of some countries that have conducted research of this type, and to determine the solution.

Түлхүүр үг: Сэтгэцэд учирсан хор уршиг, сэтгэцэд учирсан хохирлыг нөхөн төлөх, үнэлэх, аргачлал.

Keywords: Psychological harm, compensation for psychological damage, evaluation, methodology.

Гэмт хэргийн улмаас хүний сэтгэцэд учирсан хор уршгийг нөхөн төлөхтэй холбоотой ойлголт, эрх зүйн зохицуулалтын онцлог

Гэмт хэргийн үүсэл хөгжил нь нийгмийн тодорхой хэрэгцээ шаардлагаас үүдэн хувьсан өөрчлөгдөж тэрхүү нийгмийн хувьсал өөрчлөлтийн нөлөөллөөр өнөөдрийг хүрсэн. Тухайн нийгмийн өөрчлөлт шинэчлэлт, хүн амын хөдөлмөр эрхлэлт, боловсрол эзэмшилтийн түвшин, ажил эрхлэлтийн байдал, давамгайлж буй шашин шүтлэг, хүн амын амьжиргааны байдал зэрэг олон хүчин зүйлтэй уялдуулан ялын бодлого, эрх зүйн хэм хэмжээ өөрчлөгддөг.

Манай улсын хувьд эрүүгийн эрх зүйн салбарын хөгжил, хууль зүйн салбарт үзүүлэх нөлөө, бусад хууль тогтоомжуудтай уялдах уялдаа холбоо, ялын бодлого нь харьцангуй тогтвортой түвшинд хурдацтай хөгжиж аливаа гэмт хэргийн улмаас учирсан хохирлыг шүүхээр шийдвэрлэх, нөхөн төлөх, шүүхийн шийдвэр түргэн шуурхай хэрэгжих байдал сайжирсаар байгаа хэдий ч зарим асуудал дээр гурван шатны шүүх хоорондоо зөрүүтэй

ойлголт үүсгэдэг ба хэрэгжих байдал нь хүндрэлтэй журам аргачлалууд олон байна. Үүнд гарцаагүй гэмт хэргийн улмаас хүний сэтгэцэд учирсан хор уршгийг тогтоох, үнэлэх, нөхөн төлөхтэй холбоотой маргаан тулгамдсан асуудал болоод байгаа юм. Учир нь Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Арван зургаадугаар зүйлийн 14 дэх хэсэгт иргэн бүр эрхээ хамгаалуулахаар шүүхэд гомдол гаргах, бусдын хууль бусаар учруулсан хохирлыг нөхөн төлүүлэх эрхийг заасны дагуу бусдын хууль бус хохирол гэдэгт эдийн болон эдийн бус хохирол хамаардаг болохыг Иргэний хууль, Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль болоод бусад холбогдох хууль тогтоомжуудаас харах боломжтой. Үүнээс үзвэл, манай улсын шүүхийн практикт саяхныг хүртэл зөвхөн материаллаг буюу бодитоор хохирсон хохирлыг үнэлж тогтоон шүүхээр шийдвэрлэдэг байсан нь шүүн таслах ажиллагааны процесс бодитой хэрэгжих, гэмт хэргийн улмаас хохирсон хохирогчид хохирлоо бүрэн барагдуулах эрх зүйн орчин бүрдээгүй байсныг харуулж байна.

Энэ төрлийн хууль зүйн орчныг манай улсад бүрдүүлэх эхний шаардлага нь юун түрүүнд хууль зүйн нэр томъёоны зөрүүтэй ойлголтыг арилгах, шүүх шинжилгээний багт мэргэжлийн хүмүүсийг оролцуулан дүгнэлт гаргах түвшинд ажиллуулснаар сэтгэцэд учирсан хор уршгийг үндэслэлтэй тогтоох, бодитой дүгнэлт гаргах, тэдний гаргасан дүгнэлт санал нь энэ төрлийн маргаантай асуудлаар онолын түвшний судлагдахуун болж Монгол Улсын хэмжээнд хэрэгжих хууль тогтоомж, журам аргачлалын түвшинд хүрэх боломжтой юм. Учир нь энэ судлагдахуун нь хууль зүйн хүчин чадлаар баталгаажиж, түүгээр хамгаалагдаж байгаа эрх ашиг боловч сэтгэл судлалын шинжлэх ухааны оролцоо, салбарын мэргэжилтнүүдийн дэмжлэгтэйгээр хуульд хийдэлгүй хуульчлагдах, шүүхийн шатанд хэрэгжих хэрэгжилт сайжрах юм.

Сэтгэл судлал нь хүний зан үйл, сэтгэцийн шинж байдал, ухамсрын нарийн үйлдлүүд болох сэтгэл хөдлөл, хүмүүсийн харилцаа зэргийг судалдаг хосолмол шинжлэх ухааны нэгдэл юм. Өөрөөр хэлбэл, сэтгэл судлалын шинжлэх ухаан нь нарийн төвөгтэй олон асуудлыг өөртөө багтаасан байдаг буюу үүний нэг нь сэтгэцийн эрүүл мэндийн асуудал ба энэ нь хууль зүйн нэр томъёоны хувьд сэтгэцэд учирсан хор уршиг хэмээн томъёологдож байгаа юм.

Австрийн эрдэмтэн Зигмунд Фройд 1890-1939 он хүртэл өөд болох хүртлээ сэтгэл заслын арга буюу психоанализыг хөгжүүлсэн бөгөөд Фройд оюун санааг клиникийн ажиглалт, өөрийгөө шинжих болон тайлбарын арга дээр үндэслэн танин мэдэж байсан бөгөөд хүний ухамсаргүй үйлдэл, истери, психопатологи буюу сэтгэцийн эмгэг дээр гол судалгаагаа төвлөрүүлсэн байна. Хүний оюун санаа, бие махбод, үйл хөдлөлийн илэрхийлэмжийн илрэн гарч ирж буй гадаад хэлбэр нь сэтгэцийн эрүүл мэндийн асуудал буюу гадны хүчин зүйлийн нөлөөллөөр гэмтэл авсан хүн сэтгэл санааны хямралд өртөх, амьдралын идэвх буурах, нийгмийн харилцаанд оролцох нь багасах гэх мэт хор уршгууд нь сэтгэцэд учирсан хор уршиг юм.

Ийнхүү тодорхойлж байгаа нь хууль зүйн талаас шүүмжлэлтэй асуудал хэдий ч хохирол гэдэг нь Эрүүгийн хуулийн тусгай ангид заасан гэмт хэргийн улмаас хүний амь нас, эрүүл мэнд, эд хөрөнгө, бусад эрх, эрх чөлөө, нийтийн болон үндэсний ашиг сонирхол, аюулгүй байдалд шууд учирсан үр дагаврыг гэмт хэргийн хохиролд тооцно.¹ Харин эрүүгийн хуулийн тусгай ангид заасан гэмт хэрэг үйлдэж хохирол учруулсны улмаас үүссэн үр дагаврыг хор уршигт тооцно.² Өөрөөр хэлбэл, бодитой учирсан хохирол байснаар хор уршиг яригдах боломжтой болж байгаа юм. Гэвч зарим төрлийн гэмт хэргийн улмаас бодит хохирол учраагүй байсан ч хор уршиг учрах боломжтой гэмт хэргүүдийг Эрүүгийн хуульд заасан байгаа нь хууль

¹ “Монгол Улсын Эрүүгийн хууль” 2.5 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэг

² “Монгол Улсын Эрүүгийн хууль” 2.5 дугаар зүйлийн 2 дэх хэсэг

хэрэглээний зөрүүтэй байдал бий болох цаашлаад гэмт хэргийн улмаас хүний сэтгэцэд учирсан хор уршгийг үнэлж, тогтооход бэрхшээлтэй болж байгаа юм. Үүнээс уялдуулан дүгнэвэл, аливаа төрлийн гэмт хэргийн улмаас бодитой учирч буй хохирол нь сэтгэл санааны гэм хор бөгөөд үүн дотор урт хугацаандаа хүний амьдралын чанар нөлөөлөх, богино хугацаанд илрэн гарахгүй ч ирээдүйд бий болох сөрөг үр дагавар нь сэтгэцэд учирч буй хор уршиг болж байгаа юм. Энэхүү судлагдахууныг дан ганц хууль зүйн шинжлэх ухааны үүднээс тайлбарлах нь учир дутагдалтай бөгөөд холбогдох салбар шинжлэх ухааны тусламжтайгаар тайлбарлан хуульчлах нь илүү оновчтой буюу хууль хэрэглээний хувьд ч цэгцтэй болж байгаа юм.

Аливаа гэмт хэргийн улмаас хүний сэтгэцэд учирсан хор уршгийг тодорхойлох, үнэлэх практик туршлагатай болсноор нөхөн төлөх арга механизм боловсронгуй болж иргэний Үндсэн хуулиар хамгаалагдсан эрхийг эдлүүлэх, зөрчигдсөн эрхийг сэргээх, хамгаалах хууль эрх зүйн орчин бүрдэж байгаа юм. Гэмт хэргийн улмаас учирсан хохиролтой холбогдолтой нэхэмжлэлийг тухайн эрүүгийн хэрэг шийдвэрлэгдээгүй байхад иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх ажиллагааны журмаар шийдвэрлэхийг хуулиар хязгаарладаг. Энэ нь Үндсэн хуулийн 16 дугаар зүйлийн 14 дэх хэсэгт “Гэм буруутай нь хуулийн дагуу шүүхээр нотлогдох хүртэл хэнийг ч гэмт хэрэг үйлдсэн гэм буруутайд тооцож үл болно” Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 1.15 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт “Шүүхийн шийтгэх тогтоол гарах хүртэл хүн хуулийн этгээдийг гэмт хэрэг үйлдсэн гэм буруутайд тооцохгүй” гэсэн зарчим үйлчилдэг. Гэхдээ эдгээр зарчим нь гэмт хэрэг үйлдсэн этгээдийн гэм буруутай эсэх тухай асуудлыг хэлэлцэж байгаа буюу гэмт хэрэг үйлдсэн гэм буруутай нь тогтоогдох хүртэл гэмт хэрэг үйлдсэнд тооцохгүй байх тухай яригдана. Өөрөөр хэлбэл, тухайн этгээдийн хийсэн үйлдэл нь Эрүүгийн хуульд заасан гэмт хэргийн шинжийг хангаагүй байсан ч тодорхой үйлдлийн улмаас бусдын сэтгэл санаа, сэтгэцэд хохирол учирсан тохиолдолд түүнийг Иргэний шүүхээр нэхэмжлэх нь тусдаа эрх зүйн харилцаа юм. Гадаадын ихэнх улсад хохирогч хамгааллын нарийн хууль тогтоомжийн үндсэн дээр аливаа этгээдийн үйлдлийн улмаас бусад этгээцийн эмгэг үүсээгүй ч хохирол учирсан байх боломжтой тул гэмт хэрэг мөн эсэхээс үл хамааран үйлдлийнх нь төлөө нөхөн олговор олгох асуудал яригдана. Үүнээс улбаалан нөхөн олговор, нөхөн төлбөр, нөхөн сэргээлт гэх өөр ойлголтууд гарч ирж байна. Үүнээс үзвэл, Эрүүгийн эрх зүйн салбарт шинэ судлагдахуун гарч ирж байгаа нь цаашдаа салбар эрх зүйн хүрээнд зарчим, нэр томьёоны хувьд багагүй эргэлзээ үүсгэж эхэлж байгаа юм.

Учир нь аливаа гэмт хэргийн нийгэмд аюултай шинж чанарыг тогтоох нэг үндсэн шинж нь гэмт үйлдлийн улмаас бодитой учирсан хохирол, хор уршиг юм. Дээрх агуулгууд дээр үндэслэн сэтгэцэд учирсан хор уршиг, сэтгэл санааны хохирол, эдийн бус гэм хор гэх агуулгууд нь ямар ялгаа заагтай болох, манай улсад ямар байдлаар тодорхойлогдсон болох, бусад улсуудын хуульд хэрхэн хуульчлагдсан байгааг харьцуулан судалж дүгнэлт хийе.

Сэтгэцэд учирсан хор уршгийг нөхөн төлөхтэй холбоотой харьцуулсан судалгаа

Манай улсын хувьд гэмт хэргийн улмаас хүний сэтгэцэд учирсан хор уршгийг нөхөн төлөхтэй холбоотой асуудал нь харьцангуй шинэ сэдэв бөгөөд сүүлийн 4-5 жил сэдвийг олон өнцгөөс судалж судлаач бүр өөр өөрсдийн үзэл санааг гаргасан олон судалгаа гарсан ч тэр бүр Монгол улсын хууль тогтоомж, одоо хэрэгжиж байгаа журам аргачлалд тэр бүр ач холбогдолтой биш байсаар байна.

Дэлхийн бусад улс оронд энэ төрлийн маргаан нь хүний үндсэн эрхийн салшгүй нэг хэсэг нь болж тусгайлсан хууль тогтоомжтой хүртэл байдаг. Аливаа төрлийн маргаантай асуудал дээр улсын хэмжээнд нэг аргачлал ашиглах, эсхүл тогтсон нэг хуультай болох гэдэг бол практик үзүүлэх үр өгөөжийн хувьд харьцангуй ялгаатай. Өөрөөр хэлбэл, хүний сэтгэцэд учирсан хор уршгийг нөхөн төлөхдөө байнгын бус шинжтэй дүрэм аргачлал ашиглах нь

хийдэл гарах, нөгөө талаас иргэний зөрчигдсөн эрхийг хүн бүрт адил сэргээх нөхөн төлөх нөхцөл бүрдэхгүй юмаа. Иймд манай улсын хувьд гэмт хэргийн улмаас хүний сэтгэцэд учирсан хор уршгийг нөхөн төлөхтэй холбоотой аргачлалыг дангаар нь ашиглах бус энэ төрлийн харилцааг зохицуулдаг бие даасан хуультай болох шаардлага үүсэж байна. Дэлхийн зарим улсад сэтгэцэд учирсан гэм хорыг нөхөн төлөх аргачлал байдаг ба түүнийг хэрэгжүүлэх нөхцөлийг бүрдүүлсэн бие даасан хуульч мөн байдаг байна.

Оросын Холбооны Улсад сэтгэл санааны хохирлын нөхөн төлбөрийг шүүхийн журмаар олгодог байна.³ Нөхөн төлбөрийг олгохдоо тухайн буруутай үйлдэл үйлдсэн этгээдээс нэхэмжилдэг. Эдийн бус хохирлыг нөхөн төлүүлэхэд Иргэний хууль, Хөдөлмөрийн тухай хууль болон Эрделевскийн хүснэгтийг ашигладаг ба ОХУ-ын Иргэний хуулийн 151 дүгээр зүйлд “Хэрвээ тухайн иргэнд эдийн бус хохирол учруулсан эсвэл хуульд заасан бусад тохиолдолд шүүх гэмт этгээдэд учруулсан эдийн бус хохирлыг мөнгөн хэлбэрээр нөхөн төлүүлэх тухай шийдвэр гаргаж болно” гэж заасан. Нөхөн төлбөрийн хэмжээг тогтоохдоо шүүх гэмт этгээдийн гэм буруу болон бусад нөхцөл байдлыг анхаарч авч үздэг.

ОХУ-ын одоогийн шүүхийн практикт хууль тогтоомжоор зохицуулагдсан, эсхүл ОХУ-ын дээд шүүхээс удирдамж болгосон сэтгэл санааны хохирлыг нөхөн төлүүлэх хэмжээг тогтоох аргачлал байхгүй хэдий ч зарим аргачлалыг шүүхийн практикт хэрэглэдэг байна. Тухайлбал, А.М.Эрделевскийн зохиосон хүснэгтийг⁴ шүүхийн практикт хэрэглэж байна. Сэтгэл санааны нөхөн төлбөрийн хэмжээг тогтооход $D=d*fv*i*c*(1-fs)$ томъёог ашиглахыг эрдэмтэн судлаач Эрделевский санал болгож байна.

$D=d*fv*i*c*(1-fs)$ • D –Сэтгэл санааны хохирлын нийт дүн;

- d - Сэтгэл санааны хохирлын нөхөн төлбөрийн хэмжээ;
- fv – Гэмт этгээдийн үйлдсэн гэм хорын хэмжээ. Гэм хор нь 0-ээс их 1-ээс бага байна $0 \leq fv \leq 1$;
- i – хувь хүний онцлог. 0-ээс их 2-оос бага $0 \leq i \leq 2$;
- c – анхаарч үзвэл зохих нөхцөл байдал. 0-ээс их 2-оос бага $0 \leq c \leq 2$;
- fs – хохирогчийн гэм буруутай байдал. 0-ээс их 1-ээс бага $0 \leq fs \leq 1$.

АНУ-ын хувьд мужийн хууль тогтоох байгууллагаас байгуулсан “Гэмт хэргийн хохирогчдод зориулсан нөхөн олговрын сан”-ын хамрах хүрээ, сангийн хөрөнгийн эх үүсвэр, нөхөн төлбөр авах хэмжээ, хүсэлт гаргах процесс зэргийг тайлбарласан ба тус улсын муж болгон өөр өөрийн хохирогчдын нөхөн төлбөрийн сантай байдаг.⁵ Энэ сангийн ач холбогдол нь аливаа гэмт хэргийн улмаас хүний сэтгэцэд учирсан хор уршгийг нөхөн төлөхөд зориулагдсан буюу улсын хэмжээнд нэг сангийн хөрөнгөөс бүх хүний хохирлыг барагдуулах нь иргэдэд чирэгдэл учруулах, цаг хугацааны хувьд урт хугацаанд үргэлжлэх, хохирлоо барагдуулахаар удаан хугацаанд хүлээх асуудал үүсдэг нь наад захын асуудал болдог байна. Манай улсын хувьд одоогийн байдлаар тухайлсан хохирогчид зориулсан нөхөн олговрын сан байхгүй ч засгийн газрын тусгай сангаар дамжуулан шийдвэрлэдэг ба Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 45 дугаар зүйлд мөн зааснаар төрийн албан хаагчийн буруутай үйл

³ УИХ.МН судалгааны сан, ХЭҮК-оос хийсэн суурин дүн шинжилгээ “Гэмт хэргийн улмаас учирсан эдийн бус хохирлыг нөхөн төлүүлэх эрх зүйн зохицуулалт”

⁴ Б.Д.Завидов. Моральный вред. 2001., С 21-24

⁵ Монгол Улсын дээд шүүх “Сэтгэцэд учирсан хор уршгийг арилгуулах эрх зүйн орчин: асуудал, шийдэл” хэлэлцүүлэгт хэлэлцүүлсэн АНУ-ын Техас мужийн Рөүзбуд хотын шүүхийн ерөнхий шүүгч Мэтью Г.Райт, Форт Уорт хотын Вановер дүүргийн 8 дугаар шүүхийн эрүүгийн хэргийн шүүгч Чарлз Чак нарын хэлэлцүүлсэн илтгэл.

ажиллагааны улмаас учирсан хохирлыг төр хариуцна хэмээн заасан байдгаас хохирогчийн нөхөн олговрыг тухайлсан хуулиар бус холбогдох бусад хууль тогтоомжуудаар шийдвэрлэдэг нь манай улсын нэгэн тулгамдсан асуудал болоод байгаа юм. Үүнээс үзвэл, гэмт хэргийн улмаас хүний сэтгэцэд учирсан хор уршгийг нөхөн төлөхөд тусгай сантай болох цаашлаад энэ сангийн хөрөнгө нь улсын хэмжээнд бус орон нутаг бүр өөр өөрийн нөхөн олговрын сантай болох шаардлагатай буюу гагцхүү энэхүү сангуудын хөрөнгийг хянах нэг системтэй байх нь зөв юм.

Ингэснээр бусад улсуудын жишгээр шүүхийн процесс дуусахыг хүлээхгүйгээр нөхөн олговроо урьдчилж авах, шүүхээр холбогдогч этгээдийн гэм буруутай нь тогтоогдсон тохиолдолд үлдэгдэл нөхөн олговрыг авах боломжтой байгаа юм. Өөрөөр хэлбэл, урьдчилсан байдлаар нөхөн олговор авч хохирогч этгээдэд учирсан хохирлыг нэмэгдүүлэхгүй байх зохих арга хэмжээг авч байгаа үйлдэл юм. Цаашлаад манай улс аливаа төрлийн гэмт хэргийн улмаас хүний сэтгэцэд учирсан хор уршгийг нөхөн төлөх тусгайлсан даатгалтай болох боломжтой. Энэ даатгалын систем нь улсын төсөвт учруулах хүндрэл багатай, мөн хохирогч болон гэмт хэрэг үйлдсэн байх болзошгүй гэж үзэж байгаа сэжигтэн хоёрт харилцан ашигтайгаар ажилладаг систем юм.

Олон улсын жишгээс харахад манай улстай ойролцоо төрлийн журам, аргачлал, томьёо гэх мэт зүйлсийг энэ төрлийн харилцаанд ашигладаг улсууд олон байгаа ч тухайн улсын онцлог нь хохирогчид учирч буй хохирлыг үнэлж хохирлын зэрэглэлээр тогтоодог буюу ижил төрлийн гэмт хэргийн хохирогч өөр өөр сэтгэл санааны шаналал зовуурь мэдрэх боломжтой гэдгийг хүлээнэ зөвшөөрч мөн нэг гэмт хэрэг дээр хохирлын шатлалаар үнэлгээг тогтоохгүйгээр шууд учирсан хохирлоор нь тогтоож байгаа юм. Үүнийг нарийвчлан тайлбарлавал, дээрэмдэх гэмт хэргийн улмаас хохирсон этгээдийн хувьд ямар эд хөрөнгөө дээрэмдүүлж байгаагаас шалтгаалан сэтгэл санаанд учрах хохирлын хэмжээ өөр өөр байдаг. Өөрөөр хэлбэл, манай улсын хэрэглэж байгаа аргачлалын хувьд зарим гэмт хэрэг нь сэтгэцэд хохирол учрах боломжгүй сэтгэл санааны хохирол гаргуулах боломжгүй гэмт хэрэг байдаг. Энэ мэтчилэн хүний амь нас, эд хөрөнгө, цаашдын амьдралын баталгаа гэх мэт үнэ цэнтэй зүйлийг шийдвэрлэж байгаа асуудалд сохроор хандах нь учир дутагдалтай буюу олон сөрөг үр дагаварт хүргэх эрсдэлтэй юм.

Эдгээр арга хэмжээг цогцоор нь авч хэрэгжүүлснээр хохирогчийн сэтгэл санаа, сэтгэцэд учирсан хохирлыг барагдуулахад олон хэлбэрээр оногдуулах боломжтой буюу олон улсын жишгээс харахад нөхөн олговор, нөхөн сэргээлт, нөхөн төлбөр гэх төрлүүдээр олгох боломжтой юм.

Нөхөн олговор гэх ойлголт нь хүний эд хөрөнгө, эрх ашиг, эрүүл мэнд нэр төр гэх мэт хохирол учирсан тохиолдолд тухайн хохирлыг арилгах зорилгоор төлж буй төлбөр юм. Өөрөөр хэлбэл, аливаа этгээдэд учирсан хохирлыг бодит байдлаар үнэлэн хуучин хэвд нь ортол сэргээж чадахгүй буюу түүнийг орлуулж үнэлж байгаа тохиолдлыг нөхөн олговор гэнэ. Ихэвчлэн гэмт хэргийн улмаас үүссэн хохирол, бусад зөрчлийн шинжтэй үйлдлүүд дээр нөхөн олговор яригдах нөхцөл үүсдэг.

Нөхөн төлбөрийн тухайд авч үзвэл аливаа гэрээний дагуу эсхүл хууль зөрчсөн үйлдлийн улмаас бусдын эрх ашгийг зөрчсөн тохиолдолд үүсдэг мөнгөн төлбөр буюу өөрөөр хэлбэл, нөхөн төлснөөр өмнөх байдалдаа сэргэх эсхүл орлуулж болохуйц хохирлыг нөхөн төлбөр хэмээн үзэж мөнгөөр болон бусад эд материалаар дүйцүүлэн олгодог. Мөн эдгээр ойлголтуудаас гадна нөхөн сэргээлт гэх ойлголт яригдана. Учир нь нөхөн сэргээлт нь гэмт хэргийн улмаас хүний сэтгэцэд учирсан хор уршгийг арилгахад мэргэжлийн баг ажиллуулах нь эдийн бус хохирлыг барагдуулах нэг хэлбэр юм.

Гэмт хэргийн улмаас хүний сэтгэцэд учирсан хор уршгийг нөхөн төлөх эрх зүйн зохицуулалтыг боловсронгуй болгох хэрэгцээ шаардлага

Манай улсад одоогийн байдлаар сэтгэцэд учирсан хохирлыг мөнгөн хэлбэрээр төлөх ба хохирогчид учирсан биеийн болон сэтгэцийн зовлон шаналлын шинж чанар, хохирол учруулсан нөхцөл байдал зэргийг харгалзан нөхөн төлбөрийн хэмжээг шүүх тогтоож байхаар хуульчилсан байна. Монголын хохирол үнэлэгчдийн холбооноос сэтгэл санааны хохирлын хэмжээг тооцох аргачлалыг 2016 онд боловсруулсан төсөл байдаг.

Ингэхдээ:

- Алдагдсан боломжийн үнэлгээ
- Сэтгэл санааны хохирлын үнэлгээ

- Шууд зардал буюу баримтаар нотлогдох бодит хохирлуудыг багтаан эрүүл мэнд, сэтгэл санааны хохирол үнэлгээг тодорхой томьёонд оруулан тооцоолох байдлаар бодож тооцохоор тогтоосон аргачлалыг санаачлан боловсруулж байсан байна.

Учир нь гэмт хэргийн улмаас хохирсон хохирогчийн сэтгэцэд учирсан хор уршгийн талаарх олон нийт болон хуулийн байгууллагынхны ойлголт, түүнийг хэмжих шалгуур үзүүлэлт, аргачлал болон үнэлэлт дүгнэлт хийх мэргэжлийн хүний нөөцийн чадвар, судлагдсан байдал зэрэг олон хүчин зүйлсээс шалтгаалж шүүхийн шинжилгээний сэтгэц судлал нь олон улсын төвшинд сүүлийн 30 жилийн хугацаанд л эрчимтэй хөгжиж буй салбар юм. Олон улсын туршлагаас үзэхэд сэтгэл судлаачийг хорих байгууллагад ажиллуулснаар хоригдлуудын гэмт хэрэг үйлдэх болсон шалтгаан, суллагдсаны дараа дахин гэмт хэрэг үйлдэх эрсдэлийг тооцоолох, товч намтар үүсгэх, хувь хүний онцлогийн талаар мэдээллийн сан бий болгох, нийгэмшүүлэх, сэтгэл зүйд нь эергээр нөлөөлөх засрал хүмүүжлийн арга хэмжээ авахаас гадна хорих ангийн ажилтнуудад зөвлөмж, сэтгэл зүйн эмчилгээ үзүүлж байна⁶.

Мөн сэтгэл судлаач нь цагдаагийн мөрдөгч нарт хохирогчтой хэрхэн зөв харьцах, түүнийг хэрхэн ойлгох, мэдүүлгийг чанартай авахад туслалцаа үзүүлэх зорилгоор сургалт хийдэг. Ялангуяа бага насны хүүхэд хохирсон гэмт хэргийн хувьд сэтгэл судлаачийн тусгай сургалтад хамрагдаж хүүхэдтэй харьцах арга барил эзэмшинэ. Харин прокурор, шүүхийн байгууллагад ажилласнаар хохирогчийг шүүх танхимд мэдүүлэг өгөхөд бэлдэх, түүний мэдүүлгийн үнэн зөвийг үнэлэх, хэрэг хариуцах чадвартай эсэхийг тогтоох, сэтгэцийн хор уршгийг тогтоох, эмчилгээний нөхөн төлбөрийн хэмжээ, хугацаа, сэтгэлзүйн эмчилгээний аргын талаар дүгнэлт гаргах зэргээр ажиллаж байна.

Үүнээс харвал, аливаа төрлийн гэмт хэргийн улмаас хүний сэтгэцэд учирсан хор уршгийг тогтоож үнэлэхийн тулд зөвхөн хуулийн байгууллагын оролцоотойгоор хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг явуулах бус заавал сэтгэл судлаач, сэтгэл зүйчийн мэргэжлийн баг оролцуулах хэрэгцээ шаардлага тулгараад байгаа юм. Учир нь техник технологийн эрин үед технологийн ур чадвар өндөр түвшинд хөгжсөн ч хүн хоорондын харилцаа үүсэхгүйгээр сэтгэц, сэтгэл санаанд учирсан хохирол, хор уршгийг тогтоох нөхцөл бүрэлдээгүй байгаа.

Зарим судлаачдын хувьд сэтгэцэд учирсан хор уршгийг сэтгэл санааны гэм хорын нэг хэлбэр гэж үзэж байгаа бөгөөд энэ агуулгын хүрээнд маргаантай хэд хэдэн асуудал хөндөгдөж байна. Учир нь эрүүгийн эрх зүйн салбарын хувьд сэтгэцэд учирсан хор уршгийг арилгах буюу хор уршгийн тухай асуудал хөндөгдөж, түүнтэй уялдуулан 2023 онд Эрүүл мэндийн сайд,

⁶ Улсын Ерөнхий Прокурор “Гэмт хэргийн улмаас хүний сэтгэцэд учирсан хор уршгийг нөхөн төлүүлэх шинжилгээ эрүүгийн хуулийн зорилготой холбогдох нь” 2022 он.

Хууль зүй дотоод хэргийн сайдын хамтарсан тушаалаар “Гэмт хэргийн улмаас хүний сэтгэцэд учирсан хор уршгийг арилгах, нөхөн төлүүлэх төлбөрийн жишиг аргачлал” батлагдан гарсан.

Хор уршиг нь хохирлын улмаас үүссэн үр дагавар байна хэмээн тодорхойлсон бөгөөд хохирол учрахгүйгээр хор уршиг учрах боломжтой буюу объектгүй гэмт хэргийн тухай асуудал хөндөгдөнө. Аливаа төрлийн гэмт хэргийн улмаас бие дээр ил харагдах шарх сорив, эд хөрөнгө болон бусад төрлийн бодит хохирол гараагүй ч тухайн гэмт хэргийн улмаас айж цочирдох, сэтгэл зүйн эмгэгтэй болох, түгших, амьдралын чанар муудах зэрэг олон хор уршиг гарах боломжтой.

Цаашлаад Иргэний хуульд 2022 оны 12 сарын 23-ны өдөр Шүүхийн шинжилгээний тухай хуульд шинэчилсэн найруулга орсонтой холбоотойгоор нэмэлт өөрчлөлтүүд орсон. Иргэний хуулийн 497 дугаар зүйлийн 1 дэх хэсэгт нэмэлт өөрчлөлт орсноор сэтгэцэд учирсан гэм хор гэх ойлголтыг оруулсан. Үүнээс үзвэл, гэмт хэргийн улмаас сэтгэцэд учирсан хор уршиг болоод иргэний хуульд заасан сэтгэцэд учирсан гэм хорын объект нь өөрөөр тодорхойлогдох тухай яригдана.

Дүгнэлт

Орчин үед дэлхий нийт техник технологийн өндөр хөгжилтэй уялдан хүн амын төвлөрөл, үйлдвэржилтийг дагасан амь нас, эрүүл мэнд, сэтгэл санаа, эд хөрөнгийн эрсдэл нийгмийн аюулгүй байдал зэргээс шалтгаалан бий болсон хүний эрхийг хангах түүний зөрчигдсөн эрхийг хамгаалах үүднээс улс орнууд эрх зүйн тогтолцоондоо гэмт хэргийн улмаас учирсан сэтгэл санааны хохирол, хор уршгийг арилгах асуудал түүнийг хэрэгжүүлэх хууль эрх зүйн хувьд нарийн тогтолцоог улам боловсронгуй болгон хөгжиж байна. Эрх зүй өндөр хөгжсөн зарим улс оронд гэм буруутай этгээдээс сэтгэл санааны хохирлыг нэхэмжилж барагдуулах, гэм буруутай этгээд тогтоогдоогүй бол эд хөрөнгө бие эрхтэнд учирсан хохирлоос гадна сэтгэл санаанд учирсан хохирлыг төрөөс нөхөн төлж барагдуулдаг ба олон улсын сайн жишгээс өөрийн улсад зохих хэмжээнд хэрэгжүүлбэл зохистой байна.

Судлагдсан улс орнуудын туршлагыг харахад шүүхээр дан ганц хохирол барагдуулахаас гадна бусдад учруулсан хор уршгийг арилгах учирч болзошгүй аюулыг саармагжуулахын тулд гэм хорын даатгалын тогтолцоог хөгжүүлж, хохирлыг нийт нийгэмд тараан үүрүүлэхээс гадна тухайн хохирогчид гэм хорыг төрийн албан хаагчийн зүгээс учруулснаас болон үүсэх сэтгэл санааны хохирлыг төр бас давхар хариуцах бүрэн боломжтой байгаа нь олон улсын жишгээс харагдаж байна.

Түүнчлэн зарим улсад эдийн бус хохирлын хэмжээг тусгайлсан хуулиар тогтоон хохирлыг барагдуулдаг төдийгүй эдгээр зохицуулалтад нийтлэг байдлаар тодорхой гэмт хэргийн улмаас бий болсон сэтгэл санааны хохирлыг мөнгөн хэлбэрээр төлөх ба хохирогчид учирсан биеийн болон сэтгэл санааны зовлон шаналлын шинж чанар, хор уршиг учруулсан үеийн нөхцөл байдал зэргийг харгалзан нөхөн төлбөрийн хэмжээг мөнгөн дүнгээр илэрхийлэн дээд болон доод хэмжээг тусгаж тогтоосон хэмжээнд шүүх нотлох баримтыг үнэлэн нөхөн төлбөрийн хэмжээг ногдуулж байхаар хуульчилсан байна. Энэ жишгээр ихэнх улсад гэмт хэргийн улмаас хүний сэтгэцэд учирсан учирсан хор уршгийг тооцон барагдуулахдаа 50,000-125,000 мянган ам.доллараас эхлээд олон сая ам.доллараар тооцож хохирлын нөхөх төлбөрийг барагдуулж байна.

Монгол Улсын тухайд Улсын дээд шүүхээс гаргасан тайлбар, тогтоолууд тодорхой бус, гурван шатны шүүх хооронд зөрүүтэй байдлаар хэргийг шийдвэрлэж байгаа зэрэг тулгамдсан асуудлууд үүсэж байгаа бөгөөд үүнийг холбогдох хууль тогтоомжийг шинэчлэн найруулах, шат шатны байгууллагуудаас гаргаж буй шийдвэрүүдэд хяналт тавьж тодорхой ахиц дэвшил

гаргах шаардлагатай байгаа юм. Иймд гадаадын улс орны сайн туршлагыг албан ёсны харилцааны шугамаар эрх зүйн харилцан туслалцаа үзүүлэх хамтын ажиллагааны хүрээнд хүсэлт тавин гаргуулан авч өөрийн орны нийгэм эдийн засгийн нөхцөл байдалтай уялдуулан шинжлэх ухааны онол арга зүйн үүднээс судалж хүний эрхийн суурь зарчимд бүрэн нийцүүлсэн байр сууринаас боловсруулан үр дүнг практикт нэвтрүүлэх нь манай хууль зүйн шинжлэх ухааны өмнө тулгарч буй нэн тэргүүний асуудал болсон байна.

Санал

1. Даатгалын системд сэтгэл санааны хохирлын талаарх нөхөн олговрын эрсдэлийн үнэлгээг шинээр бий болгох түүнийг нийгэмд бодитойгоор хэрэгжүүлэх тал дээр гадны улс орны нийтлэг жишиг сайн туршлагыг нэвтрүүлэх

2. Эдийн бус хохирлын үнэлгээг тогтоодог хууль зүйн шинжилгээний тусгай лабораторийг ашигладаг болох - ЭХХШтХ-ийн 27 дугаар бүлэг, 27.1 дүгээр зүйлд гэмт хэргийн улмаас бусдад учирсан сэтгэл санааны хохирол буюу эдийн бус /нэр төр, алдар хүнд, ажил хэргийн нэр хүнд, сэтгэл зүй, болон бие эрхтэнд үүссэн гэмтэл зовуурь, шаналал, өвчин буюу өвдөлтийн зэрэг/ хохирлын хэмжээг тогтоолгохоор нэхэмжилсэн тохиолдолд шүүх /шүүхийн шинжилгээг заавал хийлгэх/ эмнэлгийн дүгнэлт гаргуулах талаар тусган оруулах

3. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 45 дугаар бүлэгт нэмэлт, өөрчлөлт оруулан Сэтгэл санааны хохирлыг хэрхэн барагдуулах заалтыг тодорхой болгон оруулан журамлаж өгөх нь илүү ач холбогдолтой болгох

4. Төрийн буруутай үйл ажиллагааны улмаас эдийн болон эдийн бус хохирол учирсан иргэдэд Засгийн газрын зүгээс хохирол барагдуулах сан бий болгон тус сангаас нөхөн төлбөр олгох эрх зүйн боломжийг нээж өгч Засгийн газрын тусгай сангийн тухай хуульд нэмэлт, өөрчлөлт оруулах

5. Бага насны хохирогчийн сэтгэл санаанд хүнд шарх үлдээдэг бэлгийн эрх чөлөө, халдашгүй байдлын эсрэг гэмт хэрэг, түүнчлэн бие махбодын гэмтэлтэй холбоогүй боловч гэмт хэргийн улмаас хохирогчийн сэтгэцэд ноцтой эмгэг учирч, амьдралын чанарыг илтэд доройтуулсан тохиолдолд гаргуулах нөхөн төлбөрийн хэмжээг урьдчилан тогтоосон аргачлалыг боловсруулах

Ашигласан материал

I. Олон улсын гэрээ, Хууль, тогтоомж:

1. Монгол Улсын Үндсэн хууль. УБ., 1992 он
2. Хүний эрхийн түгээмэл тунхаглал. УБ., 1946 он
3. Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын пакт. 1966 он
4. Иргэний хууль. УБ., 2002 он
5. Эрүүгийн хууль. УБ., 2015 он
6. Эрүүгийн хууль. УБ., 2019 он
7. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль. УБ., 2015 он
8. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль. УБ., 2019 он
9. Иргэний хэрэг шүүхэд хянан шийдвэрлэх тухай хууль. УБ., 2002 он
10. Монгол Улсын хөрөнгийн тухай хууль. УБ., 2010 он
11. Монгол Улсын хөдөлмөрийн тухай хууль. УБ., 1999 он

II. Ном, өгүүлэл, нийтэл

1. Б.Чимид. Үндсэн хуулийн үзэл баримтлал: Нийтлэг үндэслэл, Хүний эрх, шүүх эрх мэдэл, Нутгийн удирдлага. УБ., 2017 он
2. Б.Буянхишиг. Иргэний эрх зүйн тусгай анги. УБ., 2011 он
3. Б.Буянхишиг. “Үүргийн эрх зүй (Ерөнхий анги), УБ., 2013 он
4. Иргэний эрх зүйн тайлбар толь: Ерөнхий анги, УБ., 2006 он
5. Н.Баярсүрэн, “Сэтгэл санааны хохирлыг нөхөн төлүүлэх ба гадаад орнуудын хуулийн зохицуулалт”, Монголын төр, эрх зүй №2, 2018 он
6. Ш.Оюунханд, “Сэтгэл санааны хохирол ба олон улсын хэм хэмжээ” Монголын төр, эрх зүй №3, 2013 он
7. А.Баярцэцэг, Гадаадын зарим орнуудын гэмт хэргийн улмаас учирсан эрүүл мэнд амь насны хохирлын үнэлгээ, нөхөн төлбөрийн тогтолцоо., Монголын төр, эрх зүй сэтгүүл., №4, 2018 он
8. Б.Зориг, Доромжлох гүтгэх гэмт хэргийг шийдвэрлэж ирсэн түүхэн уламжлал шинэчлэлийн асуудалд., Монголын төр, эрх зүй сэтгүүл., №1, 2015 он.

МЭДЭЭЛЛИЙН ИЛ ТОД БАЙДАЛ БА МӨРДӨН ШАЛГАХ НУУЦ АЖИЛЛАГАА

INFORMATION TRANSPARENCY AND SECRET SURVEILLANCE

Ч.Доржсүрэн
УТИС-ийн тэнхимийн эрхлэгч

Товч агуулга: Монгол Улсын нийтийн мэдээллийн ил тод байдал, иргэдийн мэдээлэл хүлээн авах, хайх эрхийг эдлүүлэх, хуулиар хязгаарлах нөхцөл шаардлага болон эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны зарим оролцогчдод хавтаст хэргийн материал танилцуулах, хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын явцад төрийн нууцыг хадгалах, хамгаалах үндэслэл журам, мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны нууцлалыг хангах эрх зүйн зохицуулалтын талаар өгүүлсэн болно.

Түлхүүр үгс: Мэдээлэл хайх, хүлээн авах эрх, хавтаст хэргийн материал, төрийн нууцад хамаарах мэдээлэл, нууц ажиллагааны магадлагаа, нууцлал, аюулгүй байдал

Оршил

Ардчилсан нийгэмд мэдээллийн ил тод байдал нь шударга ёсны суурь, хүний эрх, эрх чөлөөний баталгаа, засаглалын легитим шинжийн илэрхийлэл төдийгүй төрийн эрх мэдэлд тавих хяналт, ард түмний төрдөө итгэх итгэлийн хэмжүүр болдог онцлогтой. НҮБ-ын Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын Пактын¹ 19 дүгээр зүйлийн 2 дахь хэсэгт “Хүн бүр санаа бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх эрхтэй; энэ эрхэнд төрөл бүрийн мэдээлэл болон үзэл санааг улсын хил хязгаарыг үл харгалзан амаар, бичгээр эсхүл хэвлэлийн буюу уран сайхны аргаар, эсхүл өөрийн сонгосон бусад аргаар эрж хайж, хүлээн авах, түгээх эрх чөлөө багтана”² гэжээ.

Мэдээллийн эрин үед цаасан баримт бичиг, хэвлэмэл бүтээлээс гадна харилцаа холбооны сүлжээнээс³ мэдээлэл олж авах, дамжуулах, түгээх боломж нэмэгдэж, мэдээллийн хүртээмж, орон зайг асар хурдтай тэлж байна.

Монгол Улсын Үндсэн хуулийн дагуу иргэн нь төр, түүний байгууллагаас хууль ёсоор тусгайлан хамгаалбал зохих нууцад хамаарахгүй асуудлаар мэдээлэл хайх, хүлээн авах эрхтэй бөгөөд энэхүү эрхийг хангах нийтлэг болон тусгай харилцааг холбогдох хууль тогтоомжоор зохицуулдаг. Энэ хүрээнд төрийн байгууллага, албан тушаалтан шийдвэр, үйл ажиллагааныхаа талаар олон нийтэд мэдээлэхийн зэрэгцээ хүний эрх, нэр төр, алдар хүнд, улсыг батлан хамгаалах, үндэсний аюулгүй байдал, нийгмийн хэв журмыг хангах зорилгоор задруулж үл болох төр, байгууллага, хувь хүний нууцыг хамгаалах үүрэгтэй. Нууц мэдээллийг цар хүрээ, үнэ цэнэ, ач холбогдлоор нь хэд хэдэн төрөл, зэрэглэлд хуваан эрх бүхий этгээд хуулийн дагуу танилцан ашиглаж, иргэдийн мэдэх эрхэд хязгаарлалт тогтоодог.

Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны эрх, ашиг сонирхол нь хөндөгдөж буй оролцогчид хэргийн материалтай танилцах эрхийн дагуу тухайн хэрэгт авагдсан мөрдөн

¹ Ерөнхий Ассамблейн 1966 оны 12 дугаар сарын 16-ны 2200А(XXI) тоот тогтоолоор баталж, 1976 оны 3 дугаар сарын 23-ны өдөр хүчин төгөлдөр болсон энэхүү Пактад Монгол Улс 1968.01.05-нд гарын үсэг зурж, 1974.11.18-нд соёрхон баталсан.

² Төрийн мэдээлэл. Тусгай дугаар I боть. УБ, 2004 он. 18 дахь тал

³ Харилцаа холбооны тухай /Шинэчилсэн найруулга/ хуулийн 16 дугаар зүйлийн 16.1. Харилцаа холбооны сүлжээ нь цахилгаан холбоо, шуудан, радио, телевизийн болон мэдээллийн /интернэт, компьютер зэрэг бусад/ сүлжээнээс бүрдэнэ. Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл: 2001 он, №43

шалгах нууц ажиллагааны баримт, мэдээлэлтэй нууцын зэрэглэл харгалзахгүй танилцаж, төрийн нууцад хамаарахаас бусад мэдээллийг хуулбарлан авч болох хуулийн зохицуулалт бий.

Тиймээс мэдээллийн ил тод байдал, эрүүгийн хэргийн оролцогчийн мэдэх эрх, нууц мөрдөн шалгах ажиллагааны нууцлал, тэдгээрийн зохист байдлыг хангах эрх зүйн зохицуулалтыг судалж, сайжруулахад салбарын эрдэмтэн, судлаачдын оролцоо ихээхэн чухал бөгөөд тэдний үндэслэл, судалгаа бүхий шийдлийг хууль тогтоогчид хэлэлцэн шүүж, хууль тогтоомжид тусган хэрэгжүүлбэл зохилтой. Мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны нууцлал, аюулгүй байдлыг хамгаалах хууль, удирдлага, зохион байгуулалт, техник хангамж, хяналт шалгалт, сахилга ёс зүйн зэрэг олон арга хэмжээнүүдийг амжилттай хэрэгжүүлэх үндэс нь эрх зүйн орчин бүрдсэн байх явдал юм.

Үндсэн хэсэг

1. Мэдээлэл хайх, хүлээн авах эрх – хуулийн хязгаарлалт: Төрийн байгууллагын мэдэлд буй мэдээллийг олж авах нь хүний язгуур эрх бөгөөд энэхүү эрх нь ил тод байдлыг дээд зэргээр хангаж, үл хамаарах зүйлийн явцуу хүрээнийхээс бусад бүхий л мэдээлэл нь хүртэж болохуйц байх үндэслэл бүрдүүлэх зарчимд тулгуурласан ерөнхий хуулиар дамжуулан үндэсний хэмжээнд хүчин төгөлдөр үйлчлэх ёстой.⁴ Монгол Улсад иргэний мэдээлэл хайх, хүлээн авах эрхийг хангах, нийтийн мэдээллийн дэд бүтцийн эрх зүйн үндсийг тогтоох, төрийн үйл ажиллагааг цахим хэлбэрээр явуулах, нээлттэй, ил тод шуурхай байлгах, төрийн үйл ажиллагаанд олон нийтийн хяналтыг бий болгох харилцааг Нийтийн мэдээллийн ил тод байдлын тухай хуулиар⁵ зохицуулдаг. Уг хуульд мэдээлэл хариуцагч хуульд заасан чиг үүргийнхээ хүрээнд цуглуулсан, боловсруулсан, ашиглаж байгаа өгөгдлийн бүрдлийг “нийтийн мэдээлэл” гэж тодорхойлоод 6 дугаар зүйлд: 1.Төрийн байгууллага, 2. Төрийн болон орон нутгийн өмчит, төрийн болон орон нутгийн өмчийн оролцоо бүхий хувийн эрх зүйн хуулийн этгээд, 3. Хууль, эсхүл гэрээний дагуу төрийн байгууллагын тодорхой чиг үүргийг гүйцэтгэж байгаа этгээд, 4. Олон нийтийн радио, телевиз, 5. Улс төрийн намыг нийтийн мэдээллийн хариуцагч байхаар тусгажээ.

Ил тод нээлттэй байхаар заасан мэдээллийг “нээлттэй мэдээлэл”, танилцах, ашиглахад хуулиар хязгаарлалт тогтоосон хүн, хуулийн этгээд болон албаны нууцад хамаарах мэдээллийг “хязгаарлалттай мэдээлэл”, төрийн нууцад хамаарах болон хуульд хаалттай байхаар заасан мэдээллийг “хаалттай мэдээлэл” гэх бөгөөд улсын бүртгэлийн нэгдсэн сан дахь иргэний биеийн давхцахгүй өгөгдлийн /гарын хурууны хээ/ бүртгэл⁶ буюу хүний хувийн нууц /биометрик/ мэдээлэл хаалттай мэдээлэлд хамаарна. Хаалттай мэдээлэл гэхээр огт үзэж, хэрэглэж болдоггүй зүйл биш. Холбогдох хуульд заасан үндэслэл журмын дагуу эрх бүхий байгууллага, албан тушаалтан, мэдээллийн эзэн танилцаж, ашиглаж, ил болгож болно. Жишээлбэл, гүйцэтгэх ажлын мэдээг үндэсний аюулгүй байдлын ашиг сонирхолд нийцүүлэн төрийн бодлого боловсруулах, эрх бүхий албан тушаалтнуудад танилцуулах, гэмт хэргийг илрүүлэх, таслан зогсоох, урьдчилан сэргийлэх, гэмт этгээдийг эрэн сурвалжлах, нотлох баримт цуглуулах, тэдгээрийн эх сурвалжийг олж тогтооход; хүний хурууны хээг иргэний улсын бүртгэл хөтлөх, сонгуулийн үед сонгогчийн бүртгэл хянах, тухайн иргэнийг таних, баталгаажуулахад өөрийнх нь зөвшөөрлөөр ашигладаг.

⁴ Тоби Мендел. Мэдээллийн эрх чөлөө: Эрх зүйн харьцуулсан судалгаа. Парис, 2008. 11-12 дахь тал

⁵ Нийтийн мэдээллийн ил тод байдлын тухай хууль /Шинэчилсэн найруулга/. Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл: 2022 он, №6

⁶ Улсын бүртгэлийн ерөнхий хууль /Шинэчилсэн найруулга/-ийн 12 дугаар зүйлийн 12.3.1 дэх заалт. Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл: 2018 он, №28

Мэдээлэл хариуцагч нь өөрийн цахим хуудас, төрийн нээлттэй өгөгдлийн нэгдсэн систем, мэдээллийн самбар, мэдээллийн бусад хэрэгсэл ашиглан стратеги, чиг үүрэг, үйл ажиллагаа, зохион байгуулалт, хүний нөөц, санхүү, худалдан авах ажиллагаа, ажил үйлчилгээний талаарх болон хуулиар хязгаарласан, хаалттайгаас бусад мэдээллийг ил тод, нээлттэй байлгах үүрэгтэй. Түүнчлэн хүн, хуулийн этгээдийн эрх, хууль ёсны ашиг сонирхлыг зөрчихгүйгээр, тэдгээрийн эрэлт, хэрэгцээг харгалзан эдийн засаг, бизнесийг дэмжих, судалгаа, шинжилгээний ажлыг хөгжүүлэх, мэдээллийн ил тод байдал, хүртээмжийг нэмэгдүүлэх зорилгоор нээлттэй, хязгаарлалттай болон хаалттай мэдээллийн хүн, хуулийн этгээд, төрийн болон албаны нууцад хамаарах мэдээллийг тодорхойлох боломжгүй болгон боловсруулж нээлттэй өгөгдөл болгох хуулийн заалттай.

Төр, түүний байгууллагаас хууль ёсоор тусгайлан хамгаалбал зохих нууцад хамаарахгүй асуудлаар мэдээлэл хайх, хүлээн авах иргэний эрхийг хэрэгжүүлэхэд хүч хэрэглэж, хүч хэрэглэхээр заналхийлж саад учруулсан бол дөрвөн зуун тавин нэгжээс хоёр мянга долоон зуун нэгжтэй тэнцэх хэмжээний төгрөгөөр торгох, эсхүл хоёр зуун дөчин цагаас долоон зуун хорин цаг хүртэл хугацаагаар нийтэд тустай ажил хийлгэх, эсхүл нэг сараас зургаан сар хүртэл хугацаагаар зорчих эрхийг хязгаарлах ял шийтгэх⁷ нь иргэний мэдээлэл олж авах эрхийг эрүүгийн хуулиар хамгаалж буй хэрэг бөгөөд энэ гэмт хэргийн халдлагын зүйл нь төр, түүний байгууллагаас хууль ёсоор тусгайлан хамгаалбал зохих нууцад хамаарахгүй мэдээлэл байна.⁸ Үүнээс тусгайлан хамгаалбал зохих нууц мэдээлэл гэж юу вэ? Яагаад тэдгээр мэдээлэл нийтэд ил тод бус байх болов гэдэг асуултууд үүснэ.

Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын Пактын 19 дүгээр зүйлийн 3 дахь хэсэгт зааснаар ...мэдээлэл эрж хайх, хүлээн авах, түгээх эрх чөлөөг а) бусдын эрх, нэр төрийг хүндэтгэх, б) үндэсний аюулгүй байдал, нийгмийн дэг журам, хүн амын эрүүл мэнд, ёс суртахууныг хамгаалах шаардлагаар хуулийн хүрээнд хязгаарлаж болох ба Монгол Улсын Үндсэн хуульд ...Хүний эрх, нэр төр, алдар хүнд, улсыг батлан хамгаалах, үндэсний аюулгүй байдал, нийгмийн хэв журмыг хангах зорилгоор задруулж үл болох төр, байгууллага, хувь хүний нууцыг хуулиар тогтоон хамгаална⁹ хэмээжээ. Төрийн болон албаны нууцын тухай хууль (2016 он), Байгууллагын нууцын тухай хууль (1995 он), Хүний хувийн мэдээллийг хамгаалах тухай хууль (2021 он)-д нууцад хамаарах мэдээллүүдийг тодорхойлон зааж, түүнтэй танилцах, олж авах, боловсруулах, ашиглах, дамжуулах, ил болгох бүрэн эрхийг зөвхөн хуулиар эрх олгогдсон субъектүүд хэрэгжүүлдэг.

Дурдсан хуулиудад: “Төрийн нууц” гэж Монгол Улсын хууль тогтоомжийн дагуу төрийн нууцад хамааруулсан, задруулах, үрэгдүүлэх тохиолдолд үндэсний аюулгүй байдал, үндэсний ашиг сонирхолд аюул, занал, хохирол учруулах төрийн хамгаалалтад байх мэдээллийг; “Албаны нууц” гэж задруулах, үрэгдүүлэх тохиолдолд салбарын болон төрийн байгууллага, бусад хуулийн этгээдийн ашиг сонирхолд хохирол учруулах төрийн хамгаалалтад байх мэдээллийг;¹⁰ “Байгууллагын нууц” гэж хүний эрх, нэр төр, алдар хүнд, тухайн байгууллагын хууль ёсны ашиг сонирхлыг хамгаалах зорилгоор холбогдох хуулиар нууц гэж тогтоосон мэдээ, баримт бичиг, биет зүйлийг хэлнэ.¹¹ Эрүүл мэнд, захидал харилцаа, генетик болон биометрик мэдээлэл, тоон гарын үсгийн хувийн түлхүүр, бэлгийн болон хүйсийн чиг

⁷ Эрүүгийн хууль /Шинэчилсэн найруулга/-ийн 14.2 дугаар зүйл. Мэдээлэл хайх, хүлээн авахад саад учруулах. Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл: 2016 он, №07

⁸ С.Гантулга, Б.Энхболд. Эрүүгийн эрх зүй: Тусгай анги (сурах бичиг). УБ, 2020. 99 дэх тал

⁹ Монгол Улсын Үндсэн хуулийн Арван зургаадугаар зүйлийн 17 дахь хэсэг. Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл: 1992, №1

¹⁰ Төрийн болон албаны нууцын тухай хуулийн 5 дугаар зүйлийн 5.1.1, 5.1.2 дахь заалтууд. Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл: 2017 он, №11

¹¹ Байгууллагын нууцын тухай хуулийн 3 дугаар зүйлийн 1.2 дахь заалт. Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл: 1995 он, №7

баримжаа, илэрхийлэл, бэлгийн харилцааны талаарх хүний эмзэг мэдээлэл нь хувь хүний нууцад хамаарна¹² гэсэн байна. Тэгэхээр төр, байгууллага, хувь хүний эрх, ашиг сонирхлыг хамгаалахаар хуулиар нууцад хамааруулсан мэдээллийг тусгайлан хамгаалбал зохих мэдээлэл гэж ойлгож болно.

Нууцад хамаарах мэдээллийн зэрэглэл, ач холбогдлыг нийтийн мэдээллийн ангилалтай уялдуулан харьцуулбал:

- Төрийн нууц – Хаалттай мэдээлэл
- Албаны нууцад хамаарах мэдээлэл – Хязгаарлалттай мэдээлэл
- Байгууллагын нууцад хамаарах мэдээлэл – Хязгаарлалттай мэдээлэл
- Хувь хүний нууцад хамаарах мэдээлэл – Хязгаарлалттай болон хаалттай мэдээлэл байна.

2. Эрүүгийн хэрэг, материалтай танилцах эрх – нууц хамгаалалт: Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны оролцогчид хуулиар тогтоосон үүрэг хүлээхийн хамт тодорхой эрх эдэлдэг. Түүнд шүүгч, прокурор, мөрдөгчийн санал, тогтоол, шийдвэр, шинжээчийн дүгнэлт, хавтаст хэргийн материалтай танилцах эрх багтана. Энэхүү эрхийг хангахын хамт тухайн хэрэгт авагдсан нотлох баримт төрийн нууцад хамаарах, эсхүл тухайн хэрэг бүхэлдээ төрийн нууц мэдээлэл, үйл баримт агуулсан тохиолдолд төр, байгууллага, хувь хүний нууцыг хамгаалах зорилгоор түүнтэй танилцах, хуулбарлах, хүлээн авахад хориг, хязгаарлалт тогтоох шаардлага үүсдэг. Товхондоо төрийн байгууллага, албан тушаалтан Үндсэн хуулиар тогтоосон иргэний эрх, эрх чөлөөг эдлүүлэхдээ хүний эрх, нэр төр, улсын тусгаар тогтнол, үндэсний аюулгүй байдал, нийгмийн хэв журмыг адил тэнцүү хамгаалах ёстой.

Нийтийн мэдээллийн ил тод байдлын тухай хуулиар гэмт хэрэг, зөрчил шалган шийдвэрлэх, шүүхийн шийдвэр гүйцэтгэх ажиллагааны явцад цуглуулсан мэдээллийг хязгаарлалттай мэдээлэлд хамааруулж, ийм мэдээллийг мэдээллийн эзний зөвшөөрөл шаардахгүйгээр эрх бүхий этгээд хуульд заасан үндэслэл, журмын дагуу танилцах, ашиглах, эсхүл гуравдагч этгээдэд дамжуулж болохоор заасан. Гэтэл эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны явцад бүрдүүлсэн нотлох баримт, хэргийн материал төрийн нууцад хамаарах буюу хаалттай мэдээлэл байх талаарх асуудлыг дараах байдлаар зохицуулжээ.

1. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 32.6 дугаар зүйлийн 3 хэсэгт зааснаар төрийн нууцтай холбоотой хэргийг хэрэгсэхгүй болгосон бол яллагдагч, түүний хууль ёсны төлөөлөгч, өмгөөлөгчид тогтоолыг гардуулахгүйгээр танилцуулах бөгөөд саяхан хуулийн нэмэлт, өөрчлөлтөөр “Төрийн нууцад хамаарах мэдээлэл агуулсан яллах дүгнэлтийг яллагдагчид бүрэн танилцуулан, төрийн нууцад хамаарах хэсгийг уншигдах боломжгүй байдлаар нууцалж, гардуулан өгнө. Төрийн нууцад хамаарах мэдээлэл агуулсан шүүхийн шийдвэрийг прокурор, оролцогчид бүрэн танилцуулан, төрийн нууцад хамаарах хэсгийг уншигдах боломжгүй байдлаар нууцалж, гардуулан өгнө”¹³ гэсэн зохицуулалтууд шинээр орсон юм.

2. Хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын явцад прокурор, мөрдөгч хуулиар хамгаалагдсан төрийн болон албаны нууц, байгууллагын нууц, хүний эмзэг мэдээлэлтэй холбоотой асуудлаар

¹² Хүний хувийн мэдээлэл хамгаалах тухай /Шинэчилсэн найруулга/ хуулийн 9 дүгээр зүйлийн 9.2 дахь хэсэг. Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл: 2022 он, №7

¹³ Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах тухай хуулийн 1 дүгээр зүйлийн 16, 19 дэх хэсэг. 2025 оны 06 сарын 27 өдөр.

хохирогч, түүний хууль ёсны төлөөлөгч, өмгөөлөгчид мэдээлэл өгөхгүй¹⁴ ч мөрдөгч мөрдөн шалгах бүх ажиллагааг хийж дууссан, хэргийн бодит байдлыг бүрэн нотолж тогтоосон гэж үзвэл яллагдагч, хохирогч, иргэний нэхэмжлэгч, иргэний хариуцагч, тэдний хууль ёсны төлөөлөгч, өмгөөлөгчид хавтаст хэргийн материалтай танилцахыг мэдэгдэж тэдэнд танилцуулах¹⁵ бөгөөд танилцах үндсэн болон сунгах хугацааг хуулиар тогтоосон. Мөн хэргийн оролцогч хүсэлт гаргавал хавтаст хэргийн материалаас төрийн нууцад хамаарахаас бусад нотлох баримтыг өөрийн зардлаар хуулбарлаж, хувилж авах, мөрдөн шалгах ажиллагааны тэмдэглэлд тусгагдсан дууны, дүрсний, дуу-дүрсний бичлэгтэй танилцах боломжтой.

Өмнө нь хаалттай мэдээллийг хуульд заасан үндэслэл журмаар танилцах, ашиглах, ил болгох, хүн, хуулийн этгээд, төрийн болон албаны нууцад хамаарах мэдээллийг тодорхойлох боломжгүй нээлттэй өгөгдөл болгох талаар дурдсан. Тэр ёсоор төрийн нууцад хамаарах мэдээлэл агуулсан яллах дүгнэлт болон шүүхийн тогтоолын нууц хэсгийг уншигдах боломжгүй байдлаар боловсруулж, гардуулахаар заажээ. Түүнчлэн хуулиар эрх олгогдсон эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны оролцогчид төрийн нууцтай танилцаж, хүсвэл хэрэгт авагдсан төрийн нууцад хамаарахаас бусад мэдээлэл (албаны нууц, байгууллагын нууц, хувь хүний нууц)-ийг хувиан авч болдог. Нууцад хамаарах мэдээлэлтэй танилцсан, хуулбарлан авсан тохиолдолд нууцыг задруулахгүй байх баталгааг бичгээр гаргана. Энэ нь төрийн болон албаны нууцыг хамгаалах тухай хууль, төрийн болон албаны нууцыг хамгаалах нийтлэг журамд нийцсэн байна.

Эндээс хууль тогтоогч эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны явцад хүний эрх, түүнээс хувь хүний нууцыг хамгаалах, мэдээлэл авах эрх, эрх чөлөө болон төрийн үйл ажиллагааг хуулийн дагуу хэрэгжүүлэх нөхцөл, тэр дундаа төрийн нууцыг хамгаалах явдлыг давхар хангахыг зорьсон нь тод харагдана. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны хэрэгжүүлэгч, хууль сахиулагчид үйл ажиллагаандаа Монгол Улсын Үндсэн хууль, Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль, бусад хуулийн заалтыг чанд сахих, төр, байгууллага, хувь хүний нууцад хамаарах мэдээлэлтэй үндэслэл журмын дагуу танилцсан, хүлээн авсан оролцогч (яллагдагч, хохирогч, иргэний нэхэмжлэгч, иргэний хариуцагч, тэдгээрийн хууль ёсны төлөөлөгч, өмгөөлөгч) нар хуулиар хүлээлгэсэн үүргээ ягштал мөрдөхөөс нууц хамгаалалтын үр дүн шууд шалтгаална.

Сүүлийн үед хэвлэл, мэдээллийн хэрэгсэл, нийгмийн сүлжээнд хавтаст хэргийн материал (тэмдэглэл, дүгнэлт, захирамж, тогтоол)-ыг нийтлэх, мөрдөн шалгах ажиллагааны явц байдлаар талаар зөвшөөрөлгүй мэдээлэх үйлдлүүд гарах болсны ард дээрх субъектүүд болон мэдээллийг тарааж буй этгээдүүдийн хариуцлагын асуудал яригдана. Тодорхой нэг эх сурвалжаас мэдээлэл хүлээн авсан сэтгүүлч, сурвалжлагч, инфлүүнсэр гэх мэт мэдээллийг дамжуулагчид нь ихэвчлэн олны анхаарал татсан, дуулиантай хэрэг, үйл явдлын талаар нийтэд түгээж үзэлт, хандалтаа өсгөх зорилго агуулна. Түүнийгээ эрэн сурвалжлах сэтгүүл зүй, мэргэжлийн үйл ажиллагаа, иргэний хувьд үг хэлэх, үзэл бодлоо чөлөөтэй илэрхийлэх, хэвлэн нийтлэх эрх чөлөөтэй холбон тайлбарладаг. Гэхдээ бид мэдээллийн эрх чөлөөг хүндэтгэхийн хамт эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаатай холбоотой мэдээлэлд хуулийн хүрээнд “цензуртэй” хандах учиртай.

Мөрдөн шалгах ажиллагаа явуулах байгууллага, албан тушаалтан хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын төлөвлөлт, явц, үр дүнгийн нууцлалыг хангах үүрэгтэй бөгөөд хэргийн материалыг прокурорын мэдэгдэх бололцоотой гэж үзсэн хэмжээгээр, түүний зөвшөөрлөөр

¹⁴ Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль /Шинэчилсэн найруулга/-ийн 8.3 дугаар зүйл /мэдээллээр хангуулах/-ийн 3 дахь хэсэг. Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл: 2017 он, №23

¹⁵ Ж.Бямбаа, Ж.Эрхэсхулан. Эрүүгийн процессын эрх зүйн үндсэн асуудал. УБ, 2018. 218 дахь тал

олон нийтэд мэдээлж болдог. Мөрдөн шалгах ажиллагааны талаарх баримт, мэдээллийг олж мэдсэн хүн, албан үүргийн дагуу олж мэдсэн албан хаагч, ажилтан (прокурорын зөвшөөрөлгүйгээр) мөрдөн шалгах ажиллагааны талаарх баримт, мэдээллийг задруулсан, шүүгч, прокурор, хууль сахиулагч, өмгөөлөгч, мөрдөн шалгах ажиллагааны нууцыг албаны үүргийн дагуу олж мэдсэн алба хаагч, ажилтан мөрдөн шалгах ажиллагааны нууцалсан баримт, мэдээллийг зориуд задруулж, нууцалсан гэрчийг илчилж хэрэг шалган шийдвэрлэх ажиллагаанд саад учруулсан¹⁶ бол эрүүгийн хариуцлага хүлээлгэнэ. Хэрэв мөрдөн шалгах ажиллагааны баримт бичиг, мэдээлэл нь төрийн маш нууц, төрийн онц чухал нууцад хамаарч байвал ЭХ-ийн 19.12 дугаар зүйл /Төрийн нууцыг задруулах/-ээр давхар зүйлчилж илүү хүнд ял шийтгэнэ.

3. Мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны нууцлал, аюулгүй байдал: Мөрдөгч хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын явцад олж мэдсэн төрийн болон албаны нууц, байгууллагын нууц, хүний эмзэг мэдээллийг задруулахгүй байж, холбогдох баримт бичгийг хамгаалах арга хэмжээг авна. Ялангуяа мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны мэдээ, баримтыг зайлшгүй нууцлах шаардлагатай. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 16.8 дугаар зүйлд мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны үр дүнг нотлох баримтаар тооцохдоо цуглуулж, бэхжүүлэх ажиллагааны арга, хэрэгсэл, эх сурвалж нууц байхаар заасан хэдий ч бүх төрлийн мөрдөн шалгах нууц ажиллагаанууд, тэдгээрийг хэрэгжүүлэх арга, хэлбэр, гардан гүйцэтгэж буй хүн хүч, техник хэрэгсэл, явуулах байршил, хугацаа, дараалал бүхэлдээ нууц шинж чанартайг мартаж болохгүй. Гэвч “нууц” нэрийн дор дур зоргоор авирлах, хүний эрх, эрх чөлөөнд хууль бусаар халдахыг хатуу хориглоно. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны зорилтыг биелүүлэхэд прокурор, мөрдөгчийн хуулийн хүрээнд, нууцлалыг бүрэн хангасан мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа чухал нөлөөтэй.

Гэмт хэрэг бүрийг нууцаар мөрдөн шалгахгүй, нууц ажиллагааг ердийн ажиллагаагаар илрүүлж, нотлох боломжгүй голдуу бүлэг, зохион байгуулалттай, далд аргаар үйлдэгдсэн хүнд хэргүүд дээр прокурорын зөвшөөрөл, хяналтын дор явуулдаг. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх эрх зүйд мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны тухай ойлголт, ухагдахуун бий болоод удаагүй учир зохицуулалт, хэрэгжилтэд хүндрэлүүд байсаар байна. Тухайлбал, салбарын судлаачид: “...ямар гэмт хэрэгт, хэдий хугацаанд энэ ажиллагааг явуулах, хугацаа нь дуусахаар хэрхэх талаарх асуудлыг журамласан шийдвэрийг олж мэдэх боломжгүй... , хоёрдугаарт, үндэслэл, журмыг хуульдаа хэрхэн бичих тухай асуудал... , гуравдугаарт, мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны явцад шүүхийн хяналт заавал байх ёстой¹⁷ гэх асуудлуудыг хөнджээ.

Ингээд мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны нууцлал, аюулгүй байдалтай холбоотой эрх зүйн зохицуулалтын асуудлыг судлан үзье. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуульд заасны дагуу гаргах журам нь хуулийн зарчим, агуулгад нийцсэн байх бөгөөд эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааг хуульд зааснаас өөрөөр хэрэгжүүлэх хэм хэмжээ тогтоохыг хориглосон байдаг. Хуулийн 29.7 дугаар зүйлийн 6 дахь хэсэгт “...мөрдөн шалгах нууц ажиллагааг явуулах журам, зааврыг Тагнуулын ерөнхий газрын дарга Улсын ерөнхий прокурортой хамтран батална” гэсэн байна. Хэн батлахыг заасан боловч “нууцаар батална”, эсхүл “нууц журам, зааврыг” гэж бичээгүй тул ил байж таарах нь. Гэвч мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа явуулах журам нийтэд төдийлөн нээлттэй бус, мөрдөн ажиллах үүрэгтэй АТГ, ТЕГ, ЦЕГ, УЕПГ-ын холбогдох алба, газар, хэлтсийн хэмжээнд байна. “Мөрдөн шалгах нууц

¹⁶ Эрүүгийн хууль /Шинэчилсэн найруулга/-ийн 21.9 дүгээр зүйл. Мөрдөн шалгах ажиллагааны нууцыг задруулах. Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл: 2016 он, №07

¹⁷ Нээлттэй нийгэм форум. “Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа” хэлэлцүүлгийн тэмдэглэл. УБ, 2022 оны 12 дугаар сар. 6 дахь тал

ажиллагаа явуулах журам”¹⁸-ыг Улсын ерөнхий прокурор, Тагнуулын ерөнхий газрын даргын 2017 оны 07 сарын 19-ны өдрийн А/84, А/57 дугаар хамтарсан тушаалаар анх баталж, 2018 онд шинэчлэн найруулсан билээ.

Хуульд журмаас гадна “заавар” хэмээн оруулсан нь анхаарал татаж байгаа юм. Одоогоор батлагдсан мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны заавар байхгүй. Иймд Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн “мөрдөн шалгах нууц ажиллагааг явуулах байгууллага, ажилтны үйл ажиллагааны зарчим, эрх, үүргийг тодорхойлохтой холбогдсон энэ хуульд заагаагүй асуудлыг Гүйцэтгэх ажлын тухай хуулиар зохицуулна”¹⁹ гэснээс улбаалан эрх олгогдсон мөрдөгч, гүйцэтгэх ажилтны үйл ажиллагаандаа дагаж мөрддөг гүйцэтгэх ажлын хуульд нийцүүлэн гаргасан гүйцэтгэх ажлын заавар гэж ухаж ойлгоход хүргэнэ. Угаасаа “хавтаст хэрэгт тусгагдаагүй ...гүйцэтгэх ажилтай холбоотой ямар ч баримт мэдээллийг шүүхийн хэлэлцүүлэг, урьдчилсан хэлэлцүүлэг явуулах, хэрэг хянан шийдвэрлэх шүүхэд танилцуулахыг хориглоно”²⁰ гэх хуулийн хэсэг, “Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа явуулахад Гүйцэтгэх ажлын тухай хууль, түүнд нийцүүлэн гаргасан журам, зааварт заасан арга, ажиллагааг ашиглаж болно”²¹ гэсэн журмын заалтаас мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны явцад гүйцэтгэх ажлын зааварт заасан аргаар цуглуулсан, хавтаст хэрэгт тусгагдсан гүйцэтгэх ажлын мэдээ, мэдээллийг нотлох баримтаар тооцож болох нь илэрхий байна.

Үүнээс үүдэн мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа, гүйцэтгэх ажил хоёрын харилцан хамаарал, хоорондын ялгаа, нууцын зэрэглэл, хэрэгжүүлэх субъект, прокурорын хяналтын талаарх ээдрээтэй олон янзын асуудлууд гарч ирнэ. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуульд зааснаар мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны үр дүнг нотлох баримтаар тооцохдоо мөрдөгчийн нэр, албан тушаал, мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа явуулах прокурорын зөвшөөрлийн дугаар, огноо, мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны төрөл, тухайн мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны явцад илэрсэн баримтат мэдээлэл, хавсаргасан баримтат мэдээллийн жагсаалт, магадалгааг баталсан прокурорын нэр, албан тушаал²² зэргийг агуулсан нууц ажиллагааны магадалгааг хавтаст хэрэгт тусгана. Нэг үгээр хэлбэл мөрдөн шалгах ажиллагааны үр дүнг “ил” болгож буй хэлбэр. Гэтэл мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа нэрийн дор гүйцэтгэх ажлын аргуудыг хэрэгжүүлдэг бүрэлдэхүүн болон үйл ажиллагааг нь нууцалбал зохих нэгжээр уг ажиллагааг гүйцэтгүүлж үр дүнг мөрдөгчийн магадалгаа нэрээр хэрэгт хавсаргаж байгаа нь Төрийн болон албаны нууцын тухай хууль (13.1.4 дэх хэсэг)-ийг зөрчиж байна²³ гэж салбарын зарим судлаачид шүүмжилсэн нь үндэслэлтэй. Өмнөх “Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа явуулах журам”-д мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны магадалгаа бичих, үр дүнг ашиглах талаар тусгасан боловч мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны нууцлалыг хангах, хавтаст хэрэгт хавсаргах зохицуулалт огт байгаагүй. Шинэ журмаар төрийн нууцад хамаарах хэргийг мөрдөн шалгах, эсхүл уг ажиллагаанд нууц эх сурвалж буюу гүйцэтгэх ажилтан, гүйцэтгэх ажлын туслах хүч оролцсоноос бусад тохиолдолд нууц ажиллагаа явуулах тогтоол, танилцуулга, магадалгаанд “Нууц” тэмдэг дарж, хавсаргасан баримт, сэлтийн хамт нэг хавтас болгон үдэхээр болжээ.

¹⁸ ДХИС-ЦС. Гүйцэтгэх ажлын хууль тогтоомжийн эмхэтгэл. УБ, 2019. 270-280 дахь тал

¹⁹ Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль /Шинэчилсэн найруулга/-ийн 16.8 дугаар зүйл /Мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны үр дүнг нотлох баримтаар тооцох/-ийн 3 дахь хэсэг. Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл: 2017 он, №23

²⁰ Мөн тэнд. 5 дахь хэсэг

²¹ Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа явуулах журмын 1.5 дахь заалт. Улсын ерөнхий прокурор, Тагнуулын ерөнхий газрын даргын хамтарсан 2018 оны 12 сарын 26-ны өдрийн А/116, А/177 дугаар тушаалын нэгдүгээр хавсралт

²² Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль /Шинэчилсэн найруулга/-ийн 26.8 дугаар зүйл /Нууц ажиллагааны магадалгаа/. Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл: 2017 он, №23

²³ Ү.Хосбаяр. Гүйцэтгэх ажлын эрх зүйн зохицуулалтын өнөөгийн байдал. Эрдэм шинжилгээний өгүүлэл. УТА. “Тусгаар тогтнол” сэтгүүл. 2023 №4 (63), 57 дахь тал

Ийнхүү албаны нууцад хамааруулах нь ахицтай шийдвэр байсан ч төрийн нууцад хамаарах мэдээллийн зэрэглэлийг бууруулж, хэрэгт хавсаргахад хүргэсэн. Төрийн болон албаны нууцын тухай хуулиар гүйцэтгэх ажлын эх сурвалжаас гадна гүйцэтгэх ажилтай холбоотой гүйцэтгэх ажлын шугамаар шалгасан болон шалгаж байгаа хэргийн материал, баримт сэлт, мэдээлэл; бие бүрэлдэхүүнийг нь нууцалбал зохих тагнуул, сөрөх тагнуул, гүйцэтгэх ажил явуулах эрх бүхий байгууллагын салбар нэгж, тэдгээрийн барилга байгууламж, байршил, тээврийн хэрэгслийн улсын дугаар, гүйцэтгэх ажлын тусгай техник хэрэгслийн тухай мэдээлэл, эрх бүхий байгууллагын удирдлагаас гүйцэтгэх ажлыг хэрэгжүүлэхтэй холбогдсон асуудлаар гаргасан шийдвэр, заавар, журам, бусад баримт бичиг; байгууллагын гүйцэтгэх ажил эрхлэх нэгжийн зохион байгуулалтын бүтэц, орон тооны тухай мэдээлэл, өөрийн аюулгүй байдлыг хангах ажлын зохион байгуулалт, арга, тактик, хүч, хэрэгсэл, төлөвлөгөөний мэдээлэл болон гүйцэтгэх ажлын төлөвлөгөө, тайлан, архив, данс, бүртгэл, эд зүйл, тусгай техник хэрэгсэл, нөөц, программ хангамж, нууц түлхүүр бүгд “онц чухал нууц”, “маш нууц” буюу төрийн нууцад хамаарна. Оросын Холбооны Улсын төрийн нууцын тухай хуульд тагнуул, сөрөх тагнуул, шуурхай эрэн сурвалжлах ажиллагааны чиглэлээр: эдгээр төрлийн үйл ажиллагааны хүч, хэрэгсэл, эх сурвалж, арга, төлөвлөгөө, үр дүн, санхүүжилт, тагнуул, мөрдөн байцаах байгууллагатай нууцаар хамтран ажилласан хүн, аж ахуйн нэгжийн мэдээлэл, нууц, кодлогдсон харилцааны систем, шифр, хамгаалалтын хэрэгсэл... гэх мэтийг төрийн нууцад хамааруулсан²⁴ байдаг.

Гол асуудал мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны явцад ашигласан гүйцэтгэх ажлын арга, ажиллагаа, удирдлага болгодог заавар, журам, төлөвлөгөө, тогтоол, илтгэх хуудас, гардан хэрэгжүүлж байгаа гүйцэтгэх байгууллага, ажилтан, тусгай техник хэрэгслийн талаарх мэдээлэл “Нууц ажиллагааны магадлагаа”-нд тусгагдаж байгаад оршино. Шүүгч, прокурор, мөрдөгч хэрэгт авагдсан нотлох баримтыг харьцуулан шинжлэн судлах, бусад нотлох баримттай харьцуулах, шинэ нотлох баримтыг цуглуулах, нотлох баримтын эх сурвалжийг магадлах аргаар нотлох баримтыг шалгаж²⁵ өөрийн дотоод итгэлээр үнэлэх бөгөөд хэргийг шүүхэд хянан шийдвэрлэх ажиллагаа нь эрүүгийн хэргийн хүрээнд явагдана. Шүүхэд хавтаст хэрэгт авагдсан нотлох баримтын эх сурвалжийг магадлах, хэргийг тал бүрээс бүрэн бодитой хянан шийдвэрлэх үүднээс мөрдөн шалгах нууц ажиллагаагаар нотлох баримтыг цуглуулж, бэхжүүлэхдээ гүйцэтгэх ажлын ямар хүч, арга, хэрэгслийг ашигласан, хуулийн дагуу явагдсан эсэхийг мэдэх, тодруулах нь зүй ёсны асуудал. Түүнчлэн нууц ажиллагаа чиглэгдсэн хэргийн оролцогч, түүний өмгөөлөгч холбогдох баримт, мэдээлэлтэй танилцах эрхтэй. Гагцхүү эдгээр шаардлагыг хангахын зэрэгцээ мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа (гүйцэтгэх ажил)-ны нууцлалыг алдагдуулахгүй байх нь нэн чухал юм.

Мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны журам, заавар бүхэлдээ нээлттэй байснаар: 1.Сэжигтэн, яллагдагч, шүүгдэгчид нотлох баримтыг устгах, нуухаас гадна хуурамч эд мөрийн баримт үлдээх, төөрөгдүүлж цаг хожих, хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагаанд саад учруулах; 2. Зохион байгуулалттай гэмт бүлэг, гэмт этгээдүүдийн заль мэх, гэмт үйлдлийн арга нарийсаж үйл ажиллагаа нь далд нууц байдалд шилжих, мөрдөн шалгах ажиллагааны эсрэг төлөвлөгөө гаргах; 3. Мөрдөн шалгах байгууллага, мөрдөгч хуулийн хийдэл, зохиомол нөхцөл байдал, үндэслэлгүй гомдол, мэдээлэл, хууль бус дарамт, эсэргүүцэлтэй тулгарч арга ажиллагаа нь суларч хүчгүйдэх; 4. Төрийн болон албаны нууц, байгууллага, хувь хүний нууцад хамаарах мэдээлэл, баримт бичиг, үйл ажиллагаа задарч, нууц гүйцэтгэх ажилтан, туслах ажилтан, туслагч болон гэрч, хохирогчийн амь нас, эрүүл мэнд аюул, заналхийлэлд өртөх; 5. Гэмт

²⁴ О.А.Городов. Информационное право. М, 2013. С 181

²⁵ Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль /Шинэчилсэн найруулга/-ийн 16.15 дугаар зүйл /Нотлох баримтыг шалгаж үнэлэх/-ийн 3 дахь хэсэг. Төрийн мэдээлэл эмхэтгэл: 2017 он, №23

хэрэгтэй тэмцэх төрийн бодлого, үйл ажиллагаанд хямрал нүүрлэж, иргэд гэмт хэргийн талаар мэдээлэх, гэрчлэх, хууль сахиулагчидтай хамтран ажиллахаас татгалзах зэрэг эрсдэлтэй.

Тэгвэл хавтаст хэргийн мөрдөн шалгах нууц ажиллагаатай холбоотой магадалгаа, баримт бичиг хязгаарлалттай буюу албаны нууцад хамаарах мэдээлэл байгаа одоогийн тохиолдолд ялладагч болон хүсэлт гаргасан хохирогч, иргэний нэхэмжлэгч, иргэний хариуцагч тэдний өмгөөлөгчид төрийн нууцад хамаарахаас бусад нотлох баримтыг өөрийн зардлаар хуулбарлаж, хувилж авах²⁶ эрхийн дагуу авч болно. Хэдийгээр хуулбарлан авсан нотлох баримтыг судлан шинжлэхээс өөр зорилгоор ашиглавал хариуцлага хүлээлгэхээр заасан ч хуулиар төрийн болон албаны нууцыг мэдээлэх, дамжуулах, үзүүлэх, хэвлэн нийтлэх болон бусад арга замаар танилцах эрхгүй этгээдэд хүрэх боломжийг олгож байгаа юм. Авлигатай тэмцэх газар болон цагдаагийн байгууллагын харьяаллын гэмт хэрэгт явуулсан “нууц” тэмдэглэгээтэй мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны мэдээлэлд шууд хамааралтай. Учир нь Төрийн нууцад хамаарах мэдээллийн жагсаалтын тагнуулын байгууллага, төрийн тусгай хамгаалалтын газрын хэмжээнд төрийн нууцад хамааруулсан мэдээлэлд “Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаанд хамаарах төлөвлөгөө, тайлан, мөрдөгчийн магадалгаа, нууцалбал зохих баримт бичиг, мэдээлэл”²⁷ багтана. Харин Авлигатай тэмцэх газар, Хууль зүй, дотоод хэрэг, хууль сахиулах салбар, Үндсэн хуулийн цэц, шүүх, прокурорын байгууллагын хэмжээнд хамаарах төрийн нууцад мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны магадалгаа, төлөвлөгөө, тайлан, баримт бичиг, мэдээлэл гэж байхгүй.

Дүгнэлт, санал

Өнөөдөр манай улсад НҮБ-ын Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын Пактад тусгалаа олсон хүний (иргэний) мэдээлэл хайх, хүлээн авах эрхийг хангах болон төр, байгууллага, хувь хүний нууцыг хамгаалах эрх зүйн үндсийг Монгол Улсын Үндсэн хуулиар баталгаажуулж, төрийн шийдвэр, үйл ажиллагааг олон нийтэд ил тод байлгах, нөгөө талаас төрийн болон албаны нууц, хүний хувийн мэдээллийн нууцыг хадгалж хамгаалах, нээлттэй, хязгаарлалттай, хаалттай мэдээлэл цуглуулах, боловсруулах, ашиглах, тэдгээртэй танилцах, ил болгох харилцааг холбогдох хууль, тэдгээрт нийцүүлэн гаргасан эрх зүйн актуудаар зохицуулж байна.

Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуульд зааснаар мөрдөгч хэрэг бүртгэлт, мөрдөн байцаалтын төлөвлөлт, явц, үр дүнгийн нууцлалыг хангаж, зөвхөн прокурорын зөвшөөрсөн хэмжээнд олон нийтэд мэдээлнэ. Мөрдөн шалгах ажиллагаа дууссаны дараа ялладагч, хохирогч, иргэний нэхэмжлэгч, иргэний хариуцагч, тэдний өмгөөлөгчид хавтаст хэргийн материалтай тогтоосон хугацаанд бүрэн танилцаж, төрийн нууцад хамаарахаас бусад нотлох баримтыг хуулбарлан авч болох бөгөөд төрийн нууцад хамаарах мэдээлэл агуулсан яллах дүгнэлт, шүүхийн тогтоолын нууц хэсгийг уншигдах боломжгүй (нээлттэй өгөгдөл) болгон гардуулан өгөх ажээ. Тусгайлан хамгаалсан нууцад хамаарахгүй асуудлаар мэдээлэл хайх, хүлээн авах иргэний эрхийг хэрэгжүүлэхэд саад учруулсан, мөрдөн шалгах ажиллагааны талаарх баримт, мэдээллийг прокурорын зөвшөөрөлгүйгээр олон нийтэд мэдээлсэн, нууцалсан гэрч, баримт, мэдээлэл, төрийн нууцыг задруулсан тохиолдолд гэмт хэрэгт тооцож, ял шийтгэхээр хуульчилсан нь эрүүгийн хариуцлагын тогтолцоо хангалттай сайн болохыг илтгэнэ.

Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуульд оролцогчдын мэдэх эрхийг хангах, төрийн нууцыг хамгаалахад чиглэгдсэн зохицуулалт байгаа боловч тэдгээр нь мөрдөн шалгах

²⁶ Мөн тэнд. 7.3 дугаар зүйлийн 5 дахь хэсэг, 32.1 дүгээр зүйлийн 5 дахь хэсэг

²⁷ Монгол Улсын Төрийн нууцад хамаарах мэдээллийн жагсаалтын ш/ 44 дэх заалт. Засгийн газрын 2017 оны 247 дугаар тогтоолын хавсралт

нууц ажиллагааны нууцлалыг алдагдуулахгүй байх тал дээр харилцан уялдаагүй, хуулийн хийдэлтэй байдал ажиглагдлаа. Түүнчлэн Мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны журамд нэмж оруулсан нууц ажиллагааны баримт мэдээллийг хавтаст хэрэгт хавсаргах, нууцлахтай холбоотой шинэ заалтад эргэж харах, анхаарал зүйл байна. Өөрөөр хэлбэл мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны журам нь ил буюу нээлттэй мэдээлэл, ердийн тохиолдолд нууц ажиллагааны магадалгаа, бичиг баримт нь албаны нууц буюу хязгаарлалттай мэдээлэл, мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны явцад ашиглаж байгаа гүйцэтгэх ажлын арга, ажиллагаа, дагаж мөрдөх заавар, хүн хүч, хэрэгслийн талаарх мэдээлэл нь хаалттай буюу төрийн нууцад хамаарч байна.

Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа нь түүний онцлогоос шалтгаалан нууц байхыг шаардана. Нууц ажиллагааны журам нийтэд нээлттэй байснаар 5 чиглэлийн эрсдэл дагуулах бөгөөд ил журамд төрийн нууцад хамаарах мэдээлэл агуулсан нарийвчилсан зохицуулалтуудыг тусгах боломжгүй юм. Цаашид нийтийн мэдээллийн ил тод байдал, эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх ажиллагааны оролцогчдын эрх, мөрдөх, яллах, цагаатгах, шүүн таслах ажиллагааны зарчим, нотлох баримтыг үнэлэх шалгуур, мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны нууцлалын зохист байдлыг хадгалахын тулд мөрдөн шалгах нууц ажиллагааны зарчим, үндэслэл, төрөл, зөвшөөрөл, хугацаа, хүний эрхийг хамгаалах заалтууд, хяналтын тогтолцоо, хүсэлт, гомдол гаргах, хүлээн авах, шийдвэрлэх журам зэргийг Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуульд тодорхой зааж, нууц арга, тактик, үйл ажиллагааг “маш нууц” зэрэглэлтэй тусгай журмаар зохицуулбал оновчтой.

Холбогдох хууль тогтоомжид оруулах зарим саналыг тодруулбал, Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуулийн 27.6 дугаар зүйлийн 6 дахь хэсэгт: *...мөрдөн шалгах нууц ажиллагааг явуулах журмыг Тагнуулын ерөнхий газрын дарга Улсын ерөнхий прокурортой хамтран нууцаар батална.* Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа явуулах журамд: *Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа явуулах тогтоол, танилцуулга, тайлбар, үр дүн, нууц ажиллагааны магадалгаанд “Маш нууц” тэмдэг дарна.* Төрийн нууцад хамаарах мэдээллийн жагсаалтын ё/, п/, ю/ хэсгүүдэд: *Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаанд хамаарах төлөвлөгөө, тайлан, мөрдөгчийн магадалгаа, нууцалбал зохих баримт бичиг, мэдээлэл /Нууцын зэрэглэл: маш нууц, нууцлах хугацаа (жилээр): 20/ гэж нэмэх, өөрчлөн найруулах зэрэг болно.*

Ашигласан материал

А. Эрх зүйн эх сурвалж

1. Иргэний болон улс төрийн эрхийн тухай олон улсын Пакт. 1966 он
2. Монгол Улсын Үндсэн хууль. 1992 он
3. Байгууллагын нууцын тухай хууль. 1995 он
4. Харилцаа холбооны тухай хууль /Шинэчилсэн найруулга/ хууль. 2001 он
5. Эрүүгийн хууль /Шинэчилсэн найруулга/ 2015 он
6. Төрийн болон албаны нууцын тухай хууль. 2016 он
7. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хууль /Шинэчилсэн найруулга/ 2017 он
8. Улсын бүртгэлийн ерөнхий хууль /Шинэчилсэн найруулга/. 2018 он
9. Хүний хувийн мэдээлэл хамгаалах тухай хууль /Шинэчилсэн найруулга/. 2021 он
10. Нийтийн мэдээллийн ил тод байдлын тухай хууль /Шинэчилсэн найруулга/. 2022 он
11. Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай хуульд нэмэлт өөрчлөлт оруулах тухай хууль. 2025 он
12. Монгол Улсын Төрийн нууцад хамаарах мэдээллийн жагсаалт. Засгийн газрын 2017 оны 247 дугаар тогтоолын хавсралт
13. Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа явуулах журам. УЕП, ТЕГ-ын даргын хамтарсан 2018 оны 12 сарын 26-ны өдрийн А/116, А/177 дугаар тушаалын нэгдүгээр хавсралт

Б. Ном, сурах бичиг, эрдэм шинжилгээний бүтээл, тэмдэглэл

1. Тоби Мендел. Мэдээллийн эрх чөлөө: Эрх зүйн харьцуулсан судалгаа. Парис, 2008 он
2. О.А.Городов. Информационное право. М, 2013
3. Ж.Бямбаа, Ж.Эрхэсхулан. Эрүүгийн процессын эрх зүйн үндсэн асуудал. УБ, 2018 он
4. ДХИС-ЦС. Гүйцэтгэх ажлын хууль тогтоомжийн эмхэтгэл. УБ, 2019 он
5. С.Гантулга, Б.Энхболд. Эрүүгийн эрх зүй: Тусгай анги (сурах бичиг). УБ, 2020 он
6. Нээлттэй нийгэм форум. “Мөрдөн шалгах нууц ажиллагаа” хэлэлцүүлгийн тэмдэглэл. УБ, 2022 он
7. Ү.Хосбаяр. Гүйцэтгэх ажлын эрх зүйн зохицуулалтын өнөөгийн байдал. Эрдэм шинжилгээний өгүүлэл. УТА. “Тусгаар тогтнол” сэтгүүл. 2023 №4 (63)

МОНГОЛ ХҮНИЙ ГАДНА ДҮР ТӨРХИЙГ БҮСЧИЛЖ СУДАЛСАН СУДАЛГАА

A STUDY OF THE REGIONAL STUDY OF THE MONGOLIA HUMAN EXTERNAL APPEARANCE

Ө.Энх-Онон

*ДХИС-ийн Шинжлэн магадлах ухааны сургуулийн
Байгалийн ухаан, техник зүйн шинжилгээний тэнхимийн
багш, цагдаагийн ахлах дэслэгч*

Товч агуулга: Криминалистикийн шинжлэх ухааны нэг өвөрмөц салбар нь хүний гадна дүр төрх судлал билээ. Хүний гадна дүр төрх судлалыг гэмт хэрэгтэй тэмцэхэд ашигладаг.

Хүний гадна дүр төрх судлалын адилтгалын болон оношилгооны шинжилгээ хийж гэмт хэргийг илрүүлэхэд ашиглаж байна. Практикаас харахад хүний гадна дүр төрхийн оношилгооны шинжилгээ түгээмэл хийгдэхгүй байгаа ба шийдвэрлэх асуудал нь хязгаарлагдмал байна. Иймд хүний гадна дүр төрхийн талаар судалгаа хийж бүсчлэн ангилах боломжийг судлах шаардлагатай байна.

Abstract: A unique branch of forensic science is the study of human appearance. The study of human appearance is used to combat crime.

The study of human appearance is used to detect crimes by conducting identification and diagnostic tests. In practice, diagnostic tests of human appearance are not widely used and the number of problems to be solved is limited. Therefore, it is necessary to study the possibility of regional classification of human appearance by conducting research on human appearance.

Түлхүүр үгс: Хүний гадна төрх, бүсчилсэн судалгаа, байгаль газар зүй, хүүхдийн биеийн онцлог

Keywords: Human appearance, regional research, natural geography, physical characteristics of children

Үндсэн хэсэг

Хүн судлаачдын анхаарлын төвд байдаг гол асуудлын нэг бол байгаль газар зүйн харилцан адилгүй бүс нутагт амьдардаг хүмүүсийн антропологийн судалгаа юм¹.

Хүний бие бүтэц, галбир төрх, эд эрхтний үйл ажиллагаа тэдний амьдарч буй газар зүйн орчин, уур амьсгалын хүчин зүйлүүдтэй нягт уялдаатай байдгийг олон эрдэмтний (Алексеева, 1986; Робертс, 1952; 1953; Шрейдер, 1964) судалгаа харуулдаг билээ.

Хүн болон бусад амьтад хүрээлэн буй орчныхоо өөрчлөлтөд дасан зохицож хувьсах үзэгдлийг хүн судлаачид адаптаци хэмээн нэрлэдэг. Адаптацийн процесс хүний урт удаан хугацааны хувьсал хөгжлийн явцад гадаад орчны хүчин зүйлийн нөлөөн дор хүний амьдралын бүхий л талыг хамран явагдах ба үүний үр дүнд тухайн популяци морфологи, физиологи, соёлын хувьд амьдарч буй орчныхоо цочроогч (стресс)-д дээд хэмжээгээр зохицсон онцлогтой болдгийг Т.И.Алексеева (1988) К.А.Фрисанчо (1996) нар баталсан байна.

Судлаачдын бүтээлээс харахад хүний бие эрхтний бүтэц, үйл ажиллагаа хүрээлэн буй гадаад орчны физикийн хүчин зүйлүүд (нарны цацраг, агаарын температур, чийгшил,

¹ Эрдэнэ.М. “Монголын байгаль газар зүйн янз бүрийн бүсийн хүүхдийн бие бялдрын өсөлт хөгжлийн онцлог” УБ 1998 7 дах тал

даралт, салхины хурд, далайн түвшнээс дээш өргөгдсөн байдал гэх мэт)-ийн нөлөөн дор тодорхой онцлог шинжтэй болдог байна. О.Робертс (1953)-ийн тооцоолсноор хүний биеийн жин түүний амьдарч буй орчны агаарын жилийн дундаж температуртай урвуу хамааралтай байдаг ажээ. Тухайлбал, хүйтэн уур амьсгалтай нутагт амьдардаг хүмүүс халуун бүсийн хүмүүсийг бодвол харьцангуй урт цээжтэй, богино хөлтэй, жин ихтэй байдаг байна.

Харин халуун бүсийн хүмүүсийн биеийн өндрийн хэмжээ орчны температуртай шууд, чийгшилтэй урвуу хамааралтай байдгийг А.Промент, Т.Хернаух нар (1984) тогтоожээ. Африкийн цөлийн халуун хуурай бүс нутгийн хүмүүс халуун чийглэг бүсийн хүмүүсээс өндөр байх хандлагатай нь үүний нотолгоо болно. Шрейдер (1964) дэлхийн бүх өргөргийн хүмүүсийн биеийн өндөр, жинг харьцуулж үзээд хүний биеийн харьцангуй гадаргын хэмжээ хүйтэн уур амьсгалтай бүс нутгаас халуун уур амьсгалтай бүс рүү шилжихэд ихэсдэгийг тогтоосон нь хөхтөн амьтдын биологийн адаптацийн Экологийн хууль хүний популяцийн хувьд ч үйлчилж байдгийн бас нэг баталгаа юм гэжээ.

Монголчуудын антропоэкологийн судалгааны товч тойм

Манай улсын нутаг дэвсгэр далайн түвшнээс дээш харьцангуй өндөрт өргөгдөн, эргэн тойрон өндөр уулсаар хүрээлэгдэн оршдогоос далайн чийглэг уур амьсгал нэвтрэн орж ирэх боломжгүй болж тус орны уур амьсгалыг эрс тэс, эх газрын шинжтэй болгожээ (Н.Бадарч, 1971). Түүнээс гадна байгалийн байдал нь маш олон янз, говь, тал хээр, өндөр уул хосолсон экологийн хувьд өвөрмөц шинжтэй юм (Монгол орны физик газар зүй, 1969). Иймээс ч энэ нутагт олон мянган жил суурин иргэншиж ирсэн монголчуудын гарал үүсэл, антропологи бүтэц, түүний хүрээлэн байгаа орчиндоо дасан зохицох, харилцан үйлчлэх онцлог судлаачдын анхаарлыг зүй ёсоор татдаг.²

Монголчуудын морфологийн судалгааг Л.Намсрайнайдан нэлээн дэлгэрэнгүй хийсэн билээ. Тэрээр монгол хүний биеийн хэмжээний үндсэн үзүүлэлтүүдийг аж төрж буй газар нутгаар нь бүсчлэн судлаад нас бие гүйцсэн монгол хүний бие бялдрын хүн хэмжил зүйн дундаж хэмжээг тодорхойлон гаргажээ (1987, 1988, 1990, 1995; 1956). С.Энэбиш (1997) монгол хүний тавхайн морфологийн үзүүлэлтүүдийг харьцуулан судлаад амьдралын орчин, эрхлэх ажил хөдөлмөр, мэргэжлийн онцлог хүний хөлийн морфометрийн үзүүлэлтүүдэд нөлөөлж байдгийг тогтоожээ.³

Монголчуудын эрчмийн солилцооны үзүүлэлт ч бүс нутгаас хамааран харилцан адилгүй байдаг байна. Өмнөд нутгийнхны бодисын солилцооны түвшин багассан, мөн цусан дахь уураг, холестерин хойд бүсийнхнээс дээгүүр үзүүлэлттэй байдгийг тэрээр судалгаагаараа харуулжээ. Я.Нямдорж (1994) монголчуудын морфофизиологийн дээрх онцлогийг манай орны эх газрын эрс тэс уур амьсгал, байгаль газар зүйн хүчин зүйлүүдтэй холбон тайлбарлаж хүрээлэн буй орчиндоо биологийн хувьд дасан зохицсон зохилдоо гэж үзжээ.

Байгаль газар зүйн янз бүрийн бүс нутагт амьдардаг хүүхдүүдийн бие бялдрын өсөлт хөгжлийн судалгаа

Судлаачид байгалийн янз бүрийн бүс нутгийн хүүхдүүдийн өсөлт хөгжилтийг судлаад аль ч бүс нутгийн хүүхдүүд бие бялдрын өсөлтөөр ойролцоо байдаг бөгөөд харин тодорхой насны үеүдэд өсөлтийн хурдаараа ялгагддаг болохыг тогтоожээ. Түүнээс гадна зарим бүс нутгийн насанд хүрэгсдийн бие бялдарт ажиглагддаг онцлог шинжүүд тэндхийн

² Эрдэнэ.М. “Монголын байгаль газар зүйн янз бүрийн бүсийн хүүхдийн бие бялдрын өсөлт хөгжлийн онцлог” УБ 1998 7 дах тал

³ Уранчимэг.Ш. “Хөгжилтэн орчин дахь монгол хүүхдийн бие бялдрын өсөлт хөгжлийн онцлог”

бага насны хүүхдүүдэд ч ажиглагддаг байна (Т.И.Алексеева, 1986; Перевозчиков и др., 1987)⁴

Судлаачдын тогтоосноор, амьдралын тааламжгүй орчин, тухайлбал, өндөр уулын бүс нутаг, хүүхдийн бие бялдрын өсөлтөд тодорхой хэмжээгээр нөлөөлдөг ажээ. Америкийн эрдэмтэн Р.А. Фрисанчо Андын өндөр ууланд амьдардаг хүүхдүүдийн өсөлтийг судлаад өндөр уулын бүсийн хүчилтөрөгчийн сийрэгшилтэй орчинд амьдардаг Индиан хүүхдүүдийн өсөлт удаашран шилжилтийн насны үед мэдэгдэхүйц огцом өсөлт ажиглагддаггүй болохыг илрүүлсэн байна. (Фрисанчо, 1981). Мөн I.O. Ралузон (1977) Түвдээс гаралтай хүн амын өсөлт хөгжилтийн судалгааг хийхэд дээрхтэй адил үр дүн ажиглагджээ. Өндөр ууланд амьдардаг хүүхдүүдийн бэлгийн хоёрдогч шинж тэмдэг нам дор газар амьдардаг хүүхдүүдийнхээс хожуу эхэлж хөгждөг нь ажиглагдсан байна. Хятадын өндөр уулын бүсэнд амьдардаг хүүхдүүд нам дор газрын хүүхдүүдийг бодвол намхан, хөнгөн хэдий ч амьсгалын үйл ажиллагаатай холбоотой эрхтэн системийн хөгжилт нь тэднийхээс давуу байдгийг (1997) илрүүлжээ. Өндөр уулын бүс нутгийн хүүхдүүд 12 наснаас хойш суугаа өндрийн хэмжээгээр илүү болж харьцангуй цээж урт хөл богинотой болдог байна (Вейц, 1997; Фрисанчо, 1997).

Гэтэл зарим тохиолдолд өндөр уулын бүс нутагт амьдардаг хэдий ч амьдралын нөхцөл, хоол хүнсний хангамж сайн, нийгмийн дээд давхаргад хамаарах айл өрхийн хүүхдүүд нь бие бялдрын өсөлтөөрөө нам дор газар амьдардаг хүүхдүүдээс ялгагддаггүй болох нь тогтоогджээ (Оберт, 1994).

Энэ нь амьдралын таагүй нөхцөлд амьдарч буй хүүхдүүд орчны сөрөг хүчин зүйлүүдийн нөлөөнд илүү өртдөг бол, нийгэм, ахуйн тааламжтай орчин нь нутгийн байгаль, газар зүйн хатуу ширүүн нөхцөлийг зөөлрүүлж, хүчилтөрөгчийн хомсдолын сөрөг нөлөөг бууруулах замаар хүүхдийн бие бялдрын өсөлтөд эерэг, хэвийн нөхцөл бүрдүүлдгийг харуулж байна.

Монгол хүүхдийн бие бялдрын өсөлт хөгжлийн судалгааны тойм

Манай оронд монгол хүүхдийн бие бялдрын өсөлт хөгжилтийн судалгааг анх 1960-аад онд Ч.Чүлтэмдорж, Е.И.Кориневская нар (1960) хийж Улаанбаатар хот, Төв аймгийн 8-18 настай хүүхдүүдийн биеийн үндсэн үзүүлэлтүүдийн дундаж хэмжээг гаргажээ. Уг судалгаагаар хөвгүүдийн биеийн өндөр 120,4-164,7 см хүртэл, охид 119,2-153,8 см хүртэл өсөж байсан байна. Хөвгүүдийн биеийн жин 22,8-55,6 кг, цээжний бүслүүр 58,9-73,8 см тус тус байв. Хөвгүүд 13-14 настайдаа, охид 12-13 настайдаа эрчимтэй өсөж байлаа. Судлаачид Улаанбаатар хот, Төв аймгийн сурагчид биеийн үндсэн үзүүлэлтүүдээр онцын ялгаагүй болохыг тогтоосон байна.⁵

Х.Лхагважав Улаанбаатар хот болон уулархаг нутаг (Завхан аймаг), говийн бүсийн (Өмнөговь аймаг) 11-25 настай нийт 3000 орчим хүнд судалгаа хийж, бие бялдрын өсөлт хөвгүүдэд 16-17 нас хүртэл, охидод 14- 15 нас хүртэл үргэлжилж байгааг илрүүлжээ (1972). Охидын бие бялдрын үндсэн үзүүлэлтүүдийн эрчимтэй өсөлт 11-12 насанд ажиглагдаж байсан бол хөвгүүдийн биеийн өндөр, жин 14-15 насанд, цээжний бүслүүр хэмжээ 16-17 насанд хамгийн ихээр нэмэгдэж байсныг тогтоосон байна. Тэрээр бие бялдрын өсөлт, бойжилт, хөгжлийн хурд нэмэгдэх үзэгдэл - акселераци монгол охид, хөвгүүдэд ажиглагдах болсныг тэмдэглэжээ (Х.Лхагважав, 1972).

⁴ Эрдэнэ.М. “Монголын байгаль газар зүйн янз бүрийн бүсийн хүүхдийн бие бялдрын өсөлт хөгжлийн онцлог” УБ. 1998. 16 дах тал

⁵Эрдэнэ.М. “Монголын байгаль газар зүйн янз бүрийн бүсийн хүүхдийн бие бялдрын өсөлт хөгжлийн онцлог” УБ 1998 7 дах тал

П.Цэндсүрэн (1977) ойт хээрийн бүсийн Сүхбаатар, Зүүнхараа, говийн бүсийн Даланзадгад, Сайншанд болон Улаанбаатар хотын охидын өсөлт хөгжил, бэлгийн бойжилтыг судлан доорх судалгааг хийсэн байна. Үүнд:

Ойт хээрийн бүсийн охидын биеийн өндөр 10-13 насанд, жин 13-14 болон 16-17 насанд хамгийн ихээр нэмэгддэг байхад говийн бүсийн болон Улаанбаатар хотын охидынх 12-14 насанд илүү эрчимтэй явагддаг нь ажиглагджээ. П.Цэндсүрэнгийн судалгааны дүнгээс харахад монгол охидын аарцгийн өсөлт 12-13 насанд эрчимтэй өсөж, 16 наснаас удааших төлөв ажиглагдсан байна.

П.Цэндсүрэн (1977), Д.Батчулуун (1981) нар монгол охид хөвгүүдийн бие бялдрын өсөлт сүүлийн 20 жилд мэдэгдэхүйц эртэсч түргэссэн байгааг судалгаандаа тэмдэглэжээ.

Түүнчлэн, Улаанбаатар хотын тохилог орон сууцанд амьдардаг хүүхдүүд гэр хороололд амьдардаг хүүхдүүдийг бодвол бие бялдрын өсөлт хөгжлөөр илүү байдаг нь тогтоогджээ. Мөн 1970-аад оны үеэс монгол хүүхдийн бие бялдрын өсөлт хөгжилтөд ажиглагдаж байсан акселерацийн үзэгдэл сүүлийн жилүүдэд саарч, хүүхдийн өсөлт тогтмолжиж байгааг тэмдэглэсэн байна.

Байгаль газар зүйн янз бүрийн бүс нутагт хийсэн Ч.Цолмонгийн судалгаагаар (1994) Улаанбаатар хотын хүүхдүүд 9-13 насанд бусад аймгийн хүүхдүүдээс илт өндөр байсан ба Дорнодын хүүхдүүд хамгийн намхан байжээ. Хөдөөгийн хүүхдүүд хотын хүүхдүүдийг бодвол биеийн жингийн өсөлтөөр 1,5-2 жилээр хоцорч байсан байна. Ч.Цолмон Улаанбаатар хотын хүүхдүүдийн бие бялдрын өсөлтийг харьцуулж үзээд сүүлийн 20-30 жилд хүүхдийн бие бялдрын өсөлт түргэсэн биеийн хэмжээ томорч акселерацийн үзэгдэл ажиглагдаж байгааг тэмдэглэжээ.

Монголын байгаль газар зүйн янз бүрийн бүс нутгийн хүүхдийн бие бялдрын өсөлт хөгжилтийн онцлог

Судалгааны дүнгээс харахад хөдөөгийн хүүхдүүдийн биеийн жингийн тахирмагийн зөрлөгүүд⁶ ихэвчлэн 12, 15 насанд тохиолдож байна. Биеийн жингийн хамгийн их өсөлт янз бүрийн нутагт амьдардаг охидод 13-14 насанд ойролцоо байхад, хөвгүүдэд харилцан адилгүй өөр өөр насанд тохиолдож байлаа.

Байгалийн янз бүрийн бүс нутагт хөвгүүдийн биеийн жин 15 нас хүртэл ойролцоо байгаа бөгөөд харин 16 насанд тал хээрийн бүсийн хөвгүүд бусад бүсийн хөвгүүдийг бодвол жин багатай байна ($p < 0.01$). Байгалийн янз бүрийн бүсэд амьдардаг охидын биеийн жин хоорондоо онцын ялгаагүй байв.

Биеийн өндрийн тахирмагийн 1-р зөрлөг Хөвсгөлийн хүүхдүүдэд 11-12 насанд, бусад аймгийн хүүхдүүдэд 10-11 насанд, 2-р зөрлөг Өмнөговь, Ховд, Сүхбаатар аймгийн хүүхдүүдэд 13-14 насанд, Хөвсгөлийн хүүхдүүдэд 14-15 насанд, Дорноговийн хүүхдүүдийнх 15-16 насанд ажиглагдлаа. Их бие, цээж, хөл, гарын уртын хэмжээнүүдийн өсөлтийн тахирмагийн зөрлөгүүд маш бүдэг илэрч байгаа нь охид хөвгүүдийн өсөлт жигд ойролцоо явагдагийг харуулж байна. Хөвсгөлийн охид 9, 15-аас бусад бүх насанд, хөвгүүд 10-13 насанд гарын болон бугалгын уртаар бага зэрэг илүү ($p > 0.05$), Сүхбаатар аймгийн Онгон сумын хүүхдүүд бараг бүх насанд бусад бүсийн хүүхдүүдээс гуя богинотой, шилбэ урттай ($p > 0.05$) байсныг эс тооцвол монгол хүүхдүүд биеийн өндрийн үнэмлэхүй хэмжээнүүдээр хоорондоо онцгой ялгаагүй байв.

Охид хөвгүүдийн хооронд мөрний голч хэмжээний ялгаа амьдарч буй газар нутгаас хамааран харилцан адилгүй илэрч байна. Тухайлбал, Хөвсгөл аймгийн охид 12-14 насанд хөвгүүдээсээ илт өргөн мөртэй болж байхад ийм ялгаа Дорноговь, Сүхбаатарын охидод

⁶Тахирмагийн зөрлөг гэдэг нь тухайн хүүхдийн биеийн жин, өндөр насныхаа дундажтай харьцуулахад хэт бага эсвэл хэт их байгаа үзэгдлийг хэлнэ.

ажиглагдсангүй, харин Ховд, Өмнөговийн охидод бага зэрэг тэмдэглэгдлээ. Эдгээр охид 11, 13 насанд хөвгүүдээс ялимгүй өргөн мөртэй байв.

8-18 настай хүүхдийн ташааны голчийн өсөлтийн тахирмагт ихэвчлэн нэг удаа зөрлөг тохиолддогийг судлаачид тэмдэглэсэн байдаг (Урысон, 1973; Властовский, 1976). Энэ зүй тогтол монгол хүүхдүүдэд бас ажиглагдаж байна. Ихэнх охидын ташааны голч хэмжээ 11-12 наснаас хойш хөвгүүдийнхээс их байгаа бөгөөд харин Сүхбаатар аймгийн Онгон сумын охидынх 15, 16 насанд л хөвгүүдийнхээс яльгүй их болж байлаа.

Бидний хийсэн судалгаагаар Ховд аймгийн хүүхдүүдийн биеийн өргөний хэмжээ хамгийн бага утгатай байв. Тус аймгийн хөвгүүдийн мөрний голч хэмжээ 16-аас бусад насанд, ташааны голч 15 нас хүртэл, охидынх аль аль хэмжээ нь бусад бүсийн хүүхдүүдийнхээс магадлалын 0.001 түвшинд статистикийн хувьд бодитой бага байлаа. Мөрний голчоор Даланжаргалангийн хүүхдүүд, ташааны голчоор Онгоны охид Ховдын хүүхдүүдийн дараагаар бусад нутгийн хүүхдүүдээс ($p < 0.01$) статистикийн хувьд бага байв.

Цээжний хөндлөн голч хэмжээ бэлгийн бойжилтын нас хүртэл хөвгүүдэд илүү, харин түүнээс хойш бүс бүрт янз бүрээр өөрчлөгдөж байв. Тайгын бүсийн хүүхдүүдэд уг үзүүлэлтийн өсөлтийн тахирмагийн 1, 2 дугаар зөрлөг тодорхой илэрч байхад говийн хүүхдүүдэд маш бүдэг, өөрөөр хэлбэл хэд хэдэн зөрлөг илрэх буюу эсвэл охид хөвгүүдийн тахирмаг давхцах явдал ажиглагдав. Харин тал хээрийн бүсийн охидын цээжний өргөн 12 наснаас хойш хөвгүүдийнхээс их байна.

Цээжний тууш голч хэмжээ 8-18 хүртэл бүх насанд судалгаанд хамрагдсан нийт хөвгүүдэд охидынхоос илүү байлаа (Зураг 9). Ер нь 8-18 настай эрэгтэй хүүхдийн цээжний тууш голч охидынхоос ямагт их байдгийг П.И.Зенкевич нар (1976), В.Г.Властовский (1984), Н.Н.Миклашевская (1988) нар судалгаандаа ажиглаж тэмдэглэсэн байдаг.

Байгалийн янз бүрийн бүс нутагт амьдардаг хүүхдүүдийг харьцуулан үзэхэд цээжний хөндлөн голчоор Ховдын хүүхдүүд хамгийн бага ($p < 0.001$), Сүхбаатар аймгийн Онгон сумын хүүхдүүд хамгийн их ($p < 0.01$), тууш голчоор Ховдын хүүхдүүд хамгийн бага ($p < 0.001$), бусад нутгийн хүүхдүүд хоорондоо ойролцоо байгаа буюу (Зураг 8, 9) Ховд, Онгоны хүүхдүүд хамгийн хавтгай цээжтэй байдаг нь ажиглагдлаа.

Урьд өмнө хийгдсэн судалгаанаас харахад, Баянхонгор аймгийн Богд сумын хүүхдүүдийн цээжний бүтэц дээрхтэй төстэй (Алексеева и др., 1998) бөгөөд ер нь говь цөлөрхөг нутагт амьдардаг хүмүүсийн дотор хавтгай цээжтэй бие бүтцийн хэлбэр давамгайлдаг зүй тогтол бидний судалгаанаас ч бас харагдаж байна.

Бүслүүр хэмжээнүүдийн өсөлтийг судлахад шилжилтийн наснаас урьд болон шилжилтийн насны үед хөвгүүд охидын цээжний бүслүүр, мөчдийн бүслүүр хэмжээнүүд (гуянаас бусад) хоорондоо бага ялгаатай байсан ба харин бэлгийн бойжилт гүйцсэний дараа ялангуяа бие бялдрын өсөлтийн сүүлийн жилүүдэд дээрх хэмжээ нэлээн ялгагдаж байв. Харин бэлхүүс, өгзөг, гуяны бүслүүрт хүйсийн ялгаа насны байдлаас хамаарахгүй тод ажиглагдаж байна.

Цээжний бүслүүр говийн бүсийн хөвгүүдэд 8-12, 16, 17 насанд, тайга, хээрийн бүсийн хөвгүүдэд 9-11 насанд охидынхоос илүү байсан ба харин шилжилтийн наснаас хойш тайга, хээрийн бүсийн охидын цээжний бүслүүр хөвгүүдийнхээс их байлаа.

Бараг бүх насанд бэлхүүсний бүслүүр хэмжээ хөвгүүдэд (Даланжаргалангийн 14-15 нас, Онгоны 16 наснаас бусад), өгзөгний бүслүүр (тайгын бүсийн хүүхдүүдэд 12, бусад газрын хүүхдүүдэд 11 наснаас хойш), гуяны бүслүүр (Даланжаргалангийн 8, Онгоны 9 наснаас бусад) охидод илүү байна.

Шилбэ, шагайн бүслүүрээр Хөвсгөл, Даланжаргалангийн охид ихэнх насанд, бугалгын бүслүүрээр Хөвсгөлийн охид 12-16 насанд, Онгоны охид 15 наснаас хойш хөвгүүдээс; шууны бүслүүрээр Даланжаргалангийн хөвгүүд бүх насанд, бусад газрын

хөвгүүд 14, 15, 16, 17 наснаас хойш; бугуйн бүслүүрээр Хөвсгөлийнхөөс бусад хөвгүүд 14 наснаас хойш охидынхоос их байлаа. Бусад насанд хөвгүүд охидын бүслүүр хэмжээнүүд ойролцоо байв.

Говь, тал, тайгын хүүхдүүдийг хооронд нь харьцуулахад, Ховдын хүүхдүүдийн бүслүүр хэмжээнүүд бусад сумдынхаас бага байлаа. Үүнд, Ховдын хөвгүүд цээжний бүслүүрээрээ 14 нас хүртэл ($p < 0.01$), өгзөгний бүслүүрээрээ бүх насны бүлэгт; охид бэлхүүс, бугалга, шагайнаас бусад бүх бүслүүр хэмжээгээр бараг бүх насанд үеийнхээ хүүхдүүд дотор хамгийн бага хэмжээтэй байлаа.

Хүүхдийн араг ясны өсөлт хөгжлийг судлахдаа бид тохой, бугуй, өвдөг, шагайны өргөний хэмжээг ашиглалаа. Бидний судалгаагаар хөвгүүдийн дээрх үзүүлэлт бүх насанд охидынхоос илүү байсан нь гадаадын судлаачдын ажигласантай тохирч байна (Алексеева и др., 19986; Миклашевская, 1988; Перевозчиков, 1987). Гагцхүү бэлгийн бойжилтын үед л говь, тал хээрийн охидын энэ хэмжээ хөвгүүдийнхтэй ойролцоо болж байна. Ховдын охид хөвгүүдийн өвдөгний өргөн хамгийн бага ялгаатай байсан ба 11-16 насанд 0,11-1,41 мм-ийн зөрөөтэй байлаа.⁷

Ер нь Ховдын охид, хөвгүүд тохой, өвдөгний өргөнөөрөө газар зүйн бусад бүсийн нийт судлагдсан хүүхдүүдээс хамгийн бага хэмжээг үзүүлж байгаа нь тэдний араг яс бусад бүсийн хүүхдүүдийнхийг бодвол грациль⁸ шинжтэй болохыг харуулж байна.

Судалгаанд хамрагдсан бүс нутгийн хөвгүүдийн бугалганы болон шилбэний булчингийн радиус бараг бүх насанд охидынхоос илүү байв. Харин Ханбогд, Даланжаргалан, Онгон сумын 11 настай охидын шилбэний булчингийн радиус хөвгүүдийнхтэй ойр (0.53-1.20 мм ялгаатай) байлаа.

Бидний судалгаа хийсэн бүс нутгийн хүүхдүүдийн бугалганы болон шилбэний булчингийн радиус хэмжээний хооронд ийнхүү хүйсийн ялгаа байгаа боловч бүх насны бүлэгт байгалийн бүс бүслүүрийн ялгаа ажиглагдахгүй байна.

Яс булчингийн үзүүлэлтүүдийн өсөлт бүх бүсийн охидод 14-15 наснаас хойш саарч байхад хөвгүүдэд эрчимтэй өсөлт хэвээр хадгалагдаж байв.

Судалгааны дүнгээс харахад 8-18 насны охид хөвгүүдийн арьсан доорх өөхөн давхаргын өсөлтийн хөдлөл зүй бие бялдрын бусад үзүүлэлтүүдээс ялгаатай байдаг нь харагдлаа. Тухайлбал, хүүхдийн биеийн өөхөн давхаргын зузаан 8 наснаас хойш 1-2 жилийн турш багасаж байсан бөгөөд Сүхбаатар аймгийн Онгон сумынхаас бусад газрын хөвгүүдэд энэ үзэгдэл нэн тод илэрч байна.

Зарим судлаачид бэлгийн бойжилтын үед хөвгүүдийн арьсан доорх өөхөн давхарга багасдаг тухай тэмдэглэсэн байдаг (Зенкевич, 1976; Миклашевская, 1988; Хайнис, 1985; Эвелет, Таннер, 1990; Грассер, 1993). Гэтэл монгол хүүхдүүдэд зөвхөн хөвгүүдэд ч бус мөн зарим бүс нутгийн (Улаан-Уул, Ханбогд сумын) охидод ч бэлгийн бойжилтын үед арьсан доорх өөхөн давхарга багасдаг онцлог ажиглагдлаа.

Бидний судалсан бүс нутгийн охидын арьсан доорх өөхөн давхаргын хэмжээ бүх насны бүлэгт хөвгүүдийнхээс ямагт илүү, ялангуяа бэлгийн бойжилтоос хойш энэ ялгаа бүр их болж байна.

⁷ Амгаланбаатар, Д. Дагданбазар, Б. Уранчимэг, Д. Хүний биеийн эрүүл анатоми., УБ. 2005

⁸ "Грациль" (латин гаралтай "gracilis" гэдэг үг) нь нарийн, гоолиг, эмзэг бүтэцтэй гэсэн утгатай. Шинжлэх ухаанд, ялангуяа бие бялдрын хөгжил, антропологийн судалгаанд "грациль шинж" гэж хэлэхэд: Арагясныбүтэцньнарийн, Яснуудынзузаанбагатай, Биеийнбүтцийнхувьдхөнгөн, гоолиг, Хүчтэйбиш, булчиншөрмөсбагатайгэсэнонцлогийгхэлдэг.

Манай орны газар зүйн янз бүрийн бүс нутгийн нэг хүйсийн хүүхдүүдийн биеийн хэсэг тус бүрийн өөхөн давхаргын хэмжээг харахад хоорондоо хэдийгээр ойролцоо ч гэсэн үнэмлэхүй утгаар нь гурван бүлэг болгож болохоор санагдав.

Үүнд:

1. Хамгийн бага хэмжээтэй, бага нэмэгдцэг хэсэг - бугалганы дотор талын, шууны өөхөн давхарга.
2. Хамгийн зузаан, их нэмэгдцэг хэсэг - гуяны, шилбэний, бугалганы гадна талын өөхөн давхарга.
3. Дал, цээжний өөхөн давхарга дээрх хоёрын завсрын шинжтэй гэж ангилах боломжтой. Гэдэсний өөхөн давхаргыг хүйсээс хамааран хөвгүүдэд завсрын бүлэгт, охидод их зузаантай, өсөлт ихтэй бүлэгт хамааруулж болохоор байна.

Байгалийн янз бүрийн бүс нутагт амьдардаг хүүхдүүдэд биеийн хэсгүүдийн харьцааны үзүүлэлтээр бие бүтцийн хэд хэдэн хэв шинж илэрч байна. Үүнд:

Ховдын хүүхдүүд хамгийн нарийхан аарцагтай, хавтгайдуу жижгэвтэр цээжтэй, 13 нас хүртэл харьцангуй гар богинотой ⁹долихоморф маягтай, Онгоны хүүхдүүд харьцангуй нарийхан аарцагтай учир дээрээс доошоо шувтандуу биетэй, 13 нас хүртэл гар богинотой, хавтгайдуу цээжтэй, байхад Даланжаргалангийн хүүхдүүд хамгийн хөл богинотой, цээж уртавттар, нарийвтар мөртэй, Рэнчинлхүмбийн хүүхдүүд хамгийн гар урттай, аарцаг өргөнтэй, цээж зузаантай сонгодог брахиморф¹⁰ байлаа. Харин Ханбогдын хүүхдүүд биеийн хэсгүүдийн харьцаагаар дундаж хэмжээг харуулж байна.

Хүний гадна дүр төрхийн судалгааны үр дүнг оношлол зүйн шинжилгээнд ашиглах боломж

Биеийн өөхөн давхаргын хэмжээ тал хээр, тайгын бүсийн хүн амд илүү байдаг бол говь, өндөр уулын бүсийн хүн амд сул хөгжсөн байдаг байна. Түүнээс гадна тайгын бүсийн хүн амын цээжний хөндлөн голч хамгийн их, Алтайн өндөр уулынхан хамгийн хөл урттай байдгийг тогтоосон судалгааны үр дүнг шинжилгээ хийхэд харгалзан үзэх.

Хүүхэд гэмт хэрэг үйлдсэн үед байгаль газар зүйн янз бүрийн бүс нутагт амьдардаг хүүхдүүдийн бие бялдрын өсөлт хөгжлийн судалгааны ажлын дараах:

- Биеийн өргөний хэмжээ.
- Биеийн өндрийн хэмжээ.
- Хөлийн урт/биеийн өндрийн харьцаа.
- Их биеийн урт/биеийн өндрийн харьцаа
- Гарын урт/ биеийн өндрийн харьцаа
- Мөрний голч/ биеийн өндрийн харьцаа зэргийг харгалзан бүсчлэн ангилж байх.

Сүүлийн жилүүдэд монгол хүний бие эрхтний үйл ажиллагааны онцлог, хэвийн хэмжээг байгаль цаг уурын хүчин зүйлтэй холбон судлах ажил нэлээд хийгдэх боллоо. Ц.Номингэрэл (1995) говь, хангайн бүсэд амьдардаг монгол хүмүүсийн физиологийн зарим үзүүлэлтүүдийг судалж үзээд Өмнөговь аймгийн хүн амд гемоглобины хэмжээ бусад аймгийнхнаас дээд хэмжээнд (148.0 г/л, 150.5 г/л), Архангайн хүн амд доод хэмжээнд (129.0 г/л, 115.0 г/л) байгааг илрүүлжээ.

⁹ Энэ нь тухайн хүний бие бялдрын бүтэц нарийхан, урт сунгасан хэлбэртэй байх онцлогийг хэлнэ.

¹⁰Брахиморф гэдэг нь биеийн бүтцийн богино, өргөн хэлбэрийг илэрхийлэх термин юм. Грек хэлний "brachys" (богино) ба "morphē" (хэлбэр) гэдэг үгнээс гаралтай.

Байгаль газар зүйн янз бүрийн бүс нутагт хийсэн Ч.Цолмонгийн судалгаагаар (1994) Улаанбаатар хотын хүүхдүүд 9-13 насанд бусад аймгийн хүүхдүүдээс илт өндөр байсан ба Дорнодын хүүхдүүд хамгийн намхан байжээ. Хөдөөгийн хүүхдүүд хотын хүүхдүүдийг бодвол биеийн жингийн өсөлтөөр 1,5-2 жилээр хоцорч байсан байна. Ч.Цолмон Улаанбаатар хотын хүүхдийн бие бялдрын өсөлтийг харьцуулж үзээд сүүлийн 20-30 жилд хүүхдийн бие бялдрын өсөлт түргэсэн биеийн хэмжээ томорч акселерацийн үзэгдэл ажиглагдаж байгааг тэмдэглэсэн байна. Үүнийг хот, хөдөөгийн хүүхдийг ялган танихад ашиглаж болох юм.

Монголын говь, тал хээр, өндөр уул тайгын бүсийн хүн амд хийсэн антропозкологийн судалгааны дүнгээс харахад монголчууд ерөнхийдөө өндөр уулын дасан зохицох хэв шинжтэй бөгөөд энэ нь тэдний цээжний хэнхэрцгийн бүтэц болон цусан дахь гемоглобины концентрац өндөр байдаг, арьсан доорх өөхөн давхарга бага хөгжсөн зэргээр тодорхойлогдож байна. Үүний зэрэгцээгээр ясны эрдэсжилт бага, араг ясанд хөгшрөлтийн өөрчлөлт хожуу явагддаг зэрэг эх газрын хүн амд ажиглагддаг шинж мөн тэмдэглэгджээ. Өөрөөр хэлбэл, эх газрын дасан зохицох хэв шинжийн хүрээнд тухайн популяцийн амьдарч буй орчноос хамааран өндөр уулын, тайгын, тал хээрийн хэв шинжүүд мөн тодорхойлогддог байна. Эдгээр нөхцөл байдлыг хэн болох нь тогтоогдоогүй цогцос, эд эрхтний салсан хэсгүүдийн бүсчилсэн харьяаллыг тогтооход ашиглаж болох юм.

Дүгнэлт

Судалгааны ажлын үр дүнд дараах дүгнэлтэд хүрлээ. Үүнд:

Криминалистикийн онолын ном, сурах бичигт хүний гадна дүр төрхийн оношилгооны шинжилгээгээр шийдвэрлэх асуудалд үндэс угсааг тогтоож болно гэж дурдсан байдаг боловч чухам хэрхэн тогтоох аргачлал үндэс угсааны онцлог байдлын талаар дэлгэрэнгүй тусгаагүй байна.

ИШШЕГ-ийн Гэрэл зураг, дүр зураг, дүрс бичлэгийн лабораторид одоогоор хүний гадна дүр төрх судлалын оношилгооны шинжилгээгээр бүсчлэн тогтоосон дүгнэлт гараагүй байна.

Эрдэм шинжилгээний ажлуудаас үзэхэд хүний бие бүтэц, галбир төрх, эд эрхтний үйл ажиллагаа тэдний амьдарч буй газар зүйн орчин, уур амьсгалын хүчин зүйлүүдтэй нягт уялдаатай байдгийг олон эрдэмтний судалгаа харуулсан байна. Энэ нь хүний гадна дүр төрхийг бүсчлэн судлах боломжтойг харуулж байна.

Манай оронд урьд өмнө судлаач эрдэмтдийн хийсэн хүний гадна дүр төрхийн бүсчилсэн судалгааны ажлууд гол төлөв анагаах ухаан, хүн судлалын чиглэлээр судалгаа хийгдэж байсан ба эдгээр нь бүсчилсэн үзүүлэлтээр онцлогтой байна. Харин криминалистиктийн шинжлэх ухааны хүний гадна дүр төрхийн чиглэлээр өмнө нь хийгдсэн бүсчилсэн эрдэм шинжилгээ судалгааны ажил байхгүй байна. Бусад чиглэлээр бүсчлэн судалсан судалгааны зарим тоон үзүүлэлт дүгнэлтийг авч ашиглах боломж байна.

Хүний гадна дүр төрхийн бүсчилсэн судалгааны үр дүнг ашигласнаар:

Хүний гадна дүр төрхийн шинжилгээний шийдвэрлэх асуудлыг нэмэгдүүлэх;

Улмаар гэмт хэрэгтнийг эрэн сурвалжлах эрлийн хүрээг хязгаарлах;

Хүний гадна дүр төрх судлалын шинжилгээний ач холбогдлыг нэмэгдүүлэх;

Хэн болох нь тогтоогдоогүй цогцсыг таниулах, овог нэрийг тогтооход эрлийн хүрээг багасгах ач холбогдолтой.

Санал

Хүний гадна дүр төрхийг бүсчлэн судалсан судалгааг хэрэгжүүлэхэд дараах саналыг дэвшүүлж байна. Үүнд:

1. Манай орны судлаач, эрдэмтэд мөн Цагдаагийн байгууллага, ИШЕГ энэхүү сэдвийн чиглэлээр цаашид илүү өргөн судлах;
2. Хүний гадна дүр төрхийн бүсчилсэн судалгааны талаар урьд өмнө судлаачдын хийсэн болон бидний судалгааны үр дүнг хүний гадна дүр төрх судлалын үндэс угсаа тогтоох оношилгооны шинжилгээний аргачилсан зөвлөмж болгон ашиглах;
3. Бүсчилсэн судалгааны үр дүнгээр тухайн бүсийн нийтлэг онцлогийг агуулсан биеийн үзүүлэлт гаргах;
4. Мөн бүсийн онцлог шинжүүдээр загвар нүүр царайг зургаар гаргах;
5. Хүний биеийн гадна дүр төрхийг бүсчлэн судалж, тухайн бүсийн үндсэн онцлогийг тогтоосон мэдээллийн сан үүсгэж, энэ санг хиймэл оюун ухаан ашиглан тухайн хүн ямар онцлогтой болохыг олж тогтоох системийг хөгжүүлэх. Ингэснээр, тухайн бүсийн хүн амын гадна төрхийг бүрэн дүүрэн таньж, судалгаа, анагаах ухаан, хуулийн байгууллага болон бусад салбарт хэрэглэж болох боломжтой болно.

Ашигласан материал

Хууль зүйн эх сурвалж

- Гэрч хохирогчийг хамгаалах тухай., УБ. 2013
 - Эрүүгийн хэрэг хянан шийдвэрлэх тухай.,2015
- Ном, сурах бичиг**
- Амгаланбаатар. Д. Дагданбазар. Б. Уранчимэг. Д. Хүний биеийн эрүүл анатоми., УБ. 2005

Эрдэм шинжилгээ, судалгааны ажил

- Ш.Уранчимэг “Хотжилтын орчин дахь монгол хүүхдийн бие бялдын өсөлт хөгжлийн онцлог
- Ө.Баянтуул “Монголын насанд хүрэгчдийн биеийн хэмжилзүйн судалгааны үндсэн дээр хувцас зохион бүтээх ажлыг боловсронгуй болгох
- М.Эрдэнэ “Монголын байгаль газар зүйн янз бүрийн бүсийн хүүхдийн бие бялдын өсөлт хөгжлийн онцлог”